

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»**

**ІНСТИТУТ КОНФУЦІЯ
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЛІНГВІСТИЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

**ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК
ГЛОБАЛЬНОЇ ПЕРИФЕРІЇ ЯК ЧИННИК
ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОЇ СВІТОСИСТЕМИ**

世界历史发展视角下的当代国际体系转型

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

КИЇВ 2016

УДК 94(100):327(5+6)

ББК ТЗ (0):Ф4(5+6)

I - 90

*Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України» (протокол № 4 від 28 квітня 2016 р.)*

Рецензенти:

Рубель В.А., д.і.н., проф.

Мартинюк А.Ю., д.і.н., проф.

Скороход Ю.С., д.політ.н., проф.

Редакційна колегія:

Швед В.О., к.і.н., доц.

Ши Яцзюнь, д.політ.н., доц.

Олійник О. М., к.е.н., с.н.с.

Лукаш О.І., к.і.н., с.н.с. (відповідальний науковий редактор)

Історичний розвиток глобальної периферії як чинник трансформації сучасної світосистеми: збірник наукових праць / НАН України, ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Інститут Конфуція Київського національного лінгвістичного університету; від. наук. ред. О.І. Лукаш. – К., 2016. – 272 с.

ISBN 978-966-02-7949-0

До збірника наукових праць увійшли статті співробітників відділу історії країн Азії та Африки ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», підготовлені за результатами наукових досліджень із планової теми відділу за 2015 р., а також статті співробітників Інституту Конфуція Київського національного лінгвістичного університету, у яких висвітлені найбільш актуальні питання розвитку країн Азії та Африки у контексті трансформації головних вимірів сучасної світосистеми. Видання збірника присвячено пам'яті відомого вченого-сходознавця, д.і.н., проф. В. К. Гури (1950 – 2014 рр.), який багато років очолював розробку плідних наукових досліджень у відділі країн Азії та Африки, у тому числі в таких провідних напрямках сучасної сходознавчої науки, як китаєзнавство, індологія, арабістика, африканістика, тюркологія та інших.

УДК 94(100):327(5+6)

ББК ТЗ (0):Ф4(5+6)

I - 90

*За достовірність інформації в опублікованих матеріалах відповідають автори.
Передрук можливий у разі посилання на автора і видання.*

ISBN 978-966-02-7949-0

© Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	5
ПЕРЕДМОВА	7
ПРИВІТАННЯ	9

РОЗДІЛ I

СХІДНА АЗІЯ І АТР У ВИМІРІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Городня Н.Д. Регіон Східна Азія у XXI ст.: відносини між державами «глобального Півдня».....	11
Шергін С.О. Азійсько-тихоокеанський регіоналізм у сучасних міжнародних реаліях.....	31
Ши Яцзюнь. Строительство «одного пояса – одного пути» и китайско-украинское сотрудничество в сфере туризма и культурного обмена.....	54

РОЗДІЛ II

АЗІЙСЬКІ ВЕЛЕТНІ: КИТАЙ ТА ІНДІЯ ЯК ЧИННИКИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ СВІТОСИСТЕМИ

Лукаш О.І. Індія і Китай у глобальних еволюційних процесах	59
Клименко О.А. Китайсько-індійські відносини в контексті трансформаційних політико-економічних процесів сучасності.....	82
Олійник О.М. Китай в «Азійському столітті»: геополітичний вимір, глобальна економічна стратегія, регіональні пріоритети.....	104
Чжу Цзінтао. Традиційна культура в сучасному китайському суспільстві.....	128
Чжен В.А. Конфуцианские принципы в стратегии нового курса Китая.....	133
Коновалов І.С. Історичний розвиток українсько-індійських зв'язків у контексті української історіографії (до 25-річчя встановлення дипломатичних відносин)	145
Білоконь О.С. Періодизація українсько-китайських гуманітарних відносин: суть та особливості етапів.....	165

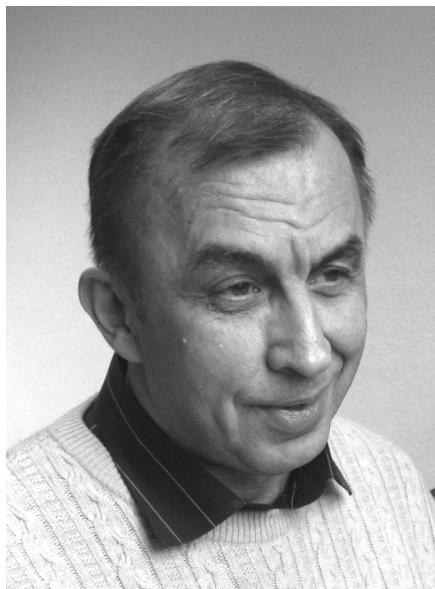
РОЗДІЛ III

ІСЛАМСЬКИЙ СВІТ: ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ І ПРОБЛЕМИ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Швед В.О. «Арабська весна» в трансформаційній динаміці надбань, глухих кутів і політичного досвіду: між цивілізаційним ідеалом та соціально-економічним ризиком.....	181
Гуцало С.Є. Вплив другої хвилі арабських революцій на безпеку і дестабілізацію соціально-економічних процесів в арабському світі.....	207
Пророченко Н.О. Проблеми і перспективи розвитку Афганістану в контексті протиріч між внутрішньодержавними центрами сили.....	229
Мхитарян Н.І. Традиціоналізм і модернізація в Центральній Азії: державний прогрес в умовах орієнтації на глобальні сили сучасності (на прикладі Казахстану).....	247
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	271

ВСТУП

**Присвячено пам'яті д. і. н., проф. В. К. Гури
(1950 – 2014 рр.)**

3 листопада 2014 р. відійшов у вічність Віктор Костянтинівч Гура, чия багатогранна наукова діяльність була нерозривно пов'язана з відділом країн Азії та Африки, який він очолював багато років поспіль. У травні минулого 2015 р. йому виповнилося б 65 років. Однак цього не сталось... Тож його колеги – співробітники відділу історії країн Азії та Африки ДУ «Інститут всесвітньої історії» – вирішили присвятити видання цього збірника наукових праць 65-й річниці з дня народження В. К. Гури, оскільки він був його ідейним натхненником. Збірник був запланований під його керівництвом і в ньому мали міститись результати планових досліджень відділу за 2015 р.

Віктор Костянтинівч був відданим історичній науці, не мислив себе поза нею. Обравши складну й водночас принадну стежу сходознавства, він став одним із найбільш авторитетних фахівців у цій галузі гуманітарних досліджень в Україні. В. К. Гура ґрунтовно досліджував такі актуальні проблеми, як глобальні зміни і «Третій

світ» на початку третього тисячоліття, стратегії розвитку країн Арабського сходу на рубежі ХХ – ХХІ ст., політичні процеси і суспільний прогрес у країнах Субсахарської Африки. Неоціненним є його внесок у розробку питання про значення цивілізаційних чинників у глобальних трансформаціях світової периферії, дослідження та аналіз національних інтересів України в Афро-Азійському регіоні тощо.

Людина енциклопедичних знань, глибокий і вдумливий науковець, він не лише передбачав нові перспективні напрями досліджень і багато робив для їх розробки, а й щедро ділився своїми знаннями, досвідом зі своїми колегами, передусім молодими науковцями. Завдяки своїй енергії, працездатності й відданості професії Віктор Костянтинівич перетворив відділ Азії та Африки (нині відділ історії країн Азії та Африки) на провідний науковий центр сходознавства України. Під його керівництвом підготовлено та успішно захищено майже 20 кандидатських і докторських дисертацій.

Його чеснотами були порядність, щирість, готовність надати будь-яку допомогу кожному членові нашого колективу. Ми знали його як відданого сина, батька й чоловіка. Його сонячним промінчиком була любима онука Ліза, яку він широко любив та оберігав. Таким ми запам'ятали шановного Віктора Костянтинівича і присвячуємо цей збірник наукових праць його світлій пам'яті.

Співробітники відділу
історії країн Азії та Африки
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ПЕРЕДМОВА

На перетині XXI ст. загальним поступом людської цивілізації переконливо продемонстровано, що сучасний світ змінюється, завершується історичний період, під час якого спостерігалися суттєві претензії на поглинання країн і народів планети стандартами євроатлантичного глобалізаційного проекту. Зароджуваний світ стає іншим, менш уніфікованим за західними, євроатлантичними стандартами. Упродовж останніх десятиліть у розвитку людства відбуваються настільки масштабні зрушення, що за своїм розмахом і наслідками означають наближення нової епохи.

Нині інтенсивно формуються нові конкурентноспроможні моделі розвитку в просторі глобальної периферії, передусім це стосується провідних країн Азії та Африки. Потужний прорив соціокультурних, релігійних, етнічних, цивілізаційних факторів еволюції багатьох азійських та африканських держав багатократно примножив потенціал їх економічного піднесення, виявив їх самотню стійкість до процесів латентної вестернізації. Цими тенденціями, що набирають силу, переконливо підтверджується вірогідність завершення активної європеїзації, а можливо і вестернізації, світу.

Ідеться, звісно, не про заперечення або нехтування великими здобутками західної цивілізації, а про те, що народжуваний світ уже не однополярний, а поступово перетворюється на багатополярний. За різними цивілізаціями, регіонами, державами визнається право на рівноправність, ексклюзивність, життєву важливість їх цінностей, досвіду, впливу на загальноісторичний процес. Цими головними відмінностями сучасних глобальних змін значно посилюються і поширюються креативні можливості людства, визначається конструктивність сучасних перетворень, їх прогресивна основа в загальноісторичному контексті.

В основу становлення нового глобального порядку закладається різноманітність моделей розвитку, демократії, еволюції та прогресу. Основними цивілізаціями глобальної периферії прискореними темпами долається глибоке відставання від Західного світу, зумовлене низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників. Яскравими прикладами тому є унікальні досягнення Китаю, Індії, країн ПСА та багатьох інших азійських та африканських держав.

Результатом глибокого усвідомлення керівництвом Сполучених Штатів вирішального значення Східної Азії у формуванні нового

світового порядку є той масштабний розворот американської зовнішньої політики в сторону АТР, де увагу передусім привертає об'єднання АСЕАН, що є потужною й консолідованою силою не лише в Азії, а й усьому світі.

Водночас одним із нових центрів піднесення в регіоні Близького й Середнього Сходу стали арабські країни, об'єднані в Раді співробітництва арабських країн Затоки. Лише 4 країни із шістки членів цього об'єднання – Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати, Катар і Кувейт – мають загальний внутрішній валовий продукт в обсязі 1,5 трлн дол. За темпами розвитку економіки зазначена група країн у першій декаді ХХІ ст. була на другому місці у світі.

Процес формування нового світового порядку супроводжується наразі поширенням і поглибленням тенденцій до посилення турбулентності, нестабільності, загостренням кризових явищ, якими охоплено майже весь світ. Не минули вони й Афро-Азійський простір. Саме тут сконцентровані нині найбільш небезпечні, складні осередки конфліктів, що є великою загрозою для світової системи.

Насамперед війна в Сирії, що переросла в нескінченну регіональну кризу, у найближчій перспективі може призвести до загострення боротьби за перегляд державних кордонів у Близькосхідному регіоні. Більш того, ця війна стала головним чинником небезпечної світової кризи, викликаній стрімким збільшенням кількості біженців, що зробило 2015 рік найбільш драматичним із часів закінчення Другої світової війни. Наступним прикладом великої загрози є виникнення так званої «Ісламської держави», що, застосовуючи новітні методи комунікацій, значно поширила свій вплив і намагається заручитися підтримкою на міжнародному рівні, здійснюючи для цього безпрецедентні терористичні акції.

Саме під кутом окреслених особливостей сучасного світового процесу науковці відділу історії країн Азії та Африки ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» підготували цей збірник наукових праць, у якому на основі всебічного аналізу глибоких трансформацій, що відбуваються в основних регіонах глобальної периферії, досліджуються провідні тенденції розвитку багатьох держав Афро-Азійського простору.

Досягнуті результати наукових досліджень, що проведені авторами статей збірника, дають можливість поглибити й

конкретизувати розуміння суті тих трансформаційних процесів у зоні світової периферії, які найбільше впливають на світову політику та економіку. Особливу увагу приділено прогностичному оцінюванню розвитку основних тенденцій у провідних центрах Афро-Азійського регіону, що необхідно, на нашу думку, враховувати при розробці сучасних зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних підходів України стосовно держав Азії та Африки.

Швед В.О., к.і.н., доц.,
зав. відділу історії країн Азії та Африки,
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ВІТАННЯ (від китайських авторів)

Розуміння напрямів розвитку сучасних глобальних процесів є важливим з точки зору як усвідомлення їх суті, так і з'ясування місця та ролі в них окремої країни. В цьому контексті зростає роль наукового пізнання сучасних глобальних процесів, оскільки саме воно дає можливість об'єктивно та неупереджено визначити закономірності трансформації, що відбуваються та встановити взаємозв'язки між чинниками, що на них впливають. Недаремно з кожним роком зростає кількість країн, що обрали стратегію наукового прогресу, який створює передумови для сталого і так званого «розумного розвитку», коли рішення приймаються через наукове розуміння подій, що відбуваються як на регіональному, так і на глобальному рівнях.

Уряд Китаю також визначив стратегію наукового прогресу в якості провідної стратегії розвитку країни. В рамках цієї стратегії керівництво країни всіляко заохочує та вживає заходи стимулювання різних напрямів наукової діяльності як всередині країни, так і за кордоном. Особливого значення керівництво країни надає розповсюдженню знань про традиції Китаю, його історію, звичаї та мову. Реалізацію цієї місії за кордоном було покладено на Інститут Конфуція, який у 2013р. розпочав свою діяльність в Київському національному лінгвістичному університеті (КНЛУ). Інститут Конфуція при КНЛУ активно цікавиться науковою діяльністю українських наукових установ, особливо в такій сфері, як світова історія.

В Інституті Конфуція КНЛУ з великим задоволенням прийняли запрошення від відділу історії країн Азії та Африки ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» щодо участі у підготовці збірника наукових праць «Історичний розвиток світової периферії як чинник трансформації сучасної світосистеми». Тематика даного збірника є близькою до проблематики досліджень, які здійснює Інститут Конфуція. Ми вважаємо, що участь в спільних наукових проектах розкриває нові перспективи подальшого наукового пізнання, особливо коли це стосується сфери міжнародного культурного та наукового співробітництва, оскільки це є частиною так званої народної дипломатії, якій уряд Китаю приділяє все більше і більше уваги протягом останніх років.

Народи України та Китаю є представниками великих цивілізацій світового масштабу, які впродовж тисячоліть впливали на формування світ-системи. Відомо, що Україна є центром формування східнослав'янської цивілізації, тоді як Китай – далекосхідної цивілізації. Наші країни зробили вагомий внесок в світовий розвиток і продовжують це робити. Роль наших країн у світових глобальних процесах з року в рік зростає, тому ми повинні посилювати спільну наукову діяльність та розширювати співпрацю між нашими установами.

Користуючись нагодою, я хочу подякувати всім авторам, статті яких увійшли до цього збірника, за їх цікаві дослідження та побажати нових наукових досягнень в їх подальшій науковій праці

Сподіваюсь що між Інститутом Конфуція КНЛУ та ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» триватиме плідне наукове співробітництво та поширення сфер наукової співпраці.

Ши Яцзюнь, д.політ.н., доц.,
Директор Інституту Конфуція
Київського національного
лінгвістичного університету
від китайської сторони

РОЗДІЛ I

СХІДНА АЗІЯ І АТР У ВИМІРІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

УДК 94 (5-11):327

Городня Н. Д.

РЕГІОН СХІДНА АЗІЯ У ХХІ СТ. : ВІДНОСИНИ МІЖ ДЕРЖАВАМИ «ГЛОБАЛЬНОГО ПІВДНЯ»

Аналізується динаміка відносин між країнами, що розвиваються, у східноазійському регіоні – у рамках АСЕАН, а також між АСЕАН і її державами-членами, з одного боку, і Китаєм, з іншого. Висвітлено формування Спільноти АСЕАН та зростання економічного і політичного впливу Китаю в Південно-Східній Азії. Показано, що АСЕАН здійснює стратегію збереження регіональної рівноваги сил, щоб уникнути домінування Китаю. Доводиться, що Південно-Східна Азія займає хоч і важливе, але не пріоритетне місце в політиці Китаю, яка набула глобального характеру.

Ключові слова: АСЕАН, Китай, країни, що розвиваються

Городня Н.Д. Регион Восточная Азия в XXI ст.: отношения между государствами «глобального Юга». Анализируется динамика отношений между развивающимися странами в восточноазиатском регионе – в рамках АСЕАН, а также между Ассоциацией и ее государствами-членами, с одной стороны, и Китаем, с другой. Освещено формирование Содружества АСЕАН и возрастание экономического и политического влияния Китая в Юго-Восточной Азии. Показано, что АСЕАН осуществляет стратегию сохранения регионального баланса сил, чтобы избежать доминирования Китая. Аргументируется, что Юго-Восточная Азия имеет хотя и важное, но не приоритетное значение в политике Китая, которая приобрела глобальный характер.

Ключевые слова: АСЕАН, Китай, развивающиеся страны

Gorodnia N. D. East Asian Region in the 21st Century: Relations among “Global South” Nations. The paper studies dynamics in relations between developing and emerging nations of Southeast Asia within ASEAN, and between Association and its member-states, on the one hand, and China, on the other hand. It describes shaping of the ASEAN Community and the rise of China’s economic and political influence in the Southeast Asia. The research reveals ASEAN’s strategy of preserving a regional balance of power to avoid China’s dominance. It also argues that Southeast Asia is not a priority of China’s foreign policy that has gained global features.

Key words: ASEAN, China, developing and emerging nations

Впливовим чинником сучасного світового розвитку є перетворення «великої Східної Азії» у складі Північно-Східної та Південно-Східної Азії на локомотив розвитку глобальної економіки, через що посилюється і політичний вплив регіональних держав на світові процеси. Новим явищем у розвитку східноазійських регіональних процесів у ХХІ ст. стало зміцнення зв’язків між

країнами, що розвиваються, без участі розвинутих країн. Ідеться передусім про формування Спільноти АСЕАН у Південно-Східній Азії (ПСА) та стрімкий розвиток відносин між Китаєм і країнами ПСА на двосторонньому рівні та у форматі «АСЕАН+Китай».

Значний вплив на такий розвиток подій мала Азійська фінансово-економічна криза 1997–1998 рр., унаслідок якої Китай стали розглядати в регіоні більше з точки зору «можливостей», аніж «загрози», як це було у попередній період. Це відбувалося за умов послаблення регіонального впливу Японії й США через тривалу рецесію японської економіки й залучення Америки у глобальну війну проти тероризму після подій 11 вересня 2001 р. Подальше послаблення їх лідерства спричинила глобальна фінансово-економічна криза 2008–2009 рр., що найбільше вразила розвинуті держави. Китай і країни ПСА змогли уникнути фінансової кризи, оскільки після азійської кризи зміцнили свій фінансовий сектор. Проте їх економіки суттєво постраждали від кризи внаслідок скорочення експорту до розвинутих країн, що стало фактом значної взаємозалежності між ними.

Показником посилення ролі країн, що розвиваються, у світовій економіці й політиці стало скликання саміту «великої двадцятки» в листопаді 2008 р. як антикризового заходу глав держав із найбільшим ВВП, який перетворився на орган глобального управління у фінансово-економічних справах. До нього вперше ввійшли не лише розвинуті країни, а й ті, що розвиваються. Зі Східної Азії, окрім Японії та Республіки Корея, – Китай та Індонезія.

Фінансово-економічні кризи 1997 – 1998 рр. і 2008 – 2009 рр. сприяли посиленню зацікавленості східноазійських держав у розвитку внутрішньорегіональних зв'язків з метою зменшення залежності від зовнішніх негативних впливів. Підстави для цього створювалися стрімким економічним розвитком Китаю, який став великим споживачем продукції сусідніх держав і джерелом імпорту до них.

У резонансній праці «Постамериканський світ», опублікованій 2008 року, відомий американський політолог Ф. Закарія дійшов висновку про вступ міжнародної системи в період послаблення міжнародного впливу США і «піднесення інших». Якщо в попередній період країни, що розвиваються, мали робити вибір між двома варіантами – інтегруватись у західний порядок або бути ізгоями, то тепер вони могли вибрати шлях, оминаючи західний центр, і

самостійно формувати зв'язки між собою, вливатись у західний порядок на власних умовах, трансформуючи саму систему [1, с.10].

У глобальному масштабі виявом цієї тенденції було виникнення угруповання БРІКС у складі Бразилії, Росії, Індії, Китаю, Південної Африки, без участі США та їх союзників. У Східній Азії ця тенденція виявилась у зміцненні АСЕАН, оформленні центральної ролі цієї організації в регіональних інтеграційних процесах у межах «великої Східної Азії», Азійсько-Тихоокеанського та Індійсько-Тихоокеанського регіонів, а також у посиленні регіональної ролі КНР, динамічному розвитку відносин Китаю з АСЕАН та окремими країнами ПСА.

Ці процеси відбувалися паралельно з посиленням глобального впливу Китаю, який, незважаючи на перетворення на другу економіку світу, і надалі позиціонував себе країною, що розвивається. Пекін акцентував на спільності власних проблем розвитку з іншими країнами «глобального Півдня», на розумінні їх потреб і необхідності солідарності на міжнародній арені.

Одним із напрямів розвитку відносин по лінії «Південь–Південь» є формування Спільноти АСЕАН у трьох вимірах – політико-безпековому, економічному й соціально-культурному. Таке завдання було сформульовано на саміті АСЕАН 2003 року. У політико-безпековому вимірі це означало перетворення АСЕАН на спільноту, основу на конкретних правилах, спільних цінностях і нормах, а ПСА – на об'єднаний, стабільний, мирний і динамічний регіон зі спільною відповідальністю за безпеку і водночас більш зовнішньо орієнтований. В економічному вимірі ПСА у складі десяти держав-членів АСЕАН (АСЕАН-10) мала стати Спільним ринком, тобто єдиним господарським простором із вільним рухом товарів, послуг, інвестицій, кваліфікованої робочої сили і більш вільним рухом капіталів, а також «висококонкурентним» регіоном зі «справедливим економічним розвитком», повністю інтегрованим у глобальну економіку. Соціокультурним виміром передбачалося створення «соціально відповідальної» спільноти, орієнтованої на потреби людей, на основі досягнення солідарності між державами й народами ПСА, формування їх спільної ідентичності [2].

Спочатку передбачалося створити Спільноту АСЕАН до 2020 р., проте 2007 року схвалено рішення прискорити цей процес і завершити його до 2015 р. На 27-му саміті АСЕАН, що відбувся в листопаді 2015 р., було проголошено створення Спільноти АСЕАН із 31 грудня того

ж року. На ньому було схвалено і програмний документ «АСЕАН-2025: разом уперед», у якому відображено бачення перспектив подальшого розвитку цієї Спільноти.

Рішення про створення Спільноти АСЕАН мало як внутрішні, так і зовнішні причини. Внутрішні були зумовлені кризою Асоціації у другій половині 1990-х років, її неспроможністю розв'язувати внутрішні проблеми власними силами. Зовнішні причини були пов'язані з послабленням впливу АСЕАН у регіональних форумах, посиленням регіонального впливу Китаю, створенням форуму «АСЕАН+3» і формуванням на початку ХХІ ст. концепції Східноазійської спільноти. Реформування АСЕАН мало посилити її вагомість у перемовинах із державами Північно-Східної Азії та іншими партнерами по діалогу. Якщо тривалий час основним для АСЕАН був сам процес регіональної взаємодії, то після визначення мети щодо створення Спільноти АСЕАН вона зосередилась на досягненні конкретних результатів.

Із 2001 р. розпочалась імплементація угоди про вільну торгівлю АСЕАН, схваленої 1992 року (АФТА). Основним аргументом для цього стала потреба збільшення міжрегіональної торгівлі для подолання наслідків азійської кризи. Режим вільної торгівлі для шести держав-членів АСЕАН (АСЕАН-6) був в основному створений до 2010 р. Чотирьом країнам, що приєдналися до АСЕАН у 1990-і роки (В'єтнам, Лаос, М'янма, Камбоджа), був гарантований перехідний період до 2015 р.

Для усунення розриву в розвитку економічних і людських ресурсів між новими і старими членами 2010 року було схвалено 10-річний генеральний план «поєднуваності» АСЕАН вартістю понад 600 млрд дол., спрямований на розбудову інфраструктури транспорту і зв'язку для забезпечення кращої взаємодії між країнами-членами й усією Східною Азією. Для реалізації Генерального плану вступив у дію Інфраструктурний фонд АСЕАН, створений за підтримки партнерів по діалогу та Азійського банку розвитку.

2011 року Декларацією «Про Спільноту АСЕАН у глобальній спільноті націй» найбільш важливим завданням визначено ліквідацію розриву в економічному розвитку країн-членів АСЕАН на основі концепції «справедливого розвитку». У міжнародній політиці поставлено завдання посилити глобальну роль Асоціації та виробити до 2022 р. її спільну платформу з глобальних проблем [3].

Формування Спільноти АСЕАН вимагало її більшої інституалізації, хоча в основі інтеграції залишився «м'який підхід», що уникає створення наднаціональних інститутів. АСЕАН реалізує модель «гарного сусідства» на противагу моделі «сім'ї», що лежить в основі Європейського Союзу. 2007 року на саміті в Сінгапурі було схвалено Хартію (Статут) АСЕАН, якою було сформовано юридичну основу для її подальшого розвитку. Нею передбачається значне розширення повноважень Секретаріату АСЕАН, створення Комісії АСЕАН із прав людини і Суду справедливості, поступовий перехід від консенсусного принципу ухвалення рішень до системи голосування на основі більшості. Після того, як у грудні 2008 р. вона була ратифікована всіма державами-членами, у наступні роки відбувалася її імплементація. 2012 року схвалено Декларацію АСЕАН із прав людини; 2013 року створено Комітет постійних представників держав АСЕАН для спостереження за взаємодією між Секретаріатом АСЕАН і партнерами по діалогу тощо.

В економічній галузі поступове зменшення тарифних бар'єрів усередині АСЕАН-10 сприяло збільшенню обсягів торгівлі та інвестицій у регіоні. Успішна імплементація угод АСЕАН із торгівлі товарами і широкомасштабного інвестування сприяла активізації внутрішньої торгівлі між країнами-членами. Її частка в загальній торгівлі АСЕАН збільшилася 2013 року до 24,2 % (у попередні роки вона становила в середньому 19 – 22%). Того ж року держави АСЕАН отримали понад 15% свого імпорту від інших членів угруповання, були важливим ринком для експорту восьми з них (із часткою 15% і більше).

Розвитку внутрішньоасеанівських економічних зв'язків сприяє реалізація Ініціатив інтеграції пріоритетних секторів (PIS). Найбільш успішно вона відбувається у виробництві автомобілів та електроніки, а також у рибному секторі. Інші сектори, передусім аграрний і лісовий, залишаються більш орієнтованими на зовнішні ринки.

Для М'янми найважливішим експортним ринком залишається Китай, для Філіппін – Японія, для Камбоджі та В'єтнаму – ЄС і США, для Брунею – Японія і Республіка Корея, для Лаосу – Австралія і Нова Зеландія. Частка цих партнерів у експорті держав АСЕАН становить понад 15 %. В Індонезії, Малайзії, Сінгапурі, Таїланді експорт більш диверсифікований, жодна держава не має в ньому частки понад 10 %. Окрім того, держави-члени є залежними від імпорту з деяких країн (із часткою в торгівлі понад 75 %): м'яса і вовни з Австралії й Нової

Зеландії, кобальтової руди і концентратів із Канади, азбесту з Росії тощо.

Залежність країн-членів від торгівлі з окремими партнерами поза межами АСЕАН посилює їх вразливість від коливань зовнішніх ринків. Інша проблема полягає в тому, що торгівля АСЕАН не є достатньо диверсифікованою. Половину її обсягів забезпечують 20 товарів, третину – п'ять із них. АСЕАН зберігає позицію нетекспортера сільськогосподарської сировини, рису і цукру з тростини, а також деяких товарів промисловості, включаючи, із початку XXI ст., продукцію фармацевтичного сектора. Показником залежності цих секторів від зовнішніх ринків стало уповільнення розширення їх експорту після глобальної кризи. Якщо в 2002 – 2007 рр. він збільшувався на 15 % і вище, то в 2008 – 2013 рр. ці темпи сповільнилися до 10 % і нижче, за винятком фармацевтичної промисловості.

Упродовж останніх двох десятиліть після Азійської кризи 1997–1998 рр. відбулися значні зрушення в імпорті й експорті держав ПСА. Якщо раніше в торгівлі АСЕАН домінували розвинуті держави, то з 2000 р. до 2013 р. частка Японії, США та ЄС в ній зменшилась: із 15 до 9 % для Японії, із 16 до 8,4 % для США, із 14 до 9,8 % для ЄС. Натомість значно збільшилася частка Китаю – із 4,3 % 2000 року до 14 % 2013 року [4, с.11]. На ринку високотехнологічної продукції домінування США (в електроніці, автоматичному опрацюванні даних, авіабудуванні) та Японії (в автомобілебудуванні, телекомунікаціях і автоматичному опрацюванні даних) до 2013 р. фактично зникло. Європейський Союз зберіг свої позиції на цьому ринку, а роль Китаю значно посилилась. Окрім Японії, США, ЄС і Китаю, частка інших держав у торгівлі АСЕАН станом на червень 2013 р. становила: Республіки Корея (РК) – 5,2 %, Австралії та Нової Зеландії – 3,2 %, Індії – 2,7 %, Росії – 0,9 %, Пакистану – 0,9 %, Канади – 0,5 %; решти країн – 21,5 % [5].

Довготермінова стратегія АСЕАН полягає в посиленні диверсифікації експорту та його ускладненні (за рахунок збільшення продукції з доданою вартістю) в різних секторах для досягнення більш стійкого торговельного балансу, основою для чого є інновації, технології та розвиток людського капіталу.

Основним джерелом прямих іноземних інвестицій (ПІІ) до ПСА 2014 року були ЄС, Японія, США, Китай. Частка ПІІ з ЄС становила 28,8 %, Японії – 13,2 %, США – 12,8 %, Китаю (разом із Гонконгом) –

8,7 %, Австралії – 5,6 %, РК – 4,4 %, Канади – 1,2 %, Індії – 0,8 %, Нової Зеландії – 0,3 %, Росії – 0 % [5].

За статистичними даними АСЕАН, за період із 2006 р. до 2013 р. загальний обсяг інвестицій до Асоціації склав 600 млрд 789 млн дол., із них: із ЄС – 139,5 млрд дол., Японії – 84,3 млрд дол., США – 53,2 млрд дол., Китаю – 24,4 млрд дол. [6, с.116, 123–125]. Інвестиції до ПСА поступали переважно в країни АСЕАН-6. Майже половину їх отримав Сінгапур, приблизно 15 % – Індонезія, по 10 % – Малайзія і Таїланд, майже 7 % – В'єтнам, приблизно 3 % – Філіппіни, майже 4 % – решта країн. За останні чотири роки 70 % усіх ПІІ були спрямовані у сферу послуг.

Із 2000 р. спостерігається тенденція до збільшення внутрішньоасеанівських інвестицій, і їх темпи переважають зовнішні. У 2000–2013 рр. інвестиції, що мали походження всередині АСЕАН, збільшувалися в середньому на 25 % на рік, зовнішні – на 13 % [4, с. 4].

На підставі теоретичних розрахунків і практичного досвіду можна свідчити, що для країн АСЕАН більш вигідною є економічна інтеграція в межах ширшого регіону, аніж ПСА. Так, 2013 року обсяг торгівлі у форматі «АСЕАН+3» (Китай, Японія і РК) більш ніж удвічі перевищив обсяг торгівлі всередині АСЕАН; у форматі «АСЕАН+6» (разом із Австралією, Новою Зеландією, Індією) він збільшився на 60 %. Цим обумовлюється зацікавленість АСЕАН у ширшій регіональній інтеграції в рамках форумів Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС), «АСЕАН+3» і «АСЕАН+6». Після вивчення питання про доцільність створення режиму вільної торгівлі в межах цих структур дійшли висновку про його найбільшу ефективність для національних економік держав ПСА у рамках «АСЕАН+6».

2012 року АСЕАН ініціювала проект багатосторонньої торговельної угоди «Регіональне усебічне економічне партнерство» (РУЕП), яким передбачається створення режиму вільної торгівлі у форматі «АСЕАН+6». На той час вона вже мала угоди про вільну торгівлю з Китаєм, Японією, РК, Індією, Австралією і Новою Зеландією. Метою РУЕП є поєднання усіх цих двосторонніх угод в одну на основі єдиних правил зі збереженням центральної ролі АСЕАН у процесах економічної інтеграції Східної Азії, АТР й Індійсько-Тихоокеанського регіону. Цей проект був підтриманий Пекіном на противагу американському проекту Транстихоокеанського партнерства (ТТП), підписаному наприкінці 2015 р., у якому беруть участь окремі члени АСЕАН – Малайзія, Сінгапур і В'єтнам.

Просування Китаєм Регіонального усебічного економічного партнерства є актом намірів Пекіна реалізувати власний проект регіональної інтеграції Східної Азії без участі США і Японії.

Проект РУЕП виходить із менш високих стандартів, ніж ТТП, ним передбачається поступова лібералізація торгівлі на основі збереження протекціонізму деяких чутливих галузей і груп товарів, більш стрімка лібералізація галузі торгівлі, ніж послуг та інвестицій. Проект не включає положення про права людини і захист довкілля, як ТПП [7]. Перемовини щодо РУЕП розпочались у травні 2013 р., їх завершення узгоджується з планами створення Економічної спільноти АСЕАН.

Найбільш створення між ними режиму вільної торгівлі (КАФТА) впродовж наступних десяти років. Китай запропонував відкриття своїх ринків у деяких ключових для країн АСЕАН секторах на п'ять років раніше («програма раннього врожаю»), надання трьом державам АСЕАН, які не були членами ВТО (В'єтнаму, Лаосу, Камбоджі), статусу «найбільш сприятливої нації» в торгівлі, а також спеціальних преференційних тарифів на деякі товари.

Збільшення обсягів торгівлі було критично важливим для відновлення економік ПСА після Азійської кризи 1997 – 1998 рр., тоді як китайська економіка, що стрімко розвивалась, потребувала великої кількості сировини. Держави ПСА активно користалися перевагами свого близького розташування з Китаєм, щоб стати постачальниками сировини і компонентів для збільшеного китайського експорту, розглядали його як важливий ринок збуту продукції, джерело імпорту і майбутніх ПІІ в регіон. Вони отримували також значну вигоду від китайських туристів, кількість яких щороку збільшувалась.

У листопаді 2004 р. на основі цієї Рамкової угоди дві сторони підписали Угоду про торгівлю товарами, що включала графік зменшення тарифів і якою передбачалася їх ліквідація для більшості тарифних ліній, починаючи з 2005 р., і механізм вирішення суперечок у торговельній галузі.

Угода набула чинності 2005 року, тоді ж, коли і «програма раннього врожаю». У результаті Китай швидко став центром економічних зв'язків у регіоні. Відбулося стрімке збільшення обсягів торгівлі між АСЕАН і Китаєм, у середньому на 20 % щорічно [8]. Із 2011 р. Китай став найбільшим торговельним партнером АСЕАН.

У наступні роки між Китаєм і АСЕАН було підписано угоди про вільну торгівлю послугами (січень 2007 р., набула чинності в липні

2007 р.) і лібералізацію інвестицій (серпень 2009 р.). Остання угода завершила перемовний процес про вільну торгівлю між Китаєм і АСЕАН. КАФТА повністю набула чинності 1 січня 2010 р.

2012 року торгівля між АСЕАН і Китаєм становила приблизно 250 млрд дол. (для порівняння: 2005 року – 100 млрд дол.). У жовтні 2013 р. під час візиту до Індонезії Сі Цзіньпін заявив про наміри Китаю довести обсяги торгівлі з країнами ПСА 2020 року до 1 трлн дол., тобто збільшити їх учетверо [9].

КАФТА була найважливішою регіональною торговельною угодою, підписаною на початку XXI ст. Вона створила нове стратегічне середовище у ПСА, спонукала інші великі держави – партнерів АСЕАН по діалогу – вступити з нею в перемовини стосовно підписання угоди про вільну торгівлю.

Окрім КАФТА, Китай підписав також двосторонні угоди про вільну торгівлю з Таїландом (2003 р.) і Сінгапуром (2008 р.), а також велику кількість окремих спеціальних угод із країнами АСЕАН, включаючи численні угоди з країнами басейну р. Меконг. Спільний розвиток субрегіону «Великий Меконг» у складі китайських провінцій Юннань і Гуансі, а також Таїланду, В'єтнаму, Лаосу, Камбоджі, М'янми є важливим напрямом співпраці між Китаєм і окремими державами АСЕАН, одним із інструментів посилення в них китайського впливу.

Станом на 2014 р. Китай був важливим експортним ринком для семи країн АСЕАН (із часткою 10 – 15 %) і найважливішим – для М'янми (із часткою 27 %), а також важливим постачальником імпорту для всіх держав АСЕАН із часткою понад 15 % для семи і 10 – 15 % ще для трьох із них. Проте торгівля АСЕАН із КНР характеризується дефіцитом. Він виник ще з 1994 р. і постійно збільшується. Така ж тенденція спостерігається у торгівлі АСЕАН із РК і Росією. Натомість торговельний дефіцит АСЕАН із Японією значно зменшився. Із іншими основними партнерами – Австралією і Новою Зеландією, ЄС, Індією, США, Пакистаном і Канадою – АСЕАН має активне сальдо торгівлі.

Важливим інструментом впливу Китаю на регіональні держави є закордонне інвестування, що розпочалося після вступу Китаю до ВТО і значно інтенсифікувалося з 2005 р., особливо після глобальної фінансової кризи 2008 – 2009 рр. Це допомога, прями іноземні інвестиції й преференційні кредити під низькі відсотки, переважно на інфраструктурні проекти. Типовий закордонний проект КНР поєднує

прямі інвестиції та кредити з відсотками, нижчими за ринкові, із пільговим періодом і тривалим терміном виплати. Переваги Китаю, порівняно з США, полягають у тому, що він не пов'язує надання ПІІ, допомоги і кредитів із питаннями звітності, прав людини, трудових стандартів, захисту довкілля. Усе це обумовлює їх значний політичний ефект.

За статистикою АСЕАН, станом на 2008 р. прямі інвестиції КНР до АСЕАН становили лише 6 млрд дол., за період 2006 – 2013 рр. – 24,4 млрд дол. Їх суттєве збільшення спостерігалось з 2010 р., після підписання 2009 року двосторонньої інвестиційної угоди між Китаєм і АСЕАН. Якщо у 2006 – 2009 рр. ПІІ Китаю до АСЕАН становили в середньому 2 млрд дол. на рік (окрім кризового 2008 р.), 2010 року – понад 4 млрд дол., 2011 року – понад 7,5 млрд дол., 2012 року – майже 5,5 млрд дол. 2013 року їх очікували на рівні понад 8,5 млрд дол. [6, с.125]. Проте загалом Китай інвестує в ПСА менше, аніж в інші регіони. Країни АСЕАН інвестують у китайську економіку більше, аніж Китай у їх економіку [10, с. 102].

Із 2011 р. розпочався перехід Китаю до нової моделі розвитку, оскільки було визнано, що попередня модель вичерпала себе. Плани 12-ї п'ятирічки інтенсивно в рамках «АСЕАН+6» розвивалася торгівля між АСЕАН і Китаєм. Її стрімке поживавлення розпочалося після закінчення азійської кризи і вступу Китаю до ВТО у грудні 2001 р. У листопаді 2001 р. за ініціативи Пекіна АСЕАН і Китай підписали Рамкову угоду про усебічну економічну співпрацю, якою передбачалося (2011 – 2015 рр.), що були в цілому виконані, визначили розвиток внутрішнього ринку і споживчого попиту населення, перехід до піднесення на основі інновацій та інтенсивних методів господарювання. При цьому передбачалося сповільнення темпів економічного розвитку КНР. Однак ситуація ще більше ускладнилася «перегрівом» китайської економіки через масовані внутрішні інвестиції для підтримання розвитку за умов глобальної фінансової кризи і наступної рецесії світової економіки. Показником невпевненості інвесторів у перспективах розвитку китайської економіки стало падіння акцій на Шанхайській біржі влітку – восени 2015 р.

Одним із механізмів протидії китайського керівництва негативним явищам в економіці є скорочення виробничих потужностей КНР, а отже, імпорту сировини з ПСА, що впливає на торгівлю з АСЕАН. Проте покращанням купівельної спроможності

понад 1,3-мільярдного населення Китаю створюються позитивні перспективи для низки секторів економіки держав АСЕАН, включаючи туристичний.

Економічне уповільнення загрожує реалізації зовнішньополітичних завдань Китаю і має потенціал зменшення його регіональної та глобальної ролі. Проте в 2013 – 2014 рр. У Пекіні виступили з двома важливими ініціативами, що матимуть далекосяжні результати і сприятимуть подальшому посиленню його регіонального і глобального впливу. Перша з них стосується створення Азійського банку інфраструктурних інвестицій (АБІІ), друга – відновлення «Великого шовкового шляху» до Європи на основі стратегії розвитку «Один пояс, один шлях».

Із ініціативою створення Азійського банку інфраструктурних інвестицій (АБІІ) Сі Цзіньпін виступив у листопаді 2013 р., перебуваючи в Індонезії. Меморандум про підготовку до створення АБІІ зі штаб-квартирою в Пекіні у жовтні 2014 р. підписали 22 країни, включаючи 10 членів АСЕАН. До кінця червня 2015 р. їх кількість збільшилася до 57, включаючи розвинуті країни – Велику Британію, Німеччину і Францію (у січні 2016 р. до них приєдналася Туреччина). Угода про утворення АБІІ була підписана у червні 2015 р. і набула чинності в грудні 2015 р. після того, як її ратифікували 17 із 57 країн-засновниць, що володіють 50,1 % акцій. Перший кредит банку передбачається надати до середини 2016 р. [11].

Паралельно Китай став співзасновником Нового банку розвитку БРІКС (за участі Бразилії, Росії, Індії, Китаю і ПАР) зі Штаб-квартирою у Шанхаї. Декларація про його створення була підписана країнами-учасницями організації за результатами саміту в липні 2014 р. Передбачається, що він спеціалізуватиметься на інфраструктурних проєктах на території країн-членів, забезпечуватиме потік капіталів і торговельні контакти між ними. У його рамках також планується створення пулу валютних резервів, який може стати конкурентом Міжнародного валютного фонду (МВФ).

У Китаї вважають, що АБІІ і Новий банк розвитку БРІКС, по-перше, надають більше вибору для країн, що розвиваються, в отриманні кредиту, по-друге, посилюють їх голос у міжнародних фінансових структурах і процесі їх реформування; по-третє, сприяють формуванню механізмів посилення впливу Китаю в глобальних справах. Їх розглядають як противагу міжнародним фінансовим інституціям із переважним впливом США та Японії, включаючи МВФ

і Азійський банк розвитку, яким, за оцінюванням китайських ЗМІ, бюрократія та ідеологія перешкоджають задовольняти потреби країн, що розвиваються, вирішувати їх нагальні проблеми [12, 13].

США та Японія не стали учасниками Азійського банку інфраструктурних інвестицій (як і банку БРІКС), але не змогли перешкодити його створенню. Ця ситуація значно відрізняється від тієї, що склалася 1997 року. Тоді, за умов азійської кризи, Японія запропонувала створити Азійський валютний фонд за участі лише східноазійських держав, а США заблокували цей проект, оскільки вважали, що через нього Японія просуватиме в регіоні власну модель розвитку, а це призведе до значного посилення її регіонального впливу. Проти цього проекту тоді виступили також Китай і деякі країни АСЕАН, які намагались уникнути зміцнення регіональних позицій Японії. Хоч створення АБІ значно посилює регіональний і глобальний вплив Китаю, ані США, ані Японія, не змогли перешкодити цьому, що є показником нової ролі Китаю у світових фінансах, економіці й політиці.

У рамках проекту відновлення «Великого шовкового шляху» передбачається реалізація великих інфраструктурних проектів через території Центральної Азії, Закавказзя, Близького Сходу та Європи. За інформацією міністра фінансів КНР, обидва банки – Азійський банк інфраструктурних інвестицій і Банк розвитку БРІКС – будуть докладати спільних зусиль для просування цієї стратегії, щоб досягти кращих результатів.

Слід очікувати на посилення політичного впливу Китаю в державах, залучених до цього проекту. Розвиток торгово-економічної співпраці Китаю з країнами «глобального Півдня» супроводжується поглибленням політичних відносин між ними. У ПСА це відбувається через розвиток двосторонніх відносин між Китаєм та окремими країнами-членам АСЕАН, через діалог «АСЕАН+Китай» та спільну участь АСЕАН і Китаю у багатосторонніх регіональних форумах – АРФ, АТЕС, «АСЕАН+3», Східноазійський саміт, «АДДМ+», діалог Шангри-Ла тощо.

Китай став партнером по діалогу з АСЕАН 1991 року, набагато пізніше, аніж США та Японія, що налагодили такі відносини в другій половині 1970-х років. У роки «холодної війни» його відносини з країнами «АСЕАН-5» (Індонезією, Малайзією, Філіппінами, Сінгапуром, Таїландом) і В'єтнамом були складними. Більшість із них не мала з Китаєм дипломатичних відносин. Незважаючи на «політику

добросусідства», започатковану Китаєм на межі 1980 – 1990-х років, до Азійської кризи 1997 – 1998 рр. його піднесення в країнах АСЕАН і надалі оцінювали як «китайську загрозу». Підстави для цього створювали: активізація наступальної політики Китаю в Південно-Китайському морі, визнаного законом 1992 р. майже повністю його національною територією; захоплення ним 1995 року мису Пангалібан (Місчіф) у морській зоні Філіппін; Тайванська криза 1996 р.; посилення конкуренції між КНР і країнами ПСА за іноземні інвестиції.

Проте поведінка Китаю під час азійської кризи, що отримала високу оцінку АСЕАН, дала йому можливість за відносно короткий проміжок часу значно покращити свій регіональний імідж. Тоді, незважаючи на традиційну схильність Пекіна до двосторонніх відносин, він став активніше співпрацювати з АСЕАН як регіональною групою. Ініційовані АСЕАН у розпал азійської кризи саміти з Японією, Республікою Корея і Китаєм у форматах «АСЕАН+1» й «АСЕАН+3» стали регулярними.

Оскільки підписанню угоди про вільну торгівлю між АСЕАН і Китаєм (КАФТА) перешкождала стурбованість країн АСЕАН поведінкою КНР у Південно-Китайському морі, Пекін підтримав паралельні перемовини з цих двох питань. На відміну від попередньої позиції Пекіна, що базувалася винятково на двосторонньому підході до перемовин, тепер він погодився на багатосторонній формат. Результатом перемовин стало підписання в листопаді 2002 р. (одночасно з КАФТА) Декларації про поведінку сторін у Південно-Китайському морі, що дало можливість тимчасово розрядити напруженість навколо островів Спратлі. Того ж року було започатковано співпрацю між Китаєм і АСЕАН у протидії нелегальному виробництву й перевезенню наркотиків.

У жовтні 2003 р. Китай уклав Договір про дружбу і співпрацю в Південно-Східній Азії (ТАС), базовий документ АСЕАН, та налагодив із нею стратегічне партнерство. Це вивело їх політичні відносини на новий рівень. Зближенню сприяла позиція Пекіна щодо невтручання у внутрішні справи інших держав, акцент на повазі до їх національного суверенітету, що імпонувало настроям керівної еліти держав ПСА.

У результаті поширення регіонального впливу Китаю відбулося зрушення в балансі сил у Східній Азії, значно змінилася ситуація в регіональній системі безпеки. Окреслилась можливість створення Азійської економічної спільноти з лідерством Китаю і перетворення

найбідніших країн ПСА – Лаосу, Бірми і Камбоджі – на його «клієнтні» держави.

Зміна стратегічної ситуації у Східній Азії стала результатом економічного, а не військового посилення Китаю. Із трьох видів сили – військової, економічної й культурної – найважливішими виявилися дві останні. Окрім цього, Китай успішно застосовував регіональний підхід до ПСА, найкращим прикладом чого стало підписання КАФТА.

На рівні двосторонніх відносин спостерігалось різне ставлення країн АСЕАН до Китаю. Найбільш значним був і залишається вплив Китаю у М'янмі, Камбоджі й Лаосі. Найбільш тісні відносини з Китаєм із-поміж «старих» членів АСЕАН має Таїланд, незважаючи на союзні відносини зі США. Значно меншим є вплив КНР на морські країни ПСА – Індонезію, Філіппіни, Малайзію і Бруней. Колишне домінування Китаю в Індокитаї, прикордонна війна 1979 р. і територіальні суперечки в Південно-Китайському морі перешкоджають його зближенню з В'єтнамом. Сінгапур, найбільш залежна від торгівлі держава регіону, підтримує збалансований підхід до відносин із «великими» державами.

Двосторонні відносини окремих країн ПСА з Китаєм перешкоджають виробленню спільної позиції АСЕАН щодо нього. Якщо в роки «холодної війни» «китайська загроза» була чинником згуртування АСЕАН, нині тісні відносини між Китаєм та окремими країнами-членами можуть розколоти організацію. На підставі аналізу економічних та інфраструктурних зв'язків між двома китайськими провінціями Юннань і Гуансі з М'янмою, Лаосом, Камбоджею, В'єтнамом і Таїландом в субрегіоні «Великий Меконг» можна свідчити, що вони можуть перевищити зв'язки всередині АСЕАН [14].

Незважаючи на видиме посилення впливу Китаю в АСЕАН і кожній з її держав-членів, у відносинах між ними залишаються серйозні проблеми. Передусім вони стосуються територіальних суперечок у Південно-Китайському морі за острови Спратлі між Китаєм, Філіппінами, В'єтнамом, Малайзією, Брунеєм, і за Парасельські острови між Китаєм і В'єтнамом. Через кілька років після підписання Коду поведінки сторін у Південно-Китайському морі (2002 р.) конфлікти відновилися через захоплення Китаєм окремих островів і рифів, створення штучних островів і будівництвом на них споруд подвійного призначення, організацію морського патрулювання, розвідку енергетичних ресурсів у 200-мильній зоні морської території, що за Конвенцією ООН про морське право 1982 р.

(ЮНКЛОС) належать до виняткових економічних зон окремих країн Південно-Східної Азії.

Через суперечки в Південно-Китайському морі ускладнюються двосторонні відносини Китаю з АСЕАН та її членами, передусім із В'єтнамом і Філіппінами. Водночас вони є чинником можливого розколу АСЕАН, оскільки, по-перше, не всі держави-члени поділяють стурбованість діями Китаю, по-друге, територіальні претензії в Південно-Китайському морі існують також між членами АСЕАН. Важливою у цій ситуації є збалансована позиція Індонезії – найбільшої країни регіону, що не є учасником конфлікту і виступає ініціатором вироблення спільної позиції АСЕАН із цього питання.

2010 року через загострення ситуації в Південно-Китайському морі за ініціативи В'єтнаму вперше зібрався регіональний форум «АДДМ+» у складі міністрів оборони десяти держав АСЕАН і восьми її партнерів по діалогу (Китай, США, Японія, РК, Австралія, Нова Зеландія, Росія, Індія), що відбувається один раз на два роки. У його рамках працюють шість робочих груп за такими напрямками, як гуманітарна допомога і рятувальні роботи в разі стихійних лих, морська безпека, військова медицина, антитерористичні дії, операції з підтримки миру та гуманітарні дії, пов'язані з розмінуванням. Як будь-який форум із центральною роллю АСЕАН, «АДДМ+» базується на принципах неформальності й консенсусу, тож може лише обговорювати проблеми безпеки і пропонувати заходи з їх урегулювання, проте не може ухвалювати рішення в разі незгоди хоча б одного з учасників. Так, 3-й форум «АДДМ+» у листопаді 2015 р. не зміг ухвалити спільну заяву щодо ситуації в Південно-Китайському морі через різну позицію його учасників [15].

2010 року у Вашингтоні заявили, що свобода і безпека стратегічно важливих морських шляхів у Південно-Китайському морі є одним із питань національної безпеки США, і запропонували підписати новий Код поведінки сторін, обов'язковий для виконання, на відміну від документа, підписаного 2002 року. У Китаї схилилися до двосторонніх перемовин із зацікавленими сторонами, але через втручання США були змушені погодитись на багатосторонній підхід. Багатосторонні перемовини щодо розробки нового Коду поведінки затяглися і до кінця 2015 р. ще були далекі до завершення.

Натомість на Західно-тихоокеанському морському симпозіумі 2014 року було схвалено угоду про Код поведінки при незапланованих зіткненнях на морях (CUES) для уникнення

подальшої ескалації конфлікту в разі випадкових зіткнень військових кораблів. Ця угода знайшла підтримку Китаю й країн АСЕАН. У Сінгапурі в ній вбачали практичний спосіб урегулювання конфлікту в Південно-Китайському морі та запропонували поширити її на цивільні судна, а також схвалили відповідний Код поведінки щодо дій у повітрі. Малайзія, що 2015 року головувала в АСЕАН, незважаючи на підтримку цієї угоди, і надалі обстоювала необхідність досягнення нового Коду поведінки в Південно-Китайському морі.

У Спільній декларації з питань регіональної безпеки, схваленій у Малайзії під час щорічної зустрічі міністрів оборони АСЕАН (АДММ) у березні 2015 р., зазначається важливість свободи навігації в Південно-Китайському морі, та польотів над ним згідно з міжнародними принципами, зафіксованими в ЮНКЛОС. Водночас значну увагу на зустрічі отримала проблема протидії загрозам терористичних та екстремістських організацій через небезпеку, пов'язану з Ісламською державою (ІДІЛ). Міністр оборони Малайзії визнав її як пріоритетну для безпеки регіону, із огляду на значні ресурси ІДІЛ як організованої держави та високий потенціал рекрутування її прихильників у Малайзії та інших ісламських державах регіону [16].

Новим напрямом розвитку відносин між АСЕАН і Китаєм стала перша в історії неформальна зустріч між міністрами оборони двох сторін, що відбулася в Пекіні в жовтні 2015 р. На ній Китай виступив із пропозицією провести спільні навчання з АСЕАН у Південно-Китайському морі, зосереджені на пошуку зниклих і допомозі потерпілим під час стихійних лих на основі Коду поведінки при незапланованих зіткненнях на морях. Ця ініціатива була спрямована, по-перше, на заспокоєння держав АСЕАН у зв'язку з будівництвом Китаєм штучних островів у Південно-Китайському морі, а також на обмеження зовнішнього втручання у морські диспути в регіоні. По-друге, вона стала реакцією на пропозиції США та Японії провести навчання у Південно-Китайському морі за участі країн АСЕАН. Перші такі навчання на основі Коду поведінки при незапланованих зіткненнях на морях у травні 2015 р. провели Японія та Філіппіни [17]. За домовленістю, навчання між Китаєм і АСЕАН у Південно-Китайському морі відбудуться 2016 року.

Хоча завдання цих навчань є обмеженими, проведення двосторонньої зустрічі міністрів оборони Китаю і АСЕАН та вироблення ними планів спільних двосторонніх навчань відкривають

перспективи посилення політичної взаємодії між двома сторонами в галузі безпеки, включаючи ситуацію в Південно-Китайському морі. Так, Філіппіни вітали спільні навчання як можливість верифікації факту, що побудовані Китаєм штучні острови не мають військового призначення. Міністр оборони Індонезії запропонував спільне «мирне патрулювання» Китаю і держав АСЕАН у Південно-Китайському морі. На його думку, якщо країни-учасниці конфлікту зможуть зняти напруження у відносинах, не буде потреби залучати треті держави у врегулювання диспуту між ними [18].

Незважаючи на позитивну тенденцію у відносинах із Китаєм, АСЕАН і надалі дотримується традиційної стратегії збереження регіональної рівноваги сил для уникнення домінування в регіоні будь-якої «великої» держави, включаючи Китай. Це обумовлює її зацікавленість у залученні до регіону США та інших партнерів по діалогу, щоб одночасно скористатись можливостями, які їм надає розвиток китайської економіки, стабілізаційна роль США в галузі безпеки, розвиток торгівлі та інвестицій із іншими партнерами.

Так, із початку XXI ст. помітно посилилась роль Індії у ПСА. Підставою для такого свідчення є виникнення концепції Індійсько-Азійського регіону, що об'єднує Індію з АТР. Гарні перспективи для регіональної інтеграції Індії та країн ПСА створює «відкриття» М'янми, що є природним мостом між ними.

Здійснюючи стратегію «хеджування» (перестраховування від ризиків і максимізації вигоди), регіональні держави зміцнюють свої відносини з США в галузі безпеки. Окрім двостороннього рівня, під час візиту президента Б.Обами у ПСА в грудні 2015 р. США і АСЕАН підписали на саміті в Куала-Лумпурі угоду про створення нового «стратегічного партнерства». Із погляду американського експерта Дж. Курланчика (Рада з закордонних справ), хоча наразі це скоріше символічний документ, він став сигналом для Пекіна, що не лише Філіппіни і В'єтнам, а й усі нації АСЕАН намагаються перестраховатися від морського посилення Китаю [19].

Отже, інтенсивний розвиток відносин між країнами, що розвиваються (на рівні Південь–Південь), без участі розвинутих країн є порівняно новим, але впливовим явищем світового розвитку у XXI ст. У Східній Азії ця тенденція виявилася в динамічному розвитку відносин між країнами ПСА у рамках регіонального об'єднання АСЕАН, а також між Китаєм та окремими країнами ПСА та АСЕАН як їх колективним органом.

Реформування АСЕАН, що розпочалося з 2003 р., сприяло проголошенню наприкінці 2015 р. створення Спільноти АСЕАН у політико-безпековій, економічній і соціокультурній галузях. Проте ця заява не означає завершення процесу інтеграції у ПСА, а є скоріше констатацією успіху в просуванні на цьому шляху. Найбільше значення має створення Спільного ринку АСЕАН для його подальшої інтеграції як єдиного цілого до ширших регіональних структур (передусім у форматі «АСЕАН+6»). Інтеграція в рамках АСЕАН робить країни ПСА сильнішими дипломатично й політично у відносинах із «великими» державами, що робить АСЕАН успішною моделлю взаємодії середніх і малих держав у глобальному масштабі.

Із початку ХХІ ст. значно посилюється економічний і політичний вплив Китаю у ПСА, загострилася конкуренція за регіональний вплив між Китаєм, Японією і США. Китай ефективно використовує регіональні стратегії та динамічно розвиває регіональні зв'язки з країнами ПСА на двосторонньому й багатосторонньому рівнях у різних форматах: «АСЕАН+Китай» як один із партнерів по діалогу; «АСЕАН+3» усередині «великої Східної Азії» без участі позарегіональних держав, а також за участі інших тихоокеанських держав (АТЕС, САС).

Проте ПСА не є пріоритетним напрямом зовнішньої політики Китаю. Після глобальної фінансово-економічної кризи 2008 – 2009 рр. Китай, найбільша країна, що розвивається, позиціонує себе не лише регіональним, а й глобальним лідером, через що інтенсивно розвиває двосторонні й багатосторонні зв'язки в усьому світі. Особливого значення у Пекіні надають відносинам із державами глобального Півдня, на лідерство в якому він претендує. Посиленню глобального впливу Китаю сприяють його інвестиції й пільгові кредити, переважно на інфраструктурні проекти, а також принципи невтручання у внутрішні справи інших держав, які він обстоює. Створення Азійського інвестиційного інфраструктурного банку і Нового банку розвитку БРІКС за лідерства Китаю та реалізація ним стратегії розвитку «Один пояс, один шлях» є показником того, що плани Пекіна виходять поза межі АСЕАН і «великої Східної Азії».

Незважаючи на стрімкий розвиток зв'язків із Китаєм за останні 15 років, держави-члени АСЕАН здійснюють стратегію збереження регіональної рівноваги сил, якою передбачаються збалансовані відносини АСЕАН з усіма «великими» державами. Конкуренція між ними за вплив у регіоні дає можливість Асоціації отримувати значні

дивіденди. Потреба вибирати між ними призвела б до загострення відносин усередині АСЕАН із непередбачуваними наслідками. Тому держави-члени АСЕАН здійснюють прагматичну політику, щоб ефективно скористатись економічними можливостями, які надає співпраця з Китаєм, у своїх національних інтересах. Водночас вони намагаються уникнути регіонального домінування Китаю, як і будь-якої іншої «великої» держави.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА Й ЛІТЕРАТУРА:

1. Zakaria, Fareed. *The Post American World* / Farid Zakaria. – New York: W. W. Norton&Company, 2008.
2. 2003 Declaration of ASEAN Concord II [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icnl.org/research/library/files/Transnational/2003Declaration.pdf>
3. Bali Declaration on ASEAN Community in a Global Community of Nations, «Bali Concord III», Bali, Indonesia, 17 November 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aseansec.org/26719.htm>
4. ASEAN Community in Figures – Special Edition 2014: A Closer Look at Trade Performance and Dependency, and Investment. – Jakarta: ASEAN Secretariat, 2014.
5. ASEAN Statistics Leaflet. Selected Key Indicators 2015. – Jakarta: ASEAN Secretariat, November 2015.
6. ASEAN Statistical Yearbook 2014. – Jakarta: ASEAN Secretariat, 2014.
7. Regional Comprehensive Economic Partnership. Joint Statement. The First Meeting of Trade Negotiating Committee. 10 May 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.asean.org/news/asean-statement-communiques/item/regional-comprehensive-economic-partnership-rcep-joint-statement-the-first-meeting-of-trade-negotiating-committee>
8. China-Asean / Bilaterals.org [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bilaterals.org/rubrique.php3?id_rubrique=95
9. Perlez, Jane. Cancellation of Trip by Obama Plays to Doubts of Asia Allies. October 4, 2013 / Jane Perlez // *The New York Times* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nytimes.com/2013/10/05/world/asia/with-obama-stuck-in-washington-china-leader-has-clear-path-at-asia-conferences.html?src=recg>
10. Miller, Ken. Coping with China's Financial Power / Ken Miller // *Foreign Affairs*. – 2010, July/August. – Vol. 89, No. 4. – P. 96–109.
11. В Пекине официально основан Азиатский банк инфраструктурных инвестиций. 26.12.2015 / Синьхуа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://russian.china.org.cn/exclusive/txt/2015-12/26/content_37398107.htm
12. Цзяньсюнь, Ши. Почему миру нужен Банк БРИКС? / Ши Цзяньсюнь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://russian.people.com.cn/95181/8188376.html>
13. Wu, Wendy. China seeks bigger voice in global finance issues. 28 December, 2015 / Wendy Wu // *South China Morning Post* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scmp.com/news/china/economy/article/1895906/china-seeks-bigger-voice-global-finance-issues>
14. Wade, Geoff. China and its neighbors. Jan. 02, 2011 / Geoff Wade // *The Asia-Pacific Journal: Japan Focus*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://japanfocus.org/events/view/19>
15. Parameswaran, Prashanth. What Did the 3rd ASEAN Defense Minister's Meeting Plus Achieve? November 06, 2015 / Prashanth Parameswaran [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.worldaffairsjournal.org/content/malaysia-wants-expanded-naval-protocol-amid-south-china-sea-disputes>

16. Parameswaran, Prashanth. ASEAN Defense Ministers Sign Security Declaration. March 17, 2015 / Prashanth Parameswaran. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://thediplomat.com/2015/03/asean-defense-ministers-sign-security-declaration/>

17. Parameswaran, Prashanth. Japan, Philippines Hold First South China Sea Naval Exercises. May 13, 2015 / Prashanth Parameswaran [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://thediplomat.com/2015/05/japan-philippines-hold-first-south-china-sea-naval-exercises/>

18. Parameswaran, Prashanth. The Truth about China's New South China Sea Drill Proposal with ASEAN. October 17, 2015 / Prashanth Parameswaran. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://thediplomat.com/2015/10/the-truth-about-chinas-new-south-china-sea-drill-proposal-with-asean/>

19. Kurlantzick, Joshua. Lessons from Obama's Southeast Asia Trip. December 05, 2015 / Joshua Kurlantzick. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://thediplomat.com/2015/12/lessons-from-obamas-southeast-asia-trip/>

АЗІЙСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКИЙ РЕГІОНАЛІЗМ У СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ РЕАЛІЯХ

У статті досліджуються концепції та процеси азійсько-тихоокеанської інтеграції в контексті інституціонального розвитку АСЕАН і АТЕС. Основну увагу приділено ролі США, Японії та Китаю у забезпеченні регіональної інтеграції та безпеки.

Ключові слова: *регіоналізм, інтеграція, глобалізація, АТР, АСЕАН, АТЕС, безпека, постглобалізм.*

Шергин С.А. Азиатско-тихоокеанский регионализм в современных международных реалиях. В статье исследуются концепции и процессы азиатско-тихоокеанской интеграции в контексте институционального развития АСЕАН и АТЭС. Основное внимание уделяется роли США, Японии и Китая в обеспечении региональной интеграции и безопасности.

Ключевые слова: *регионализм, интеграция, глобализация, АТР, АСЕАН, АТЭС, безопасность, постглобализм.*

Shergin S.O. Asia-Pacific Regionalism in the International Contemporary Realities.

In this article the concepts and processes of Asia-Pacific integration in the context of institutional development of ASEAN and APEC are researched. The main attention is paid to the role of USA, Japan and China in ensuring the regional integration and security.

Key words: *regionalism, integration, globalization, Asia-Pacific region, ASEAN, APEC, security, postglobalism.*

Актуальність теми зумовлена суттєвим впливом інтеграційних процесів, що відбуваються в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (АТР), на трансформацію сучасної системи міжнародних відносин і формування нового світового порядку. Окремий аспект актуальності пов'язаний із асиметричним характером азійсько-тихоокеанського регіоналізму та ускладненням процесів інтеграції під впливом кризи неоліберальної парадигми глобального розвитку.

Насамперед варто зазначити, що криза неоліберальної моделі глобалізації сприяла виникненню феномена так званої постглобалізації і привернула увагу політиків і науковців до питань вивчення успішного досвіду суспільної модернізації в країнах світової периферії, зокрема Східної Азії. Водночас кризою виявлено прорахунки сучасної економічної системи, побудованої згідно з техногенною і споживацькою парадигмою суспільного життя. Усе це доводить необхідність опрацювання альтернативних напрямів соціально-економічного розвитку й нових моделей світового порядку.

Розвиток ринкової економіки та процесів лібералізації як поширення демократичних стандартів міжнародного життя, активна фаза якого припала на 90-і роки, уже наприкінці минулого століття зазнав суттєвих утрат. Критичним для забезпечення міжнародно-політичної стабільності й безпеки став початок нового століття, яке було позначено активізацією конфліктогенних процесів у країнах Близького й Середнього Сходу, а також Східної Азії. Сучасний конфлікт навколо Сирії з відповідними наслідками для глобальної безпеки є показником нового етапу розвитку міжнародних відносин. На підставі цього припущення можна дійти висновку, що постглобалізаційна парадигма стає визначальною в контексті провідних тенденцій світового розвитку. Водночас разом із активізацією відомого в політичній науці концептуального явища – «війни всіх проти всіх» характер світополітичних процесів стає дедалі більш хаотичним і непередбачуваним.

Новизна зазначених питань регіонального та глобального розвитку полягає в тому, щоб довести, чи здатна постглобалізаційна парадигма суттєво вплинути на інтеграційний розвиток «успішних» регіонів, зокрема Азійсько-Тихоокеанського, у якому впродовж тривалого часу спостерігаються високі темпи економічного піднесення?

Для розв'язання цієї проблеми формулюються такі *завдання* дослідження:

- проаналізувати відносини між основними суб'єктами міжнародних взаємодій в АТР у контексті асиметричної регіональної інтеграції;
- визначити основні тенденції розвитку азійсько-тихоокеанського регіоналізму в контексті регіональної безпеки;
- з'ясувати характер впливу кризи неоліберальної парадигми глобального розвитку на процеси азійсько-тихоокеанської регіоналізації в сучасних міжнародних реаліях.

Ретроспективний погляд на процеси становлення й розбудови регіональної економічної інтеграції у 1980-і роки є показником того, що саме в цей період відбулись масштабна диверсифікація суб'єктної структури та урізноманітнення форм регіональних інституцій. До основних чинників трансформації регіональної економічної інтеграції слід віднести процес глобальної лібералізації в межах СОТ, діяльність «Уругвайського раунду» (1986 – 1994 рр.) і «Доха-раунду» (із 2001 р.). Отже, неоліберальна трансформація зовнішньоекономічних стратегій

латиноамериканських, східноазійських і постсоціалістичних країн разом із загостренням конкуренції на експортних ринках між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються, стали новою міжнародною реальністю.

Сповільнення процесу глобальної лібералізації в рамках СОТ призвело до того, що «Уругвайський раунд», на який було відведено спочатку чотири роки, був завершений лише через вісім років. Основними проблемами «Уругвайського раунду» були: 1) протиріччя між США та ЄС з приводу лібералізації торгівлі сільськогосподарською продукцією; 2) лібералізація сфери послуг і захист прав на інтелектуальну власність; 3) зменшення імпорتنих тарифів на тропічні продукти.

Процес перемовин щодо подальшої лібералізації торгівлі в межах «Доха-раунду» СОТ не дав конкретних результатів і тому залишається незавершеним. Основні протиріччя між розвинутими країнами та країнами, що розвиваються, стосуються питань лібералізації торгівлі сільськогосподарською продукцією, усунення нетарифних бар'єрів і зниження тарифів на промислову продукцію, використання менш розвинутими країнами захисного механізму тощо. Отже, неспроможність досягти згоди в рамках СОТ і забезпечити багатосторонніми перемовинами досягнення країнами своїх економічних інтересів, активізує процес формування регіональних інтеграційних стратегій, починаючи з 90-х років.

Посилаючись на вищезазначене, можна стверджувати, що однією з провідних тенденцій сучасних міжнародних процесів разом із глобалізацією є процес регіоналізації, що розгортається у багатьох регіонах світу. Це обумовлює необхідність визначення рушійних сил і специфіки азійсько-тихоокеанської інтеграції, бурхливий розвиток якої припав на кінець ХХ – початок ХХІ ст. Наприклад, академік НАН України Ю. Пахомов, уважає, що регіоналізація – це реакція на негативне виявлення глобалізації, спроба захиститися від її руйнівних наслідків світової фінансової кризи 1997 – 1998 рр. Формування міжнародно-політичних та економічних (не географічних) регіонів дає їм можливість «закритись» і залишатися самодостатніми у разі якихось трансформацій у зовнішньому світі. Він зазначає, що «регіоналізм розцінюється як засіб збереження політичного контролю над процесами глобалізації в економічній галузі, що послабили ступінь впливу національних інструментів економічної політики»,

тобто як об'єднання держав у відповідь на не завжди приємні виклики глобалізації [1].

Найбільш докладно питання азійсько-тихоокеанського регіоналізму опрацьовано в зарубіжній науковій літературі, зокрема численних публікаціях американських, австралійських, японських, китайських і корейських дослідників. Слід зазначити, що проблематика інтеграційних процесів в АТР виокремилась в автономний напрям політичних та економічних досліджень, передусім у західній науці. Більшість спеціалістів із комплексних питань АТР як американських (Дж. Айкенберрі, В. Аггарвал, К. Калдер, Ч. Моррісон, Д. Канг), так і австралійських (П. Драйсдел, Д. Макдугалл, Дж. Рейвенхілл), японських (Т. Іногучі, Т. Терада, І. Танака, Й. Ямамото), китайських (Лі Вейкуй, Чен Венцзін, Чжао Юнлінь) і корейських (Лі Чін Хва, Кім Хак Джун, Лі Ду Хван) погоджується, що азійсько-тихоокеанський регіоналізм – це передусім економічна інтеграція суб'єктів регіону на засадах торговельних преференцій і вільної торгівлі. У своїх наукових розвідках вони в цілому схвалюють принципи «відкритого регіоналізму» та перспективи формування «тихоокеанської спільноти» за умов прискорення глобалізаційних процесів.

Характерною рисою дослідження сучасного міжнародного процесу є значне підвищення уваги до проблем регіоналізації. Це можна пояснити тим, що визначеними рівнями економічного аналізу, а саме: макро- та мікрорівнями – не забезпечується комплексності досліджень. Більш того, між ними сформулювався відповідний розрив, який вимагає дослідження проміжної ланки, яка б пов'язала між собою розвиток окремих регіонів і світових глобалізаційних тенденцій. Основну роль такої ланки виконує регіоналістика, що поєднує дослідження локальної (регіональної) та глобальної структур.

Регіоналізація є своєрідним варіантом і водночас альтернативою глобалізації, суттєво загострюючи суперечності глобального розвитку. Усунення бар'єрів у русі товарів, послуг, капіталів і робочої сили в межах інтеграційних об'єднань є каталізатором активізації міжнародної співпраці в глобальному масштабі. Однак позитивний ефект від упровадження подібної лібералізації обмежується спільними кордонами регіонального інтеграційного об'єднання й супроводжується вжиттям обмежувальних заходів у відносинах із країнами, які не є членами цього регіонального інтеграційного угруповання. Економічна регіоналізація стала провідною тенденцією

світового розвитку і при цьому перестала бути територіально обмеженою за змістом і наслідками. У більш широкому вимірі регіоналізація – це процес перерозподілу владних компетенцій і передача управлінських функцій від національного на регіональний рівень, виникнення та розвиток нових інституційних форм, що відповідають новій ролі регіонів у процесі ухвалення політичних рішень на національному й наднаціональному рівнях.

Суть регіоналізму визначається стратегією регіональних еліт, яку скеровано на розширення їх політичних прав та економічних можливостей. Окрім того, це процес самостійного конструювання суспільства, політичної й економічної мобілізації регіонів. Загалом, регіоналізм відповідає стратифікації міжнародного середовища і спрямований на здобуття переваг із територіального поділу сучасних суспільств. Сучасні інтеграційні процеси в АТР зумовлені перетворенням його на епіцентр світової економіки, а також посиленням через це політичного впливу регіональних держав, насамперед Китаю. Поглиблюється також стратегічна нестабільність в АТР, що зумовлено конкуренцією між регіональними центрами сили та виникненням нових нетрадиційних загроз у галузі безпеки.

У дослідженні концептуально-теоретичних основ азійсько-тихоокеанського регіоналізму важливе місце належить концепції «Великого Китаю». Це пов'язано з тим, що Китай справляє визначальний вплив на політичні й економічні процеси в регіоні. Мета регіональної політики Пекіна – це не формування зони китайського впливу, а створення зони співпраці за китайськими правилами, тому сусідні держави з великою повагою та обережністю ставляться до його економічних і геополітичних прагнень. Феномен економічного піднесення дав можливість аналітикам припустити, що Китай відтак стане наддержавою. Проте оптимістичні прогнози виявилися безпідставними: конфлікт між економічною і політичною системами посилюється; немає впевненості в тому, що Китай і надалі буде прискореними темпами нарощувати економічний потенціал; загальна бідність китайського населення зберігається, незважаючи на потужний економічний розвиток.

Геополітичні плани Пекіна зводяться до концепції «Великого Китаю» – розширення своїх політичних та економічних можливостей через різні структури, а також методами загальної дипломатії. Співпраця в межах азійських регіональних організацій – АТЕС, АСЕАН і Шанхайська організація співпраці (ШОС) – не є для КНР

рівноцінною співпраці зі США та ЄС. Окрім того, ідеологічне обґрунтування китайської державності, засноване на комуністичних ідеях із елементами конфуціанського вчення, що зумовлює жорстку ієрархічність і робить претензії Китаю не тільки зрозумілими для сусідніх країн, у цілому згодних брати участь як другорядні країни у житті цієї імперської системи, а й такими, що не мають нічого спільного з китайською ідентичністю. Саме тому в країнах цього регіону практично не суперечать політиці Пекіна, висловлюючись або нейтрально, або прихильно.

Слід зазначити, що формування в 90-і роки «Великого Китаю» – цієї нової геополітичної, етнокультурної та економічної спільності спонукало американських політологів і стратегів замислитись над необхідністю внесення суттєвих коректив у політику США щодо КНР, Гонконгу і Тайваню в цілому як до членів єдиного «китайського співтовариства». Це усвідомлення допомогло Вашингтону (у ситуації після зникнення «радянської загрози») створити концептуальну основу ідеї «ангажування» Китаю, що в реальності переслідує таку ж саму мету, що й відома «теорія стримування».

Посилення глобальної ролі Китаю та Східної Азії загалом у результаті фінансово-економічної кризи 2008 – 2009 рр. сприяло посиленню впливу азійського фактора на регіональні й світополітичні процеси. У посткризовий період (2010 – 2012 рр.) Китай, випередивши азійського промислового велетня – Японію, офіційно став найбільшою регіональною економікою та другою економікою світу (першою за паритетною купівельною спроможністю). Відповідно поширюються прогнози експертів, що ВВП Китаю впродовж наступних 10 років перевищить ВВП США в абсолютному вимірі.

Аналізуючи роль Китаю в контексті теоретико-методологічних проблем дослідження азійсько-тихоокеанської інтеграції, не можна не звернути увагу на так звану концепцію «китайської загрози». Суть її зводиться до наступних звинувачень на адресу Китаю: після скорочення американських і російських військ у зоні АТР Китай намагається заповнити «вакуум сили»; Китай збирається стати військовою та економічною наддержавою в регіоні; своїми закупівлями в Росії сучасних видів зброї Китай бере на себе відповідальність за гонку озброєнь у регіоні; в останні роки витрати на озброєння в Китаї неухильно збільшуються, що фактично робить його другою після США мілітарною державою світу.

У цьому контексті потребує з'ясування суть тези про так звану «китайську загрозу». Примітно, що ініціатором цієї тези, яка згодом перетворилась на концепцію, є Японія, що впродовж кількох століть провадила експансіоністську політику стосовно Китаю. На відміну від Німеччини, Японія не змогла публічно вибачитися перед китайським народом та азійською громадськістю за політику агресії та мілітаризму. Тема «вибачення» навряд чи може бути зрозумілою європейцям чи американцям, але вона є важливою для азійських народів, особливо колишніх жертв японської агресії в період Другої світової війни. Після закінчення війни китайський уряд добровільно відмовився від військової компенсації, вважаючи, що винен не японський народ, а японський мілітаризм. Пекін прагнув розвивати добросусідські відносини з Японією, хоча під час війни ця країна завдала азійським народам величезних збитків. Тим не менш, користуючись політичними мотивами, керівні кола Японії висунули концепцію «китайської загрози». На думку японських політиків і вчених, після закінчення «холодної війни» Китай у результаті бурхливого економічного розвитку став головною зовнішньою загрозою безпеці Японії. Із 1991 р. японський уряд став присвячувати КНР окреме місце в «Білій книзі» з питань безпеки. Така концепція знайшла розуміння та підтримку США, які ніколи не відмовлялися від ідеї «стримування Китаю» [2].

У першій декаді XXI ст. китайсько-японські відносини не набули позитивної динаміки і, як і раніше, залишаються проблемними, що суттєво позначається на темпах і масштабах східноазійської інтеграції. Конкуренція між Китаєм і Японією в межах Східноазійського співтовариства (САС) у форматі «АСЕАН+6» сприймається іншими членами САС як негативний момент у формуванні тихоокеанської спільноти. Можливо, що після перетворення АСЕАН+6 за рахунок США і Росії на АСЕАН+8 відносини між Китаєм і Японією стануть більш збалансованими. Принаймні проект «транс-тихоокеанського партнерства», що його запропонував президент США Б. Обама, може знизити рівень політичної конфронтації в АТР і водночас прискорити інтеграційні взаємодії в регіоні. При цьому не слід відкидати спроб Вашингтона відновити гегемонію зокрема шляхом ініціювання та створення глобального «антикитайського альянсу» за участі США, ЄС, Японії та, за певних обставин, Росії, якщо західним структурам удасться

змусити російське керівництво відмовитися від лінії на асиметричне балансування між Заходом і Китаєм.

Проаналізовані вище концепції азійсько-тихоокеанської інтеграції дають підстави стверджувати, що провідною тенденцією сучасних міжнародних процесів є формування нових і модифікація чинних регіональних стратегій, до яких долучаються країни з асиметричним рівнем розвитку з метою реалізації національних економічних інтересів на глобальному рівні. По-перше, така модифікація зумовлена сповільненням поступу глобальної лібералізації в межах СОТ, по-друге, неоліберальною трансформацією зовнішньоекономічних стратегій країн, що розвиваються, по-третє, загостренням конкуренції на експортних ринках товарів між розвинутими та неоіндустріальними країнами. Зазначимо, що формування зон вільної та преференційної торгівлі, якими не передбачається створення наднаціональних інституцій, дає можливість країнам-учасникам завдяки своїй «гнучкості» входити до інших подібних об'єднань.

Із однієї сторони, глобалізація щільно пов'язана з процесами регіоналізації, що ускладнило структуру глобального простору. Значно посилилась роль міжрегіональних зв'язків, у тому числі на основі взаємодії інтеграційних угруповань, що призвело до формування глобального ринку, який має в основі регіональну і макрорегіональну парадигми. Підтвердженням цього є обговорення на міжурядовому рівні під час самітів «групи двадцяти» кількох проектів: створення Трансатлантичної зони вільної торгівлі (ТАФТА між уже укладеними, створеними НАФТА і ЄС), трансформація форуму АТЕС, який має міжконтинентальний вимір, формування механізму міжрегіональної взаємодії ЄС і АСЕАН у форматі організації Азія–Європа (АСЕМ).

Із іншої сторони, нового масштабу набула діяльність міжнародних організацій, які формують основу глобальної системи регулювання та впливають на структуру глобального простору, перерозподіл економічних і політичних сил на світовій арені. Наприклад, ООН, утворена 51 державою, на початку ХХІ ст. налічувала 193 учасники, із яких 150 – країни, що розвиваються. Це є фактом інших масштабів і нового характеру їх діяльності, а також нового розподілу сил між різними групами країн [3, с. 9].

Наразі країни АТР доволі успішно використовують подвійні інтеграційні моделі – загальну лібералізацію міжнародних торгових

режимів, а також створюють спільні субрегіональні об'єднання, найбільш відомим із яких є АСЕАН. Воднораз формування відкритих економічних моделей зазначених країн не заперечує протекціонізму, який застосовувався ними у «точковому» режимі, що дало можливість їх молодим галузям виробництва вижити на етапі становлення високих технологій і закріпитися на світових ринках, зокрема в індустріально розвинутих державах.

Останнім часом радикальні зміни в співвідношенні економічних центрів сил на світових ринках відбуваються на користь АТР. На відміну від низки країн, розташованих в інших регіонах світу, державам АТР удалося вповні скористатися вигідним зручним географічним положенням. Розташування цих країн завдяки широким можливостям застосування морського транспорту є набагато вигіднішим, аніж положення, наприклад, багатьох африканських країн, що знаходяться всередині континенту. Країни АТР відіграють велику і дедалі більш важливу роль у процесах зміни конфігурації співвідношення центрів сили та глобальної конкуренції. Значних результатів у своєму інноваційному розвитку країни АТР досягли у різні способи з застосуванням різноманітних економічних і політичних інструментів.

Насамперед динаміка розвитку східноазійських країн забезпечується політикою експортної орієнтації їх економік і всебічним стимулюванням експорту. Окрім того, у суспільному розвитку цих країн було послідовно впроваджено нові промислові технології та вчасно забезпечено захист стратегічних галузей економіки від експансії іноземних ТНК. Унаслідок цих заходів загальний обсяг товарного ринку АТР на початку ХХІ ст. майже у півтора раза перевищив європейський і мав тенденцію до розширення. Отже, динамізм економічного й технологічного розвитку країн регіону об'єктивно зумовлює посилення потенціалу азійсько-тихоокеанської інтеграції.

Необхідно зазначити, що інтеграційні тенденції розглядаються країнами регіону як засіб попередження нової валютно-фінансової кризи на кшталт тієї, що відбулася в регіоні в 1997 – 1998 рр., та зміцнення економічної незалежності від країн Заходу. Після подолання кризових явищ у регіоні стали більш активно обговорюватись ідеї створення колективних гарантій стабільності національних валютно-фінансових систем і перспективи запровадження спільної валюти. Українські дослідники з'ясували, що

низці країн АТР на різних етапах забезпечення прискореного економічного піднесення та розвитку вдалося створити в межах АСЕАН і АТЕС ефективний інституційний механізм сприяння міжнародній комерційній діяльності та формуванню «відкритих економічних систем» [4, с. 5].

Незважаючи на позитивну в цілому характеристику інтеграційних процесів в АТР, деякі науковці акцентують увагу на суттєві розбіжності в інтерпретації понять «регіоналізм» і «регіоналізація». Так, на переконання американської дослідниці Е. Фрост, у Східній Азії регіоналізм і регіоналізація розвиваються паралельно, хоча й у різних географічних ареалах. Регіоналізація розвивається в прибережній, острівній та архіпелажній Азії, а регіоналізм – у материковій. Прибережна Азія – це конгломерат приморських територій, торгових портів і міст, на які в сукупності припадає до 60–70 % економічної життєдіяльності азійсько-тихоокеанських держав. Ядром материкової Азії є країни-члени АСЕАН+3 і АСЕАН+6, оскільки вони поєднані завданням узгодити політичні позиції для опрацювання планів майбутньої інтеграційної співпраці за умов глобалізації. Для подолання розриву між регіоналізмом і регіоналізацією рекомендується сумістити їх територіально та функціонально. У концепції Е. Фрост східноазійський регіоналізм представлений двохполюсною неврівноваженою системою, на одному кінці якої відбуваються бурхливі процеси економічного життя й реальна інтеграція, а на іншому мають місце суто інституційні заходи – засідання, обговорення й дипломатичні перемовини [6, с. 4 – 17, 23].

Подібні думки щодо неврівноваженої, чи «багатоповерхової» системи азійського регіоналізму висловлюються й іншими авторитетними політологами-міжнародниками, суть яких полягає в тому, що Східна Азія є індикатором глобальних трансформацій, що справляють значний вплив на процес формування «східноазійського мультилатералізму» в більш широких межах «тихоокеанської спільноти» [7; 8].

Основною проблемою азійсько-тихоокеанського регіоналізму є асиметрична структура відносин між суб'єктами регіональної інтеграції, переважно в економічній галузі. Характер цієї асиметрії виявився наприкінці 80-х – початку 90-х років ХХ ст., коли учасники азійсько-тихоокеанської інтеграції в межах тогочасних регіональних організацій визначили свої зовнішньоекономічні пріоритети. Активна

торговельно-економічна та інвестиційна діяльність в АТР набула тоді форми асиметричного «трикутника»: США–АСЕАН–Японія. Насамперед це стосується країн Південно-Східної Азії, що забезпечували й надалі забезпечують свій ринок збуту та значну суму позитивного торговельного балансу поза межами регіону – у Європі й Північній Америці. Наразі ці торговельні надлишки повною мірою відносяться до макроекономічних факторів, таких, як значні диспропорції валютних заощаджень та інвестицій у відносинах між США та Японією. Вони також є відображенням структурних та інституційних відмінностей зазначених країн, що знаходяться по обидві сторони Тихого океану і представлені «незримими бар'єрами», тобто регулятивними механізмами, що повністю зачиняють японські ринки для аутсайдерів. В останнє десятиліття до економічних потуг АТР приєднався Китай, який не без підстав претендує на роль економічного лідера, посилюючи тенденцію асиметрії в регіональних відносинах. Отже, асиметричний розподіл торговельно-економічних потоків в АТР і надалі є джерелом інтенсивних суперечок між країнами Східної Азії та США. При цьому ринки Східної Азії стають дедалі важливішими для США, підставою чого є такі дані: 1993 року частка американської торгівлі з країнами регіону становила 35 % загального товарообороту США, у 1998 – 38 %, 2010 року – 43 % [9, с. 214].

Інтеграційні процеси в АТР ґрунтуються на принципах «відкритого регіоналізму», суть якого полягає в тому, що розвиток коопераційних зв'язків і скасування обмежень на рух товарів, трудових ресурсів і капіталу всередині цього регіону поєднується з дотриманням принципів Генеральної угоди з тарифів і торгівлі та Світової організації торгівлі (ГАТТ/СОТ), відмовою від протекціонізму відносно інших країн і стимулюванням розвитку в позарегіональних економічних зв'язках. Як зазначає американський дослідник Д. Макдугалл у своїй фундаментальній праці «Тихоокеанська Азія в світовій політиці», «відкритий регіоналізм» – це коли будь-яка інша країна не-член АТЕС може користуватися привілеями в торгівлі в межах цього форуму, що означає лібералізацію торгівля, знижки, ліквідацію торговельних бар'єрів тощо» [10, с. 304].

Значущість процесів глобальної та регіональної інтеграції для розвитку національних економік вимагає поглиблення передусім науково-прикладних досліджень. Найбільш актуальними є напрями,

пов'язані з обґрунтуванням суті глобального ринку, особливостей його розвитку та впливу на національні господарства Східної Азії. На цьому концептуальному ґрунті сформульовані завдання перспективних досліджень, основа яких була започаткована ще в середині 80-х років представниками тоді ще радянської школи міжнародних досліджень.

Зміна парадигми світової політики й системи світогосподарських зв'язків і прискорення економічної глобалізації наприкінці ХХ ст. стали об'єктивними факторами розвитку міжнародної співпраці в АТР. Масштабною регіоналізацією, яку прийнято називати «новою», як полівекторним багатовимірним процесом створено сприятливі умови для укладення міждержавних угод у галузі багатосторонньої співпраці. Посилена взаємозалежність стала причиною різкого поширення інституційних структур економічних угруповань Азійсько-Тихоокеанського регіону, кількість яких збільшилась в останній третині ХХ ст. На процес формування інтеракційних комунікацій в АТР вплинули фактори глобалізації та лібералізації світової торгівлі у форматі ГАТТ/СОТ, які не залишились не поміченими у практичній діяльності країн регіону.

Новий, або «відкритий, регіоналізм» є результатом зміни світового політичного устрою і парадигми світогосподарських зв'язків. Цей тип регіоналізму є альтернативою старому типу, обмеженому в напрямках співпраці, насамперед військово-стратегічною взаємодією. Новий регіоналізм утілює багатовимірний і полівекторний розвиток світової спільноти, зокрема спільноти в АТР. Багатоаспектність міжнародної співпраці позначається не лише у політиці та регіональній безпеці, а й в економіці, культурі, науці. Новий регіоналізм характеризується виникненням північного й південного типів регіоналізму, критеріями типологізації яких є участь у регіональних угодах розвинутих країн і країн, що розвиваються. Хоча цьому типу властива широка варіативність у рівні інституціоналізації, основним її форматом залишається Зона вільної торгівлі. Учасники АТЕС перебувають у різних субрегіональних угрупованнях – АСЕАН, РТЕС, ТЕС, ЕРТБ, Південно-Тихоокеанський форум. Якщо процес регіоналізації супроводжується покращанням функціональної якості регіональної співпраці, то АТЕС є інституціоналізованою формою нового регіоналізму за умов глобалізації.

Загалом, так званий відкритий регіоналізм є результатом політичних ініціатив і дипломатичних зусиль багатьох країн-членів АТР. Створення країнами-ініціаторами АТЕС і визначення змісту концепції «відкритого регіоналізму» як зняряддя зовнішньої політики та основоположного принципу організації дає підстави стверджувати, що її можна розглядати як історичний і політичний феномен. Він має довготривалий термін дії, і його вплив на процес трансформації сучасної міжнародної системи буде відчуватися впродовж багатьох десятиліть.

Країни АТР доволі успішно запроваджують подвійні інтеграційні моделі – загальну лібералізацію міжнародних торгових режимів і створюють спільні субрегіональні об'єднання, найбільш відомим із яких є АСЕАН. Головна мета АСЕАН полягає в тому, щоб досягнути рівня розвинутих країн Заходу за основними соціально-економічними параметрами, зберігаючи при цьому культурну своєрідність і політичний суверенітет. Формування відкритих економічних моделей не заперечує протекціонізму, який застосовувався азійськими країнами в «точковому» режимі, що дало можливість їх молодим галузям виробництва вижити на етапі становлення високих технологій і закріпитися на світових ринках, зокрема в індустріально розвинутих державах і регіонах. Знаходячись в оточенні таких економічно розвинутих держав, як Китай, Японія і Південна Корея, країни АСЕАН змушені займатися «політичним хеджуванням», тобто управлінням ризиками. Тому залучення східноазійських та інших тихоокеанських партнерів до співпраці у форматах АСЕАН+3 і АСЕАН+6 цілком відповідає політиці балансування між великими регіональними та глобальними державами. Трансформацією АСЕАН+3 у Східноазійський саміт (САС) із залученням 2005 року Австралії, Індії та Нової Зеландії, а з 2011 р. Росії та США – створено умови для стратегічного діалогу й побудови нової архітектури безпеки та співпраці в АТР [11, с. 256, 260].

Щодо перспектив форуму АТЕС як моделі «тихоокеанської спільноти», то це залежатиме від стратегічних відносин між членами тихоокеанського «трикутника» – США–Китай–Японія – та політичної життєздатності АСЕАН у контексті розвитку східноазійського регіоналізму. Отже, знову підтверджується класична теза, що регіоналізація, тобто процес соціально-економічної взаємодії суміжних країн, цілком можлива без регіоналізму, тоді як регіоналізм,

тобто процес формальної інтеграції і створення керівних органів, без регіоналізації існувати не може.

Практикою доведено, що регіональна інтеграція є визначальним міжнародно-політичним та економічним явищем доби глобалізації. У політологічному дискурсі вона визнається новою категорією міжнародних відносин і світової політики. Розуміння цього складного явища вимагає поглиблення теоретичних розвідок, формулювання нових концептів побудови світового господарства з новим економіко-географічним обличчям, із іншими просторовими, економічними та інституційними характеристиками.

На особливу увагу заслуговують провідні тенденції в АТР. Цей регіон перетворюється на епіцентр інтеграційного розвитку, що формує структуру глобального простору та «азійсько-тихоокеанську спільноту» як основу світового економічного та геополітичного порядку XXI ст. Характерно, що на 21-му саміті АТЕС на Балі (2013 р.) у підсумковому документі були зафіксовані спільні підходи країн-учасниць щодо сталого розвитку АТР як «двигуна глобального розвитку». Зокрема було зазначено, що до кінця 2015 р. програму так званих «Богорських цілей» в основному буде виконано, а створення зони вільної торгівлі в АТР стане реальністю [12].

При цьому мораторій на створення додаткових бар'єрів у торгівлі було подовжено до 2016 р., але параметри й терміни реалізації підсумкового рішення саміту не були чітко оформлені. Через відсутність на саміті на Балі американського президента унеможливилось проведення США запланованої зустрічі з прихильниками формування Транс-тихоокеанського партнерства (ТПП), яку адміністрація Білого дому проголосила в листопаді 2011 р. Тогочасний лідер КНР Ху Цзінтао обмежився деклараціями про доцільність зміцнення регіональної співпраці в рамках АТЕС. Отже, відчутних результатів із конкретних питань розвитку АТЕС на Балі досягнути не вдалось.

Заслуговують на увагу японо-в'єтнамські перемовини на Балійському саміті, під час яких сторони висловили стурбованість «односторонніми спробами змінити статус-кво за допомогою сили» і домовилися зміцнювати двосторонню співпрацю в галузі морської безпеки у світлі територіальних конфліктів у Східно-Китайському і Південно-Китайському морях. Відтак стурбованість двох країн наслідками розширення впливу Китаю на регіональному рівні отримала своє підтвердження. Сучасна позиція КНР поєднує

готовність до конструктивного політичного діалогу за безпосередньої участі в програмах регіонального розвитку, включаючи реалізацію інфраструктурних проектів. Зазначимо, що Китай, зазвичай, постійно користується можливістю представити свою концепцію інтеграційного майбутнього АТЕС на самітах форуму.

На підставі аналізу підсумків 22-го саміту АТЕС у листопаді 2014 р. в Пекіні, можна виокремити кілька важливих моментів. По-перше, ухваленим на саміті Планом посилення співпраці в 2015 – 2025 рр. передбачається становлення в регіоні цілісного, усебічно взаємопов'язаного та інтегрованого простору. У цілому план розвитку АТЕС виходить далеко за межі ліквідації протекціоністських та інших обмежувальних заходів, що перешкоджають розвитку торгівлі в її традиційних формах. По-друге, члени АТЕС погодились і надалі дотримуватись мораторію на створення протекціоністських бар'єрів до 2018 р. По-третє, схваленими в Пекіні пріоритетами економічної політики, у тому числі першочерговими завданнями АТЕС, передбачається створення сприятливого клімату для руху капіталу, збільшення обсягу інвестицій у розвиток промислової, транспортної та соціальної інфраструктури. Підтвердженням цих прогнозів та очікувань є той факт, що 2015 року за обсягами переміщення товарів і послуг у регіоні країни АТЕС досягли високого рівня торговельно-економічної та інвестиційної активності.

Реалізацію накресленого самітом плану посилення взаємозв'язку члени АТЕС убачають у послідовному здійсненні заходів у межах «дорожньої карти», розробленої Китаєм, якою передбачаються колективні та узгоджені дії тихоокеанських держав, спрямовані на послідовне перетворення АТР у найбільшу в світі зону вільної торгівлі. Активізація пошуку тихоокеанськими країнами розв'язання проблем на регіональному рівні викликала невдоволення СОТ, тому критика її позиції була згадана в документах пекінського саміту. Зміст домовленостей на саміті АТЕС полягає в тому, що процес лібералізації, орієнтований на забезпечення вільної торгівлі та інвестування, буде завершений не раніше 2020 р. [13].

Наступний саміт АТЕС у листопаді 2015 р. в Манілі (Філіппіни), був цілком зосереджений на пошуку засобів подолання сповільнення темпів розвитку світової економіки для збереження інтеграційної активності в регіоні. Основним предметом дискусії на саміті в Манілі стала тематика формування Азійсько-Тихоокеанської зони вільної торгівлі, заявка на створення якої була основним пунктом

обговорення на попередньому саміті в Пекіні. Проте, як і раніше, розбіжності ключових країн АТР у підходах до реалізації принципів «відкритого регіоналізму» не дали можливості учасникам саміту укласти спільний план дій на цьому важливому напрямі співпраці. Лідери економік регіону підтвердили свою прихильність розвитку вільної торгівлі в багатосторонньому форматі під егідою СОТ. Прикметно, що ініційована Вашингтоном програма Транстихоокеанського партнерства (ТТП) не отримала згоди на включення її в порядок денний саміту. Основним опонентом був Пекін, де розглядають цю програму як намагання США стримати економічне піднесення та вплив Китаю в АТР [14].

Варто зазначити, що план створення ТТП був запропонований ще 2005 року, але тільки з 2012 р., після підтримки його Вашингтоном, розпочалась активна фаза його реалізації. Станом на кінець 2015 р. рамкову угоду про співпрацю в межах ТТП підписали дванадцять країн: США, Австралія, Бруней, В'єтнам, Канада, Малайзія, Мексика, Нова Зеландія, Перу, Сінгапур, Чилі, Японія (сукупний ВВП цих країн становить 28 трлн. дол. – 40 % світового). Метою проекту є створення в АТР преференційного торговельного режиму на основі багатосторонньої угоди. Для набуття чинності достатньо, щоб торговельну угоду було ратифіковано шістьма країнами-учасницями.

Із приводу ефективності цього проекту в експертній спільноті поширеною є думка, що ініціатива Вашингтона не в змозі повернути США лідерські позиції в регіоні та посунути Китай. Утім немає єдиної думки щодо впливу ТТП на діяльність іншої моделі регіональної інтеграції – форуму АТЕС. Про дефіцит можливостей цього проекту забезпечити американське лідерство в регіоні розуміють і в Вашингтоні. Так, колишній заступник помічника держсекретаря США з питань Південної Азії Е. Фейгенбаум зазначив із цього приводу, що «при всьому значенні ТТП цей проект у жодному разі не зможе задовольнити інтереси США в регіоні» [15].

Урядом КНР поступово реалізується ідея створення альтернативної Світовому банку та Азійському банку розвитку (домінантні позиції в них належать відповідно США та Японії) системи забезпечення валютно-фінансової діяльності китайського державного і приватного бізнесу в таких галузях, як будівництво електростанцій, залізниць, морських портів, авіапортів, захист довкілля, допомога у працевлаштуванні тощо. 2013 року президент

КНР Сі Цзяньпін виступив із пропозицією заснувати Азійський банк інфраструктурних інвестицій (Asia Infrastructure Investment Bank), яку було імplementовано в жовтні 2014 р. підписанням відповідної угоди. Старт роботи банку з загальним акціонерним капіталом у 100 млрд. дол. було здійснено представниками 57 азійських і неазійських країн 16 січня 2016 р. в Пекіні. Серед розвинутих країн, що не приєдналися до валютно-фінансового та інвестиційного проекту Китаю, були США та Японія [16; 17].

Паралельне існування двох основних напрямів інтеграції – «східноазійської» під егідою Китаю та «транс-тихоокеанської» під орудою США та Японії – є суперечливим моментом у розвитку багатосторонньої співпраці в АТР. Окрім того, на відміну від США, які зацікавлені у прискоренні інтеграції та чекають на відкриття ринків країн Східної Азії, Японія намагається загальмувати цей процес, щоб захистити свій ринок продукції аграрного сектора від більш дешевої американської. Своєю чергою, країни АСЕАН прагнуть не лібералізації торгівлі, а прискорення розвитку науково-технічної співпраці та припливу інвестиції, що дає їм можливість знизити рівень економічного та технологічного відставання від розвинутих країн світу. Саме ці розбіжності провідних країн-учасників АТЕС у підходах до реалізації концепції «відкритого регіоналізму» посилюють ефект асиметричної інтеграції та гальмують виконання головного завдання в рамках «Богорських цілей» – створення єдиної та уніфікованої зони вільної торгівлі в АТР.

АСЕАН (у різних форматах), АТЕС, САС, САЕС, ТТП і РВЕП – усі ці моделі та проекти конкурентної та водночас спільної діяльності в галузі виробництва, торгівлі, інвестицій, екології, технології тощо, спрямовані на створення в межах АТР єдиного інтеграційного простору. Розбіжності в підходах до концепції, правил і механізмів азійсько-тихоокеанської інтеграції між її учасниками не можуть заперечити спільної мети – якнайшвидше досягти оптимальної взаємодії та забезпечити виконання плану дій на ближчу перспективу: 2020 – 2025 рр.

Тому важливою умовою ефективного інтеграційного розвитку стає фактор безпеки в АТР, рівень якої є незадовільним, беручи до уваги комплекс суперечливих інтересів, передусім країн-учасниць форуму АТЕС. У контексті стратегічної перспективи найбільш оптимальним варіантом є варіант створення на тихоокеанському просторі нових структур безпеки та партнерства, які могли б

забезпечити контроль за станом суттєвих розбіжностей і протиріч для недопущення їх переходу до кризової фази розвитку. Зазначимо, що необхідність збереження статус-кво є найбільш реалістичним варіантом забезпечення стратегічного балансу сил у регіоні, який здатний мінімізувати конфліктогенні тенденції в АТР.

На думку експертів, забезпечення сталого економічного розвитку й політичної стабільності в регіоні стане можливим за умов створення системи Транстихоокеанської безпеки і співпраці (ТТБС), учасниками якої мають стати регіональні інтеграційні структури, міжнародні організації, зокрема держави «тихоокеанського трикутника»: США–Японія–Китай. Незважаючи на те, що попередні спроби азійсько-тихоокеанських держав як в епоху «холодної війни», так і в постбіполярний період, створити систему регіональної безпеки були невдалими, наразі, за умов нових загроз і процесів дестабілізації глобальної міжнародної системи, розв'язання цієї проблеми набуває особливої актуальності [18].

Водночас характер відносин між провідними суб'єктами АТР не дає підстави сподіватися на безпроблемну інтеграційну співпрацю. Так, зустрічі голів зовнішньополітичних відомств країн АСЕАН у квітні 2015 р., а також 27-й саміт Асоціації в листопаді 2015 р. в Малайзії, де розглядалися актуальні проблеми регіонального розвитку, не зняли напруги в галузі безпеки, зокрема щодо політики Китаю в Південно-Китайському морі та «ракетної» політики Північної Кореї. Характерно, що прем'єр-міністр Китаю Лі Кецянь у своєму виступі на саміті зазначив: «Зараз в окремих державах світу панує політична криза, воєнні конфлікти, є глобальна проблема терористичних груп, стихійних лих і становища мігрантів. На цьому тлі Азійсько-Тихоокеанському регіону буде складно зберегти свій імпульс подальшого розвитку. Проте й досі він залишається одним із найбільш жвавих і розвинутих регіонів у світі» [19].

Проблема безпеки в АТР стандартно розуміється як зіткнення стратегічних інтересів США і Китаю в контексті намагань кожної із держав встановити в регіоні односторонню гегемонію. За такою логікою, за умов реалізації гегемоністських стратегій США і Китаю в регіоні може виникнути нова система біполярності з відповідними полюсами та потенціалами взаємного стримування. Залишається питанням можливість управління такою системою за допомогою механізмів гегемонії однієї з двох держав. Претендувати на таку роль гіпотетично можуть як США, економічний і військово-стратегічний

потенціал яких нині є неперевершеним, так і Китай, інтегральний потенціал якого стрімко посилюється, наближаючись до американського. Про збільшення військового бюджету КНР на 10,1 % 2015 року повідомив прем'єр-міністр Лі Кецянь у березні того ж року під час відкриття сесії парламенту – Всекитайського зібрання народних представників (ВЗНП). Розмір військових витрат за останні десятиліття став рекордним – 144 млрд. дол. Отже, за цим показником Китай посів друге місце у світі після США. Було також зазначено, що розвиток китайської економіки 2015 року буде становити 7 % (7,4 % 2014 року) – найнижчий за останні двадцять п'ять років індикатор зростання ВВП країни [20].

Розбудова нової стратегії Пекіна в Східній Азії, що базується на концепції «справедливого світового економічного й політичного порядку», спрямована на:

- перерозподіл відповідальності та лідерських повноважень у відносинах зі США;
- зміцнення своїх позицій у Південно-Китайському (Східному) морі;
- обмеження зусиль Японії провадити політику поза межами американо-японського Договору про взаємну співпрацю та безпеку;
- стримування амбіцій Тайваню залишатись автономним регіональним «гравцем»;
- запровадження контролю за інтеграційною політикою АСЕАН і ситуацією на Корейському півострові;
- посилення економічного впливу створенням нових валютно-фінансових структур – Азійський банк інфраструктурних інвестицій (АБІІ).

Очевидно, що кожний із зазначених напрямів регіональної стратегії Пекіна або суперечить тихоокеанській стратегії США, або перетинається з американськими економічними й політичними інтересами в АТР. Водночас Китай і США, за власними інтересами, докладають чимало зусиль для уникнення двосторонніх конфліктів, наслідки яких можуть суттєво підірвати взаємовигідну економічну співпрацю та дестабілізувати ситуацію в регіоні.

Головна мета тихоокеанської стратегії США полягає в тому, щоб запобігти виникненню в АТР держави або союзу держав, здатних кинути виклик американському лідерству. Цьому підпорядковане прагнення США зміцнити свою економічну та військову присутність у регіоні в галузі двосторонньої й багатосторонньої співпраці з

країнами регіону. Проте не можна виключити спроб Вашингтона відновити гегемонію, зокрема створенням глобального антикитайського альянсу за участі США, ЄС, Японії та за певних обставин Росії, якщо вдасться змусити Москву відмовитися від лінії на асиметричне балансування між Заходом і Китаєм.

Так званого «російського фактора» в контексті регіональної стабільності й безпеки майже немає у стратегічних планах і розрахунках провідних тихоокеанських держав. Сучасна тихоокеанська стратегія Росії характеризується передусім посиленням торговельно-економічного вектора – це активізація співпраці з Китаєм в енергетичній галузі, а також розширення економічної присутності в країнах АСЕАН з метою приєднання до інтеграційних процесів у регіоні. Водночас роль і місце Росії в АТР порівняно з ключовими державами-членами АТЕС обмежується досить скромними макроекономічними показниками та слабкорозвинутою економічною інфраструктурою російського Далекого Сходу, тому на цьому етапі вона залишається сировинним додатком для більшості країн-учасниць регіональної співпраці. Окрім того, у технологічному та інвестиційному аспектах Росія є аутсайдером серед розвинутих країн АТР. Технологічне лідерство в економічній системі регіону й надалі є прерогативою США та Японії. При цьому економічні позиції Китаю в Східній Азії обмежуються постачанням готових товарів, а не технологій – передусім до країн АСЕАН. Отже Росія, яка є технологічним аутсайдером і за основними параметрами розвитку відстає від держав тихоокеанського «трикутника», нездатна претендувати на роль країни-балансира та суттєво впливати на конфігурацію співвідношення сил в АТР і, тим більш, на участь у розв'язанні проблем регіональної безпеки.

За умов глибоких і динамічних трансформацій розвиток азійсько-тихоокеанської економічної інтеграції призводить до загострення стратегічних ризиків і набуває таких форм:

- запровадження та посилення режиму біполярного протистояння: США– Китай із елементами міждержавного балансування: США– Японія– Китай;
- гонка озброєнь і мілітаризація регіональних міждержавних відносин;
- посилення гео економічної конкуренції у рамках АСЕАН+3, АСЕАН+6 і АТЕС;

- підвищення рівня конфліктогенності в соціокультурній, етнополітичній та економічній галузях;
- поширення регіональної злочинності та зниження рівня соціально-політичної та економічної безпеки.

Висновки. На підставі об'єктивного аналізу відносин між головними суб'єктами міжнародних відносин в АТР можна стверджувати, що загострення регіональної напруги є закономірним результатом їх економічного розвитку та інтеграційної взаємодії – в основному асиметричної. Апробовані засоби й методи виправлення асиметрії в міждержавних відносинах навряд чи можна запровадити в регіоні, у якому діють величезні економічні потуги і який до того ж переповнений міжсистемними й міжцивілізаційними протиріччями. Тому застосування методів кризового глобального менеджменту в рамках АСЕАН, АТЕС, САС, САЕС та інших регіональних інтеграційних структур, а також створення системи колективної безпеки є найбільш доцільним і раціональним у сучасних міжнародних реаліях.

Дослідження прикладних аспектів азійсько-тихоокеанського регіоналізму та інтеграції, а також вивчення наукових праць і документів на згадану тему дає підстави дійти висновку щодо існування в регіоні низки проблем, розв'язання яких має велике значення не лише для країн регіону. Насамперед – це забезпечення стабільності у відносинах між США, Китаєм і Японією, тайванська і корейська проблеми, подолання асиметрії багатосторонньої співпраці в межах чинних інтеграційних об'єднань, функціональні можливості позарегіональних країн у цьому процесі, а також створення системи «мережевої» безпеки. За умов вирішення цих складних питань негативні наслідки глобалізаційних процесів можуть бути мінімізовані в такий спосіб, щоб вони не призвели до посилення тенденції постглобалізму, який не дає шансів на мирне існування багатьом регіонам і країнам світу.

Зазначимо, що стратегія неоліберальної глобалізації, яка була для США та інших розвинутих західних країн способом розширення свого впливу і посилення контролю над світовою периферією, у довгостроковій перспективі створить нові проблеми, протиріччя і виклики, із якими ці держави не зможуть ефективно впоратись.

Через кризу однополярного домінування США в міжнародній системі разом із нездатністю неоліберальної глобалізації забезпечити

світове лідерство США актуалізується питання про початок постамериканського міжнародного порядку і доби постглобалізації. Підтвердженням об'єктивності цих тенденцій є стан ринків більшості країн Східної Азії, які в цілому більш привабливі, а сам регіон розглядається як потенційний локомотив глобального розвитку [21; 22].

Отже, здійснення й поширення комплексних досліджень проблем регіональної інтеграції та безпеки в АТР за умов глобальних трансформацій здатне вплинути на процес їх розв'язання, що сприятиме створенню вигідних умов для залучення до регіональної співпраці позарегіональних держав, у тому числі України.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА Й ЛІТЕРАТУРА:

1. Попович А. Интеграция: теоретические аспекты / А. Попович. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fmp-gugn.narod.ru/pop2.htm>.
2. Хайдун Ван. О концепции китайской угрозы / Ван Хайдун. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.geopolitics.ru/2012/09/o-koncersii-kitajskoj-ugrozy/>
3. Иноземцев В. Л. «Постамериканский мир»: мечта дилетантов и непростая реальность / В. Л. Иноземцев // Мировая экономика и международные отношения. – 2008. – № 3. – С. 3 – 15.
4. Д. С. Романов. Країни Азійсько-Тихоокеанського регіону в системі економічних пріоритетів України [Текст]: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.05.01 / Романов Денис Сергійович. – Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – К., 2002. – 18 с.
5. Барщевський Є. І. Еволюція АСЕАН в контексті глобалізаційних викликів ХХІ століття [Текст]: автореферат. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 / Барщевський Євген Ігорович. – Чорноморський державний університет ім. Петра Могили. – Миколаїв, 2015. – 20 с.
6. Frost E. Asia's New Regionalism / E. Frost. – London: Lynne Rienner Publishers, 2008. – 293 p.
7. East Asian Multilateralism. Prospect for Regional Stability / Ed. by K. Calder and F. Fukuyama. – Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2008. – 281 p.
8. Sharmini Ann Nathan. ASEAN's Role in Promoting Regionalism and Multilateral Security in Asia / Nathan Ann Sharmini // The Journal of Diplomacy and Foreign Relations. – 2010. – Vol. 11. – № 1. – 43–76.
9. Asia-Pacific Crossroads. Regime Creation and the Future of APEC / Ed. by V. Aggraval and Ch. Morrison. – N.Y.: St. Martin's Press, 1998. – 434 p.
10. McDougall D. Asia Pacific in World Politics. – Boulder (Colorado): Lynne Rienner, Inc. Publishers, 2007. – 371 p.
11. Мартынова Е. С. Интеграционные процессы в Азиатско-Тихоокеанском регионе: новые контуры восточноазиатского регионализма / Е. С. Мартынова // Вестник международных организаций. – 2012. – № 4. – С. 254 – 270.
12. Лидеры стран АТЭС приняли итоговую декларацию саммита. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://newsradio.com.ua/rus/2013_10_07/nachalsja-sammit-atjes-na-bali/

- 13.** The results of the APEC summit in Beijing. – <http://all-rss.com/item-1997660-the-results-of-the-apec-summit-in-beijing/#.VMlRJ2isV8E> – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://all-rss.com/item-1997660-the-results-of-the-apec-summit-in-beijing/#.VMlRJ>
- 14.** Лидеры АТР обсудили сотрудничество в период мирового спада экономики / The 23rd APEC Economic Leaders' Declaration – Building Inclusive Economies, Building a Better World: A Vision for an Asia-Pacific Community. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ria.ru/world/20151119/1324499586.html#ixzz3yLyMH9Pi>
- 15.** Feigenbaum E. The New Asian Order / Evan Feigenbaum. – Foreign Affairs. – 2015. – February 2. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.foreignaffairs.com/articles/142843/evan-a-feigenbaum/the-new-asian-order>
- 16.** Taketo Kikuchi and Takechiro Masutomo. Japan Should Influence the Asian Infrastructure Bank from within // East Asia Forum. – 2015. – March 18. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.eastasiaforum.org/2015/japan-should-influence-the-asian-infrastructure-bank-from-within>
- 17.** Начал работу Азиатский банк инфраструктурных инвестиций. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.finance.liga.net/economics/2016/1/16/news/46562.htm>
- 18.** Амиров В., Швыдко В. Новая архитектура транстихоокеанской безопасности / В. Амиров, В. Швыдко // Мировая экономика и международные отношения. – 2013. – № 5. – С. 91 – 99.
- 19.** У Малайзії відбувається саміт АСЕАН: сторони підписали угоду. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.5ua/svit/u-Malaizii-vidbuvaitsia-samit-ASEAN-storony.htm>
- 20.** The Economist. – 2015. – March 7–13. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.economist.com/21645839-prime-minister-seeks-to-lower-expectations-for-the-economy>.
- 21.** Bullon-Cassis L. Towards «Post-Globalization»? Neoliberalism and Global Governance after the Global Financial Crisis / L. Bullon-Cassis. / 23.07.2012 – 2011 – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.cris.unu.edu/fileadmin/workingpapers/W-2011-1_new.pdf
- 22.** Кагарлицкий Б. Кризис и конфликт / Б. Кагарлицкий // Закат империи США: кризисы и конфликты: [перевод] / Иммануил Валлерстайн [и др.]; с предисл. Бориса Кагарлицкого. – С. 5–19. – Москва: МАКС Пресс, 2013. – 242 с.

СТРОИТЕЛЬСТВО «ОДНОГО ПОЯСА – ОДНОГО ПУТИ» И КИТАЙСКО-УКРАИНСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО В СФЕРЕ ТУРИЗМА И КУЛЬТУРНОГО ОБМЕНА

В статье освещается история развития туризма в Китае. Анализируются основные формы туризма. Раскрывается суть проектов «Шелковый путь», «Один пояс – один путь», «Экономический пояс Шелкового пути», «Морской Шелковый путь XXI века». Описываются направления сотрудничества между Китаем и Украиной в области туризма.

Ключевые слова: туристическая отрасль, проекты «Шелковый путь», «Один пояс и один путь», «Экономический пояс Шелкового пути», «Морской Шелковый путь XXI века».

Ши Яцзюнь. Будівництво «Одного поясу – одного шляху» й китайсько-українське співробітництво в галузі туризму та культурного обміну.

У статті представлено історію розвитку туризму в Китаї. Проаналізовано основні форми туризму. Розкрито суть проектів «Шовковий шлях», «Один пояс – один шлях», «Економічний пояс Шовкового шляху», «Морський Шовковий шлях XXI століття». Висвітлено напрями співпраці між Китаєм і Україною в галузі туризму.

Ключові слова: туристична галузь, проекти «Шовковий шлях», «Один пояс і один шлях», «Економічний пояс Шовкового шляху», «Морський Шовковий шлях XXI століття».

Shi Yajun. Construction of "One Belt, One Road" and Sino-Ukrainian Cooperation in Tourism and Cultural Exchange.

The article presents the history of the development of tourism in China. It analyzes the main forms of tourism. The article reveals the essence of the projects «Silk Road», «One Belt, One Road», «Silk Road Economic Belt», «21st-Century Maritime Silk Road». The article presents the areas of cooperation between China and Ukraine in the field of tourism.

Key words: tourism industry, the projects «Silk Road», «One Belt, One Road», «Silk Road Economic Belt», «21st-Century Maritime Silk Road».

История туризма как отдельной отрасли экономики в Китае начинается в 70-х годах XX в. Именно тогда, благодаря мудрым директивам и смелым решениям главного архитектора «политики реформ и открытости» в Китае Дэн Сяопина, отрасль туризма начала свое стремительное развитие.

В течение 30 лет развития данной отрасли (что является относительно коротким историческим периодом), Китай стал страной, принимающей наибольшее количество иностранных туристов в Азии, и более того, сейчас занимает третье место в мире по этому показателю, уступая лишь Франции и США. К тому же, вот уже более

10 лет подряд число китайских туристов за границей занимает первое место в мире. Таким образом, Китай делает свой неопределимый вклад в развитие туризма во всем мире.

Древняя история, богатая культура, необъятные просторы, неповторимое разнообразие природы, высокоразвитая цивилизация, уникальная архитектура, волшебная китайская медицина, непревзойденная кухня, колоссальные темпы модернизации – всем этим Китай привлекает иностранных туристов со всего мира. Соответственно, традиционными видами туризма для иностранцев в КНР являются:

- экскурсионные поездки (в такие древние города с уникальной культурой, как Пекин, Шанхай, Тяньцзинь, Сиань и др.);

- шопинг-туры (такие города, как Пекин, Шанхай, Сучжоу, Ханчжоу, Гуанчжоу, специализирующиеся на торговле одеждой, украшениями, шелком, фарфором, чаем, изделиями ручной работы и т. д.);

- пляжные туры (в такие популярные среди иностранных туристов места на севере страны, как пляжная линия Бэйдайхэ в городе Циньхуандао, провинция Хэбэй, на юге страны – пляжи побережья Южно-Китайского моря в городе Санья, провинция Хайнань);

- зимние туры (такие, как туры в Харбин, провинция Хэйлунцзян, где ежегодно проводится фестиваль снежных и ледяных скульптур, катание на лыжах);

- экологический туризм, или так называемый «зелёный туризм» (Национальный парк Чжанцзяцзе, провинция Хунань (прототип летающих островов из фильма «Аватар»), Национальный природный заповедник Цзючжайгоу, провинция Сычуань, один из самых больших водопадов в Азии – Хуангошу, провинция Гуйчжоу и др.);

- лечебно-оздоровительный туризм (Пекин, Далянь, Циндао, Бэйдайхэ и т.д., где функционирует огромное число специализированных клиник, минеральных источников, а также заведений, в которых применяются техники массажа и акупунктуры китайской традиционной медицины);

- китайская кухня, которая конечно же есть одним из пунктов этого длинного списка.

2100 лет тому назад китайский путешественник и дипломат династии Хань (206 г. до н. э. – 220 г. н. э.) Чжан Цянь отправился в экспедицию на западные окраины империи. Он открыл Великий

Шёлковый путь, объединивший восток и запад, Азию и Европу, подарив разным народам возможность изучать опыт друг друга, вместе развивать мировую цивилизацию. В настоящее время в Китае, унаследовав дух Великого Шёлкового пути, выдвигают концепцию совместного создания «Экономического пояса Шёлкового пути» и «Морского Шёлкового пути XXI века» («Один пояс – один путь»). Эти проекты уже привлекли внимание всего мира. В течение последних нескольких лет появилась новая инициатива, давшая туризму в Китае новый импульс развития.

Суть этой китайской идеи заключается в совместном поиске, формировании и продвижении новой модели международного и регионального сотрудничества и развития с помощью укрепления действующих региональных двусторонних и многосторонних механизмов и структур взаимодействий с участием Китая. При этом, проект «Один пояс – один путь» также способствует развитию туризма в рамках «Шёлкового пути». С тех пор, как в 2014 г. проект «Шёлковый путь» был признан Всемирным наследием ЮНЕСКО [1, с. 1], интерес туристов к этому новому туристическому бренду возрастает с каждым днем.

В качестве главной в сфере туризма в Китае в 2015 г. была выбрана программа «Год туризма в рамках Великого Шёлкового пути». С 18 по 20 июня того же года Всемирная туристическая организация при ООН и китайское правительство в древней столице «Шёлкового пути» Сиане, провинция Шэньси, совместно провели Международное заседание по вопросу развития туризма. На этой встрече была одобрена «Сианьская инициатива» – документ, в котором министры (или заместители министров) туризма почти 20 стран приняли решение об активном сотрудничестве и развитии программы «Посетите Шёлковый путь» [2, с. 1].

В 2016 г. одним из главных направлений туризма на государственном уровне опять стал проект «Туризм на Великом Шёлковом пути». Более того, с 18 по 21 мая 2016 г. Всемирная туристическая организация при ООН и китайское правительство совместно провели «Первый всемирный форум по развитию туризма» [3, с. 1]. Хочется верить, что «Туризм на Великом шёлковом пути» как важнейшая составная часть проекта «Один пояс – один путь», предоставит множество новых возможностей развития для международного туризма.

Украина же, по словам украинского посла в КНР, является первой страной в Европе, поддержавшей инициативу создания проекта «Один пояс, один путь» [4, с. 1]. Украинская сторона готова сделать всё необходимое для того, чтобы участвовать в реализации этого проекта [5, с. 1]. К июню 2014 г. численность стран-участниц туристического проекта «Шёлковый путь» составляла 31 страну, среди которых была и Украина [6, с. 1].

Украина имеет невероятно красивую природу, интересную культуру и древнюю историю, а также богатые туристические ресурсы. Китай же, в свою очередь, является страной, которая по численности туристов занимает первое место в мире. Партнёрские отношения Китая и стран Центральной и Восточной Европы, в том числе Украины, имеют большой потенциал для развития, который необходимо реализовывать в будущем. В развитие этой темы Китай и Украина подписали 10 декабря 2013 г. «Меморандум о содействии групповым туристическим поездкам китайских туристов в Украину» [7, с. 1]. В конце апреля 2015 г. был запущен прямой регулярный авиарейс Киев-Пекин, осуществляемый авиакомпанией Международные авиалинии Украины (МАУ), а также был создан центр обучения китайскому языку при Институте Конфуция Киевского национального лингвистического университета. Эти события, несомненно, положительно повлияют на процесс привлечения китайских туристов в Украину и украинцев в Китай.

Статьи о путешествиях в газетах и журналах, на интернет-сайтах, а также телепередачи – всё это позволяет нам расширить свой кругозор и багаж знаний друг о друге; а реальные путешествия, в свою очередь, дают нам возможность непосредственно познакомиться с историей, культурой, современной жизнью людей из других стран. Будучи универсальной формой межнационального и международного культурного общения, туризм также может быть неофициальным дипломатическим способом улучшения взаимопонимания и дружественных отношений между странами. Таким образом, туризм, несомненно, способствует продвижению идеи «мира во всем мире».

Стоит отметить, что международное культурное общение, которое включает в себя языковой и культурный взаимообмен, является одной из главных миссий созданной китайской стороной системы Институтов Конфуция (сеть международных культурно-образовательных центров, организованных Государственной канцелярией по распространению китайского языка за рубежом и

Штаб-квартирой Институтов Конфуция, сокр. Ханьбань, Nanban, 中国国家汉办/孔子学院总部, Министерства образования КНР совместно с зарубежными синологическими центрами). Кроме конференций, презентаций, научных исследований, Институты Конфуция (ИК) реализуют проекты в сфере межкультурного общения, непосредственно связанные с «образовательным туризмом», например, такие программы, как «Летняя школа ИК», «Зимняя школа ИК», обмен визитами делегаций молодёжи, студентов, преподавателей и специалистов с целью культурного сотрудничества.

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА:

1. 中国等三国联合申报的丝绸之路项目申遗成功, 新华网, 22.06.2014, http://news.xinhuanet.com/world/2014-06/22/c_1111257310.html.
2. “畅游丝绸之路”旅游计划获多国旅游部长相应, 《旅游外交参考》, 22.07.2015, http://www.cnta.gov.cn/ztwz/lyzs/elyw/lywjckd8q/201507/t20150722_742788.html.
3. 中国即将迎来首次世界级旅游盛会, 中国国家旅游局, 06.02.2016, http://www.cnta.gov.cn/ztwz/xssjzjdf/zxdt/201602/t20160206_760038.shtml.
4. “乌克兰: 今天书写的历史”, 乌克兰驻中国大使馆新闻发布会, 25.03.2015.
5. 乌克兰驻华大使: 乌愿采取措施参与“一带一路”倡议, 《中国日报》, 10.03.2015.
6. 《2014-015丝绸之路行动计划》打造丝绸之路国际无缝旅游体验区, 游外交参考, 29.10.2015. http://www.cnta.gov.cn/ztwz/lyzs/elyw/14/201510/t20151029_750356.html.
7. 习近平主席和乌克兰总统亚努科维奇共同出席《关于中国旅游团队赴乌克兰旅游实施方案的谅解备忘录》签字仪式, 中国国家旅游局, 11.12.2013 http://www.cnta.gov.cn/xxfb/jdxwnew2/201506/t20150625_462124.shtml.

РОЗДІЛ II

АЗІЙСЬКІ ВЕЛЕТНІ: КИТАЙ ТА ІНДІЯ ЯК ЧИННИКИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ СВІТОСИСТЕМИ

УДК 327+316.422(540+510)

Лукаш О. І.

ІНДІЯ І КИТАЙ У ГЛОБАЛЬНИХ ЕВОЛЮЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ

У роботі представлений авторський підхід до проблеми формування нового світового порядку, заснованого на демократичних принципах рівності й рівних можливостей в економічній, політичній і культурній сферах. Проаналізовано роль і значення в цьому процесі азійських лідерів — Індії і Китаю, досліджено ряд найважливіших проблем і перспектив їх взаємодії в умовах глобалізації і суспільної трансформації світу в XXI ст., а також у розвитку моделей регіоналізації.

Ключові слова: Індія, Китай, економічний прогрес, взаємодія і конкуренція, політичне невтручання, мультицивілізаційна регіоналізація.

Лукаш О. І. Индия и Китай в глобальных эволюционных процессах.

В работе представлен авторский подход к проблеме формирования нового мирового порядка, основанного на демократических принципах равенства и равных возможностей в экономической, политической и культурной сферах. Проанализированы роль и значение в этом процессе азиатских лидеров – Индии и Китая, исследован ряд важнейших проблем и перспектив их взаимодействия в условиях глобализации и общественной трансформации мира в XXI ст., а также в развитии моделей регионализации.

Ключевые слова: Индия, Китай, экономический прогресс, взаимодействие и конкуренция, политическое невмешательство, мультицивилизационная регионализация.

Lukash O. I. India and China in the Global Evolution Process.

The work presents the author's approach to the problem of the New World Order shaping based on democratic principles of equality and equal possibilities in economic, political, and cultural spheres. A role and meaning of India and China as Asian leaders in this process are analyzed, a number of major problems and prospects of their co-operation under conditions of world globalization and social transformation in the 21st c. so as in the developing of the regionalization models are investigated.

Key words: India, China, economic progress, co-operation and competition, policy of non-interference and principles of peaceful coexistence, multicultural regionalization.

Обравши курс на євроінтеграцію, сучасна Україна не може перебувати на узбіччі світових глобалізаційних процесів. Вона повинна перетворитися на конкурентоспроможну державу в широкому спектрі економічного, науково-інформаційного та освітнього життя. Здійснення “прориву” в усіх цих напрямках за

короткий час, у складній політичній та економічній ситуації та за умови необхідного рівня якості видається для України досить важким завданням. Тому для осмислення та вирішення цього комплексу проблем є доцільним звернутися до ретельного вивчення іноземного досвіду, в тому числі великих азійських країн – Індії та Китаю, які демонструють феноменальні досягнення у сфері економічного розвитку і унікальні, цікаві та корисні приклади сучасної глобальної конкурентноспроможності [1].

Вивчення специфіки, методів та форм цих досягнень, порівняння індійського та китайського досвіду, уявлення позитивних та негативних факторів, що впливають на процеси стрімкого розвитку цих країн, безсумнівно, відіграватимуть величезну роль та вплив на розробку і формування довгострокової національної стратегії України, в основу якої необхідно покласти (як свідчить досвід Індії та Китаю) іноваційно-інтелектуальний, випереджальний принцип розвитку [2, с. 177 – 182].

У складних умовах зростаючої глобалізації ряд азійських країн, перш за все Індія і Китай, демонструють унікальні моделі економічного розвитку, яким властиві певні особливості і специфічні (азійські) риси. Найважливішим наслідком втілення у життя цих моделей з точки зору аналізу структури, методів і перспектив світового глобалізаційного процесу є високі темпи економічного зростання і значне розширення міжнародного поля конкуренції цих країн [3].

Головна особливість полягає в тому, що Індія і Китай лідирують в перегонах економічного розвитку, використовуючи при цьому досить різні підходи. Для Китаю основною відмінною рисою моделі економічного розвитку є ривок уперед в галузі промислового виробництва, а для індійської моделі – «прорив» у сфері послуг.

Специфіка розвитку цих країн-гігантів полягає в тому, що Китай продемонстрував світу стрімкий розвиток на промисловій основі, істотну роль в якому відіграли такі чинники, як: високий відсоток внутрішніх заощаджень; швидко зростаюча інфраструктура; активне надходження прямих іноземних інвестицій; величезний ринок дешевої робочої сили.

В Індії бачимо інші особливості: норма внутрішніх заощаджень була вдвічі меншою, ніж у Китаї; інфраструктура країни перебувала в поганому стані, іноземні інвестиції не були великими. І разом з тим, всі ці обставини не стали фатальними для такої неординарної країни,

як Індія. Зробивши вибір на користь розвитку на основі послуг, вона обійшла проблеми нестачі фінансів (заощаджень), поганої інфраструктури і малого об'єму прямих іноземних інвестицій, що затримували промислову модернізацію країни [4]. Керівництвом країни був зроблений натиск на сильні сторони індійського суспільства: добре освічену частину робочої сили, компетентність в галузі інформаційних технологій і вільне володіння англійською мовою (надзвичайно важливе для розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, далі – ІКТ). Результатом такої політики стало активне поширення послуг, що спираються на ІКТ: розробки програмного забезпечення, аутсорсингу технологій (або бізнес-процесів), мультимедія, управління мережами і системою інтеграції.

Найважливіші наслідки подальшого прогресу названих особливостей в стратегіях розвитку Індії та Китаю (тобто бурхливе зростання китайської економіки на основі промислового виробництва й інтенсивний економічний розвиток Індії на базі вдосконалення і розширення сфери послуг) можуть призвести до *істотних зрушень в сучасному євро-атлантичному глобалізмі*. Передусім це зумовлене тим, що розглянуті моделі розвитку Індії та Китаю в значній мірі розширюють міжнародне поле конкуренції. А ця тенденція по-новому відбивається на практиці найму і рівня зарплат в розвинених країнах, на економічному зростанні в цих країнах за збереження безробіття.

Надзвичайно важливим видається і виділення загальних особливостей конкурентоспроможності обох країн, до яких потрібно віднести: низькі ціни (завдяки дешевій робочій силі), які в цьому випадку виступають провідним засобом конкурентної боротьби; активізацію діяльності на інноваційному напрямі (розвиток національних наукоємних технологій); розширення аутсорсингу інновацій (дедалі привабливішою для цього напрямку стає Індія; загальновідомо, що вона стала одним з провідних у світі постачальників програмного забезпечення); тенденція до перенесення значної частки НДДКР¹ в Індію і Китай (із західних країн), відкриття більшого числа філіалів науково-дослідних центрів і фірм в цих азійських країнах; поступовий перехід Китаю і Індії на західні (включаючи «євро») стандарти продукції і послуг.

Розглядаючи низку питань, що пов'язані з проблемою існування сучасної України у глобалізованому світі, особливу увагу, на наш погляд, необхідно приділити «азійському вектору» глобальних трансформацій і взаємодій. Такий підхід стосується як розвитку

різнобічних контактів та взаємовигідного співробітництва з провідними азійськими країнами, беручи до уваги великий накопичений досвід співробітництва України з цією групою країн у минулому [5, с. 15 – 96], так і доцільність ретельного вивчення методів, особливостей та специфіки стрімкого економічного розвитку та «азійських» моделей економічної модернізації. У сучасних умовах входження в глобалізований світ найбільш прийнятним і цікавим для України може бути саме індійський досвід модернізації економіки, шляхів підвищення конкурентоспроможності, методів «прориву» в галузі ІКТ та інших найважливіших економічних і науково-технічних напрямках.

У цьому контексті відзначимо основні геополітичні та гео економічні характеристики цієї країни. На початку XXI ст. населення Індії перевищило 1 млрд чол.; за офіційними даними, воно складало 1 млрд 27 млн (на 2001 р.), це дорівнювало 16,5% світового населення; тобто, за чисельністю населення Індія займала друге місце у світі (для порівняння, у КНР – 1 млрд 272 млн) [6, с. 31].

Сучасна економіка країни входить до 20 найкрупніших економік світу. Більш того, в багатьох міжнародних документах останніх років Індія характеризується як країна світу зі швидко зростаючим ринком. Їй притаманні високі темпи приросту ВВП, за останні роки вони є одними з найвищих у світі [7].

Суть політики модернізації в Індії полягала в тому, щоб в досить стислі строки (10 – 15 років) пройти шлях від протекціонізму і ключової ролі держави в економіці до політики відкритості світовому ринку і демократизації всього комплексу торгово-економічних і фінансових відносин, причому здійснити ці перетворення на основі широкої соціальної бази без зламу існуючої соціально-економічної системи, поступово і поетапно.

У ході здійснення реформ, що розпочалися в 1991 році, відбувалося помітне зменшення фінансового дефіциту, після зниження обмінного курсу на 20% рупія стала частково конвертованою; імпортні товари, за винятком невеликого асортименту, були звільнені від ліцензування; торговельна лібералізація доповнилася політикою більш вільного іноземного інвестування, дерегулюванням промисловості, зняттям державного контролю за цінами на ряд товарів першої необхідності. Реалізація програми реформ дозволила подолати гостру кризу платіжного балансу, істотно зросли резерви іноземної валюти, збільшилися

іноземні капіталовкладення, хоча досі їх приток не відповідає зростаючим потребам країни.

Аналізуючи основні напрями, умови і складності проведення політики модернізації в Індії, необхідно мати на увазі, що вони здійснювалися протягом двох останніх десятиріч на фоні переходу від протекціонізму до глобалізації, яка викликала в країні неоднозначну реакцію та протилежні оцінки (що також ускладнювало проведення в життя окресленої урядом програми дій). Добре уявляючи собі складність і неоднозначність процесу глобалізації, індійські політики і фахівці виступили за таку інтернаціоналізацію економіки країни, яка означала б не тільки велику відвертість її ринків, але і адекватний приток інвестицій і технологій.

Реформи 90-х років ХХ ст. були орієнтовані на лібералізацію і скорочення державного втручання в економіку, сприяли збільшенню іноземних інвестицій, необхідних для стійкого розвитку. Для поліпшення інвестиційного клімату індійський уряд зробив наступні кроки. У 35 найважливіших галузях економіки іноземні інвестори автоматично дістали право на 51-відсоткову участь в акціонерному капіталі компаній. Будь-якій компанії дозволялося залучати іноземні інвестиції, якщо при цьому не мінялося співвідношення частки іноземного і місцевого капіталу. Спеціальне Бюро стимулювання іноземних інвестицій розглядало більш складні варіанти інвестування, а Резервний Банк Індії (РБІ) автоматично схвалював угоди щодо залучення іноземних технологій в галузі, що входять до спеціального переліку (серед них – металургія, енергоустаткування, фармацевтика та ін.). Наступні важливі заходи – це дозвіл вільного вивозу із зарубіжних країн прибутків та інвестицій, а також міжнародні угоди про уникнення подвійного оподаткування, що укладені Індією з багатьма країнами [8].

Інвестиції, що надходять із зарубіжних країн, забезпечили вражаючий підйом таких економічних і науково-технічних центрів Індії, як Бангалор і Хайдарабад, а в окремих випадках і цілих районів, наприклад, розташованих неподалік від Делі. Задля широкого залучення прямих інвестицій і подальшої модернізації економіки в Індії планується використовувати також 17 спеціальних економічних зон (СЕЗ), що вже діють, а також проєктуються.

Основні напрями політики модифікації і економічної стратегії в Індії були спрямовані на лібералізацію і зміцнення фінансового сектора і ринку капіталів; вдосконалення і координацію податкової

політики в штатах і в країні загалом з метою підвищення ефективності підходів до розв'язання бюджетних проблем; модифікацію і прискорений розвиток ряду галузей інфраструктури; поглиблення структурних реформ і надання додаткового імпульсу розвитку промисловості; поступове реформування сільського господарства й інших галузей аграрно-промислового комплексу; подальшу лібералізацію зовнішньої торгівлі.

Одне з центральних місць в політиці модернізації займав розвиток інфраструктури. За роки реформ значно були збільшені асигнування на енергетику, будівництво автомобільних шляхів і залізниць. Вносилися серйозні зміни до Програми прискореного розвитку енергетики (її перейменовано на Програму прискореного розвитку і реформування енергетики), на фінансування якої виділялося 35 млрд індійських рупій, що перевищувало відповідні асигнування в минулому. Центр тяжіння у проведенні реформ переносився з виробництва на передачу і розподіл енергоресурсів.

Значні позитивні зміни спостерігалися і в такому напрямі політики індійської держави, як проведення структурних реформ і модернізація промисловості. Як вже відзначалося, одним із основних моментів реформ стало руйнування «царства ліцензій» – так індійські політики визначили деліцензування, що передбачене новою промисловою стратегією. Ліцензування було скасоване для більшості галузей промисловості, за винятком оборонних і соціально значущих, а також дрібного виробництва.

Галузю прориву стало в Індії виробництво програмного забезпечення. Це пов'язано з тим, що його розвиток користується особливою підтримкою держави, що створює зони офшорного програмування, особливі економічні зони (технопарки), з правом на безмитний імпорт складових для експортних виробництв, ввезення товарів за зниженими митними зборами, звільнення від прибуткового податку. У розвитку цього сектора вирішальну роль грають замовлення західних виробників, завдяки яким 70-80% програмного забезпечення спрямовано на експорт.

У ході реформ основні межі моделі розвитку Індії не мінялися, вона залишалася країною зі змішаною економікою. Але треба було адаптувати її до нових умов світового господарства, які вимагали якісно інших імпульсів, в тому числі відмови від жорсткого контролю держави, скорочення її позицій як власника. Національне підприємство прагнуло звільнитися від зайвої опіки, отримати

свободу прийняття рішень. Зміцніле бізнес-співтовариство сформувало свої системи цінностей і мотивацій, стереотипи поведінки, що відповідають сучасному етапу розвитку в світі.

Незважаючи на всі складності, в Індії протягом останніх років досягнуто стійке економічне зростання. За цим показником вона увійшла до першої десятки країн світу, що найшвидше розвиваються. Отже, можна зробити висновок про те, що індійським урядом були вірно вибрані стратегія реформ, а також поступальна, поступова тактика, яка враховувала особливості і можливості країни.

Суттєвою специфічною рисою проведення індійських реформ була і є послідовність. Перетворення в Індії проводилися не під гаслом відмови від минулого, а продовжували і розвивали (нехай не завжди з рівною наполегливістю і послідовністю) те краще, що було вже завойовано. Вони показали, що, незважаючи на зростаючу відкритість світовому ринку, Індія робить головну ставку на свої *внутрішні ресурси*.

Індійські реформи продемонстрували, що без сильної *соціальної політики* економічне зростання само по собі не може забезпечити стабільного розвитку суспільства. Така політика є не менш важливим елементом перетворень, ніж ринкові реформи. Модернізація в Індії спиралася на досить широку соціальну базу, вона користувалася (хоч і в різній мірі) підтримкою суспільних і політичних кіл, промисловців і підприємців. Про це свідчить той факт, що всі уряди Індії, які знаходилися з 1991 року при владі, виступали за продовження і розвиток реформ, однак кожен із них висував свої пріоритети. Часта зміна урядів, безсумнівно, впливала на характер і темпи реформ, одночасно коригуючи їх з урахуванням інтересів різних верств населення. Проте, жоден уряд не ставив питання про скасування реформ або поворот назад, що створювало певний клімат суспільної довіри політиці модернізації.

Реформи в Індії довели наявність політичної волі керівництва, уміння вибирати прийнятний в конкретних умовах *курс (стратегію) розвитку* з урахуванням національно-державних інтересів країни. Саме оптимальний рівень збалансованості національних інтересів Індії і глобальних пріоритетів світового розвитку привів до певного економічного прогресу країни і значних успіхів політики модернізації загалом.

Що стосується Китаю, то тут необхідно відзначити наступне. В останні 25 років здійснення політики реформ і відкритості в КНР

спостерігалось постійне вдосконалювання зовнішньоекономічної стратегії. Мета стратегії полягає у тому, щоб перетворити Китай до 2020 – 2030 років на економічно найпотужнішу державу світу, причому гасла «Іти зовні» й «Запрошуємо приходити» уживаються як політичні установки. За роки реформ у державі було організовано вивчення багатьох питань світової політики й економіки, виявлена головна глобальна зовнішньоекономічна перевага Китаю – гігантські ресурси дешевої робочої сили. Саме з урахуванням максимального використання цієї переваги й була розроблена стратегія «Іти зовні».

Найважливішою особливістю китайської стратегії розвитку було те, що в ході її розробки враховувалися не тільки інтереси власно КНР, але й також всієї китайської ойкумени. Китай, надзвичайно зацікавлений в іноземних капіталовкладеннях, новій і новітній техніці та технології, розвитку промисловості й створенні мільйонів нових робочих місць, звернувся по допомогу до китайських підприємців усього світу. Щоб їх відгук був результативним, для хуацяо² та їх родичів були створені максимально комфортні, економічно вигідні, політично й соціально престижні умови.

Результати не змусили себе довго чекати: закордонний китайський капітал став провідником до Китаю великого капіталу всіх країн. Таким чином, КНР одержала можливість разом з китайськими підприємцями багатьох країн світу перейти до оновленої стратегії – під девізом «Запрошуємо приходити» і з орієнтирами на оволодіння провідними позиціями у світовій економіці.

Специфікою входження Китаю до глобалізованого світу є те, що новий «великий похід» в ім'я створення економічно найпотужнішої держави світу задумано здійснити під прапором «*великого відродження нації Китаю*» і помсти за майже 100-літні приниження її імперіалістичними державами. Об'єктивно така позиція визначає участь КНР у глобальних економічних відносинах як антагоніста США й інших розвинених країн світу.

Зовнішньоекономічний наступ планувалося здійснити за *основними аспектами*: зовнішня торгівля, іноземні капіталовкладення, створення транснаціональних компаній. У китайській літературі виділяються *чотири етапи* реалізації названої стратегії.

Перший – це «вирощування груп підприємств» (звичайно називалася цифра 100 кращих підприємств), які одержать підтримку держави, права на іноземні інвестиції й експортне підприємництво.

Другий етап – це розвиток груп підприємств, що орієнтовані на експортне виробництво. Одночасно він стане початковим етапом «інтернаціоналізації», що включає активне розгортання прямих експортно-імпортних операцій і створення за межами Китаю інфраструктури збуту; поступове поширення прямої інвестиційної діяльності в інших країнах; збут продукції закордонної переробки й зборки у третіх країнах.

Третій етап – транснаціональне підприємництво орієнтованих на експорт груп підприємств. На цьому етапі їх закордонна діяльність стане основною і вони будуть створювати в інших країнах свої філії, тісно пов'язані з материнськими компаніями.

Четвертий етап – це формування ТНК. На цьому етапі міжнародна діяльність груп підприємств досягне певного ступеня зрілості, а материнська компанія холдингу розгорне свої операції у всіх куточках планети, причому її діяльність у НДДКР, виробництві, збуті, постачанні сировиною охопить «усі найвигідніші райони світу», і усередині груп підприємств складеться міжнародний поділ праці

Причому 2000 – 2010 роки були названі «ключовими» у реалізації завдань перших двох етапів. У цей період планувалося вирощувати групу орієнтованих на експорт компаній, які можуть використати потенціал транснаціонального бізнесу й поступово обійти 500 найкрупніших компаній світу. У цей період середньорічний темп зовнішньоторговельного обігу Китаю прогнозувався в межах 8,5 - 9,0%. Обсяг експорту й імпорту планувалося зробити в основному збалансованим. До середини ХХІ ст. зовнішньоторговельний обіг (за китайськими прогнозами) повинен досягти 20 трлн дол. США, тобто він може збільшитися майже в 50 разів [9, с. 28 – 29]. Ясно, що навіть частковий успіх у здійсненні такого гігантського плану буде мати надзвичайно серйозні наслідки для всієї світової економіки.

Для України та інших країн пострадянського простору надзвичайно важливим є те, що перетворення в Індії та Китаї проводилися не під гаслом відмови від минулого, а продовжували і розвивали (нехай не завжди з рівною наполегливістю і послідовністю) те краще, що було вже завойовано. Вони показали, що, незважаючи на зростаючу відкритість світовому ринку, Індія робить головну ставку на свої внутрішні ресурси (тобто провідним є метод “introvert”), тоді як Китай головну стратегію спрямовує на зовнішній світ (тобто використовує метод “extraverto”).

Демонструючи оригінальні стратегії інтенсивного економічного розвитку і обстоюючи національні економічні інтереси, Індія, а також Китай керуються адекватною оцінкою процесу глобалізації. Активне «втягування» Китаю та Індії до глобалізації в останні роки, міцніюча індійсько-китайська співпраця (що не спостерігалася у широких масштабах раніше), а також співпраця між ними й іншими азійськими країнами, зростаюча тенденція до взаємного доповнення економік та інші нові тенденції дають підстави говорити про можливість формування так званої «азійської моделі» глобалізму, яка вже сьогодні починає відчутно впливати на «старий, західний» глобалізм, таким чином коригуючи і видозмінюючи останній. Розробляючи національну стратегію розвитку України в умовах сучасного глобалізованого світу, необхідно брати до уваги вказаний «азійський» напрям глобальних зрушень, особливо увагу приділяючи в ньому індійсько-китайському вектору.

Глобальні еволюційні процеси сучасності тісно пов'язані з питанням ролі та значення Китаю та Індії у розвитку *мультицивілізаційної регіоналізації*. Розглядаючи останню як один із найважливіших факторів прогресу людства у ХХІ ст., доцільно охарактеризувати процеси і моделі цієї регіоналізації в азійському ареалі, особливо в таких його осередках, як Східна, Південно-Східна та Південна Азія. Саме лідери цих регіонів (в першу чергу Індія і Китай) в наш час демонструють світу надзвичайно високі темпи економічного розвитку, значу активність у розбудові власне процесів регіоналізації (з формуванням її специфічних, своєрідних моделей) та унікальні, існуючі тисячоліттями цивілізаційно-культурні цінності, що виступають плідним підґрунтям цих кардинальних зрушень.

Природно, що ці азійські феномени привертають увагу багатьох вітчизняних і закордонних дослідників, вчених-фахівців, політичних та державних діячів, дипломатів та ін. Великий обсяг інформації і літератури з цих питань вражає, але часом характеризується певною нечіткістю ряду базових положень, термінів, понять, підходів (у тому числі методичних й методологічних). Перш за все, торкаючись проблем регіоналізації в Азії, доцільно чітко уявляти й виокремлювати існуючу регіональну структуру та її складові (тобто, безпосередньо, держави-країни), що утворюють регіонально-інтеграційний процес у східних, південносхідних та південних регіонах.

На наш погляд, є чітка і принципова межа між такими географічними зонами, як *Східна Азія* (де на роль регіонального лідера безперечно й надзвичайно активно висувається Китай), *Південно-Східна Азія* (регіон, що складається із дев'яти країн і характеризується високим рівнем активності АСЕАН, яка утворює різні комбінації з іншими регіональними лідерами та державами) та *Південна Азія* (об'єднує сім країн регіону на чолі з Індією).

Досліджуючи проблеми мультицивілізаційної регіоналізації, автор вважає, що не можна змішувати (об'єднувати) лідерів та назви цих досить різних, своєрідних регіонів, що може призвести до суттєвих помилок та неточностей, а головне – може бути розцінено і лідерами, і іншими країнами регіонів як неповага до їх регіональних амбіцій, зусиль, структури та об'єднань. У цьому сенсі видається доцільним виокремлювати в Південно-Східній Азії пріоритет 9 відомих країн (Бруней, В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни). Що стосується вимірів регіоналізації загалом та інтеграції зокрема, то, безсумнівно, провідну роль тут відіграє така видатна регіональна структура (об'єднання), як АСЕАН, а сам процес регіоналізації відзначається більш високим рівнем інтегрованості та взаємодії порівняно з іншими регіонами Азії.

На прикладі Індії і Китаю спостерігається чітко виражена особливість перетворення регіоналізму на загальносвітову тенденцію, в контексті якої регіони відіграють дедалі більшу роль як на рівні окремих країн, так і на глобальному й *регіональному рівні*. В останні десятиліття минулого століття отримує розвиток т. зв. «*новий регіоналізм*», зокрема, за активного сприяння й участі Індії і Китаю виникає ціла низка найважливіших *регіональних об'єднань*, серед яких, в першу чергу, треба назвати АСЕАН, СААРК, ШОС.

Сучасна зовнішньополітична стратегія КНР включає три ключові моменти. Спочатку Китай повинен зайняти провідну позицію в Східній Азії, символом якої є відкриття вільної економічної зони Китай–АСЕАН. Потім він повинен почати грати роль провідної держави в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. А слідом за цим Китай має стати потужною державою світового рівня. Для здійснення цієї стратегії «Піднебесній» необхідно розробити модель своєї «м'якої сили» на основі поширення китайських культурних цінностей.

Зовнішня політика Китаю направлена на реалізацію двох довгострокових цілей. Перша передбачає створення і збереження сприятливих умов для розвитку держави, а друга – прагнення до

становлення КНР як одного з полюсів багатополярного світу. Для здійснення цих цілей Китаю необхідно уникати прямих збройних зіткнень і продовжувати розвивати свою економічну базу для залучення інвестицій і технологій, а також для відкриття нових ринків. У рамках даної стратегії найважливішими об'єктами для китайської дипломатії стають прикордонні країни і регіони, оскільки з ними можливі не лише тертя, але й ефективний розвиток економічних і культурно-цивілізаційних зв'язків.

Китай використовує дипломатію, міжнародну допомогу, інвестиції, торгівельні преференції, культуру й наукові обміни для впливу на суміжні регіони. Останнім часом китайські дипломати ще краще опанували мови країн, що їх приймають, стали більш відкритими, активними, уважними до громадськості тих держав, де вони живуть і працюють. Керівні принципи дипломатії, особливий дипломатичний стиль, манера переконання складають «м'яку силу» китайської дипломатії.

Упродовж століть країни Південно-Східної Азії запозичували багато культурних і політичних досягнень свого могутнього сусіда, тому соціокультурне поле для дії «м'якої сили» відносно країн АСЕАН було сформоване історично. Китай прагне створити в країнах цього регіону відчуття спільноти, особливий наголос він робить на *азійську ідентичність* регіону. У своїй стратегії КНР використовує націоналізм держав Південно-Східної Азії як основу для протистояння західному впливові на регіон, прагне пом'якшити агресивні антикитайські кампанії, спрямовані проти нього, й запобігти участі в них сусідніх країн.

КНР позиціонує себе як нового стратегічного партнера, що знаходиться за межами АСЕАН. Він прагне довести країнам АСЕАН, що його економічний розвиток і посилення його регіональних позицій відкриває для них новий ринок і справляє позитивний вплив на фінансову стабільність у регіоні. Спостерігається активізація регіонального економічного співробітництва у форматах «АСЕАН + Китай», «АСЕАН + три».

Китай прагне до розвитку взаємної торгівлі й інвестиційної співпраці. Він поступово розширює сферу використання юаня у прикордонній зоні і далі. Пекін заохочує інвестиції китайських підприємств до країн АСЕАН. Загальним результатом економічної і політичної дипломатії КНР стало зниження ставок митних тарифів, яке створило додаткові стимул-реакції для зростання взаємного

експорту в рамках АСЕАН і відкрило ринки Південно-Східної Азії для китайських товарів.

Китай повільно, але невпинно йде шляхом до визнання його лідером серед членів держав АСЕАН. Він прагне стати прикладом для наслідування. В ході реалізації економічної реформи Китай перейшов до *стратегії порівняльних переваг*. Його модель модернізації і розвитку більш пристосована до вирішення проблем країн, що розвиваються, ніж моделі, нав'язані Заходом. Останнім часом Китай створив понад тридцять проектів в АСЕАН. Для порівняння, Вашингтон створив лише сім проектів за останні тридцять років. КНР зміцнює свої зв'язки з країнами регіону, створюючи міжнародні торговельні й туристичні зони за допомогою інституціоналізації свого впливу в спільних проектах. Наприклад, ще у березні 2010 року представниками Китаю, Лаосу й Таїланду було висунуто пропозицію про формування «Міжнародної туристичної зони» й «Кільця прикордонної торгівлі» в прикордонних районах між Китаєм, Лаосом і Таїландом.

Безперечним успіхом процесу регіоналізації стала найважливіша подія – 1 січня 2010 року відбулося відкриття зони вільної торгівлі «Китай – АСЕАН», на створення якої було потрібно 8 років. Це третя за економічною потужністю зона вільної торгівлі в світі після ЄС і зони вільної торгівлі Північної Америки. Вочевидь, що з цієї миті АСЕАН перетворився на особливий, унікальний чинник соціально-економічного розвитку держав Південно-Східної Азії.

Це інтеграційне об'єднання є найважливішим об'єктом для впливу Китаю на міжнародні процеси, що відбуваються в регіоні. Водночас спільна з КНР діяльність у рамках Асоціації дозволяє країнам-учасникам зменшити свою залежність від Японії і США. Доброзичливий *імідж Китаю* надає йому можливість користуватися довірою країн АСЕАН і укріплювати свої позиції в регіоні. Збільшення фінансового кредитування, створення різносторонньої системи економічних зв'язків і здійснення культурних проектів формують *ядро м'якої сили* Китаю у Південно-Східній Азії, перетворюючи цей регіон на один з провідних центрів сучасної *мультицивілізаційної регіоналізації*.

Як чинник соціально-економічного прогресу в Центральній Азії можна розглядати таке регіональне об'єднання, як Шанхайська організація співпраці (ШОС). Це регіональне об'єднання почало створюватися в 1996 році як «Шанхайська п'ятірка» і офіційно

оформилося в 2001 році після приєднання до неї Узбекистану. Його постійними членами є Китай, Казахстан, Киргизія, Узбекистан, Таджикистан, Росія. Низка інших країн, таких як Афганістан, Індія, Іран, Монголія, Пакистан, мають статус спостерігачів, а Туреччина вважається «партнером за діалогом».

Головними завданнями організації проголошені: зміцнення стабільності й безпеки на величезному просторі, який об'єднує країни-учасниці, розвиток економічного співробітництва, енергетичного партнерства, наукової і культурної взаємодії; важливими напрямками діяльності також є боротьба з тероризмом і сепаратизмом, екстремізмом і наркотрафіком.

Як крупне регіональне об'єднання ШОС має в своєму розпорядженні цілком реальний потенціал у напрямі серйозних геополітичних зрушень, головна мета яких – зміцнити фундамент багатополюсного світу; запустити євразійський «Шовковий шлях»; покінчити з доларом як засобом платежів в Євразії і перейти до «валютної багатополярності». Таким чином, тут також можна спостерігати чіткий, але досить неоднозначний прояв мультицивілізаційної регіоналізації.

Кажучи про ШОС, відзначимо декілька специфічних нюансів, що підкреслюють її регіональну привабливість і великий соціально-економічний потенціал. У першу чергу необхідно відзначити, що країни ШОС займають 3/5 території Євразії, володіють величезними запасами природних ресурсів, а отже, до певної міри здатні на самозабезпечення.

Другим специфічним моментом є те, що країни-учасниці ШОС перебувають поза контролем світового лідера – США, тобто тут не спрацьовують програми стримування. У свою чергу, це означає, що ШОС у перспективі може скласти конкуренцію західній гегемонії і перетворитися на своєрідний регіональний «полюс» (центр сили). У зв'язку з цим найбільші побоювання Заходу пов'язані зі швидким економічним розвитком Китаю і стрімким зростанням його ролі та впливу в цьому регіоні.

Особливості здійснення регіональної політики КНР (політика «м'якої сили») чітко простежуються і в центральноазійському регіоні. Культурна співпраця – основний засіб розширення китайського *м'якого впливу* в ШОС. Така політика особливо важлива через унікальну специфіку цього регіонального об'єднання, де проживають

більше 300 національностей, представлено три світові релігії, а сам регіон є своєрідним мостом між Європою і Азією.

У рамках багатобічної культурної співпраці ШОС була створена як механізм регулярних зустрічей міністрів культури країн-учасниць. Спільна угода, що заклала необхідний юридичний фундамент і закріпила культурні зв'язки між Китаєм і країнами Центральної Азії в галузі освіти і вивчення китайської мови, була підписана в квітні 2002 року в Пекіні на першій зустрічі міністрів культури.

З початку 2000-х років китайську мову вивчають десятки і сотні казахстанських студентів і військових (останні з 2006 року). Китайський культурний центр в Казахстані був відкритий в червні 1997 року; через 10 років, в грудні 2007 року, Інститут Конфуція розкрив свої двері в Євразійському Національному Університеті Казахстану (Астана). Угода про відкриття аналогічного центру в Бішкеку була підписана в серпні 2007 року. Центри (що пізніше стали інститутами Конфуція) з'явилися в Таджикистані й Узбекистані (травень 2005 року). Широкомасштабна політика в цьому напрямі передбачає крупні проекти і надалі: керівництво КНР планує надати країнам-членам ШОС 30 тис. стипендій для студентів, що бажають навчатися в Китаї [10].

Відзначимо також, що боротьба проти «трьох лих» (екстремізм, тероризм і сепаратизм) становить ще один пріоритет діяльності Китаю в ШОС. Перш за все, Пекін керується міркуваннями власної безпеки і діє проти проявів уйгурського сепаратизму. Проте, окрім міркувань внутрішньої безпеки, Китай не менше зацікавлений у підтримці регіональної безпеки в Центральній Азії, де в нього зосереджено ряд стратегічних проектів.

Тут необхідно підкреслити, що Китай зацікавлений саме в антитерористичній стратегії, але аж ніяк не в перетворенні ШОС на якусь «антиНАТО» з супутнім втягуванням до гонки озброєнь. У розвитку даної лінії співпраці 2002 року була створена Регіональна антитерористична структура ШОС. У 2005 році прийнята Концепція співпраці у боротьбі з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом. У 2009 році – Конвенція щодо співпраці проти тероризму, а в 2010 році – Резолюція Генасамблеї ООН про співпрацю з ШОС із забезпечення безпеки в центральноазійському регіоні; прийнято також Антинаркотичну стратегію ШОС на 2011–2016 роки.

Проте, треба підкреслити, що *економічні чинники* є найважливішими для Китаю в регіоні Центральної Азії. У 2002 році

він розробив для ШОС так звану «трикрокову стратегію», яка полягає в тому, аби: 1) спростити формальності в торгівлі; 2) зміцнити техніко-економічну співпрацю; 3) налагодити вільний оборот вантажів, капіталу, технологій і послуг. Китайській економіці така стратегія вигідна через а) значне економічне переважаання не лише над кожною з центральноазійських економік окремо, але і над всією «шанхайською п'ятіркою» разом узятою, б) унікальну можливість визначати *регіональну економічну політику* в своїх інтересах завдяки цій диспропорції.

Для Китаю ШОС стала тією «зоною впливу», завдяки якій він успішно ввійшов до Центральної Азії (що доти вважалася виключно російською сферою впливу). Першим російську монополію в регіоні порушив проект створення китайсько-казахстанського нафтопроводу «Атирау-атасу» в 2009 році, а в 2010 році була запущена наступна масштабна програма – створення китайсько-туркменського газопроводу. У даний час ведеться робота над транспортними магістралями з Узбекистаном і Таджикистаном, а також ряд інших важливих проєктів. Таким чином, співпраця в рамках ШОС дозволила Китаю розвивати й зміцнювати двосторонні стосунки з кожною країною Центральної Азії.

У першій декаді ХХІ ст. значно активізувалися торговельно-економічні зв'язки Китаю з країнами регіону: у 2010 році товарообіг Китаю з цією групою країн досяг 83,97 млрд дол., що у 8 разів більше, ніж в 2000 році. Найбільшу питому вагу тут мала торгівля з Росією – 55,45 млрд дол., а з країнами Центральної Азії – 28,52 млрд дол. (у 14,81 разів більше, ніж в 2000 році). Всього ж за 10 років Китай вклав до ШОС понад 12 млрд дол. інвестицій (причому це далеко не весь потенціал торгівлі, враховуючи стримуючі чинники – значні економічні проблеми країн Центральної Азії). Ця тенденція спостерігається і продовжується й в наш час.

Китай регулярно докладає значних зусиль до стимулювання імпоротної здатності ШОС. Зокрема, ще у 2004 році китайською стороною було виділено пільгових кредитів на суму 900 млн дол., а в кризові 2008 – 2010 роки – майже 10 млрд дол. Саме Китай є ініціатором розвитку транспортної мережі й енергетичних проєктів.

Вельми символічно, що на зустрічі глав урядів країн ШОС у Душанбе Прем'єр Держради КНР виступив з розгорнутими пропозиціями щодо активізації торговельно-економічної співпраці в рамках ШОС. Крім того, китайський прем'єр підтримав ідею

створення «енергетичного клубу ШОС», а також банку ШОС, де розрахунки проводитимуться в національній валюті. А на саміті в Астані Голова КНР пообіцяв перетворити «Євразійський економічний форум і ярмарки Китай-Євразія на платформу регіонального економічного співробітництва для стимулювання економічного процвітання в регіоні» [11]. Немає сумнівів у тому, що така регіональна політика сприяє, з одного боку, підвищенню ролі та впливу КНР в регіоні, а з іншого – швидшому соціально-економічному прогресу центральноазійських держав-членів ШОС, а отже, і перетворенню цього регіону на один з найважливіших проявів *мультицивілізаційної регіоналізації*.

У вересні 2013 року в Бішкеку відбувся XIII саміт ШОС, на якому були присутні лідери держав, що є постійними членами цієї організації, або її спостерігачами. Головною особливістю Бішкекського саміту можна назвати ініціативу створення *стратегії розвитку* організації до 2025 року і значне просування в стратегічних питаннях позицій провідних держав-учасників (Китай і Росія) в рамках організації.

Учасники саміту обговорили питання сирійської війни, можливі варіанти ситуації в Афганістані після виведення військ НАТО і, як наслідок, вірогідність посилення нарконебезпеки й можливі наслідки такого становища для країн ШОС, іранську ядерну програму. Особливу увагу було приділено *групі економічних питань* – створенню єдиних автомобільних, залізничних і повітряних сполучень між країнами ШОС, а також реалізації в рамках організації найважливіших економічних проектів. На думку аналітиків, *геополітичний баланс* у Центральній Азії з 2014 року *змінюється*, до того ж Бішкекський саміт ШОС і «тріумфальний візит» лідера Китаю до Центральної Азії напередодні саміту створили умови для переходу геополітичного поля в інше русло.

Якщо донині Китай обмежувався локальними масштабними інфраструктурними проектами в Центральній Азії, то перед самітом у Бішкеку Голова КНР Сі Цзіньпін відвідав усі країни регіону (окрім Таджикистану). Протягом цих візитів він запропонував виділити колишнім центральноазійським радянським республікам інвестиції у розмірі 30 млрд дол. [12].

На думку аналітиків, якщо раніше у сфері енергетики й нафтового ринку Центральної Азії лідирувала Росія, то тепер головний вектор інвестицій обернувся у бік Китаю. Багаті нафтою й

газом (проте потребують великих фінансових коштів) Туркменістан, Узбекистан і Казахстан розвертаються у бік Китаю. В історії центральноазійського регіону відкриваються нові горизонти: ШОС може стати для Китаю можливістю реалізувати «велику китайську мрію» – перетворитися на сильного регіонального лідера, а згодом і претендента на світове лідерство.

Тобто китайську модель регіоналізації можна розглядати як *багатовекторну*, що формується та розвивається доволі успішно одразу у декількох напрямках (регіонах) Азії, які надзвичайно важливі для Китаю у його амбіційних мріях про світове лідерство. *Багатополюсна та багатовекторна китайська модель* мультикультурної регіоналізації яскраво відбиває стратегічну мету та тактичні методи сучасної зовнішньої політики КНР, а також демонструють величезну роль та значення китайського фактору в глобальних еволюційних процесах сучасності.

Більш повільну, поступову, ще не до кінця завершену форму *мультикультурної регіоналізації*, тобто її *специфічну модель*, можна спостерігати на прикладі регіону Південної Азії, що складається із 7 країн – Індія, Пакистан, Бангладеш, Бутан, Непал, Шри Ланка, Мальдивські острови. Саме для цього регіону характерна така важлива особливість, як надзвичайно висока ступінь *асиметрії*: з одного боку – Індія, з її величезною територією, вражаючими темпами економічного розвитку, унікальною культурно-цивілізаційною спадщиною, роллю та значенням у сучасній світ-системі, а з другого – всі інші країни південно-азійського регіону, з комплексом ще нерозв'язаних проблем та складних питань.

В наш час частка Індії становить 73,4% території Південної Азії, 76,5% населення регіону і біля 80% сукупного регіонального валового продукту. Практично аналогічна ситуація спостерігається й у військовій сфері. Природне домінування однієї країни (Індії) у значній мірі викликає й особливості усього регіонального розвитку. Більш того, геостратегічне становище країн Південної Азії теж відрізняється великою своєрідністю: у центрі – Індія, а інші держави розташовані по краях субконтиненту. Тільки Індія має зі всіма іншими країнами регіону спільний сухопутний або морський кордон. Зрозуміло, що за такої ситуації її геополітичні реалії грають величезну роль для усієї системи міждержавних відносин у регіоні.

Вивчення впливу *цивілізаційних складових* на специфіку розвитку регіональних процесів у Південній Азії, безумовно, постає новим,

неординарним підходом у питанні комплексного аналізу формування сучасної *моделі південноазійської регіоналізації (як процесу) й моделі регіоналізму (як політики та її стратегії)*. Вітчизняна і зарубіжна наукова література з питань регіонального розвитку у Південній Азії в переважній більшості присвячена чинникам економічного прогресу, економічним інтересам країн регіону, а також проблемам регіональної та національної безпеки, що об'єднують ці країни й виступають рушійними силами регіоналізації, в тому числі економічної інтеграції як її складової частини.

Разом з тим, видається надзвичайно цікавим питання, що пов'язане саме з *цивілізаційними аспектами*, коли йдеться про спробу розглянути цей регіональний процес як *своєрідну модель*, й більш того, знайти природу, *тенецу* цього феномену, тобто історичні (базові), *цивілізаційно-культурні похідні*, що, на наш погляд, значною мірою зумовлюють специфіку й особливість сучасної моделі південноазійської регіоналізації.

Стратегічна концепція регіональної політики (чи регіональної поведінки) Індії практично в усі часи залишалась *незмінною категорією*. Таким чином, логічно і закономірно поставити головні питання: чому така ситуація склалася саме в Індії і в її відносинах з країнами регіону? Що лежить в основі «непорушності» цієї стратегічної концепції розвитку регіональних відносин? Наскільки адекватно вона сприймається іншими регіональними країнами? Який фактор у минулому зіграв провідну роль у формуванні цієї концепції – економічний, політичний чи цивілізаційно-культурний?

Безперечно, останній з названих факторів – *цивілізаційно-культурний* – зіграв тут видатну, визначальну роль. Беручи до уваги, що регіоналізація як досить неординарний процес складається із двох головних напрямів: 1) процесу формування *регіональної держави* (як держави – лідера) із притаманною їй *регіональною політикою та* 2) процесу *інтеграції* держав регіону, видавалося доцільним зробити спробу аналізу впливів *цивілізаційно-культурного* фактору на ці два напрями з метою вивчення специфіки й особливостей формування *південноазійської моделі* регіоналізації і, в першу чергу, ролі *Індії як центру* цієї регіональної моделі.

Цивілізаційні особливості Індії базуються на цінностях стародавніх традиційних релігійно-філософських систем – передусім, індуїзму, а також буддизму і джайнізму. Ці вчення, які мають спільну основу, і досі визначають менталітет нації і напрями суспільного

життя індійців, в тому числі – стратегічну лінію поведінки на міжнародній арені, в першу чергу у рамках регіону Південної Азії.

Найважливішими й невід’ємними цивілізаційними складовими цих систем і вчень були стрижневі поняття й концепції, які відіграли кардинальну роль у формуванні системи відносин Індії з країнами регіону й призвели до поступового складання особливої, специфічної *південно-азійської моделі регіоналізації*. До них, в першу чергу, необхідно віднести: філософсько-світоглядне поняття *мандали*, релігійно-філософське поняття *ахімси*, унікальну концепцію *гандизму*, систему принципів міжнародних відносин *«панча шила»* та ін. [13].

Мандала – це староіндійське і буддійське поняття, що, безперечно, відіграло роль своєрідного *стрижня* у підходах до *структури* усієї системи міжнародних відносин, їх форм, підпорядкування, характеру взаємодії. Повністю узгоджуються із поняттям *мандали* і доктрина *гандизму*, і широко відомі принципи *«панча шила»*. Вони передбачають взаємоповагу територіальної цілісності й суверенітету, ненапад, невтручання у внутрішні справи інших країн, рівність і взаємовигоду у відносинах та мирне співіснування, що покладені в основу регіональних відносин південноазійських країн. Ще у 1954 р. саме ці принципи вперше були використані як базис для побудови мирних стосунків між Індією та Китаєм, а на зустрічі лідерів країн Азії та Африки у Бандунгу в 1955 р. вони офіційно були проголошені основою всієї зовнішньополітичної діяльності і регіональної стратегії Індії.

Під глибоким впливом вказаних цивілізаційно-культурних поглядів, принципів, концепцій Індія наполегливо здолала нелегкий, самобутній шлях до визнання за нею ролі провідної країни регіону та *регіонального лідера*, гідно реагувала та відповідала на виклики глобалізації, проблеми біполярного й пост-біполярного світу, особливості і чисельні складнощі регіонального розвитку, пов’язані з процесом економічної інтеграції й культурно-цивілізаційної консолідації.

Аналізуючи ці складові, необхідно, з нашого погляду, основну увагу приділити питанням діяльності регіональної економічної організації – СААРК (SAARC – South Asian Association for Regional Cooperation, виникла у 1985 р.). У рамках цієї організації разом із метою економічної інтеграції ставилося завдання відтворення

цивілізаційно-культурної ідентичності регіону, відродження традицій спільної долі південноазійських країн. [14].

Принципи роботи SAARC визначаються традиційними цивілізаційно-світоглядними поняттями й концепціями, що прийшли з далекої давнини: регіональна кооперація мала відбуватися на основі взаємоповаги, суверенітету (*ненасильство*), територіальної цілісності й незалежності країн-учасниць, невтручання у внутрішні справи одна одної, на основі принципів *мирного співіснування*; багатостороннє співробітництво повинно було жодним чином не заперечувати існуючі дво- та багатосторонні контакти, а здійснюватися паралельно. Центральне місце у структурі SAARC, безперечно, посіла Індія як ядро, як провідна держава.

Спектр діяльності SAARC (що доповнює економічну сферу діяльності) досить широкий, можна назвати тільки декілька найважливіших напрямів, що ініціювалися Асоціацією: регіональна конвенція з боротьби проти тероризму (1987 р.); створення асоціації спікерів і парламентарів країн-членів SAARC (1992 р.); заснування Фонду розвитку Південної Азії (1996 р.); прийняття конвенції про запобігання та боротьбу з залученням жінок і дітей до проституції (2002 р.); розширений протокол з боротьби проти тероризму (2004 р.); було також прийнято ряд важливих проектів, що присвячені діяльності у гуманітарній сфері [15].

На початку XXI ст. країни регіону зробили важливий крок – домовились також сприяти розвитку *науки і техніки* у рамках SAARC, надавати особливу увагу заохоченню регіональної співпраці у цих сферах й гідно зустріти виклики століття особливо у галузі навколишнього середовища, продовольчої проблеми, а також культурно-цивілізаційних надбань. У Декларації Адду, яка була прийнята на XVII саміті SAARC, сторони домовились, зокрема, працювати у напрямі прискорення роботи щодо взаємного визнання академічних та професійних ступенів та узгодити академічні стандарти; створити довгострокові зв'язки між університетами, науково-дослідними установами та «мозковими центрами» регіону [16].

Проведений аналіз свідчить про те, що у 2000 – 2015 роках в регіоні Південної Азії значно активізувався та поширився інтеграційний процес як провідна складова сучасної світової регіоналізації; він безпосередньо пов'язаний з таким головним *регіональним об'єднанням* південноазійських держав, як SAARC, діяльність котрої набула останнім часом значних позитивних зрушень

завдяки стратегічним і тактичним зусиллям Індії, що упевнено стверджується у статусі регіонального лідера

Проведений аналіз, по-перше, може свідчити про те, що у регіоні Південної Азії в наш час дійсно складається своєрідна, *унікальна модель мультикультурної регіоналізації*, яка суттєво відрізняється від інших регіональних моделей світу. Одна з головних особливостей полягає у тому, що процес регіоналізації проходить у цьому регіоні дуже *повільно й поступово*, що зумовлено цілою низкою проблем і обставин, які тут склались.

Друга особливість південноазійської моделі регіоналізації зумовлена величезним впливом на неї *цивілізаційних складових* – релігійних, філософських, культурно-історичних, які характеризуються високим ступенем *традиціоналізму* і функцією генетичної передачі усього спектру регіональних проблем і взаємодій, виступаючих, по-суті, головним підґрунтям (базисом) усієї розглянутої системи.

Третя найважливіша особливість південноазійської моделі регіоналізації зумовлена географічною та історико-культурною специфікою регіону й пов'язана зі *структурною і системною асиметрією*, яка накладає відбиток і має надзвичайно великий вплив на увесь процес південноазійської регіоналізації (такого рівня асиметрії та пов'язаних із нею особливостей не спостерігається ніде у світі). Саме ця обставина зумовлює особливий, надзвичайно високий статус регіональної держави – Індії та специфіку її регіональної політики (що теж є унікальним у світовій регіональній практиці).

Четверта найбільш важлива особливість регіоналізації у Південній Азії, безперечно, зумовлена процесом інтеграції і *співвідношенням* у ньому *економічних та культурно-цивілізаційних факторів*; проведений аналіз свідчить про відставання першого фактору (економічного) і досить успішне просування другого (культурно-цивілізаційного), який на нинішнім етапі розвитку регіоналізації відіграє провідну стимулюючу та об'єднуючу роль.

Увесь цей комплекс особливостей та специфічного регіонального розвитку безперечно характеризує Індію та південноазійський регіон як надзвичайно важливий та впливовий фактор формування багатополусної структури сучасного світу, як регіональну та світову силу, з якою не може не рахуватися інший азійський велетень – Китай, як одну із найважливіших складових глобального еволюційного процесу.

ПРИМІТКИ:

¹ НДДКР – Науково-дослідні та досвідно-конструкторські розробки.

² Хуацяо – вихідці з Китаю, що проживають в інших країнах; до них належать як громадяни КНР, які тимчасово проживають за кордоном, так і нащадки китайських емігрантів більш ранніх хвиль еміграції.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА Й ЛІТЕРАТУРА:

1. Growth in China and India, June 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.weforum.org/agenda/2016/06/world-fastest-growing-large-economy-not-china?utm_content=bufferd79b3&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=
2. О. І. Лукаш. Особливості конкурентоспроможності й сталого розвитку Індії та Китаю // Конкурентоспроможність і сталий розвиток у глобальній перспективі. – К.: Фоліант, 2005. – 216 с.
3. Індія випередила Китай за темпами зростання ВВП [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dt.ua/ECONOMICS/indiya-viperedila-kitay-za-tempami-zrostannya-vvp-1871.html>
4. Індія становить все більше привлекательной для иностранных инвесторов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fdlx.com/business-world/7442-indiya-stanovitsya-vse-bolee-privlekatelnoj-dlya-inostrannykh-investorov.html>
5. Див. докл.: О.И. Лукаш. Украинская ССР в связях Советского Союза с развивающимися странами (60 – 80-е годы): Монографія. – К.: Наукова думка, 1990. – 109 с.
6. Statistical Outline of India, 2003 – 2004. Tata Services Limited, Department of Economics and Statistics. – Mumbai.: Bombay House, 2004.
7. Індія стала мировым лидером по темпам роста ВВП [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://reporter-ua.com/2016/06/23/294088_indiya-stala-mirovym-liderom-po-tempam-rosta
8. GDP Growth Lures Foreign Investors // India Newsletter. – Issue №15. – January 2007.
9. Газета «Женьминь жибао» он-лайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://russian.people.com.cn/31518/6931066.html>
10. ШОС – китайское НАТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vpk.name/news/96647_shos_kitaiskoe_nato.html
11. Карт-бланш. Китай прибирает к рукам ШОС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ng.ru/world/2013-09-13/3_kartblansh.html
12. Китай и Россия под шкурой бумажного тигра – ШОС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gezitter.org/>
13. Лукаш О.І. «Єдність у різноманітності» як головна особливість розвитку індійської цивілізації // Цивілізаційні чинники світобудови: джерела походження, потенціал взаємодії та виміри конструктивізму (країни Азії та Африки): Збірник наукових праць / НАН України, ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», редкол. В.О. Швед, О.І. Лукаш, Н.Д. Городня та ін. – К., 2015. – С.51 – 60.
14. Див. докл.: О.Лукаш. Індія і країни Південної Азії у вимірі інтеграційних процесів: роль та значення SAARC//Дослідження світової політики : Зб. наук. праць. Вип. 2 (59), 2012 / від. ред. Л.О.Лещенко / К.:ІСЕМВ НАНУ, 2013.– С. 38 – 51;
15. SAARC: Area of Cooperation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.saarc-sec.org/areaofcooperation/detail>
16. 17th Summit SAARC [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.seventeenthsaarcs Summit.mv>

КИТАЙСЬКО-ІНДІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ СУЧАСНОСТІ

У статті досліджуються політичні та економічні чинники, що впливають на формування сучасних китайсько-індійських відносин. Економічні чинники проаналізовані в контексті положень світ-системної теорії неомарксизму. Політична взаємодія країн розкривається через значимість чинника впливу США на політику в Азійському регіоні.

Ключові слова: китайсько-індійські відносини, теорія світ-системи, уповільнення розвитку економік «висхідних» країн, протистояння США і Китаю.

Клименко Е. А. Китайско-индийские отношения в контексте трансформационных политико-экономических процессов современности.

В статье исследуются факторы политического и экономического характера, которые влияют на формирование современных китайско-индийских отношений. Факторы экономического порядка проанализированы в контексте мир-системной теории неомарксизма. Политическое взаимодействие стран раскрывается через значение фактора влияния США на политику в Азиатском регионе.

Ключевые слова: китайско-индийские отношения, теория мир-системы, замедление роста экономик «восходящих» стран, противостояние США и Китая.

Klymenko O. A. Chinese-Indian Relations in the Context of Transformational Politico-Economic Processes of the Present Epoch.

The factors of political and economic character which have an influence on shaping of modern Chinese-Indian relations are probed in the article. The factors of economic field are exposed in the context of neo-Marxist World-System Theory. Political cooperation of countries is examined through important factor of US influence upon a policy in the Asian region.

Key words: Chinese-Indian relations, World-System Theory, deceleration of growth of economy of «ascending» countries, opposition of the USA and China.

У сучасному світі Індія та Китай впливові гравці не лише на терені Азійського регіону, вони амбітні у своїх цілях щодо розширення та посилення впливу в сучасних міжнародних відносинах. В обох країнах панують схожі погляди щодо власного місця в глобальному світі та існують думки про те, щоб відігравати більш важливу роль на світовій арені. Вони є державами з економіками, що постійно розвиваються, беруть участь у численних багатосторонніх структурах співпраці, є впливовими членами міжнародних організацій, у межах яких часто виробляють спільні підходи щодо розв'язання регіональних і глобальних проблем.

Перспективи розвитку взаємовідносин провідних гігантів азійського світу, із огляду на можливість збільшення їх впливу на сучасну систему міжнародних відносин, є предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників [1; 2; 3].

Неабиякого наукового інтересу викликає точка зору вітчизняних учених, згідно з якою «головним феноменом межі століть стало піднесення... східного полюсу історичних цивілізацій, лідери якого виступають за реорганізацію світосистемних стосунків згідно власним принципам та переконанням» [4, с.31]. Відповідно до цього підходу, Індія та Китай можуть вплинути на створення трансрегіональних азіацентричних мереж, які, своєю чергою, впливатимуть на перебудову сучасних міжнародних політико-економічних відносин. Формуванню такої позиції в науковій думці передували роки піднесення економік Індії та Китаю на тлі розвитку їх взаємовідносин із подібними «висхідними» країнами («нові азійські тигри», країни БРІКС, країни АСЕАН), сприйняття ними низки демократичних засад західного зразка щодо облаштування суспільства, провідної та підтримувальної позиції Заходу щодо лібералізації економік країн Сходу, поширення тенденцій взаємозалежності сучасного світу, незначної кількості (порівняно з останніми 3 – 4 роками) локальних збройних конфліктів і, відповідно, заморожених територіальних суперечок в Азійському регіоні.

Водночас подіями сучасного світу зумовлюється виникнення тенденцій, що змінюють реальність його облаштування і, відповідно, ролі в ньому Китаю та Індії. У статті поставлено за мету визначити перспективи розвитку взаємодії Китаю та Індії через розкриття низки чинників, що впливають на поступ держав у сучасному світі; виявити можливості та перешкоди в налагодженні китайсько-індійських політико-економічних відносин як таких, що спроможні впливати на міжнародні відносини в Азійському регіоні.

Отже, основним завданням є визначення характерних чинників, що обумовлюють формування фінансово-економічних, господарських відносин Індії та Китаю в контексті сучасних тенденцій відтворення світ-системи (згідно з положеннями теорії світ-системи немарксистського напрямку). Окрім того, варто виокремити політичні чинники, що впливають на рівень і динаміку зв'язків Китаю та Індії в контексті тенденцій сучасних міжнародних відносин. Відповідно до визначених чинників необхідним вважається розгляд перспектив відносин країн,

із огляду на окреслення їх можливостей спільно відігравати роль провідних гравців у сучасній міжнародній системі.

Нові тенденції в політико-економічних відносинах Китаю та Індії пов'язані зі змінами як в самих країнах, так і з процесами трансформації в самій системі міжнародних економічних і політичних відносин.

Традиційно за теорією світ-системи неомарксистського напрямку [5] за Індією та Китаєм закріплюється роль держав периферії та напівпериферії. Відповідно до цього значна кількість дослідників [6; 7], аналізуючи показовий прорив цих держав на початку ХХІ ст., розглядають його саме крізь цю призму.

У своїй статті ми теж будемо спиратися на відповідну термінологію в тій її частині, де розглядатимемо економічні чинники, що впливають на формування китайсько-індійських взаємовідносин.

Характеризуючи прогрес розвитку країн периферії на початку ХХІ ст., можна стверджувати передусім про трансформаційні процеси в азієському світі як загальноновизнані, із погляду вчених [8]. Відображенням цієї позиції в науці стала ідея багатополярності, що трактується як стійкий світовий бренд із початку 2010-х років. Міжнародними організаціями підкреслюється посилення ролі країн, що розвиваються. Із 2011 р. Всесвітнім банком публікується серія доповідей під загальною назвою «Горизонти глобального розвитку». У першій із них тенденція до багатополярності трактується як усталений процес, а також звертається увага на посилення ролі країн, що розвиваються, у світовій економіці. [9, с. 2 – 3, 13 – 24].

Унікальний розвиток держав Східної Азії є підставою для твердження вченими про «повернення Сходу» та втрату Заходом своєї гегемонії.

Одним із основних чинників, яким обґрунтовується піднесення країн Сходу та посилення їх взаємодії, стає економічний чинник. Стрімкий розвиток Китаю, технологічні успіхи Індії, інтеграційний поступ країн АСЕАН, виникнення та піднесення «нових азієських тигрів», активізація співпраці багатьох азієських країн на терені регіональних спільнот та організацій, зокрема таких, як БРІКС, спонукають дослідників до переосмислення тенденцій розвитку, що відбуваються в азієському світі. Економічне зближення Китаю та Індії, що поступово позначилось після руйнування біполярної системи міжнародних відносин, у дослідників сприймається як майбутній прототип локомотиву азієської співпраці.

Важливо зазначити, що тенденція зближення країн напівпериферії та периферії за низкою важливих показників економічного розвитку відбувається постійно з кінця ХХ ст. Так, за даними МВФ, 1990 року розвинуті країни перевищували країни, що розвиваються, за показниками ВВП на душу населення у 22 рази, а 2009 року – лише в 15,9 разів, тобто розрив між ними скоротився на 28 %.

Що ж до таких великих азійських країн, як Китай та Індія, то їх спільне відставання від розвинутих країн скоротилося за той же період на 58 % (із 39,9 до 16,6 разів за обсягом ВВП на душу населення) [10, с. 41]. Якщо ж простежити за часткою цих держав у світовому ВВП, то виявляється вона збільшилась, наприклад, із 16,4 % 2000 року до 27,1 % 2012 року. При цьому частка лише одного Китаю збільшилася за цей же період із 7,1 до 14,5 %, а Індії – із 3,7 до 5,6 % [11, с. 7 – 9].

Посилилась роль Індії та Китаю у світовій торгівлі. Так, частка експорту у світовому експорті країн, що розвиваються, збільшилася з 0,9 % 1980 року до 11,5 % 2012 року, а Індії зокрема – із 0,4 до 1,6 %. Водночас Китай став головним світовим експортером готових промислових товарів.

Очевидно, що економічним розвитком обох країн, обумовленим і активізацією відносин із розвинутими країнами, характеризується їх певна стабільність залежно від передбачуваності функціонування економік країн Заходу. Водночас посилення на міжнародній арені політико-економічного впливу Китаю та Індії в останнє десятиліття спонукатиме Захід обережніше ставитися до підтримання розвитку їх економік як таких, що можуть стати небезпечно конкурентними.

Зрештою, зацікавленість країн Заходу в економічній співпраці з Індією та Китаєм базується на задекларованих цими країнами засадах відкритості до співпраці, на досягненнях, здобутих цими країнами в господарському та фінансово-економічному розвитку, налагодженні складної системи економічних відносин в Азійському регіоні.

Якщо йдеться про Індію, варто зазначити, що на початку 1990-х років за ініціатииви прем'єр-міністра Індії Нарасімхао Рао було проголошено курс «Орієнтація на Схід» або «Дивись на Схід» (Look East Policy) (LEP). Із погляду, індійських експертів необхідною в цьому контексті вважалась взаємодія з Китаєм, іншими країнами Східної та Південно-Східної Азії, Океанії. У цей період в Індії набули актуальності процеси лібералізації, дерегуляції, реформування власної

економіки. Її політика спрямовувалась на відновлення та розширення економічних зв'язків із Китаєм, країнами АСЕАН і Південної Азії. Індія була зацікавлена в пошуку ресурсів, ринків, прямих інвестицій. Певні успіхи в цьому напрямі спонукали еліту країни до проголошення амбітних проєктів щодо посилення свого впливу в міжнародних відносинах.

Тож варто згадати концепцію відомого політика й політолога Джайрама Рашеша, висунуту їм на початку 2000-х років. Він вважає можливою виникнення в Азії певної структури «Чіндія» (Chindia) – своєрідного простору політичної, економічної та культурної взаємодії Індії та Китаю, де два азійські гіганти змогли б об'єднати зусилля для розбудови свого спільного майбутнього. У широкому сенсі, у поняття «Chindia» вкладається також ідея створення майбутнього порядку в Азії у XXI ст.

2012 року в Китаї напередодні укладення численних економічних договорів із Індією було заявлено, що «китайсько-індійські зв'язки можуть стати найбільш важливим двостороннім партнерством століття». У червні цього ж року Вень Цзяюбао і Манмохан Сінгх під час наради домовилися досягти мети до 2015 р. – збільшити обсяг двосторонньої торгівлі між країнами до 100 млрд дол. США [12]. Нині Китай є одним із найбільших торговельних партнерів Індії, річний товарообіг із яким становить 68,5 млрд дол. [13].

На користь серйозних намірів Китаю щодо співпраці з Індією можна навести численні факти. Наприклад, у Китаї виявили зацікавленість у модернізації залізничної системи Індії, будівництві промислових зон у штатах Гуджарат і Махараштра. Індії було гарантовано отримання вигідних умов для експорту сільськогосподарської та фармацевтичної продукції. Окрім того, Індія та Китай уклали договір на суму понад 3 млрд дол. на оренду повітряного транспорту і про співпрацю в телекомунікаційній галузі (під час візиту Сі Цзіньпіна до Індії у вересні 2014 р.). Китай готовий інвестувати в будівництво залізничних колій та автострад в Індії.

Китайці неодноразово підкреслювали, що між «Китаєм – світовою фабрикою» та «Індією – офісом планети» необхідно створити найбільш конкурентноспроможну виробничу базу та найбільш привабливий ринок для споживачів всього світу. Детально про розвиток відносин Пекіна з Делі сказав у своєму інтерв'ю індійській газеті «The Hindu» посол КНР в Індії Вей-Вей, який зокрема

визначив і напрями поглиблення двосторонніх відносин: розширення прагматичної співпраці в усіх галузях, у тому числі, у розвитку інфраструктури, промисловості, сільського господарства; підтримка великих проектів у залізничному транспорті; розширення інвестицій в Індію китайських компаній; заохочення індійських підприємців до китайського ринку; розвиток культурних обмінів і гуманітарних зв'язків між державами; зміцнення кооперації в регіональних і міжнародних справах, координації позицій із ключових питань у межах БРІКС, «Групи 20» і східно-азійських самітів; надання додаткового імпульсу щодо усунення розбіжностей між країнами для збереження миру та спокою, передусім у прикордонних районах для поетапного врегулювання прикордонної проблеми [14].

Має і своє значення чинник лібералізації економік. Його вплив позначився на збільшенні товарообігу між двома азійськими гігантами, а отже, й на покращанні їх взаємовідносин. Нині Китай – один із найбільших торговельних партнерів Індії в Азії.

Водночас необхідно звернути увагу на те, що фактичне пожвавлення двосторонньої торгівлі держав не впливає на її стабільність, адже Індія стикається з величезним дисбалансом торгівлі на користь Китаю. Причини цієї тенденції криються в різній спрямованості економік цих країн. Оскільки товарна структура й кількість експорту безпосередньо залежить від того, як сформована структура національної промисловості, тобто чи домінують у ній видобувна чи обробна галузі, та яка з галузей має більше можливостей для нарощування експорту, економіки країн через їх господарську специфіку по різному реагують на виклики світової торгівлі. Отже, китайський товарний експорт набагато більший індійського тому, що частка обробної промисловості в структурі економіки Китаю набагато вище, аніж в Індії, де державна політика спеціально заохочує розвиток сфери послуг [15].

Характерною відмінністю економічних відносин країн є те, що значну частину експорту Індії в Китай становлять сировинні ресурси (залізна руда, бавовна, мідь), натомість Китай експортує в Індію в основному високотехнологічне обладнання та електроніку. Нині Індія шукає доступ на китайський ринок для надання власне інформаційних послуг, технологій і фармацевтичних товарів.

Надзвичайна активність в реалізації китайської експортної політики викликає непорозуміння у відносинах Китаю з Індією. У Нью-Делі занепокоєні наявністю великої кількості дешевих китайських

товарів у країні. Як стверджують аналітики, країна вимушена ініціювати антидемпінгові процеси проти Китаю для того, щоб підвищити мита на деякі види продукції.

У Пекіні також занепокоєні затримками індійської сторони в затвердженні спільних проєктів, інвестиційними обмеженнями, поширеними на деякі сектори економіки [16]. За таких обставин зберігається певного роду нерівноцінність економічних відносин Індії та Китаю.

Як у Китаї, так і в Індії, на відміну від «нових азійських тигрів», *торговельно-економічні, фінансово-економічні відносини будуються через активну участь в них значної частки державних інституцій та корпорацій.* Цей фактор накладає відбиток на рівень розвитку співпраці між країнами, зокрема динаміку його перебігу.

Одним із гальмівних чинників економічних взаємовідносин є протекціонізм, за якого країни надмірно оберігають свої внутрішні ринки від взаємовпливу. Зрештою, перелічені факти є показником того, що в Китаї розглядають відносини з Індією скоріше в контексті створення регіонального партнерства-лідерства, аніж рівнозначної співпраці, спрямованої на посилення взаємного впливу в Азійському регіоні.

Необхідно зазначити й те, що економіка глобалізаційних відносин значною мірою накладає відбиток на функціонування країн напівпериферії, якими є Індія та Китай. Тенденція нерівномірного економічного розвитку національних регіонів усередині країн-гігантів викликає необхідність підтримання певного рівня фінансово-економічних зв'язків між ними. Стрімке піднесення економік «висхідних» країн, активне залучення їх до процесів світових економічних відносин відбувається на тлі різкого нерівномірного розвитку національних регіонів. Так, в Індії розвиток отримали північні штати країни, натомість південні – залишились переважно архаїчними в економічному сенсі. У Китаї розвиток отримали міста-гіганти, такі, як Пекін, Шанхай та міста, що їх обслуговують, і водночас позначились занепаді острівки сільської місцевості, які нині не можуть продукувати людські ресурси для економіки країни. Відповідна тенденція характерна й для інших країн Азійського регіону, але в Китаї та Індії такі приклади є найбільш показовими.

Окрім того, конкретні галузі виробництва існують у різних країнах (розвинутих і таких, що мають «висхідні» економіки) і є прикладом протилежних за змістом економік. Такою можна вважати

компанію Apple. Розробка нових електронних пристроїв разом із програмними продуктами в США являє собою постіндустріальний світ творчості. Водночас складання цього ж обладнання на підприємствах у Китаї є світом «надексплуатації», описаним ще Марксом в середині XIX ст. [17].

Інший приклад того, як постіндустріальні досягнення супроводжуються архаїзацією праці та соціальних відносин, надає бавовняне виробництво в Індії. Бавовняні вироби є беззаперечним досягненням індійського суспільства, але умови та оплата праці на фабриках в Індії та Великобританії значно відрізняються. В Індії вони є прикладом архаїчних економічних відносин.

На підставі аналізу прихованих проблем двох країн на тлі трансформації економіки глобалізаційних відносин можна стверджувати про низку тенденцій, характерних для економік Китаю та Індії в контексті положень теорії світ-системи. Поділ світу на центр та периферію не зник, а став більш складним, аніж це було в всередині XX ст. та раніше. Так само, як і колись, успішний розвиток в одних країнах або окремих галузях економіки нерідко обертається відтворенням периферії в інших державах у цілому або в її частинах, а також у конкретних галузях виробництва.

У колишніх державах напівпериферії, зокрема Індії та Китаї, виникли свої зони центру («Північ на Півдні»), причому не лише завдяки престижному споживанню у великих містах, а й посиленню центрів науки або високотехнологічного виробництва (Шанхай у Китаї, Бангалор із Хайдарабадом в Індії).

По-іншому, має місце взаємопроникнення центру й периферії, хоча концентрація зон центру й периферії в Азії, звісно, не однакова. Для Індії та Китаю ці тенденції є так само небезпечними як і для менш економічно захищених країн, оскільки охоплюють великі території всередині країн, інакше регіони, що у своїй економічній площині значно залежні від економічної стабільності та процвітання країн ядра світ-системи – розвинутих західних держав. Отже, ці регіони є уразливими щодо зовнішнього впливу та підтримання економічного піднесення й соціальної стабільності.

Загалом, у країнах, які донедавна належали до групи країн, що розвиваються, а нині стали називатися «висхідними», відбувається зниження експортного потенціалу. Найбільш відомі приклади в цьому сенсі демонструє Китай. Як зазначають аналітики, усередині 2015 р. через падіння акцій на китайському фондовому ринку «Китай відчув

певні труднощі розвитку, коли експортний потенціал і потенціал збільшення інвестицій усередині країни обмежився»[18].

За оцінюванням експертів Всесвітнього банку, уповільнення темпів розвитку у великих і малих «висхідних» державах за останні роки на дві третини обумовлено послабленням їх експортної експансії через скорочення попиту в розвинутих державах і на третину – їх внутрішніми труднощами [19, с. 2 – 3]. Такі прогнози щодо Китаю робляться як окремими вченими, так і міжнародними організаціями, зокрема Азіатським банком розвитку та ОЕСР [20, с. 32 – 40, 275 – 348].

В Індії своя специфіка: по-перше, існування дисбалансу між великим неформальним сектором із надзвичайно низькою продуктивністю праці та надто обмеженою зайнятістю в сучасній обробній промисловості, по-друге, вражаюча динаміка розвитку сектора інформаційних технологій і фармацевтики, що формує небезпечну для економічного поступу нерівномірність і тенденцію до сповільнення розвитку.

Як стверджують економісти, така диспропорційність супроводжується дефіцитом торговельного балансу й бюджету країни. За досить невеликого припливу іноземних інвестицій (на фоні Китаю і, наприклад, Бразилії) – усього 25 млрд дол. 2012 року це стало причиною збільшення заборгованості країни [11, с. 73 – 82]. Водночас прогнози індійських економістів щодо стану економіки Індії є оптимістичними. Вони вважають, що в найближчі роки борги Індії не будуть для неї обтяжливими. Зокрема вважається, що з 2011 р. до 2016 р. вони в середньому становитимуть 20 млрд дол. [21], що не є надмірно обтяжливим для бюджету країни.

Очевидно, що в найближчі десятиліття Китай та Індія будуть серед провідних економік світу – за обсягами ВВП, але не завжди – за темпами розвитку. Ця тенденція накладатиме відбиток на формування їх економічних взаємовідносин.

Серед переваг Китаю щодо розвитку є його орієнтація на експорт, дешеву робочу силу, значні іноземні інвестиції та їх суттєва частка у ВВП. Завдяки значній ролі держави на накопичення йде надвисока частка ВВП. Як стверджують аналітики, в Індії буде більше ресурсів для збереження прискорених темпів розвитку, однак й вона вимушена буде поступитися країнам, що стрімко розвиваються [22]. Сподівання деяких аналітиків на те, що за наявних тенденцій буде нарощуватися потенціал китайсько-індійської економічної співпраці, скоріше є позитивним очікуванням, аніж реальністю.

Розвиток у Китаї та Індії може сповільнитися через старіння населення й дефіцит робочої сили. Посилаючись на емпіричні дослідження [23], можна стверджувати, що сповільнення темпів розвитку стосовно досягнення середнього рівня доходів відбувається за наявності низки чинників, важливим серед яких є демографічний.

Людські ресурси Китаю поки що збільшуються. Так, приріст населення за 2015 р. склав 0,49 % порівняно з 2014 р. Водночас рівень старіння населення в країні значно вищий, аніж в Європі. Питома вага населення віком понад 60 років збільшилася з 130,8 млн осіб 2000 року до 177,6 млн осіб 2010 року. Середньорічні темпи приросту цієї вікової групи склали 3,1 % з 2000 р. до 2010 р., її частка у віковій структурі збільшилася з 10,33 % до 13,26 %. У Європі чисельність цієї вікової групи становить 161 млн осіб [24]. Водночас на початок 2016 р. ця група населення нараховувала 121,6 млн осіб, це приблизно 8,9 % населення [25].

Водночас у Китаї стрімко зменшується кількість дітей віком до 14 років. На початок 2016 р. ця вікова група становила 17,6 % щодо 73,6 % населення віком від 15 до 65 років [25]. Кількість дітей зменшується як і їхня частка у спільній чисельності населення країни. Чисельність населення Китаю завжди була більше населення Індії, але з 1990 р. кількість дітей в Індії набагато більша від кількості дітей у Китаї: 2010 року – у 1,26 разів, 2010 року – 1,69 разів [24].

Незважаючи на те, що в Індії є потенціал демографічного розвитку, за даними статистики можна стверджувати, що пік демографічного сплеску вже минув (він припав на кінець 1970-х років і на початок 1980-х років і становив у середньому відповідно 2,36 % та 2,18 %). Коефіцієнт фертильності, за яким визначається кількість дітей, що припадає на одну жінку у дітородному віці, теж постійно зменшується. Так, 2000 року він становив 3,1 дитини. Для порівняння: 1950 року – 6,0 дітей [26]. Якщо порівнювати з Китаєм, то наприклад, на 1 січня 2016 р. приріст населення Індії становив 1,34 %, що на 0,85 % більше, аніж у КНР за цей же період [24].

Аналітики стверджують, що депопуляція не загрожує Індії в такому масштабі як Китаю, тому що в країні існує різкий дисбаланс щодо народжуваності в різних регіонах країни. В одних штатах Індії рівень народжуваності високий, в інших – набагато нижчий. Так чи інакше, в Індії на національному рівні створюється певний популяційний та економічний баланс: лакуни в робочій силі в одних районах можуть бути компенсовані надлишком робочої сили в інших

регіонах. «На той час, як штати півдня Індії стануть відчувати дефіцит трудових ресурсів, достатньо численне населення штатів півночі стане тією подушкою безпеки, що за певного рівня економічного та соціального забезпечення зможе гарантувати поступовий характер стійкого розвитку потенційного лідера світового списку найбільш населених держав» [27, с. 51].

Отже, демографічна ситуація в Китаї та Індії дещо відрізняється по суті. Якщо в Китаї невеликою є частка населення до 15 років, тобто категорія молоді, якій потрібно буде через кілька років долучитися до господарського життя країни, то в Індії відтворення населення відбувається постійно, але не є однорідним за кількістю по регіонах країни.

Зрештою, демографічна ситуація як в Індії, так і Китаї залишається неоднозначною щодо прогнозування її позитивних складових як таких, що можуть вплинути на підтримання розвитку економік країн. Хоча, як стверджують експерти, соціальна політика та дешева екологія до певної міри нівелюють негативні демографічні тенденції в країнах і дають можливість підтримувати темпи розвитку економік [28]. Водночас вони приховують у собі небезпечні ризики, що стоять на заваді як піднесення економік країн, так і розвиткові їх взаємовідносин.

Одним із важливих чинників, що визначає поступ азійських гігантів у сучасному світі, є постійно підвищений технологічний та інноваційний рівень їх економік. Так, за результатами дослідження «Глобальний інноваційний індекс 2015», що є оцінюванням діяльності інновацій у 141 країні світу на основі 79 показників, поряд із традиційно високими показниками країн Заходу, Індія залишається регіональним лідером серед країн Південної та Центральної Азії, а в регіоні Південно-Східної Азії – Китай набирає обертів, посідаючи 29 місце [29].

Водночас за оцінюванням експертів, порівняно з західними країнами економіки Китаю та Індії залишаються неінноваційними, екстенсивними, ресурсовитратними та екологічно брудними. У цьому сенсі варто зазначити, що економіки азійських гігантів роблять великі екологічні витрати. У Китаї та Індії інтенсивно розвивається видобування корисних копалин, що призводить до руйнації довкілля.

Без досягнення певного рівня у виробництві та споживанні викопних видів палива перехід до нової енергетики в масовому масштабі неможливий. Такого висновку можна дійти, порівнявши

енергетики Китаю та Індії. Індія поки що не досягла певного рівня розв'язання екологічних проблем. Дві третини населення країни вимушені споживати традиційні види палива. Одна четверта частина жителів країни немає доступу до джерел електроенергії [30]. До того ж в Індії введення в експлуатацію нових вугільних родовищ поєднується з вирубкою лісів. Із цього приводу в індійському політикумі точаться постійні дискусії. Так, колишній міністр вугільної промисловості А. Перті наголошував: «Індії необхідно обирати, що їй потрібно: тигри або електроенергія» [31, с. 4]. У КНР ситуація з екологією вражає своїми наслідками. Так, згідно з даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, відходи хімічної та гірничодобувної промисловості забруднюють ґрунт, який, своєю чергою, забруднює продуктові рослини, що споживатимуть люди. Воднораз сім із десяти найбільш забруднених міст знаходяться в Китаї [32].

Політична еліта країни цілеспрямовано здійснює політику підтримки екологічно чистого виробництва й довкілля. Зокрема 2015 року в Пропозиціях ЦК КПК по розробці 13-ї п'ятирічної програми соціально-економічного розвитку до загальних завдань було додано розділ «Спільне покращання якості екології та довкілля». А вже в лютому 2016 р. місцеві уряди висунули конкретні ідеї щодо збереження довкілля.

Можна передбачити, що великі витрати, які несуть або нестимуть уряди Індії та Китаю, матимуть серйозне навантаження на фінансові системи цих країн і не даватимуть їм реалізуватись як розвинутим економікам. Окрім цього, відкладення розв'язання екологічних проблем надалі збільшать тягар не розв'язаних ними проблем за умов взаємозалежного існування.

Проаналізовані зміни в економіці азійських гігантів у контексті трансформаційних тенденцій у світовій економіці є підставою для констатації, що важливі тенденції та особливості, які спостерігаються в економічно-фінансовій, господарській і соціальній сферах Китаю та Індії, викликають уповільнення їх розвитку. Процес складний і такий, що має безліч складових, які накладатимуть відбиток або матимуть інколи непередбачувані наслідки для подальшого розвитку цих держав як гігантів азійського світу. Водночас, ураховуючи зазначені вище чинники, можна свідчити про наявність певних перешкод на шляху поширення економічної взаємодії цих держав, і як наслідок – виникнення труднощів, здатних уповільнити процеси трансформації регіонального й глобального порядку.

Серед політичних тенденцій (так само як і серед економічних), що визначають динаміку взаємодії азійських гігантів у сучасному світі, необхідно виокремити тенденцію до формування багатополюсного світу з акцентом посилення азійського вектора його розвитку.

Із нашого погляду, Китай та Індія як самі по собі, так і у взаємовідносинах, не є досить самодостатніми або такими, що демонструють впевнену ходу в напрямі зміцнення рівноцінних партнерських відносин, які б могли стати прологом формування азіоцентричного полюсу сили. Причини цього полягають здебільшого в активній зовнішній політиці провідних акторів сучасних міжнародних відносин, передусім Сполучених Штатів Америки.

Як відомо, із приходом Барака Обами в Білий дім ідея американо-китайського партнерства стала одним із основних трендів політики США. Більш того, у світовій політиці виникла своєрідна концепція симбіозу двох держав – Chimerica. Було висунуто також ідею «формування великої двійки» – американо-китайського стратегічного партнерства з розв'язанням важливих глобальних і міжнародних проблем. Згодом жодна з ідей не отримала такого наповнення, яке на неї покладалось ініціаторами проєктів.

За президенства Б. Обами було підписано кілька американо-китайських угод і спільних заяв, «але паралельно відбувалось розширення співпраці США... з регіональними союзниками і партнерами...» Китаю. Після чого КНР стала розцінювати політику США як дестабілізаційну [33, с.16]. Після кількох років стриманої політичної взаємодії у Китаї всіляко демонструють прагнення рухатись у міжнародних відносинах власним шляхом.

Нині загальновідомими є взаємні претензії США та КНР, що в основному містяться в площині економічних і військових зв'язків. У Китаї невдоволені тим, що США впритул наблизилися до кордонів його стратегічних інтересів. У США й собі невдоволені посиленою міжнародною активністю Китаю, а саме: у відносинах із Індією, його економічною експансією в Африці, Латинській Америці й на Близькому Сході.

Отже, політичний чинник, що певною мірою перешкоджає взаємодії Китаю та Індії, пов'язаний із впливом Сполучених Штатів Америки. Протистояння США та КНР, що в останні роки загострюється, характеризується послідовними діями Вашингтона в азійському регіоні.

Переважно це стосується зміцнення відносин із Індією і такими країнами, як Японія та Південна Корея. Ці тенденції скоріше за все зберігатимуться й надалі, оскільки кожна з зазначених країн має власні геополітичні інтереси, пов'язані з підтримкою відносин зі Сполученими Штатами як противага посиленню амбіціям Китаю.

У ситуації, що постійно змінюється в регіоні, роль Індії та інших провідних союзників США (Японії, Південної Кореї тощо) посилюється в контексті політично-стратегічної взаємодії, використання їх військового та військово-морського потенціалів.

Особливі завдання в цьому сенсі покладаються Сполученими Штатами на Індію. Ще всередині 2000 р. в Пентагоні було підготовлено документ «Індійсько-американські військові взаємовідносини: очікування та сприйняття». У його висновках фокусувалась увага на майбутній економічній і военній загрозі Китаю щодо безпеки США та Індії. Заявлялося про те, що до 2020 р. США необхідно буде отримати друга, спроможного надати всебічну допомогу проти Китаю. Виходило, що ніхто інший в Азії, як Індія, не міг стати таким другом [34].

Ухвалення США наприкінці 2011 р. доктрини «Тихоокеанське століття», спрямованої на відновлення американського лідерства в АТР, помітно змінило розстановку сил і пріоритети держав у регіоні, оскільки серед основних положень цієї доктрини стало розширення не лише економічних відносин, а й військово-політична активність США в регіоні від своїх західних берегів до індостанського субконтиненту, різноманітні заходи щодо зміцнення військової присутності. За такого активного впливу провідного гравця міжнародних відносин, яким є США, відносини між Індією та Китаєм стали випереджувальними стосовно один до одного щодо посилення впливу в Азії. Загалом, на наше переконання, у цьому контексті можна стверджувати про провідну тенденцію протистояння США та КНР, аніж про тенденцію зміцнення відносин між Індією і Китаєм.

Зрештою, за таких обставин Індія опиняється перед необхідністю ретельного прорахування внутрішніх і зовнішніх факторів міжнародної політики для визначення масштабів своєї участі як у новій американській стратегії в індійсько-тихоокеанському регіоні, так і в межах пролонгації політики «Дивись на Схід» (LEP), зокрема у відносинах із КНР.

Інтересами США охоплюються і відносини з країнами, що розвивають свої контакти з Індією, зокрема В'єтнамом, Сінгапуром та

Австралією. У цих країнах США фактично посилили свій вплив, але результативність взаємодії є показовою. Так, восени 2015 р. США, Японія та ще десять країн, серед яких В'єтнам, Сінгапур, Нова Зеландія, досягли згоди щодо договору про Транстихоокеанське партнерство (ТТП). Його учасники мають наміри контролювати 40 % глобальної торгівлі. Завдяки цій домовленості США намагаються перехопити ініціативу не лише у Китаю, а й в Індії щодо їх впливу на країни АТР.

Ще однією точкою зіткнення інтересів Китаю, Індії та США є співпраця з країнами АСЕАН саме як з країнами важливої інтеграційної спільноти у Східній Азії. Як для Китаю та Індії, так і для США головними в цих відносинах є економічні важелі, запровадження яких дає можливість мати широкий діапазон тиску або впливу на країни як у геополітичному, так і геоekonomічному плані. Отже, чиннику АСЕАН належить важливе місце у формуванні політичних відносин Китаю та Індії.

Так, США все більше приділяють увагу таким країнам, як Таїланд, М'янма й Камбоджа, що в останні роки стали відчувати тиск Китаю, особливо в економічній галузі. Водночас США, зміцнюючи взаємовідносини з країнами АСЕАН, фактично послаблюють вплив у Південно-Східній Азії не лише Китаю, а й Індії.

Оскільки Індія активно включилася в процеси співпраці з країнами АСЕАН ще з кінця 1990-х років, а саме, підтримала ініціативу Таїланду щодо створення багатосторонньої структури економічної співпраці країн Бенгальської затоки – БІМСТЕК і на початку 2000-х років поглибила свою співпрацю з ними. 2000 року Індія ініціювала проект Меконг – Ганга, а з 2003 р. розпочала підготовку угоди про зону вільної торгівлі (ФТА) з країнами АСЕАН і створює інші важливі інститути й механізми: Робочу групу з торгівлі та інвестицій (AIELTF), ділову раду, Фонд АСЕАН для подальшого поглиблення відносин у торгівлі, економіці, науці, технологіях, туризмі тощо.

Із середини 2000-х років Індія й надалі ініціює зміцнення відносин із країнами АСЕАН та іншими країнами. Між нею та країнами АСЕАН спектр стратегічних відносин постійно розширюється. У серпні 2009 р. підписано Угоду про зону вільної торгівлі Індія – АСЕАН. Підготовкою до цього стали аналогічні угоди з Таїландом (2004 р.), СЕСА 2005 року з Сінгапуром, Малайзією 2010 року, пізніше – із Індонезією, В'єтнамом. Нині зона Індія – АСЕАН

об'єднує понад 1,6 млрд людей із ВВП більше як 1,5 трлн дол. За умов посилення впливу Китаю на світовій арені Індія та країни АСЕАН планують розширення взаємозв'язків і збільшення обсягів торгівлі до 70 млрд дол. до початку 2020 р. Хоча посилення впливу в регіоні сприймається по-різному – від максимальної підтримки Індонезії та Сингапуру до стриманої або негативної реакції, як наприклад Малайзії, очевидним є те, що Індія у співпраці з АСЕАН убачає для себе стратегічні інтереси. По-перше, завдяки співпраці з цими країнами вона підтримує баланс протидії домінування тієї чи іншої провідної держави в регіоні серед двох океанів, по-друге, посилює свій вплив у Південно-Східній Азії.

Вочевидь, що Індія серед своїх переваг уважає позицію, згідно з якою вона може стати контрбалансом тиску китайської економіки в Азії, а також запропонувати більш диверсифіковану базу для розвитку економіки країн ПСА. Можливо, що укладення договору ТТП 2015 року стало відповіддю США на активну політику Індії в регіоні.

Що ж до Китаю, який має певний досвід взаємодії з АСЕАН [35], то наразі деякі держави сприймають Китай скоріше загрозою, аніж партнером, уважаючи дії Китаю як такі, що загрожують розвиткові їх економік. Це насамперед Камбоджа, Таїланд, Лаос.

Причина цього полягає в тому, що з посиленням могутності Китаю все більш неприйнятною стає його позиція з багатьох питань. Як підкреслюють дослідники: «Проти Пекіна стала формуватися неформальна коаліція, до якої увійшла Індія, Японія, Австралія та деякі країни АТР. США також є членами цієї коаліції. Але найбільш вмотивованими учасниками антикитайської коаліції є найближчі його сусіди» [36].

Через це перед Китаєм постають виклики щодо врегулювання відносин із багатьма країнами. Зокрема після досягнення угоди з ТТП залишається завдання забезпечити прийнятний нейтралітет В'єтнаму, Філіппінам і ще кільком країнам АСЕАН для того, щоб вони не посилювали зв'язки з США, Японією та Індією. Оскільки основним шляхом доставки сировини й ресурсів (передусім, нафти) у КНР із Африки й Близького Сходу є протоки Південно-Східної Азії, Китай зацікавлений у безпеці своїх перевезень, від яких, залежить значна частина його економіки. Ним запроваджуються механізми стратегічного партнерства для посилення своїх позицій [1, с. 77]. Вочевидь, що він всіяко буде обстоювати позиції в Азійському

регіоні з тенденцією до їх посилення, оминаючи за можливості ризики погіршення взаємовідносин із Індією та США, оскільки інтереси Китаю в Азійському регіоні мають першочергове значення для підтримання його статусу провідного гравця.

За реаліями, США відіграють свою роль прямо або опосередковано у відносинах Китаю та Індії, використовуючи широкий діапазон можливостей для посилення своєї позиції в Азійському регіоні й, відповідно, у світі в цілому.

Одним із важливих чинників, що накладає відбиток на формування політичних відносин азійських гігантів є територіальні конфлікти. Зокрема у відносинах Китаю та Індії вони створюють своєрідну «систему трьох ланцюгів»: перший – Китай, другий – Індія, третій – США. Відомо, що Індія має багаторічні (ще з 1960-х років) неузгоджені прикордонні конфлікти з Китаєм у Гімалаях, що можна використовувати як своєрідний метод впливу в політичних відносинах між країнами, послабляючи успіхи економічної взаємодії.

Система працює так: якщо між першим і другим ланцюгом відбувається охолодження у відносинах або навіть конфлікт, то це фактично штовхає другий ланцюг до зближення з третім. У США розуміють, що в китайсько-індійських відносинах велике значення мають прикордонні територіальні суперечки, значним також є вплив кашмірського конфлікту між Індією і Пакистаном на індійсько-китайські відносини. США підтримують індійську сторону в цих конфліктах, оскільки відіграють провідну роль у Східній Азії разом із Японією, стримуючи Китай. Вони з обережністю підтримують і розвиток співпраці Індії з країнами АСЕАН, полегшуючи собі розробку нафтових ресурсів островів Спратлі (ця територія є спірною між В'єтнамом, Китаєм, Тайванем, Малайзією, Філіппінами та Брунеєм). Окрім того, США зацікавлені в об'єднанні зусиль Індії, В'єтнаму та Філіппін проти Китаю з питань спірних територій.

Посилення в останні роки військової присутності провідних міжнародних акторів у регіоні Південно-Східної та Східної Азії є ще одним із впливових чинників формування політичної співпраці Китаю та Індії. Наприклад, у Китаї занепокоєні створенням Сполученими Штатами так званого «кільця анаконди», інакше кажучи будівництвом американських військових баз в АТР (або їх відтворенням, як це відбулось на Філіппінах). У відповідь на це Китай створив «низку перлин», якою передбачається будівництво військових баз і портів у дружніх Китаю державах (Пакистані, М'ямі, Шрі-Ланці тощо).

В Індії також враховують, що Китай міцно укріпився в зоні Індійського океану за допомогою стратегії «низка перлини», створивши «арку впливу» у складі Пакистану, Непалу, Бангладеш. Водночас Китай намагається заснувати і свої опорні пункти у Східній Африці та деяких острівних державах.

За цих обставин Індія, окрім нарощування своєї військової присутності в регіоні, використовує потенціал взаємодії з Російською Федерацією. Обидві країни налаштовані йти назустріч одна одній у постачанні енергоресурсів і новітньої зброї.

У Китаї й собі тримають у зоні своєї уваги торговельно-економічну співпрацю з Росією, допоки вона знаходиться під впливом західних санкцій. Окрім того, зміцнюючи торговельно-економічні відносини з Росією через ШОС, а також користуючись платформами БРІКС, КНР підштовхує Росію для більш тісної співпраці з Індією, послаблюючи в такий спосіб вплив США в регіоні. До того ж у Пекіні готові, щоб Росія виконувала роль посередника у відносинах між ним і В'єтнамом.

За таких обставин від Китаю, вочевидь, слід очікувати зміцнення старих союзів, створення нових для подальшого попередження їх переорієнтації на США, а також для перенесення осередків конфліктів із регіону. У цьому сенсі Індія, вочевидь, не відіграватиме ролі рівноцінного партнера, оскільки в Китаї розуміють її політико-економічний потенціал, геополітичні та гео економічні можливості, й, відповідно, абсолютну зацікавленість в обстоюванні самостійної політики в регіоні та світі.

Можливо, Китай та Індія реалізуватимуть нові стратегії та методи у розвитку своїх контактів. Із урахуванням загострення конфлікту на Близькому Сході можна очікувати, що посилення протистояння між Китаєм і США найближчим часом не відбудеться. Натомість Китай намагатиметься демонструвати посилення співпраці з Індією. Проте вірогідність рівноцінної політичної взаємодії між Китаєм та Індією за наявних тенденцій залишається проблематичною.

Отже, на наше переконання, перелічені вище чинники є показником збільшення об'єктивних причин для політичної стагнації або навіть протистояння між Індією та Китаєм у регіоні Східної й Південносхідної Азії. Водночас вони є продовженням тенденції усталеного протистояння Китаю та США як глобальних гравців сучасного світу.

Відповідні тенденції у відносинах Китаю та Індії як провідних азійських країн формуються на тлі процесів багатополюсності сучасних міжнародних відносин, що накладають відбиток на діапазон та динаміку взаємодії країн між собою, а також на відносини між іншими регіональними й глобальними гравцями. У руслі цих процесів відтворюється тенденція оформлення двох центрів сили, якими нині є Китай і США.

На переконання вчених, «Китаю протистоїть об'єднаний фронт промислово розвинутих держав, що підтримуються певною групою постсоціалістичних країн і країн, що розвиваються», причому як США, так і Китай «зацікавлені в мобілізації міжнародної підтримки» [37, 4]. Отже, однією з провідних тенденцій міжнародних взаємовідносин залишається посилення двох центрів впливу, яка, хоча й повільно, але впевнено заявляє про себе в міжнародних відносинах. Можливо припустити, що відносини Китаю з Індією в цьому контексті можуть мати регіональні пріоритети, але не такі, що мають перспективи переростання в глобальну й всесвітньо значиму співпрацю.

Водночас Китай, хоча й конфліктує зі США з певних напрямів у світовій економіці й політиці, не намагається створювати антизахідні блоки з країн, що входять до групи «висхідних», у тому числі, із Індією. Зовнішня політика КНР насамперед підпорядкована завданню внутрішньої модернізації, а не конфронтації з Заходом.

Посилення Китаю та США, по-перше, послаблює тенденцію зміцнення китайсько-індійських відносин. По-друге, можна припустити, що Індія та Китай знаходяться в пошуку форм співпраці, що сприятимуть зміцненню їх союзу на противагу західним країнам і передусім – США.

Досить важлива позиція Індії в цьому, яка традиційно сприймає Китай із осторогою, має досить впливових гравців на своєму полі, що разом із унікальними досягненнями розвитку дає їй можливість вибудовувати власну впливову міжнародну політику як в Азійському регіоні, так і світі в цілому. Можна очікувати, що Індія буде скоріше схилитися до плідної взаємодії зі Сполученими Штатами, Російською Федерацією, країнами АСЕАН, підтримуючи водночас відносини з Японією, Південної Кореєю, Австралією, латиноамериканськими країнами БРІКС, не випускаючи з поля зору політичних акторів на Близькому Сході та в Африці. Посилаючись на факти, можна стверджувати, що її активність на міжнародній арені не є прикладом

формування рівнозначного за змістом союзу з Китаєм. Необхідно брати до уваги, що в економічному сенсі Індія та Китай залежать від тенденцій, властивих сучасній світ-системі, якою нині демонструються процеси сповільнення розвитку «висхідних» країн, а отже, стримується потенціал для розширення взаємодії та перегляду усталених позицій у політиці.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА Й ЛІТЕРАТУРА:

1. Олійник О.М. Дипломатія стратегічного партнерства як інструмент реалізації геополітичних інтересів Китаю / О.М.Олійник // Цивілізаційні чинники світобудови: джерела походження: потенціал взаємодії та виміри конструктивізму (країни Азії та Африки): Збірник наукових статей/ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»; Ред. кол.: Швед В.О., Лукаш О.І., Городня Н.Д. та ін. – К.: Наукова думка, 2015. – С.70 – 84.
2. Володин А. Эволюция внешнеполитической стратегии Индии / А. Володин // Мировая экономика и международные отношения. – 2013. – № 2. – С. 93 – 103.
3. Лукаш О.І. Індія-Китай-США: перспективи створення нового світового порядку / О.І. Лукаш // «Третій світ» у контексті цивілізаційних вимірів розвитку і глобальних викликів ХХІ століття: матеріали міжнар. наук. конф. / Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»; відп. ред. В.К. Гура. – К., 2014. – С. 92 – 99.
4. Гура В.К. Новий міжнародний порядок: проблеми та перспективи формування / В.К. Гура // «Третій світ» у контексті цивілізаційних вимірів розвитку і глобальних викликів ХХІ століття: матеріали міжнар. наук. конф. / Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»; відп. ред. В.К. Гура. – К., 2014. – С. 26 – 33.
5. Валлерстайн Й. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. Пер. с англ. П.М. Кудюкина; под общей ред. Б.Ю. Кагарлицкого. – СПб.: Университетская книга, 2001. – 416 с.
6. Павленко Ю.В. Структура глобальної цивілізації / Ю.В. Павленко // Вісник НАН України. – 2005. – № 3. – С.3 – 16.
7. Wade R. From global imbalances to global reorganizations / R. Wade // Cambridge journal of economics. – 2009. – Vol. 33. – № 4. – P.539 – 562.
8. Шергін С.О. Політологічні аспекти дослідження Азійсько-Тихоокеанського регіоналізму/ С.О. Шергін // Україна дипломатична. – 2013. – № 14. – С. 565 – 603.
9. World Bank. Global Development Horizons 2011. Multipolarity: The New Global Economy. – Washington (D.C.), World Bank, 2011. – 159 p.
10. Salama P. Les economies emergentes latino-americaïnes: Entre cigales et fourmis. – Paris. – Armand Colin, 2012. – 225 p.
11. Salama P. Des pays toujours emergents. – Paris: La Documentation Francaise, 2014.–158 p.
12. «Новая эра в отношениях»: Китай вложит 20 млрд долларов в экономику Индии на фоне территориальных разногласий. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsru.com/world/18sep2014/indiachina.html>
13. Коваль А. Chindia: сложная дружба дракона и слона. – Зеркало недели. – 2014. – 19 сентября. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/international/chindia-slozhnaya-druzhba-drakona-i-slona-_html
14. Wei Wei (Ambassador of the Peoples Republic of China to India) A coming together of dreams// The Hindu. – 2014. – May, 28 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.thehindu.com/opinion/op-ed/a-coming-together-of-dreams/article6054234.ecce

15. Тан Сюебин, Хань Сяодань. Влияние мировой кризиса на импортную и экспортную торговлю Китая: Кількісний аналіз на основі використання методів багатопараметричного згладжування [Цюаньцю цзінцзі вейцзи дуй вогоцзиньчукоу маоі де інсян – цзіюй дуоцаньшу пінгуфа де дінлянь феньсі] // Гоцзі мао венті. – Пекин, – 2011. – №4. – С. 3 – 14. (кит. мова).
16. Бергер Я.М. Экономическая стратегия Китая/ Я.М. Бергер. – М.: Форум, 2009.
17. Daisey M. Against Nostalgia, Steve Jobs Created Technological magic, but the Magic has its Costs/ M. Daisey// International Herald Tribune. – 2011. – 8 – 9 October. – P.8.
18. Нестерова А. Угроза замедления мировой экономики. Инвестиционная компания Центр – Капитал [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ic-cc.ru/company/smi/327/>
19. Qureshi Z., Diaz-Sanchez J.L., Varoudakis A. The Post-Crisis Growth Slowdown in Emerging Economies and the Role of Structural Reforms (World Bank Policy research Working Paper 7107). – Washington (D.C.): World, 2014. – 23 p.
20. OECD. Economic Outlook for Southeast Asia, China and India 2014, Beyond the Middle-Income Trap. – Paris, OECD, 2013. – 357 p.
21. India's External Debt. A Status Report. 2010 – 2011. Government of India. Ministry of Finance. Department of Economic Affairs. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://finmin.nic.in/the_ministry_eco_affairs/economic_div?Indian%20External%20Debt201011E.pdf.
22. Гринин Л.Е. Китайская и индийская модели экономического развития и перспективы мирового лидерства: Материалы апрельской международной научной конференции по проблемам развития экономики и общества (2 – 5 октября 2013 г.) /Институт востоковедения РАН. – М., 2013. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.socionauki.ru/authors/grinin_1_e/
23. Eichengreen D., Park D., Shin K. Growth Slowdown Redux: New Evidence on the Middle-Income Trap (NBER Working Paper 18673). – Cambridge: NBER, 2013. – 51 p.
24. Баженова Е.С. Новые аспекты демографической ситуации в КНР/ Е.С. Баженова// Китайская народная республика: политика, экономика, культура. К 65-летию КНР. – М.: ИД «Форму», 2014. – С. 192 – 209.
25. Statistics and indicators on women and men. Demographic and Social Statistics. United Nations Statistic Divisions. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:<http://unstats.un.org/unsd/demographic/default.htm>
26. Демографическая ситуация в Индии и ее демографическая политика. Республиканская научно-техническая библиотека Беларуси [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rlst.org.by/belindzentr/inform/polgeo/1625.html>
27. Дмитриев П.В. Индия. Планирование семьи: «сверху» или «снизу»?/ П.В. Дмитриев // Азия и Африка сегодня. – 2013. – № 7. – С. 46 – 51.
28. Asian Development Bank. Key Indicators for Asia and the Pacific 2014. Mandaluyong City (Metro Manila). – ADB, 2014. – XXXIX.312 p.
29. Глобальный инновационный индекс 2015. Проект Всемирной организации интеллектуальной собственности, Корнельский университет, INSEAD [Электронный ресурс]. – Режим доступа:http://www.wipo.int/econ_stat/ru/economics/gii
30. /REN21. Renewables Global Status Report 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ren21.net/Portals/0/documents/Resources/GSR/2013/GSR2013_lowres.pdf
31. Rajshekhar M. India Need Not Erase Forests for Coal// The Economic Times - 2013 - 10 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: January, <http://economictimes.indiatimes.com/slideshows/day-in-pics/january-10-2013/berlins-future-willy-brandt-international-airport/slideshow/17969430.cms>
32. Tackling the global clean air challenge [Электронный ресурс]. – Режим доступа:http://www.who.int/mediacentre/news/releases/2011/air_pollution_20110926/en/
33. Бубнова Н. Российский фактор в военно-политической стратегии Барака Обамы / Н. Бубнова // Мировая экономика и международные отношения. – 2015.- № 6. – С.5 – 17

34. Лебедева Н.Б. Продвижение Индии в АТР: проблемы и перспективы/ Н. Б. Лебедева // Вестник Московского университета. Сер. 26. Международные отношения и мировая политика. – 2012. – № 3. – С. 144 – 171.
35. Городня Н.Д. Інтеграційні процеси у Східній Азії на початку ХХІ ст. у вимірі економічної, політичної та соціокультурної складових / Н. Д. Городня // Дослідження світової політики / Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України./ – К., 2013. – Вип. 1 (62). – С. 137 – 155.
36. Лукин А.Л. Стратегия геоэкономического удушения Китая / А.Л. Лукин //Журнал «Ойкумена». Регионоведческие исследования. – 2013. – № 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ojkum.ru/arc/2013_01/2013_01_19.html.
37. Клочковский Л.Л. Современные тенденции мирохозяйственного развития и Латинская Америка. – М.: Гриф и К., 2014. – 209 с.

КИТАЙ В «АЗІЙСЬКОМУ СТОЛІТТІ»: ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР, ГЛОБАЛЬНА ЕКОНОМІЧНА СТРАТЕГІЯ, РЕГІОНАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ

У статті аналізуються визначальні властивості та особливості геополітичного виміру Китаю, його глобальної економічної стратегії та регіональні пріоритети. Розкрито суть стратегії мирного розвитку.

Ключові слова: геополітичний вимір, глобальна економічна стратегія, регіональна стратегія, мирний розвиток.

Олейник О. Н. Китай в «азиатском столетии»: геополитическое измерение, глобальная экономическая стратегия, региональные приоритеты.

В статье анализируются определяющие свойства и особенности геополитического измерения Китая, его глобальной экономической стратегии и региональные приоритеты. Раскрыта суть стратегии мирного развития.

Ключевые слова: геополитическое измерение, глобальная экономическая стратегия, региональные приоритеты, мирное развитие.

Oliynuk O. M. China in the "Asian Century": Geopolitical Dimension, Global Economic Strategy, Regional Priorities.

The article analyzes the defining characteristics and features of the geopolitical dimension of China, its global economic strategy and regional priorities. It reveals the essence of the peaceful development strategy.

Keywords: geopolitical dimension, global economic strategy, regional strategy, peaceful development.

Завдяки зваженій стратегії в здійсненні власного курсу в зовнішньоекономічній і валютній галузях Китай опинився на провідних позиціях у світі. За обсягом експорту Китай посідає перше місце в світі, за розміром ВВП і загальним обсягом зовнішньої торгівлі – друге. За останні два десятиліття обсяги експорту та імпорту Китаю суттєво збільшились, їх сумарний обсяг 2012 року становив 3,87 трлн дол. США. Незважаючи на

те, що загальний обсяг торгівлі Китаю дещо поступається обсягу США, його частка у ВВП є більшою, аніж в США та деяких інших розвинутих країнах і країнах, що розвиваються. На Китай припадає майже 10 % від загального обсягу світової торгівлі. Основними його партнерами є ЄС (17 % від сукупного експорту), США (приблизно 12 %), Японія (9 %), Республіка Корея (7 %), Німеччина (5 %).

Водночас Китай є другим торговим партнером для США, першим для Японії та Кореї, п'ятим для Німеччини.

Китай значно виграв від глобалізації та політики відкритості глобальній економіці. Поширення політики відкритої торгівлі багатьма країнами в світі стимулювало сталий попит на глобальному рівні на китайські товари, водночас завдяки політиці відкритості посилювався попит Китаю на товари інших країн. Відкритість Китаю для зовнішніх інвесторів сприяло підвищенню економічної ефективності всередині країни, що також посилювало внутрішню конкуренцію і попит на сучасні технології. Співпраця з зовнішнім світом надала можливість Китаю імпортувати іноземний досвід у багатьох галузях від банківського сектора до практики стандартизації товарів. Залучення значних обсягів прямих іноземних інвестицій сприяло активізації ринкової конкуренції, упровадженню сучасних технологій, запровадженню програм підвищення кваліфікації працівників, що в результаті дало можливість Китаю підвищити продуктивність виробництва.

Решта світу також виграла від піднесення Китаю. Прискорені темпи збільшення обсягів китайського експорту значною мірою зумовлені участю Китаю в глобальному виробничому ланцюгу. Більшу частину китайського експорту становить так звана переробна торгівля, коли китайські компанії, створені за участі транснаціональних компаній, імпортують сировину, пізніше переробляють її всередині країни та експортують готову продукцію закордон.

Успіхи Китаю в економічному розвитку вплинули на позицію китайського політичного керівництва щодо його ролі у світових процесах. Китайське керівництво все частіше заявляє про важливість для країни брати активну участь у світовому розвитку й навіть впливати на світові процеси.

Тривалий і потужний розвиток Китаю в ХХІ ст. став визнаним у світі фактом. За роки реформ світ став добре обізнаним щодо реформ у Китаї. Проте світове співтовариство й надалі висловлювало занепокоєння з приводу подальшого поступу Китаю і тому очікувало від китайського лідера почути його бачення щодо майбутнього розвитку. Концепцію гармонійного світу Ху Дзінтао вперше озвучив на Азійсько-африканському саміті, а в жовтні 2007 р. вона була включена до звіту XVII з'їзду КПК і стала стратегічним напрямом розвитку Китаю.

Політика реформ і стратегія відкритості стали взаємодоповнювальними програмами. Із 1978 р. Китай поступово став наближатися до мирного міжнародного середовища. Кенет Ліберталь, директор Центру досліджень Китаю у Бруклінському університеті ім. Джона Торнтона, вважає, що мета Китаю полягає в розбудові гармонійного суспільства як усередині країни, так і закордоном, тому що Китай прагне довести іншим країнам, що він може підтримувати відносини як із сусідніми країнами, так і найбільшими країнами світу, зважаючи на прискорені темпи поступу. Концепція гармонійного розвитку є запорукою як внутрішнього піднесення Китаю, так і його зовнішньої політики.

Професор і водночас директор Програми з політики Китаю університету Джорджа Вашингтона вважає, що концепція гармонійного світу ґрунтується на регіональній стратегії Китаю, суть якої полягає в розвитку дружніх і стабільних відносин із сусідніми країнами. Китайські лідери й собі вважають, що концепція гармонійного світу спрямована на позиціонування Китаю як «балансу» світових відносин, а не як лідера.

Геополітичний вимір.

Тривалий час світовий розвиток, зазвичай, визначався домінуванням у світі певної країни, зважаючи на її економічну міць і політичний вплив на світові політичні та економічні процеси. Із огляду на це, кожне століття отримувало відповідну назву тієї країни, що мала найбільший вплив на світові процеси. Так, ХІХ ст. було названо «британським століттям» завдяки розквіту й домінуванню британської імперії, ХХ ст. – «американським століттям», зважаючи на посилення економічної моці та впливу США у світі. Упродовж цих століть світовий розвиток був під впливом однієї з зазначених країн. Однак на противагу цьому ХХІ ст. стало називатись «азійським століттям», із огляду на активний економічний розвиток азійських країн, поглиблення інтеграційних процесів в Азії та відповідно посилення ролі азійських країн у глобальних процесах.

Нині Азія є одним із регіонів, що відрізняється найбільш динамічним розвитком і потенціалом. Вона перетворюється на один із найважливіших двигунів відновлення й піднесення світової економіки. Внесок Азії в світовий економічний розвиток упродовж останніх років перебільшує 50 %. Країни Азійсько-Тихоокеанського регіону забезпечили 2014 року понад 40 % світового ВВП, на них припадає третина світового експорту товарів, вони споживають

більше 40 % виробленої світової енергії. Упродовж нинішнього століття обсяг торгівлі Азії збільшився з 800 млрд дол. США до 3 трлн. дол. США, товарообіг між Азією та іншими регіонами світу збільшився з 1,5 трлн дол. США до 4,8 трлн дол. США. Економічне піднесення в цьому регіоні відбувається вже впродовж тривалого часу і це стало приводом для визначення успіху азійських країн як «азійського дива».

Активний економічний розвиток азійських країн спонукав їх до більш тісної кооперації та посилення спільних дій щодо визначення напрямів розвитку й розв'язання як суто регіональних, так і глобальних проблем. Завдяки відкритості азійських країн, збільшенню обсягів торгівлі та інвестицій значно зміцніли відносини між країнами регіону, що з рештою сприяло активізації інтеграційних процесів у регіоні, створення нових форм співпраці та об'єднань.

Через азійську фінансову кризу кінця 90-х років лише загострилась необхідність створення механізмів розв'язання передусім регіональних проблем розвитку й проблеми безпеки. Результатом пошуку нових механізмів співіснування та усвідомлення необхідності спільних дій за умов посилення глобалізаційних процесів стало створення Боаоського азійського форуму (БАФ) в лютому 2001 р. в м. Боао, що знаходиться в китайській провінції Хайнань.

Метою створення БАФ було сприяння розвитку та зміцненню економічного обміну, взаємодії та співпраці в регіоні, а також між регіоном та іншими частинами світу. Через свої мережі БАФ сприяє співпраці між його членами, партнерами та сторонами, що їх підтримують.

БАФ став платформою для діалогу високого рівня між лідерами урядів, приватних підприємств, наукових кіл та інших юридичних асоціацій, де триває обговорення, обмін і розвиток ідеями, що охоплюють економічні, соціальні та екологічні питання. У межах БАФ щорічно проводяться конференції, на яких країнами-учасницями обговорюються найбільш актуальні питання спільного розвитку й безпеки.

Важливою подією в житті азійських країн стала ювілейна XII конференція Боаоського азійського форуму 2013 року. Її тема «Азія в пошуку розвитку для всіх: реструктуризація, відповідальність і співпраця» мала актуальне значення. Особливої уваги на конференції

заслужувала доповідь голови КНР Сі Дзіньпіна, у якій він поцінував сучасний стан розвитку Азії, визначив основні виклики світу для Азії.

Поцінуюючи сучасну міжнародну обстановку Сі Дзіньпін зазначив, що нині світ переживає глибокі та складні зміни. Тіснішим стає зв'язок між країнами, зміцнюється їх взаємозв'язок, усе більше країн стають на шлях модернізації, більш суттєвими стають основні тенденції сучасного розвитку: прагнення до миру, розвитку, співпраці та спільних інтересів. Однак, як зазначив Сі Дзіньпін, мир залишається неспокійним, світова економіка вступила в період глибокої координації, відновлення світової економіки триває з великими труднощами, у міжнародній фінансовій галузі є багато ризиків, розвиваються різні форми протекціонізму, усі країни світу, що стали на шлях економічної реструктуризації стикаються з різними труднощами. За таких умов, на переконання Сі Дзіньпіна, потрібне подальше вдосконалення механізму глобального управління. І тому здійснення спільного розвитку є не просто метою.

У своїй промові Сі Дзіньпін визначив основні завдання, що мають вирішити азійські країни для досягнення більш масштабного поступу й подальшого спільного піднесення Азії та інших регіонів світу:

– за умов, що склались, азійський розвиток має перейти на нову сходинку. Він залишається для Азії першочерговим завданням, від нього залежить усунення суперечностей і розв'язання проблем. Необхідно здійснити трансформацію моделі розвитку економіки, реструктуризацію економіки, покращити якість та ефективність економічного поступу, і на цій основі постійно підвищувати рівень життя народу;

– для збереження стабільності в Азії необхідні спільні зусилля. Азійська стабільність стикається з новими викликами, загостренням ситуації в гарячих точках, традиційними й нетрадиційними загрозами безпеці. Країни Азії мають поглиблювати взаємодовіру та взаємодію для забезпечення міцного миру й стабільності в регіоні;

– азійська співпраця має досягти ще більших успіхів на базі вже досягнутого. Існує безліч механізмів та ініціатив щодо зміцнення регіональної співпраці в Азії, є найрізноманітніші думки й погляди, тому реформування механізму забезпечення взаємної вигоди й загального виграшу з урахуванням інтересів усіх зацікавлених сторін, вимагає подальшого поглиблення взаєморозуміння, досягнення консенсусу, розширення й поглиблення співпраці [1, с. 445].

На XVIII з'їзді КПК у листопаді 2012 р. було розроблено план розвитку країни на найближчу й довготривалу перспективу. Окрім того, визначено такі завдання: подвоїти до 2020 р. ВВП і середній дохід на душу населення порівняно з показниками 2010 р., завершити розбудову середньозаможного суспільства до 100-ліття створення КПК, а також перетворити Китай у багате, могутнє, демократичне, цивілізоване, гармонійне й модернізоване соціалістичне суспільство до 100-ї річниці створення КНР.

Здійснення великого відродження китайської нації – це головна мета китайського народу після Опіумних війн. У Китаї її називають «китайською мрією». Її зміст полягає в тому, щоб зробити Китай могутньою та багатою країною, добитись національного відродження й підвищити рівень добробуту народу. Це також мрія про мир, розвиток, співпрацю та спільний виграш.

Для досягнення мети державної розбудови й покращання життя населення Китай потребує мирної обстановки. Розвиток і піднесення Китаю для інших країн не загроза, а шанс. Здійснення «китайської мрії» вдовольняє не лише інтереси самого Китаю, а й усього світу в цілому.

Китайська геополітична стратегія спрямована на розвиток мирних і взаємовигідних відносин між Китаєм і всіма континентами, регіонами й країнами світу. Китайське керівництво докладає зусиль, щоб сформувати імідж Китаю як надійного й перспективного партнера. Воно запроваджує різні дипломатичні форми, методи і стратегії заради активізації ролі Китаю у світових процесах, а також посилення його впливу на ці процеси.

Одним із найбільш дієвих дипломатичних інструментів китайського керівництва є так звана дипломатія стратегічного партнерства. Спочатку Китай створював його для врегулювання відносин із великими країнами. За умов формування нового світового порядку Китай прагне підтримувати стабільні й дружні відносини з великими державами. На початку 90-х років такими країнами Китай уважав США, Росію та Бразилію. На початку XXI ст. Китай до цього переліку включає ЄС та окремі країни, що входять до його складу.

Аналізуючи офіційні документи китайського уряду, наукові дослідження й матеріали засобів масової інформації, можна стверджувати, що Китай створив стратегічні партнерства з 47 країнами та 3 міжнародними організаціями (ЄС, АСЕАН, Африканський Союз).

Китай – найбільша в світі країна, зміцнення і розвиток її співпраці з країнами, що розвиваються, – наріжний камінь китайської дипломатії [2, с. 96]. У цьому напрямі КНР і надалі активно розвиває відносини з африканськими країнами, прагнучи закріпитись на африканському континенті як надійний і перспективний партнер.

Китайське керівництво прагне зміцнити свої позиції і на американському континенті, розвиваючи відносини з латиноамериканськими країнами. Під час візиту Сі Дзіньпіна в Мексику в червні 2013 р. китайський лідер зробив доповідь в мексиканському сенаті. У ній він зазначив, що нині Латинська Америка вступає в нову епоху розвитку. На його переконання, успішний розвиток Латинської Америки є сприятливим як для цілого світу, так і для Китаю.

У політичній галузі Китай і Латинська Америка мають дотримуватися принципу дружби, розуміти один одного й надавати підтримку в питаннях основних спільних інтересів. Розвиток відносин між Китаєм і країнами Латинської Америки позначився на обсязі торгівлі між ними. Так обсяг торгівлі між Китаєм і Мексикою з 100 млн дол. США в 1980-х роках збільшився до 11,4 млрд дол. США 2013 року. Загальний обсяг торгівлі між КНР і країнами Латинської Америки за період із 2003 р. до 2012 р. збільшився в 8,7 разів, із 26,8 млрд. дол. США 2003 року до 261,2 млрд дол. США 2012 року [3, с. 58].

Китайські лідери вбачають і певні геополітичні інтереси в розвитку відносин із арабськими країнами. У своєму виступі на церемонії відкриття 6-ї конференції Форуму співпраці між Китаєм та арабськими країнами Глава КНР підкреслив, що історія відносин між Китаєм та арабськими країнами бере свій початок із Шовкового шляху, що проходив через території арабських країн. Завдяки цьому китайська технологія виготовлення паперу, порох, видавнича справа та компас поширилися в Європі через арабські райони, а арабська астрономія, календар і медицина дійшли до Китаю, і тим самим розгорнули важливу сторінку в історії взаємного корисного обміну між різними цивілізаціями.

Керівник КНР зазначив, що майбутні 10 років є ключовим періодом у розвитку Китаю та арабських країн. Він також повідомив, що Китай уже вступив у вирішальний етап всебічної розбудови середньозаможного суспільства. Водночас Середній Схід наразі переживає безпрецедентні зміни і трансформації. Для того щоб

виконати покладену на країни місію відродження націй і боротися з викликами, сторони мають розвивати ідею Шовкового шляху, додати сили розвитку та енергію співпраці, а також сприяти розвитку китайсько-арабських відносин стратегічного партнерства. Розвивати дух Шовкового шляху означає обстоювати співпрацю на основі спільного виграшу. У майбутні 5 років Китай буде імпортувати товари загальним обсягом 10 трлн дол. США, а його прямі інвестиції перебільшать 500 млрд. дол. США. 2013 року Китай імпортував товари з арабських країн обсягом 140 млрд. дол. США, що становить лише 7 % від загального обсягу китайського імпорту 2,0 трлн дол. США. Прямі іноземні інвестиції Китаю в арабські країни становлять 2,2 млрд дол. США, це 2,2 % від загальної суми прямих зовнішніх інвестицій, що перебільшує 100 млрд дол. США. У Китаї вбачають в арабських країнах партнерів у спільній розбудові «Економічного поясу Шовкового шляху й Морського шовкового шляху XXI сторіччя» [1, с. 431].

Важливим напрямом геополітичної стратегії Китаю є розвиток відносин між Китаєм і США, Китаєм і ЄС. США відіграли важливу роль у становленні КНР. Із проведенням економічних реформ і політики відкритості в Китаї США стали активніше розвивати з ним передусім економічні відносини. Китайські компанії отримали можливість брати кредити від американських банків, залучати американські технології, а також вийшли на американський ринок. Стрімкість розвитку економічних зв'язків між двома країнами дійшла такого рівня, що сторони стали обговорювати питання налагодження відносин стратегічного партнерства. Однак після подій 1989 року в Китаї американський уряд змінив свою позицію щодо КНР і чітко дав зрозуміти, що без політичних змін усередині китайської держави, пов'язаних із забезпеченням основних прав людини, про стратегічне партнерство не може бути й мови. Проте сторони не відвернулись одна від одної і поступово розпочали (із 2009 р.) так званий «Стратегічний та економічний діалог» високого рівня. У межах цього формату сторони обговорюють широке коло питань щодо підтримки відносин на відповідному рівні, усвідомлюючи їх важливість не лише для двох країн, а й усього світу [4, с. 39].

Процес глобалізації поглибив взаємозалежність китайської та американської економік і ця тенденція триватиме. Китайсько-американські зв'язки ніколи не були такими близькими, як нині. Якщо з початку налагодження дипломатичних відносин між країнами обсяг

торгівлі становив 2,5 млрд дол. США 1979 року, то на кінець 2010 р. він збільшився майже в 150 разів і досяг рівня 385 млрд дол. США. Проте наразі американські компанії інколи ставляться до китайських із упередженням та підозрою.

Нині обидві сторони визнають важливість постійного діалогу між країнами на основі довіри та взаємної вигоди й надалі. Серед нагальних питань між сторонами залишаються питання обмінного курсу юаня, захисту прав інтелектуальної власності, виходу на внутрішні ринки обох країн, лібералізації ринку капіталу Китаю, створення умов для справедливої конкуренції для американських компаній і працівників на китайському ринку [5, с. 289]. Наразі майже 190 тис. китайських студентів навчаються в США, а в Китаї здобувають освіту понад 20 тис. американських студентів [1, с. 380].

У контактах із ЄС Китай прагне створити відносини стратегічного партнерства. У листопаді 2013 р. сторони відзначили 10-у річницю встановлення «Всебічного стратегічного партнерства». На відміну від США відносини Китаю з ЄС позбавлені суттєвих протиріч, що стримували б їх вихід на новий рівень. 2012 року загальний обсяг торгівлі товарами й послугами між країнами становив відповідно 434 млрд дол. і 43 млрд дол. США. При цьому з року в рік Китай зберігає позитивне сальдо торгового балансу. Щоденно між різними містами Китаю та ЄС здійснюється приблизно 70 польотів літаків, розширився обмін студентами. Так, 2012 року майже 20 тис. китайських студентів навчались у європейських навчальних закладах, тоді як кількість європейських студентів у Китаї становила 10 тис. осіб.

Китайська сторона наполегливо стверджує, що заходи між Китаєм, ЄС та його країнами-членами спрямовані на посилення взаємної довіри, поглиблення взаєморозуміння, зменшення розбіжностей, зміцнення дружби і стимулювання співпраці [5, с. 272], а китайські політологи підкреслюють, що європейський наступ КНР є стратегічним рішенням, це – відповідь на активізацію політики присутності США в Східній і Південно-Східній Азії [6, с. 55].

Геоєкономічний вимір: глобальна економічна стратегія.

Наприкінці 90-х років минулого століття Китай святкував 20-ліття від початку програми реформ. Економіка країни розвивалася найбільш прискореними темпами в світі, обсяг іноземних інвестицій із року в рік збільшувався, життєвий рівень населення країни суттєво підвищувався. Однак разом із очевидними успіхами в соціально-

економічному розвитку виникли загрозливі ознаки потенційних проблем, зумовлені загостренням ситуації на зовнішніх ринках. Під загрозою опинились основні рушійні сили економічного розвитку – зовнішня торгівля та інвестиції. Обставини вимагали негайних дій. Така необхідність зумовлювалась наслідками азійської фінансової кризи наприкінці 90-х років ХХ ст.

Тоді як альтернатива стратегії розвитку була запропонована так звана стратегія «глобалізації». Уперше вона була представлена на XV з'їзді КПК 1997 року й суть її полягала в тому, щоб збільшити присутність китайських компаній закордоном. Офіційно цю стратегію затвердили на XVI з'їзді КПК 2001 року що дало потужний поштовх для збільшення закордонних інвестицій Китаю. За період із 2001 р. до 2011 р. обсяг закордонних інвестицій Китаю збільшився з 5,5 млрд дол. до 65 млрд дол. США.

Репрезентуючи наміри уряду щодо закордонних інвестицій на 15-у п'ятирічку (2011 – 2015 рр.), прем'єр-міністр КНР Вен Дзябао підкреслив необхідність прискорення стратегії «глобалізації». Він зазначив і важливість орієнтації закордонних інвестицій на потреби ринку, заохочення підприємств різних форм власності до участі в закордонних інвестиційних проєктах.

Стрімке збільшення китайських закордонних інвестицій привернуло увагу спільноти не лише з економічної сторони, а й із огляду на перспективи сталого розвитку. Активізацією інвестиційного процесу було закладено надію на стабільний розвиток як у країнах-реципієнтах, так і самому Китаї. 2004 року відбувся перший міжнародний форум (організований міністерством комерції Китаю), на якому міжнародній спільноті й була представлена концепція під слоганом «глобалізуватись».

Китайська сторона повідомила, що рішення про запровадження нової стратегії є важливим із точки зору подальшого розвитку політики відкритості й необхідності посилення участі Китаю в міжнародному економічному розвитку. Необхідність такої стратегії зумовлена тенденціями, що склались на той час у світовій економіці, а також проблемами в економічному розвитку Китаю. Основні напрями стратегії полягали в наступному.

По-перше, збільшувати закордонні інвестиції, розвивати давальницьке та складальне виробництво. Зміцнюючи інвестиційну співпрацю, необхідно застосовувати будь-які засоби для створення

нових робочих місць і в такий спосіб посилювати можливості щодо саморозвитку місцевих економік.

По-друге, необхідно інтенсифікувати співпрацю щодо розробки ресурсів закордоном. Розвиваючи співпрацю з іншими країнами в розробці й видобуванні ресурсів, зокрема газу, нафти, мінералів, лісу, риби й рослинності, Китай може надавати відповідну технологію, створювати робочі місця, що сприятиме збільшенню доходів домогосподарств, бюджетних надходжень і посилювати експортні можливості та можливості саморозвитку для місцевих економік. Окрім того, надавати допомогу іншим країнам щодо трансформування їх ресурсних переваг у переваги розвитку.

По-третє, розширювати практику контрактної співпраці в рамках технологічних проєктів. Необхідно заохочувати участь китайських підприємств у формі контрактної участі в технологічних, дослідницьких і консалтингових проєктах, забезпечуючи відповідне фінансування.

По-четверте, розвивати закордонну співпрацю в сільському господарстві. Переваги китайських технологій та обладнання в цій галузі мають повністю використовуватись, а компанії мають заохочуватись здійснювати закордонні проєкти для розвитку сільського господарства. Цей напрям потребує застосування багатьох підходів заради створення міжнародної бази сільськогосподарського виробництва й переробки сільгосппродукції.

По-п'яте, стимулювати розвиток закордонної співпраці в галузі науки, технологій і розвитку талантів. Потрібно заохочувати компанії щодо створення науково-дослідницьких центрів у регіонах, що мають належний рівень розвитку науки й технологій. У таких центрах потрібно активізувати обмін технологіями, співпрацю, а також стимулювати розвиток інноваційного потенціалу й технологій.

По-шосте, вивести на новий рівень співпрацю в наданні послуг щодо застосування робочої сили. Виходячи з потреб міжнародних ринків, китайські компанії мають диверсифікувати й розширити масштаб застосування послуг робочої сили. Це своєю чергою має вдосконалювати систему управління проєктами.

По-сьоме, стимулювати співпрацю в галузі торгівлі й послуг. Китайські компанії мають заохочуватись щодо виходу на зовнішні ринки й розвивати співпрацю в галузі торгівлі, дистрибуції, фінансових послуг (банківських, страхових, торгівлі цінними паперами, ф'ючерсами, управління фондами), телекомунікацій,

логістики, морських перевезень і посередництва. Очікується, що китайські компанії мають інтенсифікувати міжнародний обмін у галузі торгівлі послугами для прискорення міжнародної торгівлі та інвестицій.

Для реалізації стратегії «глобалізації» та мобілізації різних форм інвестиційної співпраці закордоном, уряд Китаю створив систему підтримки та управління процесом закордонної співпраці, що базується на ринкових принципах управління. Китай бере участь і в розвитку транспортної інфраструктури інших країн. Однак на підставі аналізу будівництва транскордонних шляхів і реалізації проектів із розвитку транспортних інфраструктур окремих країн можна свідчити про те, що Китай передусім інвестує в ті проекти й країни, у яких є його економічний інтерес. Зокрема активна участь Китаю у фінансуванні автошляхів у країнах Африки та Південної Америки пояснюється передовсім тим, що Китай досить активно представлений у цих країнах завдяки участі в масштабних інвестиційних проектах.

Найбільш масштабним проектом Китаю за останні роки є будівництво залізниці Транс – Євразія від міста Чунцин на південному заході (Китай) до міста Дуйсбург (Німеччина). Запущена в експлуатацію 2011 року 11179 км залізнична лінія (спільне підприємство Німеччини, Китаю, Казахстану, Росії) через шість країн, включаючи Білорусь і Польщу.

Китай є найбільшим бенефіціаром цієї вантажної залізничної мережі і з 2011 р. відправив товарів по цьому шляху в Європу на суму 2,5 млрд дол. США. Будівництво цієї залізниці дало можливість компанії Hewlett Packard, що має в Чунцині найбільший в Азії завод із виробництва ноутбуків, із 2011 р. відвантажити понад 4 млн. ноутбуків у Європу залізницею Чунцин – Дуйсбург.

Будівництво цієї залізниці не є винятком із загальної стратегії Китаю щодо створення транснаціональних коридорів. Нині Європейський Союз є найбільшим торговим партнером Китаю, що прагне закріпитись на європейському ринку. Вигоди від новоствореної залізниці отримують і європейські країни: якщо раніше доставка машин європейських виробників тривала 2 місяці, то наразі вона скоротилася вдвічі.

Для стратегії посилення присутності на закордонних ринках, Китай став реалізовувати інфраструктурні проекти в Європі, щоб поєднати регіони економічно слабшої Центральної та Східної Європи. У грудні 2014 р. Китай і Сербія відкрили перший в історії міст до

Європи через Дунай, профінансований БРК і побудований китайськими будівельними компаніями. Названий на честь Михайла Пупіна, відомого сербського вченого, 1500-метровий міст з'єднує східний промисловий район Земун із північним житловим районом Борча в Белграді. Будівництво мосту скоротило час перетинання Дунаю з більш ніж однієї години до 10 хвилин. Китай також здійснює будівництво ТЕС в м.Станарі в Боснії (приблизно 1,7 млрд дол. США) та автомагістралі Бар-Боляри, що поєднає Чорногорію та Сербію (984 млн дол. США).

Інфраструктурні проекти такого масштабу були дуже рідкісні в цих країнах упродовж понад 20 років, ураховуючи погані економічні умови в Хорватії, Сербії, Боснії та Герцеговині, високий ступінь безробіття – майже 1,5 млн безробітних, а також політичну нестабільність, етнічні конфлікти та стихійні лиха, такі, як повені. Китай докладає значних зусиль для фінансування й модернізації застарілого транспорту й комунальної інфраструктури в зазначених країнах, започатковуючи цим самим нову еру місцевої присутності та впливу Китаю на Європу.

Упродовж останніх років китайське керівництво активно пропагує ідею створення Економічного поясу вздовж історичного маршруту Шовкового шляху, що тягнеться від прибережної зони Китаю через Середню Азію, на Близький Схід і в Європу. Окрім цього, керівництво цієї країни активно просуває ідею створення морського Шовкового шляху, який буде прокладений від півдня Китаю, вздовж узбережжя країн Південно-Східної Азії, Шрі-Ланки, оминаючи Індію і далі – до Європи.

Економічний пояс Шовкового шляху (ЕПШШ) в Китаї розглядають як частину цивілізаційного завдання держави – «відкриття самої себе». Воно спрямовано на вирішення трьох завдань: стимулювання розвитку західних районів Китаю, зміцнення торговельних відносин та економічної співпраці між центральними й західними районами Китаю і країнами Центральної, Південної та Західної Азії, а також європейськими країнами. Така постановка завдань обумовлена тим, що нині в економіці КНР спостерігається дисбаланс – західна й північна частина країни розвинуті набагато слабше східних і південних провінцій. Передбачається, що в межах ЕПШШ Китаю вдасться більш повно реалізувати потенціал Нінся-Хуейського та Синьцзян-Уйгурського автономних районів і провінцій Шеньсі, Ганьсу і Цинхай.

За фінансової підтримки БРК, урядів Таїланду та Лаосу, Азійського банку розвитку 2008 року було запущено першу залізничну магістраль протяжністю 1900, що з'єднала м. Куньмін, китайської провінції Юньнань, зі столицею Таїанду – м. Бангкоком. Залізниця протягнена і через територію Лаоса. Окрім того, ця магістраль має східне відгалуження, що поєднує В'єтнам із Камбоджею, і південне, що поєднує м. Бангкок із Сінгапуром.

Перебуваючи з візитом в Індонезії в вересні 2013 р., глава КНР Сі Цзіньпін запропонував створити більш тісну спільноту Китай-АСЕАН для прокладення морського Шовкового шляху XXI ст. і зміцнення морської співпраці. У своєму виступі на індонезійському парламенті Сі Цзіньпін запропонував створити Азійський інвестиційний банк із розвитку інфраструктури (Asian Infrastructure Investment Bank, АІВ) для фінансування будівництва та розвитку регіональної інфраструктури та економічної інтеграції.

Як і проект ЕПШШ, проект морського Шовкового шляху XXI ст. спрямований на прискорення економічної інтеграції в АТР. Його заявленою метою є об'єднання в єдину мережу узбережжя Азії. За своєю ідеологією він практично нічим не відрізняється від ЕПШШ і покликаний у міру свого розширення сприяти подоланню різниці економічного розвитку в ПСА і формуванню міцних економічних зв'язків між країнами регіону. Як і у випадку з ЕПШШ китайська сторона дотримується відкритої позиції щодо всіх регіональних механізмів співпраці. При її презентації Сі Цзіньпін заявив, що всі економічні суб'єкти відповідно до власних умов можуть у різній формі брати участь у регіональній економіці й торгівлі. Зі своєї сторони Китай пропонує себе країнам АТЕС у ролі «інкубатора» для створення платформи з обміну інформацією і досвідом, зміцнення регіональних зон вільної торгівлі.

У грудні 2013р. глава КНР Сі Цзіньпін на щорічній Центральній економічній робочій конференції закликав до стратегічного планування ініціативи «Пояси й Дороги» для сприяння взаємозв'язку інфраструктури та створення спільноти обопільних інтересів.

У березні 2014 р. прем'єр-міністр Китаю Лі Кецянь в урядовому звіті підкреслив необхідність прискорення будівництва проекту «Пояси й Дороги». У доповіді йшлося і про збалансований розвиток економічних коридорів Бангладеш – Китай – Індія – М'янма і Китай – Пакистан.

У травні 2014 р. перший етап логістичного терміналу, спільно побудований Китаєм і Казахстаном, був уведений в експлуатацію в порту Ляньюньган на сході Китаю в провінції Цзянсу. Термінал із загальним обсягом інвестицій 606 млн юанів (98 млн дол.) розглядається як платформа для товарів із країн Центральної Азії закордон і стимул для будівництва Економічного поясу Шовкового шляху.

У листопаді 2014 р. глава КНР Сі Цзіньпін заявив, що Китай прискорить будівництво проекту «Пояси й дороги» та зміцнюватиме співпрацю з країнами, які беруть участь у його реалізації.

У грудні 2014 р.на Центральній робочій конференції з економічних питань були визначені пріоритети на майбутній рік, що охоплюють реалізацію ініціатив проекту «Пояси й дороги». Раніше в цьому місяці, Таїланд схвалив проект Меморандуму про взаєморозуміння між Таїландом і Китаєм щодо співпраці в галузі будівництва залізниці.

Наведені факти є показником того, що ідея створення транскордонних коридорів через відродження Шовкового шляху й будівництво морського Шовкового шляху XXI ст. є пріоритетною для китайського уряду. Проект «Пояси й дороги» активно просувається на найвищому рівні керівництвом цієї країни. У цьому безпосередню участь беруть перші керівники країни. Привертають увагу і темпи, із якими просувається реалізація цього проекту.

Немає сумніву, що керівництво країни покладає великі надії на майбутні перспективи й вигоди від реалізації проекту «Пояси й дороги». Китайське керівництво прагне якомога скоріше закріпитись на європейському континенті та створити передумови для більш активної участі передусім в економічному розвитку ЄС.

Важливим інструментом гео економічної стратегії Китаю є політика щодо інтернаціоналізації китайського юаня та перетворення китайської валюти на світову резервну валюту, а також включення її до корзини SDR.

У серпні 2015 р. керівництво Китаю зробило важливий крок для реалізації цих планів, уживши заходів щодо переходу до політики вільного плавання обмінного курсу юаня. Такі зміни в курсовій політиці керівництва Китаю, а також політиці процентних ставок, були відзначені світовим співтовариством. Голова МВФ К. Лагард заявила, що наразі Китай виконав усі умови, необхідні для включення

китайського юаня до корзини SDR, і перетворився на вільноконвертовану валюту.

Виконавчою радою Міжнародного валютного фонду (МВФ) 30 листопада було схвалено історичне для Китаю рішення про включення юаня до розрахунку кошика спеціальних прав запозичення (СПЗ, або SDR). Рішення набуде чинності з 1 жовтня 2016 р. Голова МВФ К. Лагард також зазначила, що рішення виконавчої ради додати юань до кошика SDR – важлива віха на шляху інтеграції китайської економіки у світову фінансову систему, воно також є визнанням успіхів китайської влади у здійсненні реформ валютної та фінансової системи країни в останні роки і тепер юань відповідає стандартам вільно конвертованої валюти. Безперечно, що кошик SDR, який включає юань, краще відображає світову економіку. У серпні МВФ подовжив термін дії кошика SDR у його нинішньому вигляді на дев'ять місяців – із 1 січня до 30 вересня 2016 р., щоб дати учасникам системи час на адаптацію до включення юаня.

Регіональний вимір: регіональні пріоритети.

Китай наразі зберігає провідні позиції у Східній Азії в новій регіональній системі міжнародних відносин. Його динамічний економічний, політичний і військовий розвиток за роки модернізації забезпечило послідовне нарощування національної могутності. Після закінчення «холодної війни» Пекін не лише зосередився на зміцненні силового потенціалу, а й серйозно розширив межі свого економічного і політичного впливу по периметру кордонів на півночі, заході та півдні країни [7, с. 63].

Розвиток позитивних відносин Китаю з сусідніми країнами є важливим напрямом реформи зовнішньої політики Китаю, починаючи з 1990-х років. Уперше важливість відносин із так званими периферійними країнами визначено на XVI з'їзді КПК, на якому також були виокремлені основні завдання дипломатії щодо інших країн. Зокрема там було зазначено, що великі країни є ключовими, периферійні – першочерговими, країни, що розвиваються, – базисними, а багатосторонність – важливим етапом зовнішньої політики. Через рік по тому тодішній прем'єр міністр Вен Дзябао представив концепцію зовнішньої політики Китаю щодо периферійних країн, суть якої полягає в налагодженні добросусідських, безпечних і заможних відносин із периферійними країнами.

Президент Ху Дзінтао розглядав розвиток добросусідських відносин із периферійними країнами як частину гармонійного світу. Він відокремлював ці країни від великих країн, відносини з якими є більш складними та напруженими. Останнім часом китайські лідери більше конкретизували політику щодо периферійних країн наголосивши, що Китай захищатиме національні інтереси та захищатиме свої права в периферійних регіонах, особливо коли це стосується територіального суверенітету й морських ресурсів.

Хоча керівництво Китаю не визначило чітко, які саме країни належать до периферійних, проте на підставі аналізу документів і матеріалів офіційних осіб та установ до периферійних країн можна віднести такі, що знаходяться в Центральній Азії, Південній Азії, Північно-східній Азії, Західній Азії та Південно-Тихоокеанські країни.

Вице-президент Інституту сучасних міжнародних відносин Юань Пен, що належить до Міністерства державної безпеки Китаю, по-своєму розтлумачив поняття «периферія». Він визначив три так звані кільця периферії – внутрішнє, серединне й зовнішнє. До «внутрішнього» він відніс 14 країн, що мають сухопутні кордони з Китаєм, до «середнього» – морські країни, що знаходяться поряд із країнами «першого кільця», а також райони західної частини Тихого та Індійського океану і частини територій Центральної Азії та Росії. «Зовнішнє кільце» розширює кільце до Африки, Європи та Америки. Усі три кільця разом формують так званий простір «великої периферії».

Виходячи з досить широкого визначення поняття «периферії», можна зробити висновок, що це поняття охоплює обширний регіон, який включає як розвинуті країни, так і країни, що розвиваються, а також різні за розміром країни, серед яких Індія, Росія, Японія та США. Тому периферійна дипломатія має включати елементи дипломатії щодо великих країн, а також дипломатії щодо країн, що розвиваються, та елементи багатосторонньої дипломатії. Діяльність регіональних і субрегіональних організацій, у складі яких є периферійні країни, зокрема ШОС, САС (Східноазійський саміт), АПЕК (Азійсько-Тихоокеанське Економічне Співробітництво) також є об'єктом китайської периферійної дипломатії. Проте впродовж робочого форуму в жовтні 2013 р. китайське керівництво більше уваги приділило малим і середнім країнам, що можна вважати як пріоритетний напрям периферійної дипломатії на найближчий час. Президент Китаю Сі Дзіньпін визначив чотири основні філософські

принципи китайської дипломатії щодо цих країн, а саме: близькість і дружба, щирість, взаємовигода та всеосяжність. Він також дав пояснення цим принципам, зокрема: близькість означає розвивати дружні стосунки, засновані на географічній близькості й тісних зв'язках; щирість означає щире та поважне ставлення до інших людей; взаємовигодною передбачається розвиток співпраці, що є корисним для всіх країн і забезпечує взаємовигідні результати; всеосяжністю передбачається необхідність широкого мислення, відкритості, толерантності й готовність пошуку спільної основи в усуненні розбіжностей.

Запропоновані принципи знаходять відлуння в нових ініціативах китайського керівництва, зокрема: розвивати новий тип відносин із великими країнами, китайська мрія, економічний пояс Великого шовкового та морського шляхів, Китайсько-пакистанський економічний коридор, економічний коридор Бангладеш – Китай – Індія – М'янма.

Китай упроваджуватиме периферійну дипломатію в багатьох областях, захищаючи при цьому ключові інтереси суверенітету. На Форумі Сі Дзіньпін звернув увагу на формування нової ситуації навколо китайської периферії. Він підкреслив, що відбулися значні зміни в середовищі китайської периферії, водночас сталися зміни і у відносинах Китаю з периферійними країнами. Економічні й торгові зв'язки між Китаєм і периферією стають усе більш тісними, а інтереси між сторонами перетинаються на «безпрецедентній швидкості». Міністр закордонних справ Китаю Ван І заявив, що майбутнє Китаю пов'язане з периферійними країнами. Китайські політики вважають, що дисбаланс у відносинах між Китаєм і периферією, а також дисбаланс і брак міцних відносин між субрегіонами Азії є показником існування проблем у питанні периферії. Вони упевнені, що проекти Економічного поясу шовкового шляху та Морського шовкового шляху ХХІ ст., що проходять через Центральну, Південну й Південно-Східну Азію, мають урегулювати цю проблему.

Фахівці Інституту сучасних міжнародних відносин визначають три основні причини, чому врегулювання питання відносин із периферійними країнами є важливим для Китаю.

По-перше, периферія є основним театром подій, на якому Китай забезпечує національну безпеку, зберігає суверенітет і територіальну цілісність і веде боротьбу проти сепаратизму. Периферія є передовою,

де Китай зустрічатиме ворога, а також є буферною зоною для зустрічі противника ззовні.

По-друге, периферія є ключовою ланкою і стратегічною зоною для розвитку Китаю та перетворення його на центр багатополярного світу. Окрім того, периферія є майданчиком для демонстрації зовнішньому світу моці, ролі та впливу Китаю, а також його зусиль щодо перетворення на провідну країну світу.

По-третє, периферія є не лише важливим торговим ринком і сферою інвестицій. Вона також є основним джерелом енергетичних ресурсів, імпорту і стратегічним шляхом для імпорту. Це регіон, у якому сконцентровані сухопутні й морські шляхи.

Розвиваючи відносини зі своїми сусідами, у Китаї насамперед приділяють увагу розвитку торговельних зв'язків. Між Китаєм та АСЕАН завершилися перемовини щодо створення зони вільної торгівлі. Після підписання зазначеної угоди рівень тарифів знизився до 0 – 5 % на всі товари, нетарифні бар'єри для країн-учасниць ЗВТ також усунені.

Китай ініціював підписання з АСЕАН спільної декларації «Про стратегічне партнерство і процвітання», мета якого полягає в об'єднанні Східноазійської спільноти на основі співпраці в економічній, соціальній галузях і сфері безпеки. На 21-й неформальній зустрічі лідерів країн АСЕАН у жовтні 2013 р. президент КНР заявив, що Китай і країни АСЕАН ставлять спільну мету щодо свого розвитку, у них спільні інтереси щодо підтримки регіонального процвітання і стабільності. Вони також мають спільну платформу в регіональних і міжнародних справах [8, с.19].

Китай бере активну участь в інституційній розбудові регіональної співпраці, що своєю чергою, спрямована на усунення занепокоєння азійських країн, передусім сусідніх, із приводу посилення господарської потужності Китаю і загострення економічної конкуренції. Окрім того, у Китаї вважають, що завдяки регіональній економічній інтеграції будуть зміцнюватися позиції країн-членів у міжнародній економічній системі. Заради подальшого діалогу між країнами регіонального об'єднання Китай ініціював створення Східноазійського саміту.

У Китаї активно ініціюють інтеграційні процеси в азійському регіоні. Китайське керівництво вважає, що Азія має всі шанси стати самодостатнім інтеграційним об'єднанням. Китайські лідери переконані, що азійські країни мають самостійно вирішувати власну

долю, тому присутність інших країн, зокрема США, в азійських об'єднаннях не є доцільною. Водночас китайській лідер Сі Дзіньпін, підкреслює, що співпраця з США є стратегічним вибором Китаю, і має важливе значення як для Китаю, так і для Азії в цілому. В одній із своїх промов він заявив, що Азія велика й місця вистачить усім. Однак керівництво КНР вважає, що США не мають визначати долю азійських країн, і участь США має обмежуватися в основному економічними контактами.

США й собі зацікавлені в поширенні глобалізації, зокрема в АТР, і налаштовані не лише брати участь в інтеграційних процесах в АТР. Вони намагаються посилити свою політичну та економічну присутність у регіоні. Окрім того, США активно ініціюють ідею «спільного просування» через розширення транстихоокеанської торгівлі та економічної лібералізації. Вони є прихильником формування транстихоокеанського партнерства і не підтримують ідею азійського регіоналізму.

Майбутнє Азії, зокрема АТР, визначатиметься станом взаємовідносин двох великих держав – США і КНР. Хоча між цими двома великими країнами існує протилежне бачення щодо майбутнього Азії, однак усвідомлення переваги, передусім взаємовигідної економічної співпраці в цьому регіоні, сприяє пошуку компромісів та альтернативних форм взаємодії між ними. Стратегічний та економічний діалог, що триває між Китаєм та США, є вдалою формою співпраці, вирішення спірних питань та уникнення протистояння. Однак із посиленням могутності Китаю та відповідно його впливу об'єктивно виникатиме необхідність у перегляді форми налагоджених відносин між двома країнами, оскільки питання, що мають ознаки глобального значення, у тому числі регіоналізму, навряд чи можна вирішити в межах цієї конфігурації взаємовідносин між країнами.

Із піднесенням Китаю світове співтовариство все частіше звертається до подій, що відбуваються в цій країні. При визначенні стану й перспектив світового економічного розвитку, економісти обов'язково досліджують економіку Китаю, економічну політику цієї країни, її проблеми й досягнення. Основні економічні індикатори Китаю на рівні з американськими та європейськими щоденно відображаються на моніторах всіх провідних рейтингових та інформаційних агентств світу. Світове співтовариство ретельно вивчає перспективи розвитку Китаю, усвідомлюючи його вплив на світовий

розвиток. Поступово акцент інформаційного навантаження щодо стану економічного розвитку Азії пересувається до «Піднебесної». Китай так вибудував свою зовнішньоекономічну діяльність, що спромігся «прив'язати» економіки азійських країн до власної економіки. Для більшості азійських країн, і насамперед країн АТР, Китай є основним ринком збуту своєї продукції. У багатьох випадках він також є основним зовнішнім інвестором для цих країн.

Прагнучи зміцнити свій економічний вплив, Китай запропонував створити Азійський банк інфраструктурних інвестицій (АБІІ), діяльність якого спрямована на фінансування проектів із розвитку інфраструктури. До складу засновників увійшли вже 57 країн, які об'єднують свої зусилля, щоб виробити єдині правила роботи цієї нової організації.

Банк базується в Пекіні, його бюджет – 100 млрд дол. США. Він займатиметься фінансуванням автомобільних доріг і залізниць, аеропортів та інших інфраструктурних проектів в Азії, які, на переконання експертів, необхідні для підтримки регіональної економіки. Країни-засновники зможуть запроваджувати правила управління банком та ухвалювати рішення. Асоційовані члени зможуть при цьому лише голосувати.

Від участі у створенні банку відмовились США та Японія, які вбачають у цьому виклик їх лідерству в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Проте решта країн, насамперед ті, що розвиваються, покладають надії на цей банк із огляду на те, що він заповнить масштабний інвестиційний пролам в інфраструктурному секторі та забезпечить сталий розвиток регіону.

Звертає на себе увагу той факт, що більшість провідних європейських країн, серед яких Німеччина, Франція, Італія, приєдналися до створення АБІІ. У березні 2015 р. прем'єр-міністр Великобританії Девід Камерон заявив, що Великобританія також бажає приєднатися до створення цього банку і що ця ідея відповідає національним інтересам британців. Це є показником того, що ці зацікавлені в розвитку відносин із Китаєм та в розвитку азійського регіону.

Ураховуючи наміри китайського керівництва відновити «Великий шовковий шлях», що свого часу поєднував Китай із Римом, можна припустити, що банк фінансуватиме не лише інфраструктурні проекти в азійському регіоні, а й проекти, що знаходяться на території

Європи, оскільки Китай активно просуває ідею відновлення «Шовкового шляху».

Існують побоювання, що банк створюватиме конкуренцію для МВФ та Світового банку. Безперечно, діяльність цього банку матиме вплив на діяльність МФВ і СБ, оскільки враховуючи те, що Китай є ініціатором та одним із основних засновників цього банку, він буде активно підтримувати діяльність цього банку та обстоювати свої інтереси. Із огляду на те, що китайські банки наразі є одними з найліквідніших і платоспроможних, володіють великими обсягами капіталу, то Китай активно залучатиме ці банки до участі в інвестиційних проектах. Цілком очевидним буде поширення застосування китайського юаня як основної валюти щодо обслуговування діяльності банку, а згодом і перетворення його на офіційну регіональну резервну валюту, що, своєю чергою, створить гарні перспективи для перетворення юаня на світову резервну валюту.

Створення такого банку за ініціативи китайського керівництва є справжньою заявою на посилення ролі Китаю в світі. Зі створенням такого банку в Китаї на весь світ заявили про прагнення брати активну участь в світовому економічному розвитку. На XVIII з'їзді КПК було поставлено мету «двох 100-літніх ювілеїв» і стратегію здійснення китайської мети – «великого відродження китайської нації». До 2020 р. Китай планує подвоїти обсяг ВВП і середній дохід на душу міського й сільського населення порівняно з показниками 2010 р., всебічно розбудувати середньозаможне суспільство. До середини цього століття створити багату й могутню, демократичну й цивілізовану, гармонійну й модернізовану соціалістичну державу, щоб зробити дійсністю мрію про «велике відродження китайської нації».

На з'їзді було заявлено, що для реалізації цієї мрії потрібна стабільна обстановка на міжнародній арені. Без миру не може благополучно розвиватись ані Китай, ані світ. Чи зможе Китай рухатися шляхом мирного розвитку значною мірою залежить від уміння перетворювати шанс для світу в шанс для Китаю, а шанс для Китаю – у шанс для всього світу, а також від уміння на основі позитивної взаємодії, взаємної вигоди разом з усіма країнами світу рухатися вперед. Китайські лідери вважають, що потрібно безперервно розширювати взаємовигідну співпрацю з іншими країнами, брати більш активну участь у міжнародних справах, разом зі світовим співтовариством реагувати на глобальні виклики, на повну силу робити свій внесок у глобальний розвиток. Китайське

керівництво звертається до світу, щоб запевнити світове співтовариство в тому, що Китай домагається свого розвитку аж ні як не за рахунок інтересів інших країн і не займатиметься справою у власних інтересах за рахунок чужих інтересів. Китай непохитно триматиметься мирного розвитку, підтримуватиме спільний розвиток, захищатиме всебічну торгівлю та братиме участь у глобальному економічному управлінні. Мир, розвиток і співпраця є трьома головними напрямками діяльності китайської дипломатії [4, с. 39].

Очевидно, що китайське керівництво ставить досить амбітні цілі, претендуючи на участь у глобальному економічному управлінні. Нині світове співтовариство прислуховується до заяв китайських лідерів і певною мірою звіряє «власний годинник» з «китайським». Геополітичний вимір Китаю, його глобальна стратегія й регіональні пріоритети в основному позитивно сприймаються світовим співтовариством. Китай перетворився на впливового гравця світового рівня. Усе частіше майбутній розвиток світу пов'язують із розвитком Китаю. Він перехопив не лише регіональне лідерство, а й демонструє лідерство в світовому розвитку, посилюючи свій вплив у світі. Обстоюючи ідею спільного розвитку, Китай активно залучає інші країни світу до участі в глобальному проекті світового розвитку, що має назву новий «Шовковий шлях». Через його відродження Китай фактично створює передумови для нового формату економічних відносин, товарних і грошових потоків у світі. Китай поступово замикає світовий розвиток на розвитку власної країни, створюючи в такий спосіб синергетичний ефект спільного розвитку. Успішна реалізація цього проекту перетворить Китай на справжній центр світового розвитку, а назва «чжунгу», тобто «серединна країна» або «центральна країна» набере справжнього сенсу.

На переконання професора Цинхайського інституту міжнародних відносин Сун Дже, китайська мрія потребує демонстрування привабливості китайської політичної системи та культури, її цінностей, переконливості китайської дипломатії, спорідненості китайських лідерів, багатства китайської культури та її народу. Він також зауважив, що китайська мрія лише тоді буде визнана світом, коли буде розбудована така прекрасна країна [9, с. 19].

Китай перетворюються на центр світової стабільності й процвітання, а XXI ст. згодом може називатися «китайським століттям». Якщо припустити, що піднесення китайської та американської економік триватиме нинішніми темпами, то Китай

перетвориться на найбільшу економіку світу через 30 років. Середній дохід буде вчетверо нижче доходу Америки. За обсягами торгівлі Китай вийде на першу позицію у світі. Зі своєю величезною територією і населенням Китай стане не лише економічно розвинутим лідером в Азії, а й нарівні зі Сполученими Штатами та Європейським союзом, світовою економічною наддержавою [10, с. 55].

Хоча азійські країни й надалі демонструватимуть стабільні показники розвитку, значною мірою він залежатиме від розвитку Китаю. Такий формат світоустрою триватиме доти, доки не з'явиться новий гравець світового рівня, що запропонує світу нову ідею розвитку. Однак це станеться не скоро, якщо взагалі станеться.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА Й ЛІТЕРАТУРА:

1. Дзиньпин Си. О государственном управлении / Си Дзиньпин. – Пекин: Международное издательство, 2014. – 624 с.
2. Чжоу Минвей. Китай: основная информация / Минвей Чжоу. – Пекин. Изд-во литературы на иностранных языках, 2009. – 242 с.
3. Lu Guozheng. Sharing the Chinese dream with Latin American Countries / Guozheng Lu // China Today. – 2013, September. – Vol. 62, № 9. – P. 58–60.
4. Chu Shulong. China's diplomatic strategy and foreign relations / Shulong Chu // China today. – 2012, October. – Vol. 61, №10. – P. 37–39.
5. Олійник О. М. Співставчий аналіз параметрів зовнішньополітичної діяльності США і КНР в постбіполярну добу: принципи, цілі, досягнення / Глобальна периферія в ХХІ ст.: засади, закономірності та умови цивілізаційного ренесансу: Збірник наукових праць / За загальною редакцією д. і .н., проф. Гури В. К. // Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К.: LAT&R, 2014. – 390 с.
6. Виноградов А. Европейское наступление Пекина – тактика или стратегия / А. Виноградов // Проблемы Дальнего Востока. – 2014. – № 5. – С. 51–57.
7. Арешидзе Л. Г. Международные отношения в Восточной Азии. Угрозы и надежды: монография / Л. Г. Арешидзе. – М.: Международные отношения, 2007. – 296 с.
8. Du Shangze. Boost Asia-Pacific regional Cooperation / Shangze Du // China Today. – 2013, November. – Vol. 62, № 11. – P. 11–19.
9. Hou Ruili. Chinese Dream, a Dream Influencing the World / Ruili Hou // China Today. – 2014, January. – Vol. 63, № 1. – P. 18–21.
10. Бергстен Ф., Гилл Б., Ларди Н., Митчел Д. Китай: что нового следует знать о новой сверх державе / Ф. Бергстен, Б. Гилл, Н. Ларди, Д. Митчел // Пер.с англ. – Изд. 20-е, перераб. и доп. – М.: Институт комплексных стратегических исследований, 2007. – 256 с.
11. Городня Н. Д. Східна Азія у зовнішній політиці США (1989–2013 pp.) : монографія / Н. Д. Городня. – К.: «Прінт-Сервіс», 2014. – 528 с.

ТРАДИЦІЙНА КУЛЬТУРА В СУЧАСНОМУ КИТАЙСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті розкрито суть та основні компоненти концепції «китайська мрія» та визначені умови її реалізації. Представлено основні теоретичні поняття стратегії сучасного розвитку Китаю.

Ключові слова: концепція «китайська мрія», конфуціанство, державне управління, традиційна культура.

Чжу Цзінтао. Традиционная культура в современном китайском обществе.

В статье раскрывается сущность и основные компоненты концепции «китайская мечта» и определены условия ее реализации. Представлены основные теоретические понятия стратегии современного развития Китая.

Ключевые слова: концепция «китайская мечта», конфуцианство, государственное управление, традиционная культура.

Ju Jintao. Traditional Culture in Contemporary Chinese Society.

The article reveals the essence and main components of the Chinese Dream concept and the conditions of this concept's implementation. It presents the basic theoretical concepts of modern development strategy of China.

Key words: "Chinese Dream" concept, Confucianism, governance, traditional culture.

В останні роки в КНР часто згадують один із часто вживаних китайських висловів – «Чжунго мен» («中国梦»), що визначає суть концепції «китайська мрія», тобто «мрії про велике відродження китайської нації». Сама концепція «китайської мрії» містить у собі три основні завдання: «гоцзя фуцян» («国家富强» – багата й сильна держава), «миньцзу чжэнсин» («民族振兴» – енергійний розвиток китайської нації) та «жэньминь синфу» («人民幸福» – народне щастя). Вони можуть бути реалізовані за таких умов:

– по-перше, розвиток країни має відбуватись особливим «китайським шляхом», що став результатом тривалих і складних пошуків китайським народом у своїй минулій історії;

– по-друге, в основу «китайського шляху розвитку» країни має бути закладено ідею про специфічний «китайський дух», заснований

на патріотизмі, реформах та інноваціях. Саме він має сприяти згуртуванню китайського народу та зміцненню держави;

– по-третє, обов'язково слід *«об'єднати сили всього Китаю»*.

Сучасну стратегію розвитку Китаю можна сформулювати в трьох основних положеннях: *«китайський шлях»*, *«китайський дух»* і *«сила Китаю»*. Як їх розвивати й дотримуватись, окрім економіки, науки, техніки й багато іншого, звідки береться сила, що дає нескінченні мотив та імпульс для того, щоб об'єднати сили Китаю нині, коли успіхи дають можливість позитивно поцінувати трансформаційні процеси як у середині держави, так і її вплив на міжнародній арені, що посилюватиметься й надалі? У цьому контексті китайське керівництво наразі спрямовує свій погляд у майбутнє і не забуває минуле, приділяє все більше й більше уваги традиційній культурі Китаю як основі духовних цінностей сучасного китайського суспільства. Конфуціанство (儒学, жу сюэ) як провідне морально-етичне вчення серед основних релігійно-філософських систем у цивілізаційному розвитку Китаю, усе більше стає одним із основних елементів духовного життя сучасного китайського суспільства.

Серед усіх положень конфуціанства можна виокремити два головних, що й нині мають не менш важливе значення для державного управління й розвитку сучасного китайського суспільства. Це *«жень»* (“仁”, гуманізм) та *«хе»* (“和”, гармонія). Ідея «гармонії», із нашого погляду, стосується насамперед внутрішньої духовної гармонії самої людини, її умиротворення, гармонії між людиною і природою, гармонії всього суспільства, гармонії всього людства.

У вересні 2014 р. опубліковано збірник «Сі Цзіньпін про державне управління», де надані необхідні пояснення, що мають допомогти читачам різних держав зрозуміти суспільний устрій та історичну культуру Китаю. Друкування книги різними мовами має важливе значення для точного переказу ідеї й тактики державного управління КНР, поглибленого розуміння міжнародною спільнотою специфіки «китайського шляху розвитку», внутрішньої та зовнішньої політики сучасного Китаю.

Важливим внеском Китаю в розвиток світової цивілізації є його традиційні духовні цінності й культурні досягнення. Історичний процес взаємовідносин китайської цивілізації з іншими цивілізаціями планети характеризується постійними взаємовпливами і

взаємозбагаченням. Конфуціанство орієнтує китайців на постійне й поглиблене вивчення культурних надбань інших народів. Саме зі слова «вчитися» починається класика світлоносної школи конфуціанства «*Лунь юй*» (《论语, «Бесіди та судження». Учитися, знати, розуміти й поважати один одного – у цьому й полягає одне з завдань сучасного Інституту Конфуція, який і представляє авторка цієї статті.

Упродовж останніх років у Китаї активно обговорюється концепція «китайської мрії», що має мотивувати суспільство на нові звершення в суспільному розвитку, розбудові держави та активізації її участі в світових процесах. Ця тема активно обговорюється в академічних колах Китаю.

Зокрема професор відділу політичних наук Пекінського педагогічного університету Ці Вейпін вважає, що в процесі реалізації «китайської мрії» 1,3 млрд. населення Китаю здатне модернізувати своє суспільне життя через специфічну, китайську, альтернативну модель суспільного устрою, що має стати важливим внеском китайського народу в світову цивілізацію. Він звернув увагу і на те, що проблеми, які нині переживає китайське суспільство, переживали й інші країни світу, а саме: поглиблення різниці в доходах, поширення корупції, серйозне забруднення довкілля, загроза вичерпання природних ресурсів. Китай досяг багатьох успіхів упродовж короткого терміну, проте для того щоб розв'язати проблеми сучасного китайського суспільства потрібен розум і професіоналізм.

Директор Інституту європейських досліджень Чжоу Хун звернув увагу на те, що економічне піднесення КНР визначається не лише зростанням ВВП. Це торкається і багатьох інших факторів, зокрема культури, соціальної організації та раціональної політики. Китаю ще доведеться подолати довгий шлях. Інституційна система та логіка розвитку Китаю очевидно відмінна від західних країн, тому що світ є різним. Китай позбавився «рабства» й пригноблення і віднайшов підґрунтя для власного розвитку в кооперації з зовнішнім світом. Чжоу Хун також зазначив, що успіхи Китаю є показником того, що шлях, який він долає, відповідає національним умовам. Це, на його переконання, надихатиме людство бути більш диверсифікованим і позбавлятися ментальності гегемонії.

Продовжуючи обговорення теми «китайської мрії» професор із міжнародних відносин Сун Чжу університету Цинхуа зазначив, що «китайська мрія» має демонструвати переваги китайської політичної

системи, культури й цінностей, а також переконливість китайської дипломатії, привабливість і своєрідність китайських лідерів, культурне багатство китайського народу. Міжнародне співтовариство, на його переконання, лише тоді визнає «китайську мрію», коли китайці матимуть прекрасну країну. Професор Сун Чжу висловив і застереження, що мають бути усунені всі сумніви щодо Китаю. Він виокремив три шляхи досягнення «китайської мрії»: по-перше, Китай має відійти від автократичної практики в політичних і культурних традиціях. Водночас потрібно запровадити систему сучасного управління, виходячи з конституційних засад. Для цього необхідно змінити механізм ухвалення рішень і модернізувати політичну систему відповідно до завдань, визначених на XVIII з'їзді Комуністичної партії Китаю. По-друге, потрібно й надалі здійснювати демократичні реформи, поглиблювати демократичну прозорість, запроваджувати верховенство права та розпочати правову реформу. Для досягнення справжньої демократії потрібно повністю покластись на Всекитайське зібрання народних представників. По-третє, важливо впроваджувати демократичні принципи в дипломатію та міжнародні відносини. П'ять принципів мирного співіснування й концепція «третього світу» є продуктом демократичних міжнародних відносин певного періоду. Ключовим моментом сьогодення є питання як саме виявляти волю народу й визначити роль армії за умов мирного розвитку Китаю.

Торкаючись питання історичних аспектів сприйняття Китаю зовнішнім світом, професор У Сіаомін звернув увагу на те, що коли італійський місіонер-єзуїт Маттео Річчі перебував у Китаї, він не знайшов там ознак завоюництва чи територіального експансіонізму. Він також згадав спогади Макса Вебера, який зазначав, що Китаю властивий мирний шлях розвитку, а конфуціанська етика в основі має пацифістські ознаки.

Своє бачення щодо «китайської мрії» висловив і президент Міжнародної видавничої групи Китаю Чжоу Міней, зазначаючи, що «китайська мрія» є відкритою та всеохоплювальною концепцією, головна ідея якої полягає у взаємопов'язаності зі світом, а також об'єднанні зусиль на основі довіри заради спільного розвитку з іншими країнами.

Директор Інституту європейських досліджень Чжоу Хун у своєму виступі під час семінару на тему «Європа: мрія та реальність» навесні 2014 р. зазначив, що ідея мрії не є винятково китайською. Інші

країни теж мають свої мрії. Китай у досягненні мрії має адаптуватися до інших країн і вчитись у них. За умов конкуренції, запроваджуючи інновації, співпрацюючи з іншими країнами, Китай разом із ними може реалізувати свої мрії.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА Й ЛІТЕРАТУРА:

1. 《论语译著》，杨伯峻译著，中华书局，1980。
2. 《论语译著》，杨伯峻译著，中华书局，1980。
3. 《习近平谈治国理政》，国务院新闻办公室、中央文献研究室、中国外文局，外文出版社,2014。
4. 《论语译著》，杨伯峻译著，中华书局，1980。
5. Hou Ruili. Chinese Dream, a Dream Influencing the World / Ruili Hou // China Today. – 2014, January. – Vol.63, No. 1. – P.18–21.

КОНФУЦИАНСКИЕ ПРИНЦИПЫ В СТРАТЕГИИ НОВОГО КУРСА КИТАЯ

В статье рассматриваются основные понятия учения Конфуция, сформированные в эпоху Древнего Китая и определившие пути развития страны. Они представлены в качестве основополагающих культурных ценностей, конституированных на основе понимания членами общества своей роли в нем, отношений в семье и государстве. Сохранение фундаментальных ценностей в значительной степени позволило Китаю обновить свою экономику и реформировать некоторые аспекты общественной жизни.

Ключевые слова: Конфуций, конфуцианство, Менци, Дун Чжуншунь, «ли» (обряд), «вень» (высокое образование и культура), «жэнь» (гуманность), «де» (добродетель, нравственность), «цзюнь-цзи» (совершенный человек), «дао» (путь), «сяокан» (зажиточное общество), «санжи дайбяо» (представительство трех).

Чжен В. А. Конфуціанські принципи у стратегії нового курсу Китаю.

У статті розглядаються основні поняття вчення Конфуція, сформовані в епоху Стародавнього Китаю, що визначили шляхи розвитку країни. Вони представлені як основні культурні цінності, конституційовані на основі розуміння членів суспільства своєї ролі в ньому, стосунків у сім'ї та державі. Збереження фундаментальних цінностей дало можливість Китаю значно оновити свою економіку й реформувати деякі аспекти суспільного життя.

Ключові слова: Конфуцій, конфуціанство, Менци, Дун Чжуншунь, «лі» (обряд), «вень» (висока освіта й культура), «жэнь» (гуманність), «де» (чеснота, моральність), «цзюнь-цзи» (досконала людина), «дао» (шлях), «сяокан» (заможне суспільство), «санжи дайбяо» (представництво трьох).

Zhen V. A. Confucian Principles at the New Course Strategy of China.

The basic concepts of Confucian teaching that were formed during the age of Ancient China and determined the ways of the nation's development are considered in the article. They are viewed as fundamental cultural values which formed society members' internal convictions, their comprehension of their own role in it, relationships within the family and state. To a large extent it was preservation of fundamental values that enabled China to update its economy and reform some aspects of social life.

Key words: Confucius, Confucianism, Mengzi, Dong Zhongshu, «li» (rite), «wen» (high education and culture), «jen» (humaneness), «de» (virtue, morality), «junzi» (perfect man), «dao» (way), «xiaokang» (well-off society), «sāngè dàibǎo» ("Three Represents" theory)

В современной синологии наблюдается устойчивая тенденция к изучению исторических и культурных процессов, происходящих в Китае. Это государство является сегодня одним из самых динамично развивающихся в мире. Интеллектуальное сообщество интересуется не только богатым историческим и культурным наследием страны. Одним из важнейших аспектов изучения является вопрос о включении этого наследия в современную жизнь китайского общества, благодаря

сохранению которого во многом обеспечивается стабильность его развития в условиях модернизации.

Начиная с 1978 г., Китай достаточно быстро превратился в современное индустриальное государство и продемонстрировал возможность экономического успеха на основе соединения целенаправленной государственной политики, создания благоприятной рыночной среды и сохранения культурно-исторических традиций. Интенсивное развитие экономики пробудило интерес к системному изучению всех сторон существования общества, духовному наследию народа и одному из важнейших составляющих этого наследия – *конфуцианству*, которое для стран Восточной Азии является своеобразным цивилизационным кодом, определяющим все стороны социальной жизни.

В этой работе рассматриваются основные принципы конфуцианской идеологии, ставшие базовыми ценностями китайского общества. Основное внимание уделяется анализу экономического и социально-политического развития Китайской Народной Республики в период рыночных преобразований, вошедших в историю страны как *«политика реформ и открытости»*.

Как известно, в конце 80-х годов прошлого века страны социалистического содружества пережили острый кризис, повлиявший на их экономику, политику и социальную сферу. Его последствия изменили геополитическую картину мира и некоторые государства, пережив трудный процесс распада, перестали существовать (Чехословакия, ГДР, Югославия). В условиях нарастающего кризиса (в странах Восточной Европы и бывших республиках Советского Союза) КНР продолжала динамично развиваться и наращивать свой экономический потенциал. В этой связи китайский опыт для мировой цивилизации весьма интересен и полезен. Необходимо отметить также, что в процессе многовековой истории Китая существовало немало внутренних и внешних потрясений. Однако, вопреки всем факторам дестабилизации, страна всегда сохраняла свою целостность и единую историю.

Чтобы ответить на вопрос, каким образом КНР ныне стала важнейшим субъектом мировой политики, модернизируя производство и реформируя социальную систему, а также систему образования, следует обратиться, прежде всего, к анализу традиций управления обществом, принципам его организации, проанализировать социально-культурные, мировоззренческие основы,

до сих пор имеющие огромное влияние на внутреннюю культуру народа, его нравственность и образованность. Сформировавшись в глубокой древности, утверждаясь и эволюционируя в процессе исторического развития, эти принципы и категории вновь стали базовыми в сфере управления государством и правилами поведения для всех членов общества в результате целенаправленной политики государства в последние десятилетия.

Истоки государственной идеологии Китая уходят в этико-политическое учение Конфуция (551 – 479 гг. до н. э.). Вопросы, рассматриваемые философом, касались всех сторон социальной жизни общества: от принципов, форм и способов разумного управления государством до кодекса поведения отдельного человека. Желаемым результатом государственного управления, с точки зрения мыслителя, является минимизация общественных противоречий и поддержание стабильности в государстве. Условием реализации этого являлось соблюдение требования о том, что управление должно осуществляться образованными и морально безупречными людьми. Формирование государственного чиновника предполагало внутреннее нравственное воспитание и следование внешней системе «*ли*» («правил поведения»), позволяющей сохранять в государстве строгие иерархические отношения, напоминающие отношения в семье [1, с.6 0].

Взгляды Конфуция на управление исходили из чёткого распределения и строгого выполнения функциональных обязанностей каждым членом общества: правитель должен быть правителем, сановник – сановником, отец – отцом, сын – сыном. Взаимоотношения в государстве и семье должны определяться рядом правил и норм, всякое нарушение которых необходимо решительно пресекать.

Одной из центральных категорий в учении Конфуция является категория «*вэнь*», понимаемая очень широко («носитель культуры», «письменность», «культура», «цивилизованность» и т. д.). Это понятие выступало определением учености, ритуала, древней традиции (подлежащей сохранению), передаче и подражанию, и даже музыки. «*Вэнь*» – это древнейшие книги, вошедшие в конфуцианский канон: «Ши цзин», «Шу цзин», «Чжоу и» («И цзин»), «И ли», «Чжоу ли». Позже, когда к ним добавились другие сочинения, «*вэнь*» стала обозначать всю сумму культурных представлений, связанных со знанием [2].

Взаимодействие между внутренними нравственными принципами и внешними правилами, индивидуальным и общественным воплощается в центральном идеологическом принципе конфуцианства – «жэнь», который трактуется как «человеколюбие» или «гуманность», «человечность», «милосердие», «добро». Однако гуманность, понимаемая далеко не в европейском смысле, акцентирующем на ценности индивидуального. «Сдерживать себя с тем, чтобы во всем соответствовать требованиям ритуала, – это и есть человеколюбие» [1, с. 63; 2, с. 15]. В таком понимании подчеркивается, прежде всего, глубокая связь между поведением индивида и общественными требованиями, поскольку от поведения человека зависит общее благо. Человек должен думать, прежде всего, о процветании народа и государства, а не руководствоваться эгоистическими интересами. Настоящий человек лишь тот, кто способен возвыситься до «наиндивидуального», разумного и всеобщего сознания, у которого личные желания совпадают с общественными требованиями. Другими словами, в конфуцианском понимании гуманность соответствует минимизации индивидуальности во имя общего блага.

Всеобъемлющее «жэнь» выступает как закон, совокупность этических и социальных принципов взаимоотношения людей, как конечная цель культурного, нравственного самоусовершенствования человека, семьи и развития общества [2, с. 43].

Другая основополагающая категория – «дэ», нравственность – является комплементарной к «жэнь», ее индивидуализированная экстраполяция и в общем смысле – это качество, которое означает наилучший способ бытия каждого отдельного существа или вещи. В конфуцианском памятнике «Луньюй» (VI – V вв. до н. э.) нравственность понимается как «верность» и «долг». «Дэ» можно определить и как «жизненную силу», проявляющую себя в естественном и закономерном ходе вещей [2, с. 198]. Возрожденная в современных условиях «дэ» понимается в Китае в наше время как гражданская нравственность. С точки зрения руководства КПК она является воплощением мирного разрешения противоречий и означает культ мира.

Идея «правильного соответствия содержания – форме» заложена в категории «и», что также подразумевает долг, справедливость. Это тоже одна из основополагающих категорий китайской философии.

Она становится ключевой ценностной характеристикой «цзюнь цзы» («благородного мужа») [2, с. 46, 67, 82].

В теории Конфуция выражение «цзюнь цзы» неразрывно связано с представлениями о высшем идеале правителя, направленного небесной силой. Хотя «цзюнь цзы» страшится «небесной судьбы», в своей деятельности он беспрекословно подчиняется «велению неба».

Термин «цзюнь цзы» имеет и этическое, и социальное наполнение. В двадцатой главе «Луньюя» образ «цзюнь цзы» ассоциируется с правителем царства. «Благородный муж» должен отвечать всем требованиям, предъявляемым в идеале к носителю «вэнь» («культуры») и «жень» («гуманности»).

С точки зрения классического конфуцианства идеал «благородного мужа» труднодостижим. Он доступен лишь тем, кто способен развить в себе лучшие нравственные качества, необходимые для управления государством. «Благородный муж» – это государственный муж, политик и чиновник, являющийся образцом для близких и всех членов общества, может взять на себя ответственность за благо общества. Осознание им приоритетности государственных интересов не позволяет ему совершать необдуманные поступки. Он управляет государством на основе разума, подчиненного высшему природному закону *Дао*. Натурфилософское понятие «*дао*» («путь») рассматривается, в свою очередь, как путь воплощения этических норм его учения. Поэтому понятие «*дао*» употребляется в предельно широком значении – «этический путь человека и государства». Носителем «*дао*» является как индивид, так и государство («Поднебесная») [1].

В силу различия носителей отличаются и их «*дао*»: большое и малое, прямое и кривое, присущее «благородному мужу» («цзюнь цзы») или «ничтожному человеку» («сяо жень»).

Также в учении Конфуция большое значение имеют понятия «небо», «небесное явление» («судьба»). Моральные и этические нормы человека идут от «неба», оно «рождает моральные качества». Старинная китайская поговорка гласит: «Когда человек осуществит свой путь, путь Неба осуществится сам собой». Мудрому, по китайским понятиям, полагалось быть «другом Неба и Земли».

На протяжении многих столетий образ «цзюнь-цзы» считался критерием высших морально-этических ценностей. Однако поскольку творцом конфуцианства как официальной идеологии являлась бюрократия, то она брала из самого учения Конфуция лишь те

концепции и институты, которые должны были обеспечить стабильное функционирование императорской системы правления [4].

Как результат правильных действий власти, которые основывались на следовании выше перечисленным принципам, рассматривались и общественное устройство и порядок (ухоженность) на земле. «По китайским канонам, – пишет В. Малявин, – людские деяния могли быть столь же грандиозны, как и свершения природы, а общественный порядок должен был воспроизводить природную жизнь»..., в аккуратной геометрии крестьянских полей осуществляется мироустроительная роль власти» [3, с. 16 – 18].

Для развития конфуцианства большое значение имела позиция единомышленника и последователя Конфуция Мэн-цзы (372–289 до н. э.), которая совпадала с ведущим направлением развития этого учения [1, с. 87].

В связи с концептом «совершенного человека» следует также коснуться категории «у чан» (пять постоянств) в интерпретации Мэн-цзы. Согласно его учению, природе человека внутренне присущи так называемые «у чан» (пять постоянств), которые выражаются в пяти базовых категориях конфуцианской этики: «жэнь» (гуманность), «и» (долг-справедливость), «ли» (ритуальное благоговение), «чжи» (мудрость) и «синь» (искренность). Эти нравственные нормы абсолютны, самоотождествляемы и неизменны, однако в разных ситуациях и отношениях они проявляются по-разному.

Развивая воззрения Конфуция, Мэн-цзы создает концепцию «жэнь чжэн» («гуманное управление»). Однако, в отличие от Учителя, он настаивает, что естественный человек по природе добр, поэтому ему легче осуществить «кэ цзи фу лу» («преодолеть своекорыстие и вернуться к правилам»). Среди четырех ценностных критериев личности (доброта, человеколюбие, тяга к знаниям, чувство справедливости) определяющим является доброта, доброе сердце. Природа человека так же влечет его к добру, как вода всегда стремиться течь вниз. Согласно учению Мэн-цзы, «син» («природа человека») изначально наделена всеми нравственными совершенствами, и их лишь надо реализовать («мин» – «высветлить») благодаря практике самосовершенствования.

Весьма большое значение для конфуцианства имела разработанная Мэн-цзы так называемая теория «тянь мин» (теория «небесного мандата»), в соответствии с которой только нравственно совершенный человек может получить от Неба, понимаемого как

безличная высшая сила, право на управление народом в качестве монарха. Человек, лишенный таких нравственных качеств, но занимающий трон, объявляется Мэн-цзы узурпатором, который может и должен быть свергнут для того, чтобы престол был передан истинному обладателю мандата. Эта замена правителей называется им «ге мин» – «переменой мандата» – словом, которое в современном китайском языке передает понятие «революция».

Теория Мэн-цзы имела умозрительный характер и обычно использовалась либо для обоснования легитимности вступления на престол новой династии, либо для осуждения неудавшейся попытки замены правителя по принципу «мятеж не может кончиться удачей, в противном случае его назовут иначе» [1].

Представитель конфуцианства ханьского периода Дун Чжуншу (179 – 104 до н. э.), переработавший учение Конфуция и Мэн-цзы о воле Неба, использовал мистифицированные в период Чжаньго учения о темном и светлом началах «инь – янь» и пяти стихиях и обосновал телеологический тезис о взаимном воздействии неба и человека. В этот период «цзин сюэ» – каноноведение – становится общественно значимой дисциплиной. Заслугой Дун Чжуншу является и то, что он представил своему императору конфуцианское учение и внес предложение об «искоренении всех учений и уважении только к «учению служилых»» с целью единства идеологии.

В период правления У-ди (140 – 87 г. до н. э.) конфуцианство было возведено в ранг государственной идеологии. Воплощением учения «шэн» («совершенномудрых») правителей древности стали считаться Пять канонов («У цзин») – наиболее почитаемые конфуцианские книги: «Ши цзин» («Канон стихов»), «Шу цзин» («Канон исторических писаний»), «Ли цзи» («Записки о правилах благопристойных»), «Чжоу и» («Чжоуские перемены»), «Чуньцю» («Вёсны и осени») [7, с. 666].

Представители конфуцианства периода ханьской династии (206 г. до н. э. – 220 г. н. э.) внедряли в структуру управления отдельные легистские доктрины: концепцию систематического обновления государственного аппарата путем выдвижения новых чиновников, концепцию равных возможностей, концепцию четкой градации внутри самого правящего слоя, концепцию унификации мышления чиновничества, концепцию цензорского надзора, концепцию круговой поруки и личной ответственности чиновника [5]. Однако окончательную форму, сохранявшуюся без существенных изменений в

течение веков до 1949 г. и распространенную доньше, конфуцианское учение получило в интерпретации Чжу Си (1130 – 1200 гг.).

Таким образом, конфуцианство в его историческом развитии представляло собой синтез важнейших достижений древнекитайской мысли, осуществленный на основе философии Конфуция. Успех конфуцианских идей в практике государственного управления определялся тем, что Конфуцию удалось выразить традиционные особенности менталитета китайской нации, подчеркнуть в нем те моменты, которые способствовали стабильному гармоничному развитию и личности, и государства.

В 60 – 70-е годы прошлого века, в период культурной революции, учение Конфуция и Мэн-цзы было запрещено и заменено насильственно насаждавшейся марксистской доктриной в ее вульгарной интерпретации Мао-Цзедуна. Актуализация конфуцианства в конце 70-х годов XX века была связана с концепцией развития Китая, предложенной Дэн Сяопином, ставшим лидером страны в 1978 г. Он заявил в 1979 г., что «целью социализма с китайской спецификой является достижение к 2000 г. уровня общества «сяо кан» [8]. Термин «сяо кан» для каждого китайца связан с конфуцианской традицией и представляет один из идеалов раннего Конфуция. Его можно перевести, как «общество малого благоденствия» или «общество со среднезажиточным уровнем жизни» [8, с. 69]. На современном этапе эта идея применяется в отношении как государства (ее реализация является фактором спокойствия и экономического роста), так и семьи, где она является условием и выразителем относительной зажиточности.

Идеал общества «сяо кан» понятен не только китайцам, но и всем народам региона Юго-Восточной Азии. Это общество, в котором не существует резкого социального расслоения и для нормальной жизни достаточно небольшого уровня доходов, а рыночная экономика находится под контролем государства.

Американский политолог С. Хантингтон охарактеризовал принципы современной конфуцианской идеологии таким образом: «В классическом китайском конфуцианстве и его производных в Корее, Вьетнаме, Сингапуре, Тайване и (менее ярко и однозначно) в Японии интересы коллектива ставятся выше интересов личности, власть имеет приоритет перед свободой, а обязанности считаются более важными, чем права. В конфуцианских обществах недостает традиции противостояния права государству; те немногочисленные права и

свободы, которые все же имеются, исходят от самого государства. Предпочтение отдается согласию и сотрудничеству, а не разнообразию мнений и конкуренции. Главными ценностями являются поддержание порядка и уважение иерархических отношений. Конфликт идей, групп и партий рассматривается как вредный и незаконный. Самое важное, конфуцианство осуществило слияние общества и государства и поставило вне закона автономные общественные институты на общегосударственном уровне» [9].

Таким образом, стабильность развития китайского общества в значительной степени основана по принципу *традиционализма*, воплотившегося в ценностных нормах, представляющая собой важнейший механизм самосохранения и воспроизводства китайского этноса. «Каждый человек, – утверждает Н. В. Чепелева, – принимает заранее готовую стандартизованную схему культурного образца, вручаемую ему предками, учителями, авторитетами, как не подвергаемое и не подлежащее сомнению руководство для всех ситуаций, обычно возникающих в социальном мире. Знание, соответствующее культурному образцу, само себя доказывает, или точнее, принимается как само собой разумеющееся до тех пор, пока не доказано противоположное» [11, с. 6].

Стремясь целенаправленно возродить и имплементировать в общественно-политическую жизнь страны сложившуюся веками традиционную систему ценностей, современное руководство Китая выдвинуло концепцию «саньгэ дайбяо» (концепция «трех представительств»). Идея, сформулированная Цзян Цзэмином для решения социально-экономических вопросов, включена по решению XVI съезда КПК (2002 г.) в Устав Компартии Китая в качестве руководящей идеи (наряду с марксизмом-ленинизмом, идеями Мао Цзэдуна и теорией Дэн Сяопина). Согласно идее «саньгэ дайбяо» КПК представляет интересы передовых производительных сил, передовой китайской культуры, коренные интересы самых широких слоев китайского населения. В современных условиях компартия считает себя партией не только рабочего класса, крестьянства и интеллигенции, но и «новых социальных элементов», то есть предпринимателей, владеющих частной собственностью. Деятельность руководителей КПК ориентирована на создание «гармоничного общества». По сути, она представляет собой идею социальной гармонии, традиционной для сознания китайского народа и направлена на решение проблем, стоящих перед страной и нацией [10].

Одним из главных лозунгов, которые провозгласил Цзян Цзэминь, является «экономика науки». В этой связи следует вспомнить, что в период реформ, начавшихся после прихода к власти нового руководства в конце 70-х годов прошлого века, была осуществлена комплексная структурная реформа системы образования и культуры в интересах китайского населения. На фоне официально провозглашенного курса на строительство «социалистической рыночной экономики», развернулось создание «социалистической системы образования с китайской спецификой». В 1985 г. в КНР было принято Постановление «О реформе структуры образования», с 1986 г. законодательно закреплена приоритетная роль образования в модернизации страны, а в 1993 г. утверждена программа модернизации, включающая в себя переход образовательной системы из строго государственной в государственно-общественную. При этом ответственность за создание учебных заведений брало на себя правительство вместе с предприятиями, ведомствами, общественными организациями и частными лицами [12]. Модернизация системы образования сопровождалась значительной децентрализацией и демократизацией (в том числе автономизацией образовательных учреждений), включением рыночных механизмов и привлечением многочисленных негосударственных каналов финансирования, возрождением практики частных учебных заведений, что соответствовало вызовам современного развития.

В 1997 г. XV съезд КПК утвердил стратегический курс в сфере образования, суть которого отражена в лозунге: «Наука и образование приведут страну к процветанию». Фактически речь шла о смене модели развития общества, которое ранее основывалось на чужих идеях, и замене его аутентичной моделью общества, идущего своим путем (модель исторического пути Японии). С 1998 г. осуществляется программа обновления знаний, а значит и повышения «вэнь» – культуры. Программа предполагала реорганизацию институтов, активное привлечение выдающихся зарубежных ученых. На основе конкурсного отбора правительство выделило гранты для научной работы 10 тыс. лучших преподавателей высших учебных заведений, на 3 – 5 лет устанавливались ежегодные стипендии в сумме 12 тыс. долл. (кроме зарплаты) для молодых и среднего возраста китайских ученых, за выдающиеся достижения в области науки присуждались премии в размере 120 тыс. долл. [13].

Это далеко не полное отражение действенной политики, проводимой в конце прошлого – начале нынешнего веков правительством КНР в рамках построения общества средней зажиточности «сяо кан», где, безусловно, науке и образованию придается особое значение. Хотя уже в 1990-х годах, если полагаться на официальные документы, наметился переход к образовательной парадигме, в которой внимание акцентируется на усилении в образовательном процессе морального компонента и подъеме общекультурного уровня личности. Впрочем, не смотря на некоторые признаки формирования парадигмы «индивидуализации», ситуация до сих пор существенно не изменилась.

На основе показателей, озвученных в интервью корреспондента газеты «Фачжи жибао» Чжу Дунчуаня в 2011 г., формируется представление о состоянии изучения конфуцианского наследия в Китае сегодня. В настоящее время в программах общеобразовательных школ в Китае присутствует изучение произведений Конфуция. В начальной и средней школе изучению подлежат отдельные абзацы, а в 10 – 12 классах учащиеся знакомятся уже с творчеством главных конфуцианских мыслителей – Конфуция и Мэн-цзы, в основном фрагментарно, останавливаясь на знакомстве с «жень», «и», «ли», «чжи», «син». Однако в университетах, особенно на филологических факультетах, их произведения изучают подробно.

Какими бы ни были грандиозными успехи КНР в области образования и других сферах, приведенные выше примеры являются свидетельством того, что в Китае конфуцианство оказывало и продолжает оказывать огромное влияние на все сферы жизни человека. Обращение китайского руководства, а затем и ученых в конце XX в. к конфуцианскому наследию является составной частью более широкой и радикальной глобальной политики. Она состоит в том, чтобы, модернизировав традиционную культуру, интегрировать в нее новую культурную платформу, трансформируя при этом и сами традиционные ценности путем адаптации их к новым реалиям. Отвечая на вызовы времени, идеология современного Китая стремится к конфуцианскому идеалу «золотой середины», где интересы государства и общества преобладают над личными. Принципы конфуцианства, ориентированные на социальные реалии и внедренные в современную жизнь, оказались востребованными для организации стабильного и жизнеспособного общества.

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА:

1. История китайской философии. Общая редакция и послесловие М.Л. Титаренко. – М.: «Прогресс», 1989. – 552 с.
2. Конфуций. Луньюй. Изречения.– М.: Изд-во Эксмо, 2004. – 464 с.
3. Малявин В.В. Сумерки Дао. Культура Китая на пороге Нового времени. – М.: изд-во Аст, 2003. – 436 с.
4. Переломов Л. С. Конфуцианство и современный стратегический курс КНР.–М.: Изд-во ЛКИ, 2007. – 256 с.
5. Переломов Л. С. Конфуцианство и легизм в политической культуре Китая. – М.: «Наука». Главная редакция восточной литературы, 1981.– 331 с.
6. Переломов Л. С. Традиционная китайская философия и ее роль в современном Китае // Книга правителя области Шан. – М.: Ламартис, 2007. – 303 с.
7. Словарь философских терминов. Научная редакция проф. В.Г. Кузнецова. – М.: Инфра. – 2005. – 731 с.
8. Ден Сяопин. Основные вопросы современного Китая. – М.: Политизд., 1988. – 259 с.
9. Фукуяма Ф. Конфуцианство и демократия / Фрэнсис Фукуяма/ // Русский журнал [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.russ.ru/journal/predely/97-11-25/fuku.htm
10. Цзян Цзэминь. Доклад на 16 Всекитайском съезде КПК [Электронный ресурс]. – Режим доступа: russian.cri.com.cn/russia/2002/Nov/75395.htm
11. Чепелева Н. В. Культурные предпосылки понимания и интерпретации личного опыта // Язык и культура. – 2007. – Вып. 9. – Том II (90).
12. Ни Вей Юнь. Социальные особенности повышения качества образования в КНР / Н.В. Чепелева // Социальные технологии, актуальные проблемы теории и практики. Международный межвузовский сборник научных работ. Выпуск 29. Киев – Москва – Одесса – Запорожье, 2006. – С. 246 – 257.
13. Гуанмин жибао (на китайском языке). – 2002. – 15 июня.

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКО-ІНДІЙСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ (до 25-річчя встановлення дипломатичних відносин)

За останні двадцять п'ять років незалежного розвитку нашої країни склався спеціальний напрям сходознавчої науки – індологія, яка представлена фахівцями – індологами із різних галузей наукових знань: істориками, міжнародниками, політологами, філософами, філологами. В індологічній літературі представлений практично увесь комплекс українсько-індійських відносин, що дає можливість скласти досить повну картину історії їх розвитку.

Ключові слова: *Індія, Україна, міжнародні зв'язки, індологія, історіографія.*

Коновалов И. С. Историческое развитие украинско-индийских связей в контексте украинской историографии (к 25-летию установления дипломатических отношений)

За последние двадцать пять лет независимого развития нашей страны сложилось специальное направление востоковедческой науки – индология, которая представлена специалистами – индологами из различных отраслей научных знаний: историками, международниками, политологами, философами, филологами. В индологической литературе представлен практически весь комплекс украинско-индийских отношений, что дает возможность составить достаточно полную картину истории их развития.

Ключевые слова: *Индия, Украина, международные связи, индология, историография.*

Kononov I. S. Historical Development of Ukraine-India Relations in the Context of Ukrainian Historiography (for the 25th Anniversary of the establishment of diplomatic relations)

Over the last twenty five years of our country's independent development a special field of oriental studies, Indology, has been developed, and it is presented by professional indologists from various branches of scientific knowledge: historians, diplomats, political scientists, philosophers, philologists. A whole complex of Ukraine-India relations giving a fairly complete picture of the history of their development is presented in the indological literature.

Keywords: *India, Ukraine, international relations, Indology, historiography.*

Чверть століття – вірогідно, це не дуже великий проміжок часу для історичного процесу, але достатній для аналізу та характеристики комплексу відносин двох таких різних, і разом з тим дуже близьких духовно країн, як Україна та Індія. За цей час вони пройшли нелегкий, але насичений важливими подіями шлях – він відбиває не тільки успіхи та проблеми національного розвитку двох держав, але також яскраво свідчить про кардинальні та незворотні зміни, що відбулися у всій системі сучасних міжнародних відносин.

Історія 25-річної давнини свідчить про те, що Індія була однією із перших країн світу, які визнали незалежність України

(26 грудня 1991 року Україна була визнана Республікою Індія як суверенна, незалежна держава) і наступного місяця встановила дипломатичні відносини з нашою країною (17 січня 1992 року було підписано Протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною та Індією).

Аналізуючи розвиток українсько-індійських зв'язків за цей період, видається доцільним охарактеризувати процес становлення та поширення *індологічної науки* в Україні як одного з провідних напрямів сучасного сходознавства, оскільки саме індологічні дослідження за останні два з половиною десятиріччя відбивають й висвітлюють всі основні надбання (результати) та недоліки (проблеми) у розвитку відносин між Україною та Індією в усьому розмаїтті їх існування.

Надзвичайно важливим є те, що протягом цього часу в Україні виникла та розвинулася не дуже велика, але змістовна й цікава *історіографія українсько-індійських зв'язків*, що викликає певний науковий інтерес. Перш за все відзначимо, що відомий філолог-сходознавець, індолог та перекладач з мови гінді та урду, автор багатьох видань, присвячених Індії, дослідженню індійсько-українсько-словянських міфологічних, етнографічних, фольклорних, історичних та мовних зв'язків, С. І. Наливайко зробив свій надзвичайно важливий внесок у вивчення та глибоке дослідження українсько-індійських історичних, філологічних, культурних контактів та взаємовпливів двох країн, а також у викладання мови гінді і поширення знань про велику індійську цивілізацію як у Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка, так і взагалі в Україні [1].

Відносини у науковій та науково-технічній, освітній та культурній сферах між Україною та Індією розглядалися здебільшого українськими дослідниками протягом вказаного періоду у таких наукових дослідженнях, як дисертації, монографії, наукові статті, тези й матеріали наукових конференцій. Серед них, в першу чергу, необхідно коротко розглянути дослідження українських фахівців-індологів (істориків, політологів, філологів, філософів, дипломатів).

Перш за все, відзначимо роботи історика-міжнародника, індолога, політолога О. І. Лукаш – однієї з перших авторів численних наукових праць, присвячених українсько-індійським зв'язкам, провідного ініціатора й організатора в Україні Інституту сходознавства ім. Агатангела Кримського НАН України, Президента

Всеукраїнської асоціації індологів, що проводить велику роботу в напрямі розвитку та поширення української індології, підготовки українських фахівців-індологів, керівника та відповідального наукового редактора першого в Україні збірника наукових праць з проблем індології – «Індія: давнина і сучасність» [2].

Значний внесок у дослідження українсько-індійських гуманітарних зв'язків було зроблено також українським індологом та істориком – К. В. Рубель, яка ретельно досліджувала цю тему у ряді наукових статей та підготувала і захистила кандидатську дисертацію, що була присвячена співробітництву України та Республіки Індія у сфері науки, освіти та культури у 80-х – 90-х роках минулого сторіччя [3].

У подальшому цю тему досліджувала у своїх наукових роботах український індолог, історик, політолог – О. А. Борділовська. Вона є автором низки статей, в яких розглядалися українсько-індійські зв'язки, і відіграла велику роль у розвитку індології в Україні завдяки багатьом науковим роботам – кандидатський дисертації, присвяченій проблемам стародавньої Індії, численним виданим статтям, що висвітлювали історичні та сучасні проблеми цієї країни, а також монографії та успішно захищеній докторській дисертації з проблем еволюції зовнішньої політики Індії у постбіполярний період [4].

Політологічний аналіз, проблеми й перспективи стратегічного розвитку відносин України та Індії кваліфіковано, чітко і професійно викладені у низці наукових досліджень відомого українського політолога, індолога, історика-міжнародника А. М. Кобзаренко, що успішно захистив кандидатську дисертацію з проблем безпекової політики Індії у Південній Азії в 1989 – 2004 роки; він спеціалізується в галузі економічного та політичного аналізу двосторонніх відносин та аргументовано доводить у своїх дослідженнях, що розвиток взаємовигідної українсько-індійської економічної співпраці та активна політична взаємодія України з Республікою Індія є одним із важливих ресурсів стимулювання економічного розвитку України та посилення її позицій у світі, а реалізація завдання щодо активізації українсько-індійських відносин вимагає зміни підходів та формування чітких пріоритетів України у цих відносинах [5].

Безсумнівно, наукову новизну і актуальність мають і дослідження міжнародника Л. Я. Давидович [6], яка аналізувала у своїх оригінальних працях – наукових статтях, кандидатській

дисертації та монографії – індійсько-українські відносини після розпаду Радянського Союзу та *політику Індії* щодо країн пострадянського простору. А з іншого боку, викликають певний науковий інтерес і дослідження фахівця у галузі сучасних українсько-індійських відносин – Д. В. Рачека, який аналізував у своїх роботах становлення, сучасний стан і перспективи зовнішньополітичних та економічних *інтересів України* до Індії, а також історію розвитку політичних, дипломатичних та гуманітарних відносин між двома державами [7].

Доповнюють та відіграють свою додаткову джерельно-інформаційну роль також статті фахівців, що не є професійними індологами, але вони ретельно намагалися зробити свій внесок у справу вивчення та дослідження сучасних українсько-індійських зв'язків у різних аспектах – політичному та економічному (Ю. О. Гриценко), оборонному, військово-політичному та військово-технічному (А. А. Ходоровський), а також міждержавному та дипломатичному (П. П. Черник) [8].

Успішно досліджувалися українсько-індійські гуманітарні зв'язки також ученими-філософами, серед яких провідним та найбільш відомим можна назвати Ю.Ю. Завгороднього – філософа, індолога, автора цікавих наукових робіт, що присвячені аналізу давньоіндійських творів в перекладах видатних українських письменників і поетів та мають велику наукову цінність завдяки важливим коментарям і приміткам; він також автор наукових досліджень з проблем давньоіндійської філософії і релігії та їх розповсюдження в Україні, керівник Товариства дослідників східних філософій, в рамках якого ретельно вивчаються та досліджуються давньоіндійська філософія і релігія, ступінь її впливів на українську літературу, поезію, свідомість; він успішно захистив докторську дисертацію та видав монографію, присвячену аналізу розповсюдження та вивчення індійської філософії в Україні у 1840 – 1930-х роках [9].

Велику роль у розвитку українсько-індійських зв'язків відіграють українські філологи-індологи – В. В. Беседіна, Ю. В. Ботвінкін, К. В. Довбня, О. М. Мотріченко та інші. Значну роль у становленні індології, викладанні мови гінді, підготовці молодих кваліфікованих фахівців, що володіють індійськими мовами (гінді, санскрит) та широкими знаннями у галузі

індійської історії, культури, літератури, політики, міжнародних відносин, відіграла відомий індолог-філолог К. В. Довбня.

У 1992 р. вона вперше в історії України запровадила вивчення мови гінді в Київській гімназії №1 з поглибленим вивченням східних мов, розробила оригінальну навчальну програму з мови гінді для школярів, а також викладала цю мову першим філологам гінді в Україні на філологічному факультеті КНУ ім. Тараса Шевченка й працювала провідним викладачем мови гінді у Київському університеті «Східний світ». У 1994-1995 рр. вона навчалась у Центральному інституті мови гінді у м. Агра (Індія), де почала та продовжує досліджувати творчість середньовічної індійської поетеси Міри Баї. У 2012 році К. В. Довбня була удостоєна державної нагороди Республіки Індія «За безцінний внесок у розвиток і поширення мови гінді у світі», вона є автором багатьох наукових праць з питань індійської філології [10].

Значну діяльність в галузі підготовки молодих індологів-філологів та літературознавців здійснює Центр гінді та індійської літератури при КНУ ім. Тараса Шевченка, що створений за активним сприянням Посольства Республіки Індія в Україні та Всеукраїнської асоціації індологів. Величезну роботу з його створення та організації викладання мови гінді, вивчення студентами індійської літератури здійснила перший директор цього Центру – О. М. Мотріченко – автор низки наукових праць, у тому числі дисертації з проблеми функціонально-семантичних особливостей культурно-маркованої лексики мови гінді, навчального посібника «Лінгвокраїнознавство Індії» та багатьох статей з проблем мови гінді та її вивчення [11]. За її керівництва Центром провадилась важлива робота щодо розвитку українсько-індійських зв'язків між студентами та викладачами України та Індії.

Аналіз усього комплексу українсько-індійських зв'язків свідчить про те, що підґрунтям їх перспектив у майбутньому є такий найважливіший фактор, як культурно-цивілізаційний. Цей фактор можна ще назвати фактором гуманітарним або духовної близькості індійського та українського народів. Він полягає в тому, що відносини України та Індії мають давні добрі традиції, вони завжди характеризувалися глибоким взаємним інтересом і повагою, а також прагненням до різнобічного співробітництва.

Як справедливо відзначається у роботах О. І. Лукаш, українські вчені намагаються це пояснити тим, що в прадавні часи на території

сучасної України жили сіндомеотські племена (біля Чорного та Азовського морів), які розмовляли на давньоіндійських діалектах – пракритах, а в основі їх писемності лежав санскрит. Звідси стає зрозумілим, чому в письмовому пам'ятнику XII ст. часів Київської Русі – “Слово о полку Ігоревім” – так багато слів, схожих на санскритські, а в курганах Півдня України (доскіфського періоду) знайдені залишки поклоніння індійським богам. Цікаво і те, що досі українці мають прізвища, які надзвичайно подібні до індійських: українські – Сахно, Путря, Шудря, Бушма, Вішень, а індійські – Сахні, Пুत्रа, Шудра, Бхішма, Вішну [12].

Деякі спеціалісти вважають, що основні міфи давньоіндійської «Рігведи» довгий час склалися і були записані на санскриті у V – III ст. до н.е. саме на території сучасної України, що індійські племена, які створили давньоіндійські міфи, прийшли в Індію з Північного Заходу, тобто з гирла українських річок Дніпро та Південний Буг. Ці вчені намагаються довести, що мова йде не про культурний українсько-індійський взаємний вплив, а про спільно пережите життя у давнину, про спільну праатьківщину, про спільність уявлень і вірувань, звичаїв та обрядів. Такий підхід до історичного минулого двох народів вбачається дуже цікавим та заслуговує на увагу.

Історія не зберегла свідчень того, хто першим з українців відвідав Індію. Однак відомі імена тих, хто тривалий час жив у цій країні і своєю самовідданою працею сприяв зближенню і взаєморозумінню двох народів. Серед них виходець з України Я. Попов (1844 – 1918 рр.) – перекладач та видавець творів індійського філософа Свамі Вівекананди. На початку XX ст. він здійснив подорож до Індії, де зустрічався з цим видатним індійським вченим. Зусиллями Я. Попова були зроблені переклади та видані важливі індійські релігійно-філософські твори.

Наприкінці XIX – поч. XX ст. послідовником, який продовжив та розвинув цю гуманістичну традицію в українсько-індійських зв'язках у галузі медицини, був ученик І. І. Мечникова і Л. Пастера, учений-епідеміолог, виходець з України В. Хавкін (1860 – 1930 рр.). Він присвятив майже 25 років свого життя Індії, зробив значний внесок у науку як борець з епідеміями страшних інфекційних захворювань. Створив першу в Індії наукову лабораторію по боротьбі з холерою та чумою. Ця лабораторія перетворилася в наш час на провідний індійський науково-дослідний інститут у Мумбаї (Бомбей) [13].

Український народ завжди виявляв великий інтерес до індійської культури, літератури, архітектури, живопису, танців. Так сучасник М. Реріха, видатний український художник Н. Каразін (1842 – 1908 рр.) відвідав Індію наприкінці ХІХ ст. Результатом його багаторічної праці в Індії стало створення циклу картин з індійського життя. Його послідовниками стали сучасні українські художники та їх твори, в їх числі своєрідним виявленням творчого діалогу української та індійської культур є ілюстрації художника М. Пшинки до видання унікальної книги “Міфи стародавньої Індії” (К., 1992).

Другий фактор розвитку українсько-індійських відносин полягає у наявності *позитивного досвіду* економічного і науково-технічного співробітництва, накопиченого раніше. Цю проблему також детально досліджувала у своїх працях О. І. Лукаш. У міжнародній практиці добре відомо, відзначала вона, що колишній СРСР надавав Індії велику економічну та науково-технічну допомогу протягом повоєнних десятиріч. Найбільш плідно радянсько-індійські відносини розвивалися у 1960 – 1980 рр. Разом з тим, в зарубіжних країнах мало відомо, що значна частка цієї допомоги здійснювалась Україною. За найскромнішими підрахунками, питома вага внеску України в економічне та науково-технічне сприяння Індії складала в ті роки від 40 до 50% від загальносоюзної в залежності від галузі співробітництва.

У 1960 – 1980 рр. промислові підприємства України постачали свою продукцію більше ніж у 80 країн світу, що розвивалися. Цікаво, що найбільший обсяг українських промислових поставок припадав на Індію. У ці роки плідно розвивалося співробітництво українських та індійських нафтовиків та газовиків. До завоювання незалежності в Індії практично не було нафтодобувної промисловості. При сприянні радянських спеціалістів, в тому числі українських, на індійській землі було відкрито більше 20 нафтових та газових родовищ (1960 – 1975 рр.).

Українські та індійські спеціалісти успішно співробітничали протягом десяти років (1980 – 1990 рр.) в процесі розробки концепції розвитку нафтової та газової промисловості Індії, яка була схвалена та прийнята індійською стороною. Великі групи українських інженерів та робітників працювали в Індії на спорудженні різноманітних промислових та інших господарських об’єктів, найважливіші серед них: металургійні комбінати в Бхілаї, Бокаро, Вісохпатнамі, машинобудівні заводи у Ранчі, Дургапурі, Хардварі,

нафтопереробні заводи в Барауні і Матурі, ГЕС “Лоуерн-Сіму”, “Бхакра”, ТЕС “Нейвелі” і “Вінд’ячая” та ін. У процесі їх спорудження та експлуатації українськими спеціалістами було підготовлено велику кількість індійських кваліфікованих кадрів робітників та інженерів. Українці знайомили індійський народ з науково-технічними досягненнями, культурою, освітою, звичаями своєї країни.

Вчені й спеціалісти України зробили свій вагомий внесок у розвиток науково-технічної інфраструктури Індії. Багато наукових закладів України підтримували плідне співробітництво з лабораторіями, науково-дослідними центрами та інститутами Індії. Особливо успішно працювали у цьому напрямку українські геофізики. Спільно з індійськими колегами з Національного геофізичного інституту в Хайдарабаді вони провели важливі дослідження на території Індії, які дозволили визначити зони, перспективні для розвідки природних ресурсів. Вони отримали також відомості про сейсмічно небезпечні регіони Індії.

Протягом багатьох років існують творчі, ділові контакти вчених Національної академії наук України з вченими Індійського інституту науки в Бангалорі, а також цілим рядом індійських науково-дослідних лабораторій в Хайдарабаді, Дургапурі, Джамшедпурі. У 60-80 роки ХХ ст. Україна надала значну допомогу Індії у галузі підготовки кадрів, удосконалення системи національної освіти як на основі двосторонніх угод, так і в рамках міжнародних організацій, в тому числі вона брала активну участь у розвитку системи вищої освіти Індії. Зразком співробітництва у цій галузі можна вважати створення за проектом ЮНЕСКО (1956 – 1966 рр.) Індійського технологічного інституту в Бомбеї. Керівниками та технічними виконавцями цього проекту було багато українських спеціалістів, що зробили значний внесок у будівництво і обладнання інституту, розробку навчальних планів та програм, підготовку викладачів та організацію навчального процесу.

Про велику роль викладачів з України у наданні науково-методичної допомоги Індії в реорганізації вищої школи яскраво свідчить здійснення Варангальського проекту ЮНЕСКО. Мета цього проекту полягала в кваліфікованій підготовці інженерно-технічних кадрів, яких гостро потребувала Індія. Результатом виконання проекту стало створення Варангальського центрального і 13 регіональних коледжів, що значною мірою допомогло

вирішити проблему забезпечення індійської економіки кваліфікованими кадрами.

Наведені приклади являють собою далеко не повний перелік різнобічного науково-технічного та економічного співробітництва в минулі роки. Вони лише ілюструють найяскравіші сторінки українсько-індійських відносин в той період.

Ролі та значенню *культурно-цивілізаційного фактору* у розвитку міжнародних зв'язків, плідного співробітництва, основ зовнішньої політики, що будується на принципах мірного співіснування і прийшли з далекої давнини, присвячені розділи наукових праць О. А. Борділовської. Так, у дисертаційній роботі вона особливо акцентувала увагу на тому, що різноманітність індійської культури, вміння вчити і вчитися, сприймати нове і цінувати старе надали Індії особливої сили, якою вона жила протягом тисячоліть. Так само ця багатогранність та природне почуття гармонії привчили до толерантного сприйняття інших культур.

Індія, – писала вона, – одна з небагатьох країн, яка уособлює цілу цивілізацію, стародавню та самобутню, з багатою традицією толерантності, і цей факт є важливою складовою іміджу країни. Отже, цивілізаційний вимір великою мірою визначає сприйняття цієї країни у світі, а також її міждержавну поведінку і стратегію, яка базується саме на стародавніх індійських традиціях толерантності, гнучкості, гармонії та мирного співіснування. Особливого значення цей чинник набуває в сучасну, пост-біполярну епоху: приклад Індії з її толерантними принципами організації суспільства та міждержавної діяльності може бути задіяний на доказ можливості уникнення «зіткнення цивілізацій» – саме завдяки традиції сприйняття інших культур, лояльності та ненасиллю. В одному з наказів давньоіндійського імператора Ашоки вказувалося: «Лише згода заслуговує на схвалення» [14]. Індія будує свої відносини з іншими державами, у тому числі й з Україною, на принципах *гандизму*, принципах *панча шила*, принципах мирного існування, що прийшли з давніх традицій індійської цивілізації.

Саме на принципах мирного співіснування будується увесь комплекс українсько-індійських відносин. *Політичний аспект* цих відносин досить вдало й компактно проаналізований у роботах Д. В. Рачека. Так, він писав про наступне: «на початку 90-х... в Індії розпочався альтернативний пошук нових довгострокових партнерів, серед яких Україна грала вагомий роль. Про це свідчить той факт, що у

липні 1993 року в Україну з офіційним візитом прибув Президент Індії Ш. Шарма. Під час зустрічі на вищому рівні українська та індійська сторони обговорили актуальні міжнародні проблеми та хід розвитку двосторонніх економічних відносин [15].

Позиція України з цього питання була визначена у постанові Верховної Ради від 2 липня 1993 року «Про основні напрями зовнішньої політики України», у якій чітко зазначалось, що геостратегічні та гео економічні інтереси України вимагають тісних і широких відносин з Індією та іншими країнами регіону, тому що це допоможе Україні диверсифікувати її міжнародні зв'язки та сприятиме її економічній незалежності.

Важливим кроком у закріпленні практичних результатів цих заходів стало створення під час візиту Міністра закордонних справ України А. М. Зленка до Індії у складі індійсько-української міждержавної комісії зі співробітництва в галузях торгівлі, економіки, науки, технологій і культури в квітні 1994 року. Перше засідання комісії було проведено в Києві, наприкінці цього ж року. У цілому, в першій половині 90-х років було підписано близько 10 угод і протоколів між Україною та Індією. Однак, ці позитивні кроки зазнали певних проблем у подальшому розвитку. Тривала пауза була викликана складною ситуацією, коли у 1996 році Україна підписала контракт на постачання 320 танків із Пакистаном, і коли в травні 1998 року Індія провела три підземні ядерні випробування в пустелі Похран.

Загалом, період з другої половини до кінця 90-х років характеризувався низькою активністю країн у напрямку розбудови відносин. Це було зумовлено тим, що Індія активізувала свою зовнішню політику на співпрацю з РФ, а Україна здебільшого привертала увагу внутрішнім економічним і політичним проблемам та відносинам з країнами Заходу. Здебільшого зустрічі й обговорення актуальних питань у відносинах між нашими країнами в період від 1995 до 2001 року проводилися на території третіх держав, зокрема під час засідань ГА ООН.

Нового поштовху відносини між нашими державами набули у 2001 році, коли Державний міністр закордонних справ Індії перебував з візитом в Україні. Міністр зустрівся з Президентом, Прем'єр-міністром, Міністром закордонних справ України. Сторони обговорили низку двосторонніх питань, включаючи політичні, а також було підписано договір про двостороннє сприяння та взаємний захист

інвестицій. Значимим було і те, що індійська сторона офіційно повідомила про свою підтримку України в прагненні вступити до СОТ.

Реальна активізація відносин відбулася під час офіційного візиту Президента України Л. Д. Кучми до Індії у жовтні 2002 року. Сторони оголосили 2002 рік – роком *відновлення українсько-індійського партнерства*, новим періодом розвитку відносин. Україна й Індія відзначили необхідність тісної співпраці у боротьбі проти тероризму, розповсюдженні наркотиків, незаконної торгівлі зброєю та погодились, що подальше розширення договірно-правової бази є ефективним шляхом поглиблення плідних контактів. Під час візиту було підписано низку міжурядових документів: угоду про морське торговельне судноплавство; договори про взаємну правову допомогу при розслідуванні кримінальних справ і про видачу правопорушників; протокол щодо доступу до ринків товарів і послуг, а також меморандум про взаєморозуміння між українським союзом промисловців і підприємців та конфедерацією індійської промисловості.

Індійський уряд надав реальну підтримку Україні в її прагненні вступити до СОТ, підписавши двосторонній протокол про взаємний доступ на ринки товарів і послуг. Україна, у свою чергу, висловила підтримку Індії в її прагненні стати постійним членом у РБ ООН.

У липні 2003 року відбулося третє спільне засідання міжурядової українсько-індійської комісії та друге засідання спільної ділової ради торгово-промислової палати України та федерації ТПП Індії, що було важливими практичними елементами у розвитку міждержавних відносин. Результати й домовленості, досягнуті під час візиту Л. Д. Кучми до Індії, вимагали подальшого закріплення, тож у серпні 2003 року відбувся візит Міністра закордонних справ України А. М. Зленка до Індії. Під час візиту українська сторона повідомила про призупинення постачання військового обладнання головному супернику Індії – Пакистану. Припинення постачання танків надало змогу Україні інтенсифікувати діалог і зацікавити Індію у диверсифікації її джерел постачань озброєнь.

У своєму дослідженні Д. В. Рачек проаналізував, що першим парламентським візитом вищого рівня до Індії став візит Голови ВР України В. М. Литвина в грудні 2003 року. Він зустрівся з головою верхньої палати та спікером нижньої палати Парламенту Індії. Пріоритетами співробітництва з Україною Індія визначила

літакобудування, високі технології, освоєння космосу, фармацевтичну й хімічну промисловості, металургію й енергетику.

Не можна не погодитися із думкою автора про те, що важливою подією в історії індійсько-українських відносин став, безсумнівно, офіційний візит до України Президента Індії Абдула Калама у червні 2005 р. Українсько-індійські переговори під час візиту Президента Індії проходили в атмосфері дружби та взаєморозуміння. А. Калам виступив у Верховній Раді України з промовою «Індія, що динамічно розвивається», де зазначив, що наші країни можуть мати взаємну користь не тільки в уже існуючих, традиційних галузях співробітництва, але й у сучасних галузях, таких як фармацевтика, інформаційні й телекомунікаційні технології, біотехнології, матеріалознавство, а також посісти провідні позиції в інших новітніх сферах.

Наступний етап політичних міжнародних відносин між Україною та Індією, а саме 2005 – 2009 роки, відзначився здебільшого роботою відомств і дипломатичних представництв, торгово-промислових палат і контактах при ООН. Прикладом співпраці в ООН можна вважати Всесвітній саміт ООН у липні 2005 року в м. Нью-Йорк. У центрі обговорення на саміті був проект резолюції щодо розширення РБ ООН, представлений «четвіркою» – Бразилія, Індія, Японія та Німеччина. У розробці даного проекту приймало участь близько тридцяти країн, серед них і Україна.

Надалі значний внесок у розбудову різнобічних двосторонніх відносин, зокрема міжпарламентських зв'язків, зробив Посол України в Республіці Індія І. З. Поліха (2007 – 2010 рр.), що провів низку зустрічей і переговорів з представниками Міністерства зовнішніх справ Індії, де обговорювалися питання активізації українсько-індійських контактів, зокрема, на найвищому рівні, відновлення політичного діалогу, проведення четвертого засідання міждержавної комісії, а також сприяв організації візиту О.Г. Білоруса (на той час – Голова Комітету ВР України у закордонних справах та голова парламентської групи дружби «Україна-Індія») в Індію. Це був перший контакт на такому парламентському рівні за період незалежності України.

Автори українських досліджень, присвячених аналізу політичних відносин між Україною та Індією, також відзначають, що 2012 року після значної перерви у візитах на вищому рівні відбувся державний візит Президента України до Республіки Індія, що вніс певний

імпульс та поживлення у розвиток двосторонніх контактів. Під час цього візиту відбулися українсько-індійські переговори у розширеному форматі та підписання двосторонніх документів. Серед них – договір про взаємну правову допомогу в цивільних та господарських справах, угоду про співпрацю у сфері оборони, угоду про науково-технологічну співпрацю. Також підписано угоду про обмін технічною інформацією та співпрацю у сфері ядерної безпеки, а також меморандум про взаєморозуміння у сфері стандартизації, оцінки відповідності та якості. Окрема увага у ході переговорів була присвячена наявним перспективам поглиблення співробітництва у галузі мирного використання атомної енергії та у науково-технічній сфері.

За підсумками переговорів була прийнята Спільна Заява про встановлення відносин «всеохоплюючого партнерства» між Україною та Індією. Однак у зв'язку із напруженою політичною ситуацією у наступні роки в Україні ці ініціативи не отримали належного розвитку та практичного втілення.

Що стосується *економічного напрямку* українсько-індійського співробітництва, то дослідження українських фахівців представляють більш-менш повну картину взаємодії у цій сфері. Виходячи із результатів їх досліджень вона уявляється наступною. Індія є надзвичайно перспективним партнером для України і найперше – в економічному й військово-технічному сенсі. Однак економічні відносини між державами розвивалися досить нерівномірно.

Торговельно-економічні відносини між Україною і Республікою Індія базувалися на таких основних документах, як Угода про торговельно-економічне співробітництво (27.03.1992); Конвенція про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи та капітал (07.04.1999) тощо.

Найбільш вдалий період співробітництва спостерігався у 2002 – 2008 роках (тобто після візиту Л. Д. Кучми в Індію і до початку світової фінансової кризи). Наприклад, товарообіг між двома країнами у період 2003 – 2008 роки зріс більше, ніж у 4 рази і перевищив 1,5 млрд дол. США (1 млрд 655 млн дол. США у 2008 році).

Індія традиційно була партнером України в торговельно-економічній, науково-технічній, машинобудівній, електротехнічній та оборонній сферах. На цю країну припадало понад 10% загального обсягу двосторонньої торгівлі України з країнами АТР.

Основними товарними групами експорту з України до Індії були неблагородні метали, в тому числі чорні метали та вироби з них (близько 49% всього обсягу експорту), машини, устаткування та продукція хімічної промисловості. Натомість основними товарними позиціями імпорту – продукція хімічної промисловості, зокрема медикаменти та фармацевтичні препарати, сільськогосподарська продукція та продукція харчової промисловості, мінеральні продукти, а саме – руди та концентрати алюмінієві.

Перспективні напрями двостороннього співробітництва, зокрема в економічній сфері, розглядалися у рамках діяльності Міжурядової українсько-індійської комісії по торговельному, економічному, науковому, технічному, промисловому і культурному співробітництву, створеної відповідно до міжурядової угоди (19.04.1994), її останнє, 5-е засідання відбулося 13 листопада 2013 року в м. Нью-Делі.

Окрім того, здійснюється взаємодія на рівні профільних міністерств і відомств України та Індії у форматі галузевих робочих груп. Так, з початку 2016 року проведено друге засідання Спільної робочої групи з питань охорони здоров'я та фармацевтичних закладів, перше засідання Спільної робочої групи з питань співробітництва в космічній сфері а також третє засідання Спільної робочої групи з питань торговельно-економічного співробітництва. Нажаль, як свідчать дослідження українських фахівців, останні роки характеризуються різким спадом у обсягах торгівлі та економічних зв'язків загалом.

Військово-технічна співпраця між Україною та Індією, як відзначається у дослідженні А. М. Кобзаренко, не має сталого характеру й цілковито залежить від окремих контрактів, що виконуються українськими підприємствами для Індії або для російських компаній, що постачають озброєння й техніку для індійських збройних сил. Зважаючи на потенціал індійського ринку озброєнь і можливості України щодо виробництва та модернізації військової техніки, якою обладнана індійська армія, логічно є зацікавленість України у формуванні довготермінових партнерських відносин з Індією у сфері військово-технічної співпраці [16].

А. М. Кобзаренко слушно наголошує, що для обох держав розвиток двосторонньої співпраці не є головним пріоритетом зовнішньої політики, що зумовлено і геополітичним положенням, і особливостями зовнішніх політик. Водночас динаміка економічної

співпраці та поява помітних взаємних інтересів українського та індійського бізнесу зумовлюють поступову зміну сприйняття політичними елітами ситуації та посилення зацікавленості у співпраці. Проблема полягає у тому, що Індія розглядає Україну як частину пострадянського простору (регіону «Євразія»).

Пострадянський простір для зовнішньої політики Індії становить інтерес у контексті розвитку стратегічного партнерства з Російською Федерацією, а також з огляду на геостратегічний та економічний інтерес до Центральної Азії. Останню експертне середовище й політичні еліти Індії розглядають як елемент забезпечення важливої для її безпеки стабільності, можливе джерело енергоносіїв, географічно близький ринок і зону взаємодії геостратегічних інтересів, к тому числі з КНР.

Особливий статус відносин Індії з Росією, акцентує А.М. Кобзаренко, додатково применшує значення України, оскільки політичні кроки у регіоні здійснюються Індією з урахуванням пріоритету стратегічного партнерства з нею та її інтересів. Така ситуація має істотні негативні наслідки для України, зважаючи на конкуренцію окремих українських і російських підприємств на індійському ринку, а також періодичне загострення українсько-російських відносин. Україна є другим за обсягами економічним контрагентом Індії на пострадянському просторі, проте обсяги українсько-індійської торгівлі для економіки Індії є незначними й не можуть компенсувати брак політичного інтересу. Об'єктивною потребою для України є зміна її сприйняття в Індії.

Визначити місце Індії у зовнішній політиці України складно з огляду на несталість підходів нашої держави до розвитку відносин із цією державою. Індія офіційно розглядається Україною як один із майбутніх світових лідерів і, відповідно, відносини з нею визначаються як важливі. Водночас, на погляд автора, українській зовнішній політиці бракує чіткого бачення місця Індії в системі зовнішньополітичних пріоритетів України в Азії. З одного боку, Україна визнає об'єктивну вагу Індії та прагне сформувати сталі відносини з нею. З іншого – над українсько-індійськими відносинами тяжіє негативний досвід використання риторики «стратегічних відносин» у минулому, а також випереджальний розвиток, починаючи з 2011 р., стратегічного партнерства України та КНР.

Індія має чітко окреслену систему зовнішньополітичних пріоритетів, визначену у політичних документах, і Україна в цій

системі об'єктивно не може претендувати на статус стратегічного партнера. Крім того, характер самих українсько-індійських відносин не відповідає формату партнерства. Політичне керівництво України, усвідомлюючи це, змушене шукати альтернативний формат відносин, що відповідав би як зацікавленості України в особливих відносинах з Індією, так і об'єктивним можливостям таких відносин. Така суперечність призводить до непослідовності у декларованих Україною тез щодо відносин з Індією.

Автор дослідження робить важливі висновки про те, що Індія є потужною державою, яка здійснює активну зовнішню політику у світі й реалізує стратегію національного розвитку, спрямовану на досягнення статусу великої держави. Система пріоритетів зовнішньої політики Індії орієнтована на забезпечення національної безпеки, соціально-економічного розвитку країни та здобуття вищого міжнародно-політичного статусу. Між зовнішньополітичними цілями та пріоритетами України й Індії не існує суперечностей, що перешкождали б поглибленню двосторонніх відносин, існують точки дотику інтересів держав в економічній та політико-безпековій сферах.

Разом з тим поточний контекст української та індійської зовнішніх політик, а також загальне міжнародно-політичне середовище двох країн не сприяють реалізації всеохоплюючого партнерства, задекларованого двома державами у 2012 році. Україна як менша за потенціалом держава більшою мірою зацікавлена у поглибленні двосторонньої співпраці з Індією та виведенні цієї співпраці на рівень партнерства. Водночас у зв'язку з інертною позицією нашої країни щодо розвитку українсько-індійських відносин та ускладненням внутрішнього становища нашої держави, а також ситуації на міжнародно-політичній арені в останні роки, можна стверджувати, що сприятливі умови, створені візитом до Індії Президента нашої держави, Україною не були використані. Тому роль держави як економічного та політичного гравця у формуванні моделі українсько-індійської співпраці в найближчій перспективі залишатиметься обмеженою, що збільшуватиме можливий негативний вплив ризиків розвитку співпраці.

Для розширення співробітництва з Республікою Індія Україні необхідно сформувати бачення своїх відносин із цією державою як з однією із провідних сил в Азії та світі, забезпечити підвищення рівня політичного діалогу з нею, оптимізувати структуру двосторонніх

торговельно-економічних відносин та інтенсифікувати зв'язки у сфері науки і техніки, а також у гуманітарній сфері.

Проведений короткий історіографічний аналіз української наукової літератури з проблем розвитку українсько-індійських відносин свідчить, що за останні двадцять п'ять років, тобто періоду незалежного розвитку нашої країни, склався спеціальний напрям сходовознавчої науки – індологія, яка представлена фахівцями-індологами із різних галузей наукових знаній: істориками, міжнародниками, політологами, філософами, філологами. З іншого боку, спостерігається значний брак індологів – спеціалістів економічного профілю і це явище чітко виявляється у процесі дослідження широкого спектру українсько-індійських зв'язків.

Аналіз індологічної літератури показує, що у ній представлений практично увесь комплекс українсько-індійських відносин, що дає можливість скласти досить повну картину історії їх розвитку за останні 25 років, базових основ та принципів, на яких вони будувалися, охарактеризувати їх сучасний стан у контексті з позитивними тенденціями, а також перешкодами і проблемами, й охарактеризувати специфіку та особливості розвитку політичних, економічних, гуманітарних відносин України та Індії, спираючись на значні досягнення українських вчених-індологів.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА Й ЛІТЕРАТУРА:

1. Наливайко С. Таємниці розкриває санскрит. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2000. – 288 с.; Наливайко С. І. Українська індоаріка. – К.: Євшан-зілля, 2007. – 640 с.; Міфи давньої Індії: Для ст. шкіл. віку / Упор., перед. та переказ із гінді С.І. Наливайка; іл. М.С. Пшінки. – 2-е вид. – К.: Веселка, 2001. – 202 с.
2. Лукаш О. Науково-технічні зв'язки СРСР з Індією (1970 – 1975) // Український історичний журнал, 1979, № 8. – С. 76–83; Лукаш О., Полюк С. Участь Української РСР у співробітництві Радянського Союзу з Індією (70 – 80-ті рр.) // Український історичний журнал, 1982, №3.– С. 101–108; Лукаш О. Українсько-індійські зв'язки в галузі науки і техніки // Історичні дослідження. – Вип. 14. – К., 1988. – С. 71– 78; Лукаш О. Украинская ССР в связях Советского Союза с развивающимися странами (60 – 80-е гг.) : Монографія. – К.: Наукова думка, 1990. – 109 с.; Indo-Ukrainian Relations and its International Significance // Indian Quarterly (A journal of International Affairs, ICWA). – Vol. 3.– New Delhi, 1994.– P.17 – 24; Лукаш О. І. Українсько-індійські відносини // Україна дипломатична. – Вип. III. – К., 2003. – С. 596 – 608; Лукаш О. З історії розвитку українсько-індійських зв'язків // Індія: давнина і сучасність. Зб. наук. пр. Вип. 1. – К.: Національна академія наук України. Інститут сходовознавства ім. А. Кримського. Інститут світової економіки і міжнародних відносин. Всеукраїнська асоціація

індологів, 2003. – С. 75 –8 5; О. І. Лукаш, Д. Р. Рачек. Українсько-індійські гуманітарні зв'язки: історія і сучасність // Проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр. — К.: КМУ, 2012. – Вип. 4. – С. 259 – 274; Лукаш О. І., Коновалов І. С. Розвиток українсько-індійських гуманітарних зв'язків: цивілізаційний вимір // Цивілізаційні чинники світобудови: джерела походження, потенціал взаємодії та виміри конструктивізму (країни Азії та Африки): Зб. наук. пр./ НАН України, ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К., 2015. – С.90 – 98.

3. Рубель К. Українсько-індійські культурні контакти: історія і перспективи розвитку // Вісник Київського університету. Міжнародні відносини, 1994. – С. 41 – 49; Рубель К. Українсько-індійські гуманітарні зв'язки: проблема періодизації та перспективи розвитку. – К.: Інститут Сходу при КДЛУ, 1995; Рубель К. В. Співробітництво України та Республіки Індія в сфері науки, освіти та культури (1980 – поч. 90-х рр.) / Автореферат дисертації на здобуття ступеня кандидата історичних наук. – К. 1996. – 25 с.

4. Борділовська О. Перспективи розвитку українсько-індійського співробітництва (щодо візиту Президента України Л. Кучми у Республіку Індія 2 – 5 жовтня 2002 р.) // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр. – Вип. 34 (ч.2). – К., 2002. – С. 24 – 29; Борділовська О. А. Українсько-індійське гуманітарне співробітництво // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр. – Вип. 42 (ч.2). – К., 2003. – С. 68 – 73; Борділовська О. А. Україна – Індія: новий етап розвитку відносин) // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр. – Вип. 49 (ч.2). – К., 2004. – С. 18 – 21; Борділовська О.А. Україна у Південноазійському регіоні // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр. – Вип. 57 (ч.1). – К., 2004. – С. 184 – 194; Борділовська О. А. Проблеми забезпечення неперервності політичного діалогу України з міжнародними партнерами в регіонах Азії: Україна – Індія // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр. – Вип. 71 (ч.1). – К., 2007. – С. 13 – 19; Борділовська О.А. Зовнішня політика Республіки Індія у постбіполярний період (1991 – 2008) : Монографія. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2008. – С. 218 – 229.

5. Кобзаренко А. М. Безпекова політика Індії в Південній Азії (1989 – 2004): дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.04 / Андрій Миколайович Кобзаренко; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин. – К., 2006. – 234 с.; Кобзаренко А. М. Проблеми та перспективи українсько-індійських відносин // Стратегічні пріоритети : наук-аналіт. щокв. зб. – Київ, №4 (21), 2011 р. – С. 156 – 160; Кобзаренко А. М. Розвиток українсько-індійських відносин у контексті пріоритетів зовнішньої політики Республіки Індія // Стратегічні пріоритети: наук-аналіт. щокв. зб. – Київ, №1 (30), 2014 р. – С.181 – 186.

6. Давидович Л. Я. Індо-українські відносини після розпаду Радянського Союзу // Гілея : науковий вісник. – 2009. – Вип. 21. – С. 320 – 332; Давидович, Л. Я. Політика Республіки Індія щодо країн пострадянського простору (1991 – 2004 рр.) : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Людмила Ярославівна Давидович; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2011. – 21 с.

7. Рачек Д. В. Українсько-індійські гуманітарні зв'язки: історія і сучасність – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kyumu.edu.ua/vmv/v/p04/18_lukas.pdf; Рачек Д. В. Зовнішньополітичний й економічний інтереси України і Індії: становленн, сучасний стан і перспективи – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kyumu.edu.ua/vmv/v/p03/p199>.

8. Гриценко Ю. О. Українсько-індійські стосунки: становлення та сучасний стан – [Електронний ресурс]. Режим доступу: – <http://vuzlib.com/content/view/1712/74/>; Ходоровский А. А. Состояние и перспективы сотрудничества Украины и Республики Индии в оборонной сфере – [Електронний ресурс]. Режим доступу:<http://st-indii-v-hum.ru/content/hodorovskiy-aa-sostoyanie-i-perspektivy->

sotrudnichestva-ukrainy-i-respubliki-; Черник П. П. Актуальні питання сучасних українсько-індійських міждержавних відносин – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://slavutajournal.com.ua/arkiv-meriv/slavuta-vipusk-6-2013/aktualni-pitannya-suchasnix-ukra%D1%97nsko-indijskix-mizhderzhavnix-vidnosin/>

9. Завгородній Ю. Давньоіндійські твори в українських перекладах: 1870 – 1920-і роки // Індія: давнина і сучасність. Збірник наукових праць. Вип. 1. – К.: НАН України. Інститут сходознавства ім. А. Кримського. Інститут світової економіки і міжнародних відносин. Всеукраїнська асоціація індологів, 2003. – С. 141–157; Завгородній Ю. Ю. Ідея сакрального центру в культурі Київської Русі: XI ст. – перша третина XIII ст. (до характеристики просторово-часових уявлень). Дис... канд. філос. н: 09.00.05. – К., 2002. – 249 с.; Завгородній Ю. Буддизм в творчестві Івана Франко // Первые Торчиновские чтения. Религиоведение и востоковедение: Материалы научной конференции. С-Петербург, 20 – 21 февраля 2004 г. / Сост. и отв. ред. С.В. Пахомов. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2004. – С. 23 – 28; Изучение индийской религиозно-философской мысли в Украине: опыт прошлого и современное состояние // Индийские исследования в странах СНГ. Материалы научной конференции. – М.: Институт востоковедения РАН. – 2006. – С. 67– 85; Завгородній Ю. Ю. Рецепція індійської філософії в Україні. Лінія Вед (1840 – 1930-ті рр.): Монографія. – К.: Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, 2013. – 412 с.; The Corpus of the Ukrainian Translations of Sanskrit Texts // History of Indological Studies. Papers of the 12th World Sanskrit Conference. Ed by Klaus Karttunen. – Delhi: Motilal Banarsidass, 2015. – P. 163 – 173.

10. Довбня К. В. Європейська та індійська традиції перекладу Рігведи у процесі підготовки сходознавців в Україні//Вища освіта України: теоретичний та науково-методичний часопис. – № 3. Додаток. – 2004 р. – С. 99–102; Довбня К. В. Мова стародавньої Індії як джерело великої культури//Актуальні проблеми гуманітарної освіти: зб. наук. пр. Кременецького обл. гуман.-педагог. ін-ту ім. Т. Шевченка. – Серія «Педагогічні науки». – Київ – Кременець: РВЦ КОГПІ ім. Т. Шевченка, 2004. – Вип. 1 – С. 20 – 23; Довбня К. В. Літературна парадигма української індологічної освіти в контексті нових міждержавних контактів Вища освіта України: теоретичний та науково-методичний часопис. – № 2. Додаток. – 2006 р. – С. 190 – 195. Довбня К. В. Індо-українські культурно-освітні паралелі у формуванні змісту міжкультурного навчання філологів гінді//Вища освіта України: теоретичний та науково-методичний часопис / за ред. В.І. Лугового, М. Ф. Степка. – К.: Інститут вищої освіти НАПН України, Класичний приватний університет, 2012. – № 1, додаток 2. – С. 68 – 75.

11. Мотріченко О. М. Лінгвокраїнознавство Індії: Навч. посібник. – К., 2005.; Мотріченко О. М. Лексикологія сучасної літературної мови гінді : Навч. посібник. – К. : ПЦ Інституту філології, 2007. – 126 с.; Мотріченко О. М. Культурний статус санскритської лексики мови гінді // Мова і культура: Національні мови і культури в їх специфіці і взаємодії. – Випуск 5. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2002. – Т. 3. – Ч. 2. – С. 52 – 54.; Мотріченко О. М. Реалії як унікальний компонент гіндімовної картини світу // Сходознавство. – 2004. – № 25-26. – С. 78 – 90. Мотріченко О. М. Часова лексика сучасної мови гінді у лінгвокультурологічному висвітленні // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. пр. – 2004. – Вип. 12, ч. 2. – С. 69 – 73; Мотріченко О. М. Серце й душа як концепти індійської культури// Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. пр. – 2007. – Вип.23, Ч.2. – С. 197 – 201; Мотріченко О. М. Мова гінді. Вступний фонетико-графічний курс: навч. посіб. – К. : ПЦ Київського університету «Східний світ», 2009. – 62 с.; Мотріченко О. М. Мова гінді в епоху глобалізації // Мовні і концептуальні картини світу : Зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 25, Ч.3. – С. 56 – 61.

12. Див. докл.: Лукаш О. Українсько-індійські відносини // Україна дипломатична. Науковий щорічник. Вип. Третій. – К.: Дипломатична академія при МЗС України – 2003. – С. 596 – 608.
13. Лукаш О. З історії розвитку українсько-індійських зв'язків // Індія: давнина і сучасність. Зб. наук. пр. Вип. 1. – К.: Національна академія наук України. Інститут сходознавства ім. А. Кримського. Інститут світової економіки і міжнародних відносин. Всеукраїнська асоціація індологів, 2003. – С. 75–85.
14. Борділовська О. А. Еволюція зовнішньополітичної стратегії Республіки Індія у пост біполярний період: дисертація на здобуття наукового ступеня док. політ. наук. – К., 2011. – С. 45 – 56.
15. Рачек Д. В. Зовнішньополітичний й економічний інтереси України і Індії: становлення, сучасний стан і перспективи – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kyumu.edu.ua/vmv/v/p03/p199.pdf>
16. Кобзаренко А. М. Розвиток українсько-індійських відносин у контексті пріоритетів зовнішньої політики Республіки Індія // Стратегічні пріоритети: наук-аналіт. щокв. зб. – Київ, №1 (30), 2014 р. – С.181 – 186.

ПЕРІОДИЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКО-КИТАЙСЬКИХ ГУМАНІТАРНИХ ВІДНОСИН: СУТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЕТАПІВ

У статті представлено огляд української історіографії щодо питань періодизації українсько-китайських відносин, проведено системний аналіз періодизації, а також виділено та досліджено три етапи розвитку українсько-китайської гуманітарної співпраці.

Ключові слова: *періодизація, етапи розвитку, українсько-китайські гуманітарні відносини.*

Белоко́нь А. С. Периодизация украинско-китайских гуманитарных отношений: суть и особенности этапов.

В статье представлен обзор украинской историографии по вопросам периодизации украинско-китайских отношений, осуществляется системный анализ существующей периодизации, определяются и исследуются три этапа развития украинско-китайского гуманитарного сотрудничества.

Ключевые слова: *периодизация, этапы развития, украинско-китайские гуманитарные отношения.*

Bilokon O. S. Periodization of Ukrainian-Chinese Humanitarian Relations: the Essence and Features of the Stages.

The article presents review of the Ukrainian historiography on the questions of Ukrainian-Chinese relations and its periodization. A systematic analysis of the existing division into periods is carried out, and three stages of development of Ukrainian-Chinese humanitarian cooperation are identified and investigated.

Key words: *periodization, stages of development, Ukrainian-Chinese humanitarian relations.*

Хронологічний період представленого дослідження охоплює майже двадцятилітній проміжок часу: із 1991 р. до 2012 р. Цей період, який український китаєзнавець В.О. Кіктенко назвав «третім ознайомленням із Китаєм» і з яким складно не погодитись, розглядається як єдине ціле, як єдність історичного процесу в розвитку відносин між Україною і Китаєм. У цьому контексті видається важливим визначення специфіки та особливостей етапів (тобто розробка періодизації) розвитку українсько-китайських гуманітарних відносин.

Якщо цей період є «третім ознайомленням із Китаєм», тоді в цьому контексті слід зазначити й попередні «ознайомлення». Запропоновані В.О.Кіктенком вони розглядаються як хронологічна схема двосторонніх контактів. «Перше ознайомлення» припадає на часи Київської Русі, коли «великий шовковий шлях», що простягнувся від Пекіна до Лісабона, пролягав землями України-Русі. Зазначимо, що за археологічними матеріалами можна підтвердити лише факт транскультурного обміну. За монголо-татарської навали

Київ і Пекін опинились у складі Монгольської імперії. Таке становище зберігалося до другої половини XVIII ст.

«Друге ознайомлення» з Китаєм припало на другу половину XVIII ст. і тривало до кінця XX ст. У цей період частина монгольської імперії стала складовою Московського царства, під владою якого опинилась і Україна. Українсько-китайські відносини набувають систематичності й вони підпорядковані інтересам країни-посередниці.

«Третє ознайомлення», про яке згадувалося вище, триває з кінця XX ст. й донині. Воно теж має свою специфіку та свої особливості [1, с. 8].

Ця хронологічна схема характеризується як *загальна* для українсько-китайських відносин, нижче розглянемо й *спеціальну* періодизацію В. О. Кіктенка, пов'язану з утворенням і розвитком українського китаєзнавства. Зазначимо, що ця хронологічна схема двосторонніх контактів, на наше переконання, має дискусійний характер (як і взагалі питання періодизації).

Періодизація *всесвітньої історії* – одна з найскладніших проблем, що по-різному розв'язується в різних історичних епохах різноманітними науковими напрямками та школами. Перед тим, як висвітлити специфіку періодизації двохсторонніх українсько-китайських відносин, слід розглянути проблемні питання загальної періодизації *всесвітньої історії* та на їх основі сформулювати для подальшого вирішення проблемні питання, пов'язані з періодизацією двосторонніх контактів України і Китаю в гуманітарній галузі.

Проблеми періодизації. Як уже зазначено, однією з найскладніших проблем світової історичної науки є періодизація. Схематично довести єдність історичного процесу намагалися ще за античної доби. Відтоді в кожній зі спроб учені, історики й філософи виявляли ті чи інші проблеми періодизації, що ставали дискусійними. Усі ці спроби й дискусії накопичили великий масив проблемних питань, які не можливо не помітити в історичних дослідженнях щодо проблем періодизації. Визначати всі проблеми немає жодного сенсу. Проте розглянути узагальнену класифікацію цих проблем потрібно для чіткого розуміння спеціальних проблем періодизації, як от: виявлення особливостей і специфіки українсько-китайських гуманітарних відносин.

Досліджуючи науковий доробок Н. С. Розова, фахівця з проблем філософії та теорії історичної науки, звернемо увагу на проблеми, що є предметом сучасних дискусій і вимагають певних рішень. Для цього

розглянемо класифікацію проблем періодизації Н. С. Розова, що містить шість груп [2]. *Перша група* – філософські передумови періодизації, вони включають гносеологічні проблеми (обґрунтованість підходів), онтологія періодизації (об’єктивність періодизації), ціннісні або аксіологічні проблеми (цінності які покладені в основи вибору тих чи інших історичних явищ). *Друга група* – проблеми єдності всесвітньої історії та глобальної періодизації (тут постають питання: чи існує єдиний принцип періодизації? Чи є людська історія за своєю суттю всесвітньою історією? Чи має сенс виявляти якусь загальну структуру історії для вибудовування періодизації). *Третя група* – проблеми принципу й критеріїв виділення частин і меж періодизації (на підставі чого ми вирізняємо один фрагмент історичного проміжку від іншого? Як з’ясувати, нова це форма того ж самого або щось принципово нове? Чи слід шукати один базовий критерій розрізнення періодів, або адекватною є якась сукупність критеріїв?). *Четверта група* – проблеми повноти й цілісності періодизації. Повнота охоплення історичних одиниць (світові регіони, цивілізації, ойкумени), адекватність періодизації для врахування історичних змін у різних галузях історичної реальності (технології, господарство, культура). *П’ята група* – проблеми перевірки періодизації (можливість перевірки адекватності періодизації, процедури верифікації). *Шоста група* – проблеми дослідження макроісторичної динаміки відповідно до періодизації (періодизація має не перешкоджати, а сприяти дослідженню процесів макроісторичної динаміки, у тому числі процесів, що зумовлюють зміни одних епох (фаз, періодів) іншими, і процесів, що пронизують межі періодизації).

Отже, класифікація Н. С. Розова характеризується як узагальнена та універсальна модель порушених проблем періодизації. У повному обсязі послуговуватися нею досить складно, тому що вона включає широкий систематизований масив проблем періодизації. Щодо складності застосування всього спектра проблематики, уміщеного в класифікаційній моделі, науковець зазначив: «Вище окреслено досить широке проблемне поле, щоб показати, наскільки далека ситуація від ясності та які перспективи відкриваються перед дослідниками ...» [2]. У цьому випадку авторська точка зору співпадає з точкою зору Н.С. Розова.

Однак, незважаючи на широкий спектр проблем періодизації, ми маємо можливість із усієї групи проблем Н. С. Розова взяти за основу

ті проблемні питання, що пов'язані з періодизацією відносин України й Китаю в гуманітарній галузі. На підставі цього можна зробити спробу сформулювати проблемні питання періодизації з досліджуваної нами теми. Проблемні питання періодизації розглядаються як найбільш вірогідна періодизація, якою мають ураховуватися такі аспекти: обґрунтованість підходів, об'єктивність періодизації, єдиний принцип періодизації, основи поділу (на підставі чого відрізняється один фрагмент історичного періоду від іншого).

Вищезазначене є для автора підставою для схематичного окреслення перебігу дослідження для визначення етапів розвитку (періодизації) українсько-китайських гуманітарних відносин. Отже, подальше дослідження автором поділено на три частини.

Перша – теоретичне осмислення періодизації, у якій розглядається термін періодизації. Друга – огляд відомої періодизації, якою представлено короткий огляд основних ідей і концептуальних підходів до періодизації розвитку українсько-китайських гуманітарних відносин (що мали місце впродовж останніх 20 років). Третя – заключна частина статті, у якій висвітлюються теоретичні підстави періодизації на основі проведеного аналізу й надається власний варіант періодизації українсько-китайської гуманітарної співпраці.

Для теоретичного осмислення поняття періодизації розглянемо чотири інтерпретації наведених трактувань цього терміна, викладених у хронологічній послідовності. Із них завдяки дослідженню визначимо основні ознаки й на підставі цього проаналізуємо періодизацію на предмет цих характеристик. Отже, доходимо висновку, що періодизація історії – це «умовний розподіл будь-якого історичного процесу на хронологічні періоди відповідно до їх відмінних особливостей, визначених залежно від обраного критерію. Об'єктом періодизації історії можуть бути не лише загальна так звана громадянська історія в різних її масштабах (всесвітньому, національному, регіональному), а й те, що розглядається в історичному плані спеціальними галузями суспільного життя, наприклад: економіка, наука й техніка, культура й мистецтво, міжнародні відносини, а також окремі явища й події – революції, війни, реформи тощо. В окремих випадках обираються особливі критерії періодизації..., що відповідають специфічним умовам цього історичного процесу» [3].

У цьому трактуванні визначальними ознаками є такі характеристики періодизації: *історичний процес, поділ часу, відмінні особливості, критерії*. Визначальною ознакою є і класифікація періодизації на *загальну*, що їй собі має свою *спеціальну* специфіку (всесвітня, національна, регіональна).

Отже, здійснюючи огляд спроб періодизації за визначальними ознаками, розглянемо такі запитання: який історичний процес охоплює ця періодизація? Як поділяється час? Які відмінні особливості покладені в основу періодизації? За яким критерієм? Відповівши на ці запитання отримаємо характеристику та особливості тієї чи іншої періодизації, що стане підґрунтям для створення нової періодизації.

Варто зазначити, що виведені вище визначальні ознаки є загальними і є в багатьох трактуваннях терміна «періодизація». Однак, незважаючи на це, є такі трактування, що вмщують у собі інші ознаки або міркування без урахування яких науковий аналіз терміна «періодизація» не буде повним.

Для цього розглянемо інше трактування періодизації: «Історичний процес вивчається поділом часового континууму на етапи, які історики називають періодами. Це дає можливість виявити та охарактеризувати основні етапи його перебігу. Історичний період – це етап розглянутого історичного процесу, відрізок часу, зміст якого володіє загальними ознаками, суттєвими для відокремлення його від іншого етапу. Кожний період має визначені в тимчасовому континуумі межі: початок і кінець.

Тривалість періодів залежить від історичних явищ або подій, покладених в основу виокремлення періодів. Періодизація може бути абсолютною (загальною) і відносною (приватною). У першому випадку йдеться про виокремлення періодів історичного процесу для великої кількості спільнот, а в другому – одного конкретного» [4].

Посилаючись на це тлумачення, можна стверджувати, що визначальні ознаки співпадають, але є і деякі відмінності, а саме: вводяться визначення історичного *періоду* та його *межі*. Це визначення вводиться в науковий обіг й інші назви класифікації періодизації, такі, як *абсолютна* (загальна) та *відносна* (часткова). Вони є цінними для теорії періодизації. На підставі цього аналізу можна виокремити додаткову ознаку, що буде застосована при дослідженні періодизації. За цією ознакою сформулюємо такі

запитання: які межі мають ці періоди? Який вони мають перехід або проміжну зону?

Наступне трактування також уміщує в собі схожі характерні ознаки, але за його допомогою ми збільшимо аналітичний інструментарій для подальшого аналізу: «...історик повинен розділяти рух історії на фрагменти, тобто запроваджувати періодизацію. Без такої практики, що складається в наданні історичному часу просторового виміру, цей час перетворився б на так званий абсолютно не пізнаваний безперервний потік. Щоб цього не сталось, необхідно виявити в ньому головні зміни й розриви. Уся складність у тому, що результати треба переконливо обґрунтувати...» [5, с. 125].

Аналізуючи це трактування, можна додати до аналітичного інструментарію такі ознаки: умовно «*успадкована*» періодизація та «*жива періодизація*». На цій основі можемо вибудувати дослідне питання. Яка це періодизація – «*успадкована*» чи «*жива*»? Це питання важливе тому, що особлива увага дослідження приділяється ідеям і можливостям «прориву» до нових конструкцій обґрунтованої періодизації. Задавшись цим питанням, зможемо виявити «живу періодизацію». «Успадкована» унеможливило вибудовування нових конструкцій.

На підставі аналізу останнього визначення періодизації можна збагатити аналітичний інструментарій ще однією суттєвою ознакою: «Важливою характеристикою періодизації є поділ епохи, що вивчається, на різні за тривалістю етапи. Застосовуючи збільшувальне або зменшувальне скло в аналізі подій за тривалий період, можна загострити або відвернути увагу від фактів, що видаються важливими чи другорядними. Зазвичай, у загальних курсах історії рівень узагальнення матеріалу зменшується з наближення до сучасності. Це пояснюється не стільки браком масових джерел у віддалених епохах, скільки більшою зацікавленістю суспільства в осмисленні нещодавнього минулого» [6, с. 156].

Отже, за цим визначенням, застосовуючи періодизацію, можна або загострювати або відвертати увагу від фактів, що видаються важливими чи другорядними. Тобто є елемент *маніпулювання історичними фактами*. Тому при аналізі періодизації необхідно ставити запитання: чи не відвертає уваги такий поділ часу від важливих фактів? Які історичні факти охоплюються періодизацією та яка їх важливість?

Розглянувши всі визначення терміна «періодизація», ми з'ясуємо, що у словниках його тлумачать по-різному, акцентують увагу на загальних ознаках періодизації. Отже, усі ознаки, визначені в трактуваннях терміна «періодизація», можна систематизувати й викласти у формі таблиці:

історичний процес	який історичний процес охоплює ця періодизація?
поділ часу	як поділяється час? Який відрізок часу мають періоди, що поділяють історичний процес?
межі	які мають межі ці періоди? Який вони мають перехід або проміжну зону?
відмінні особливості	які відмінні особливості покладені в основу періодизації?
критерії	за яким критерієм?
«успадкована» періодизація	яка це періодизація: «успадкована» чи «жива»?
«жива періодизація»	
маніпулювання історичними фактами	які історичні факти охоплює періодизація та яка їх важливість?

Ці ознаки є визначальними для періодизації. Вони дають можливість виробити підхід до розробки періодизації українсько-китайських гуманітарних відносин і дати відповідь на питання щодо обґрунтування підходів до періодизації, її об'єктивності, єдності її принципу та основи поділу історичного процесу. Загалом, це проблемні питання, які ми висвітлювали вище.

Отже, отриманими в процесі дослідження ознаками та сформульованими на їх основі питаннями можемо скористатися при подальшому аналізі. Для цього необхідно розглянути наявну періодизацію, систематизувати основні ідеї та концептуальні підходи до періодизації українсько-китайських гуманітарних відносин (упродовж останніх 20 років).

Огляд наявної періодизації. Усі спроби створити періодизацію історії українсько-китайських відносин можна поділити на ті, що присвячені розвитку України до здобуття незалежності, й ті, якими розглядаються українсько-китайські відносини після незалежності.

Першою спробою охопити часовий континуум до незалежності України є постановочна схема О. І. Микитенка. Як він сам зауважив: «Не були досі предметом спеціальних широких досліджень і українсько-китайські історичні, політико-економічні й культурні зв'язки в їх історичному розвитку, тому ця доповідь не претендує на системність й може бути тільки попереднім конспектом, постановочною схемою для розгляду проблеми» [7, с. 98].

В українському китаєзнавстві ця схема ще не отримала належного наукового оцінювання. Хоча вже наразі можна констатувати що вона актуальна й донині, нею послуговуються історики, сходознавці, на її основі вибудовують історичні дослідження, присвячені двостороннім українсько-китайським відносинам. Наскільки широко на неї посилаються і є одним із завдань цього огляду.

У цьому сенсі слід зупинитись на хронологічній схемі українсько-китайських літературних зв'язків, запропонованій українським літературознавцем і перекладачем О. І. Микитенком [7, с. 98 – 99]. Вона містить чотири періоди: *перший період* – від найдавніших часів до кінця XVI ст. (зародження й розвитку зв'язків на фольклорно-міфологічному рівні в добу перших історичних контактів); *другий період* охоплює XVII – XVIII ст. (поширення в Україні відомостей про Китай; відвідання Китаю представниками України; виникнення китайської теми в українській літературі); *третій період* – це XIX ст. (українсько-китайські літературні та наукові зв'язки за умов розвитку сходознавства в Україні); *четвертий період* присвячений XX ст. У ньому розглядається коло питань щодо українсько-китайських відносин за умов геополітичних трансформацій першої половини століття; проблеми, викликані ідеологічним чинниками 1917 – 1949 рр., та їх вплив на розвиток відносин; науковий аналіз українсько-китайських культурних зв'язків, передусім літературних.

О. І. Микитенко поділяє історію українсько-китайських літературних зв'язків на чотири періоди, кожний із яких охоплює значний відрізок часу, але не має чітких визначених кордонів, початок і кінець дуже розмиті, тому з великою вірогідністю можна

стверджувати, що проміжні зони або перехідний період від одного етапу історичного розвитку до іншого характеризуються такими властивостями, «...за яких порушується рівновага чинної системи» [8, с. 46].

Відмінність періодів визначається розвитком і поширенням відомостей про Китай, ступенем проникнення матеріальної та духовної культури Китаю в Україну. Перший і другий періоди – це зародження й поширення в Україні відомостей про Китай. Характерними особливостями зародження є деякі відображення й запозичення китайської культури через монгольське посередництво, що поширилось на мову народну, творчість, звичаї та релігійне уявлення українців. О. І. Микитенко з цього приводу зазначив: «У період татаро-монгольської навали Україна-Русь проти власній волі ознайомилася з монгольською міфологією, сприйняла низку монгольських слів і побутових звичаїв. Доречно виокремити з усього татаро-монгольського впливу власне китайську частку, оскільки Китай як могутній сусід Монголії зі значно потужнішим культурним потенціалом уже тоді мав великий вплив на Монголію і передав їй чимало свого, зокрема в китайсько-тібетській міфології, що переважно ґрунтується на буддистських уявленнях» [7, с. 99 – 100].

Третій період особливий запровадженням літературних і наукових зв'язків. За О. І. Микитенком він характеризується «заснуванням і розвитком в Україні європейського сходознавства в університетських центрах Харкова, Києва, Львова, Одеси, а також зацікавленням східними питаннями в деяких інших навчальних закладах – Київської духовної академії, одеському Рішельєвському ліцеї тощо» [7, с. 103 – 104].

Четвертий період має особливість всебічного розвитку українсько-китайських відносин. На літературу справили вплив геополітичні причини першої половини XIX ст., ідеологічний чинник, науковий аспект. Цю періодизацію можна охарактеризувати як «*живу періодизацію*», тому що вона вибудовувалася під час дослідження і не має успадкованого чинника, є першою періодизацією в сучасному українському китаєзнавстві. Вона охоплює факти розвитку й поширення відомостей про Китай і проникнення матеріальної та духовної культури Китаю в Україну, що відбиваються в письмових джерелах. Ці факти мають значну цінність і важливість для українського китаєзнавства.

Другою спробою охопити часовий континуум до незалежності України, як зазначалось, була періодизація В. О. Кіктенка. Вона охоплює 1701 – 1991 рр. і вміщує в себе розвиток українського китаєзнавства, поділений на шість періодів [1, с. 13 – 18]: донауковий (1701 – 1806); науково-освітній (1806 – 1913); розвиток та інституалізація практичного китаєзнавства (1913 – 1918); формування українського радянського китаєзнавства (1918 – 1941); розвиток українського радянського китаєзнавства у повоєнні роки (1945 – 1991); сучасний період розвитку українського китаєзнавства, пов'язаний з відновленням традицій вітчизняної науки (1991 – донині).

У своїй праці В. О. Кіктенко дійшов певного висновку про свій доробок: «...автором запроваджено поняття «українське китаєзнавство», оскільки в такий спосіб визначено спрямування розвитку знань про Китай в Україні до самостійної наукової галузі, що наразі відбувається» [1, с. 11]. В основу поділу покладено критерій розвитку знань про Китай або розвиток українського китаєзнавства. Першим і другим періодами цієї схеми охоплюється тривалий історичний відрізок часу, третім – усього п'ять років, четвертим – 23 роки, п'ятим – майже півстоліття, шостий період не має кінцевої межі. Тобто ця періодизація має чітке визначення меж, початок і кінець кожного періоду, що співпадають із історичними подіями.

Відмінність періодів визначається розвитком і поширенням знань про Китай або тим, як українське китаєзнавство пододало шлях від закладання знань про Китай до самостійної наукової галузі. Цю періодизацію можна охарактеризувати як таку, що розроблена з невеликим *ступенем спадкоємності*. Більш того, у періодизації В. О. Кіктенка спостерігається подібність на теоретичному рівні з хронологічною схемою, розробленою раніше О. І. Микитенком.

Третя спроба охопити часовий континуум до незалежності України – це періодизація В. М. Литвина (українського історика, маловідомого як китаєзнавця), який свого часу опублікував статтю «Україна і Китай в історичних зв'язках» [9]. У ній проаналізовано відомості й факти історичних зв'язків України з давнім Китаєм. Незважаючи на те, що В. М. Литвин не займався спеціально теорією і методологією вибудовування періодизації і не є науковим спеціалістом у царині китаєзнавчих досліджень, його підхід заслуговує на увагу, оскільки цією схемою періодизації українські фахівці послуговуються у своїх дослідженнях (наприклад, ця

спадкоємність простежується в наукових працях С. В. Проня [10] та О. О. Сосюкіної [11].

Реконструюючи періодизацію історії українсько-китайських відносин за структурою наукової статті В. М. Литвина [9], отримуємо наступну картину періодизації. *Перший період*: від часів Київської Русі до втягнення України в орбіту Московського царства. *Другий період*: українці потрапляють до Китаю, освоюють нові землі у східному Сибіру, Уссурійському краї та Примор'ї. *Третій період*: українсько-китайські контакти активізуються на рубежі XIX – XX ст. Двосторонні контакти підтримуються на рівні окремих фахівців або культурологічних чи наукових об'єднань. *Четвертий період*: із початку XX ст., коли в Україні помітно підвищується інтерес до вивчення економіки, політики, історії та культури Китаю, а також китайської мови. Започатковуються китаєзнавчі студії в Одесі, Києві, Харкові. *П'ятий період*: соціальні потрясіння, революції та громадянські війни, що охопили Китай, Росію та Україну в перші десятиліття XX ст., позначились на змісті зв'язків між країнами й народами. *Шостий період*: у 30-і роки XX ст. світ постав перед загрозою фашизму. СРСР був єдиною країною, що надала Китаю значну моральну, економічну та воєнну допомогу. У загальній радянській допомозі вагому частку становило сприяння України. *Сьомий період*: якісно новий етап взаємозв'язків настав після перемоги китайської революції і проголошення КНР 1 жовтня 1949 р.; багато підприємств України активно брали участь у наданні потужної допомоги Китаю. У 50-і роки були надруковані перші переклади творів китайських письменників українською мовою. *Восьмий період*: із проголошенням Україною незалежності настала доба розвитку безпосередніх українсько-китайських відносин на державному рівні. Увесь попередній період – це зближення народів, підготовка ґрунту для спільного творення конструктивних і взаємовигідних відносин. КНР визнає самостійність України і 4 січня 1992 р. були встановлені дипломатичні відносини між країнами. *Дев'ятий період*: початок XXI ст., коли формується фундамент українсько-китайських партнерських відносин, спрямованих у третє тисячоліття.

Отже на основі визначальних ознак можна охарактеризувати періодизацію В. М. Литвина: ця схема охоплює історичні зв'язки України і Китаю; увесь час поділено на дев'ять періодів. Така спроба періодизації присвячена переважно історичному процесу до

незалежності України, але охоплює і сучасність. У цьому випадку поділ часу нерівномірний, немає чіткого визначення меж, початок і кінець досить розмиті й тому з великою вірогідністю можна стверджувати, що проміжні зони, або перехідні періоди від одного етапу історичного розвитку до іншого, вважаються проміжними зонами, де порушується система рівноваги, про яку йшлося раніше. Відмінність періодів визначити складно тому, що в основу покладено розпорошені події.

Цю періодизацію можна охарактеризувати як таку, що має *значний ступінь спадкоємності*, бо в періодизації В. М. Литвина відчувається подібність на теоретичному рівні та в описі подій за хронологічною схемою О. І. Микитенка. Проте ця періодизація охоплює важливі факти розвитку й поширення відомостей про зв'язки України і Китаю. Ці факти (навіть за умови певного повторення) мають цінність і важливість для українського китаєзнавства, а фактора *маніпулювання історичними фактами* немає.

Інша спроба охопити часовий континуум здійснена С. В. Пронем [14]. Однак вона не буде розглядатись, оскільки подібна періодизації В. М. Литвина, а остання, як вже підкреслювалось, має спадкоємність із періодизацією О. І. Микитенка. Ця спадкоємність простежується і в періодизації О. О. Сосякіної [15]. Вона теж не входить у коло нових конструкцій у періодизації.

Посол України в КНР Ю. В. Костенко у статті «Від відносин дружби і співробітництва до стратегічного партнерства» теж зробив спробу систематизації та періодизації українсько-китайських відносин [14]. Він висвітлював їх розвиток, уживаючи назву кожного *типу* відносин як «*формули відносин*», підкреслюючи, що це властиво не лише в дипломатичній практиці, а й Китаї загалом, де послуговуються афористичними, лаконічними формулюваннями. Автор згаданої статті звертає увагу на те, як поетапно змінювалися *формули* українсько-китайських відносин від періоду налагодження дипломатичних відносин до 2011 р. Цей двадцятилітній період поділено на етапи й у кожному виділено *вісім формул*, властиві кожному етапу співпраці, наприклад: «відносини дружби і співпраці»; «взаємовигідна співпраця»; «більш глибокі та широкі відносини дружби і взаємовигідної співпраці», «зміцнення й підвищення відносин двостороннього партнерства на новий рівень» тощо.

Ю. В. Костенко поціновує співпрацю України й Китаю за цей історичний період. Спираючись на зміну формул відносин, він

підкреслює, що «короткі та змістовні характеристики двосторонніх відносин віддзеркалюють увесь непростий шлях взаємодії сторін протягом двох десятиліть» [14, с. 387]. Також він виділяє три характерні ознаки українсько-китайських відносин: традиційна дружба, брак серйозних розбіжностей і проблемних питань [14, с. 385]. Викладений Ю. В. Костенком підхід до питання періодизації, тобто «формул відносин», більш притаманний фахівцям, які займаються дипломатичною практикою.

Цікавими є прагнення китайських істориків зробити свій внесок у розробку періодизації відносин між Китаєм і Україною. Наприклад, до них можна віднести Лян Цяна – доктора історичних наук, наукового співробітника Інституту Росії, Східної та Центральної Азії Академії суспільних наук (АСН) Китаю. Досліджуючи історію китайсько-українських відносин, він розділив їх на три етапи. Його підхід заслуговує на увагу тому, що він фокусує свої дослідження на сучасному періоді українсько-китайських відносин, а саме з 1993 р. до 2012 р. Якщо слідувати згідно з періодизацією історії українсько-китайських відносин за структурою наукової статті Лян Цяна, можна отримати таку картину. Перший період : 1992 – 2003 рр. (успішний розвиток двосторонніх відносин); другий період: 2003 – 2011 рр. (зміна зовнішньої політики України); третій період: 2011 – 2012 рр. (початок стратегічного партнерства між нашими державами, де найважливішою подією було підписання Декларації про налагодження й розвиток відносин стратегічного партнерства між Україною і Китаєм у червні 2011 р.) [12, с. 45 – 46]. На переконання китайського автора, цей період характеризується надалі певними змінами й уповільненням через політичну нестабільність в Україні. Отже, посилаючись на висвітлення двох останніх спроб періодизації історії розвитку українсько-китайських відносин, визначають деякі особливості цього процесу. По-перше, ці спроби можна вважати «живими», оскільки дослідники вибудовували їх у своїй професійній діяльності й подальших дослідженнях. До авторів «живої» періодизації, які з усією ймовірністю можуть витіснити канонічну періодизацію, можна віднести, як уже зазначалось, О. І. Микитенка, Ю. В. Костенка та китайського вченого в галузі китайсько-українських зв'язків Лян Цяна. До прихильників *уснадкованої періодизації* необхідно віднести таких авторів, як В. О. Кіктенко, В. М. Литвин [9], С. В. Пронь [10], О. О. Сосюкіна [11].

За вищенаведеним аналізом попередньої періодизації, її специфіки й особливостей, автор цієї статті представляє своє бачення періодизації *українсько-китайської гуманітарної співпраці* за період незалежності України.

Перший етап (1991 – 2004 рр.) охоплює стадію початку і розвиток відносин (договірне оформлення відносин двох держав: угода між Урядом України та Урядом КНР про науково-технічну співпрацю; угода про наукову співпрацю між НАН України та АН КНР; Угода про співпрацю в галузі охорони здоров'я й медичної науки між Міністерством охорони здоров'я України та Міністерством охорони здоров'я КНР; угода між НАН України та АН КНР про організацію безпосередньої наукової співпраці; активізація двосторонніх наукових відносин за участі міжурядової комісії з науково-технічної співпраці; зміцнення відносин – візит президента НАН України Б. Є. Патона в складі делегації НАН України; візит делегації Академії наук Китаю, очоленої президентом Чжоу Туанчжоу).

Другий етап (2004 – 2010 рр.) позначився охолодженням відносин, зміною зовнішньополітичного курсу України (відбувається послаблення контактів: у правовій площині двосторонніх відносин, зменшується кількість двосторонніх угод співпраці; скорочується обмін делегаціями; Президент України не був присутній на відкритті Олімпіади в Пекіні, Глава КНР не відвідував Києва упродовж десяти років).

Третій етап (2010 – 2014 рр.) означає новий рівень відносин або «Стратегічне партнерство», це відносини стрімкого розвитку (тривалість його можна охарактеризувати просто – від політичних і суспільних змін країни 2010 року до політичних і суспільних змін у 2013 – 2014 рр.; цей етап пов'язано з розвитком відносин у всіх напрямках обох країн, у тому числі наукових; активізуються правові основи співпраці, удосконалюється договірно-правова база; поширюються взаємні обміни візитами). Саме у цей період відбувається історичний прорив в українсько-китайських відносинах – підписується спільна Декларація про налагодження й розвиток відносин стратегічного партнерства між Україною та Китайською Народною Республікою (20 липня 2011 р.), створюється Китайсько-український інститут зварювання ім. Є. О. Патона – досягнення історичного значення для української та китайської науки, для подальшої плідної співпраці України та Китаю в різних галузях, включаючи гуманітарну.

Ця спроба поділу й виділення основних етапів періодизації українсько-китайської гуманітарної співпраці, із нашого погляду, є свого роду *успадкована періодизація* з елементами так званої «живої періодизації», приклади яких наведені вище. Безперечно, вони доповнюють одна одну і, як підкреслював відомий фахівцем Антуан Про [5, с. 125], у дослідженні періодизації завжди необхідно відрізнити умовну, свого роду успадковану періодизацію, від тієї, яку фахівець вибудовує під час дослідження, оскільки на цю успадковану канонічну періодизацію може накладатися (або навіть витіснити її) «жива періодизація», що виробляється ним у процесі вивчення конкретного предмета.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА Й ЛІТЕРАТУРА:

1. Кіктенко В.О. Нарис з історії українського китаєзнавства. XVIII – перша половина XIX ст.: дослідження, матеріали, документи /В.О. Кіктенко. – К. : Національна академія наук України. Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського, 2002. – 197 с.
2. Розов Н.С. Философия и теория истории. Книга 1. Прологомены. Монография. М.: Логос, 2002.[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nsu.ru/filf/rozov/publ/fti/fti5>.
3. Советская историческая энциклопедия. Гл. Ред. Е.М. Жуков. М., «Сов. энциклопедия». 1968. (Энциклопедии. Словари. Справочники). – Т. 11. Пергам – Ренувен, 1968.
4. Ульянов М.Ю. О выделении периодов при описании исторического процесса на примере периодизации Чуньцю (771–453 до н.э.) и Чжаньго (453–221 до н.э.) в истории Древнего Китая // Научная конференция. Ломоносовские чтения. Апрель 2008. Востоковеденье. Тезисы докладов. – М. 2008. С. 60 – 62.
5. Словар историка / под. ред.. Н. Оффенштадта при участии Г. Дюфо и С. Мазюреля; пер. с фр. Л.А. Пименовой. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. – 222 с.
6. Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2011. – Т. 8 : Па-Прик. – 2011. – 520 с.
7. Микитенко О.І. Українсько-китайські літературні зв'язки в їх історичному розвитку / О.І. Микитенко // Україна – Китай: шляхи співробітництва, матеріали конференції (Київ, серпень – вересень 1993 р.) / Республіканська асоціація Українознавців. – Київ: МПП. «ІНТЕЛ», 1994. – С. 98 – 116.
8. Хут Людмила Рашидовна. К вопросу о так называемых «промежуточных зонах» в периодизационных системах всемирной истории / Л. В. Хут // Вестник Адыгейского государственного университета. – 2006. – №1. – С. 46 – 48.
9. Литвин В.М. Україна і Китай в історичних зв'язках / В.М. Литвин // Голос України. – 2004. – 20 березня.
10. Пронь С.В. Китайський вектор зовнішньої політики України (історія, виклики сучасності, перспективи) / С.В. Пронь // Наукові праці Т. 69. – Вип. 56. – 2007. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2007/69-56-14.pdf>

11. Сосюкіна О. О. Розвиток відносин України та Китаю в гуманітарній сфері: друга половина ХХ ст. / О. О. Сосюкіна // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Історія. – 2012. – Т. 207, Вип. 195. – С. 25–29. – Режим. доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Npchdui_2012_207_195_7.pdf.

12. Развитие стратегического партнерства между Украиной и Китайской Народной Республикой: результаты, проблемы и перспективы. Материалы Международной научно-практической экспертной конференции, 28 мая 2013 г. – К.: ДАУ при МИД Украины. – 120 с.

13. Самойлов Н.А. Периодизация истории социокультурного взаимодействия России и Китая до 1917 г.: Методологические подходы / Н.А. Самойлов // Вестник СПбГУ. – Серия 9. Филология. Востоковедение. Журналистика. – 2009. – № 1 – 2. С. 209 – 214.

14. Костенко Ю.В. Від відносин дружби і співробітництва до стратегічного партнерства / Ю.В. Костенко // Україна дипломатична: наук. щоріч. / Дип. акад. при Мін-ві закордонних справ України, Головна дирекція по обслуговуванню іноземних представництв, Історичний клуб "Планета". – Вип. 12. – К.: 2011. – С. 385 – 408.

15. Скачков, П.Е. Очерки истории русского китаеведения / П.Е. Скачков. [Предисл. В.С. Мясников]. АН СССР, Ин-т востоковедения, Ин-т Дальнего Востока. – М.: Изд-во «Наука», 1977. – 505 с.

16. Лян Цян Китайско-украинские отношения стратегического партнерства и евразийская стратегия Китая / Лян Цян // Развитие стратегического партнерства между Украиной и Китайской Народной Республикой: результаты, проблемы и перспективы. Материалы Международной. научно-практической экспертной конференции., 28 мая 2013 г. – К.: ДАУ при МИД Украины. – С. 45 – 48.

РОЗДІЛ III

ІСЛАМСЬКИЙ СВІТ: ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ І ПРОБЛЕМИ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

УДК 327.8:323.272(5-15АВ)

Швед В. О.

«АРАБСЬКА ВЕСНА» В ТРАНСФОРМАЦІЙНІЙ ДИНАМІЦІ НАДБАНЬ, ГЛУХИХ КУТІВ І ПОЛІТИЧНОГО ДОСВІДУ: МІЖ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИМ ІДЕАЛОМ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ РИЗИКОМ

У статті досліджуються особливості та спрямованість трансформаційних процесів у сучасному арабському світі у контексті уроків «арабської весни». Аналізуються проблеми й перспективи формування «нового арабського порядку».

Ключові слова: «арабська весна», арабський світ, «новий арабський порядок», трансформаційні процеси.

Швед В. А. «Арабская весна» в трансформационной динамике приобретений, глухих углов и политического опыта: между цивилизационным идеалом и социально-экономическим риском.

В статье исследуются особенности и направленность трансформационных процессов в современном арабском мире в контексте уроков «арабской весны». Анализируются проблемы и перспективы формирования «нового арабского порядка».

Ключевые слова: «арабская весна», арабский мир, «новый арабский порядок», трансформационные процессы.

Shved V. O. «Arab Spring» in Transformation Dynamics of Achievements, Deadlocks, and Political Experience: between Civilization Ideal and Socio-Economic Risk.

The article studies particularities and directions of transformation processes in the contemporary Arab World in the context of the “Arab Spring” lessons. The article also analyses problems and perspectives of formation of the “New Arab Order”.

Key words: “Arab Spring”, Arab World, “New Arab Order”, transformation processes.

П'ята річниця початку останньої хвилі народних революцій у просторі арабського світу, яку узагальнено назвали «арабською весною», поставила перед необхідністю дати відповідь на кілька блоків питань з позицій набутого досвіду.

По-перше, осмислити глибинну суть цього феномена, потенціал його широкомасштабних революційних трансформацій. По-друге, проаналізувати його внутрішні та зовнішні протиріччя, що врешті-решт призвели принаймні до тимчасової поразки «арабської весни».

По-третє, виділити ті головні чинники й виклики, які наразі визначають процес формування нової парадигми розвитку арабського світу. І, нарешті, по-четверте, виокремити перспективи подальшої хвилі «арабської весни» та ті її формати, що нині вимальовуються на Арабському Сході.

Революційна хвиля на Близькому Сході та в Північній Африці стала результатом розвитку й загострення внутрішніх протиріч, що нагромаджувалися десятиліттями внаслідок нездатності їх розв'язання тими корумпованими диктаторськими режимами, які монополізували владу в більшості арабських країн. У цьому контексті глибинна суть спрямованості фундаментальних перетворень за «арабської весни» полягала у відродженні самобутньої ісламоцентричності. Це – цивілізаційна натуралізація арабського світу, відновлення його цивілізаційного коду на основі ісламу, збагаченого досвідом, знаннями й викликами XXI ст. [1, с.142].

Більшість науковців вважає, що нинішній етап глибоких трансформацій в арабському світі розтягнеться на багато років, можливо, на десятиліття. К. Біттер, фахівець Паризького Інституту міжнародних і стратегічних досліджень, наголошував, що події в арабському геополітичному та часовому всесвіті давно переросли межі сезонного визначення на кшталт «арабської весни», і визначаються такими подальшими «подійними фазами», як реакція на революційні події, розкол у таборі революційних сил, реванш прибічників реставрації, спроби контрреваншу ісламських активістів і відповідь на них консервативно-лаїцистського загалу. «Революційний процес вміщує революцію, контрреволюційні зусилля для блокування революції і те, що в кінцевому підсумку трапляється», – підкреслює він [2].

Через низку обставин «арабська весна», принаймні її перша хвиля 2010 – 2013 рр., зазнала поразки. «Весна», виходячи з її перспектив, як це стверджується у Вашингтоні й на самому Близькому Сході, більше нагадує тривалу зиму з невеликими надіями на позитивні зміни», – зазначає Д. Шенкер, директор програми арабської політики Вашингтонського Інституту Близького Сходу [3, с.1].

Починаючи з липня 2013 р., ісламський демократичний проект як провідна рушійна сила арабської весни та її головна структура – панарабська асоціація «Брати-мусульмани» – зазнали приголомшливого удару. Упродовж першого етапу трансформаційних перетворень у просторі арабського світу його політичними носіями

було зроблено чимало серйозних помилок, що призвели до часткового розвалу чи заціпеніння процесів культурно-політичної модернізації нинішнього стану. Серед основних внутрішніх причин потрібно виокремити:

– брак належного політичного досвіду, неготовність до виконання обов'язків керівної партії в країні, непрозорість, брак критики й самокритики у власних лавах. Політичні партії поміркованого ісламу в арабських країнах на початку революційних потрясінь знаходились лише на етапі свого становлення. Так, єгипетська «Партія свободи та справедливості» лише розпочала свою розбудову після революції 25 січня 2011 р., не розгорнувши навіть власної мережі регіональних структур;

– недостатня політична гнучкість, відданість догматизму й консервативній традиції. Скажімо, на політичну поведінку та обстановку всередині «братів-мусульман» негативно вплинуло їхнє довготривале перебування впродовж десятиліть в умовах підпілля, суворих переслідувань. Це серйозно позначилось на нерозвиненості внутрішньопартійної демократії в здійсненні політичного курсу та правління;

– брак досвідчених політичних менеджерів вищої й середньої ланки. Політичним партіям поміркованого ісламу, що стали до влади в Тунісі й, особливо, Єгипті, украй бракувало висококваліфікованих кадрів на рівні управління країною. Вони виявились неготовими до розробки й реалізації реалістичних і конкретних програм подолання кризи та оновлення своїх країн.

Значною мірою провали та поразки політичного ісламу, як і його лідерів, мали свої витoki в посиленні тенденцій до авторитаризму, вождизму, небажанні зважати на думку опозиційних сил. Як зазначають аналітики, ісламські лідери, передусім у Єгипті, продемонстрували зверхність щодо поглядів опозиції, і це викликало фрустрацію та лише посилило народні заворушення і нестабільність. Ці лідери вважають, що перемога на виборах дає їм мандат і значну свободу втілювати в життя власне бачення, навіть усупереч протидії. Там мало зважають на ідею консенсусу й позицію електоральних меншин [4].

Важливо підкреслити, що у контексті загальнодемократичного процесу партії та рухи поміркованого ісламу знаходяться фактично на початку шляху до демократії. Дуже відчутно на процес демократизації політичного ісламу впливає загальний рівень зрілості самого

арабського суспільства, як у цілому, так і в кожній окремій країні. Так, згідно з соціологічними опитуваннями, проведеними в Єгипті навесні 2012 р., виявилось, що 61 % єгиптян віддають перевагу саудівській фундаменталістській моделі держави і лише 17 % підтримують турецьку модель [5]. Такий низький рівень зрілості єгипетського суспільства мав великий вплив на рівень зрілості єгипетських «братів-мусульман». Тому з урахуванням особливостей ідеологічної бази й політичної практики «братів-мусульман», їх можна охарактеризувати не як демократичну партію з ісламською ідеологією, а як поміркований теократичний авангард, що спрямовує свої зусилля на досягнення соціальної підтримки й завоювання політичної влади для протистояння західному політичному й культурному впливові в Єгипті [6].

В аналітичній довідці групи провідних фахівців Вашингтонського інституту Близького Сходу «Ісламісти в уряді: чи стануть вони поміркованими при владі?» розглядається комплекс причин, що призвели до втрати влади в Єгипті «братами-мусульманами» та їхнім висуванцем – М. Мурсі, які не витримали іспит на «поміркованість». По-перше, зазначають автори документа, «Братство» було вкрай занепокоєне можливістю втрати внутрішньої однакості, що заважало б стрімкій консолідації влади. По-друге, його нетерпимість до інакодумців – це ще одна характерна ознака «Братства», що підкреслювало свою винятковість. Конституційна декларація М. Мурсі, у якій він затвердив сумнівну виконавчу владу, є найкращим прикладом цього. По-третє, «Братство» опинилося перед небезпечним викликом унаслідок безкомпромісності салафітів, і це змусило його ухвалити вкрай теократичну конституцію [7]. На початку «арабської весни» єгипетські ісламісти зіткнулися з такою ситуацією, до якої вони не були готові. Угрупування на кшталт «братів-мусульман» поєднувало в собі особливості як політичної партії, так і релігійного руху, що спричиняло постійну напругу всередині «Братства». Незважаючи на те, що воно намагалося поводити себе прагматично, його ефективність обмежувалась релігійно-політичною діяльністю, адже кінцевою метою «Братства» була ісламізація суспільства. При цьому воно спиралось на консервативні настрої єгипетського суспільства, заявляючи, що виконує «народну волю».

Як зазначав старший науковий співробітник Вашингтонського Інституту Близького Сходу Х. Аль-Анані, «більшість ісламістських

рухів в арабському світі дотримуються консервативного й застарілого світогляду, який уже не може дотягнутися до потреб і сподівань, що зумовили «арабську весну» три роки тому» [8].

Консерватизм, або брак революційної ідеології, і надалі залишається несумісним із новим середовищем, що виникло внаслідок падіння старих режимів. Більшість арабської молоді, яка виходила на вулиці, була заряджена переважно революційною та амбіційною пропагандою, що закликала змінити своє життя й долю. Більш того, ісламістські рухи, як виявляється, відбивають інтереси традиціоналістського й консервативного соціального блоку, що намагається зацементувати арабські суспільства. Х. Аль-Анані стверджує, що саме нездатність створити продуктивну революційну платформу є в дійсності найважливішою причиною повалення «Братства».

Вирішальну роль у тимчасовій поразці ісламського демократичного проекту відіграла політика арабських монархій, що входять до Ради співробітництва арабських держав Затоки. Авторитарні консервативні монархічні режими убачали велику загрозу для подальшого існування своїх режимів у поширенні великого впливу «братів-мусульман». Адже поміркованим ісламом стверджувалася виборність державної влади, існування і діяльність політичних партій, що безпосередньо суперечило основам монархій. Саме тому Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати та Кувейт об'єднали свої зусилля не лише для організації відсторонення від влади в Єгипті президента М. Мурсі та «братів-мусульман», а й для надання величезної допомоги в обсязі 12 млрд дол. новій владі Єгипту, що скинула «братів». Така підтримка відкрила нинішньому єгипетському режимові можливість уникнути економічного колапсу й досягти більш сприятливих умов для перемовин із Міжнародним валютним фондом щодо надання кредиту [9]. Саудівська Аравія задекларувала визнання «братів-мусульман» терористичною організацією, так само як і Хезболлу та Аль-Каїду, ще раз продемонструвавши свій страх перед експортом єгипетської революції на весь арабський світ і особливо у простір Аравійського півострова [10].

Значну частину відповідальності за поразку першої хвилі сучасних арабських революцій можна покласти й на нинішню адміністрацію президента США. На самому початку цих революцій Б. Обама їх беззастережно підтримав. У своїй промові 19 травня 2011 р.

перед співробітниками Держдепу США він наголосив на підтримці цих повстань своєю адміністрацією, визнав надії та сподівання арабів на звільнення від автократичних режимів і на утвердження демократичних принципів в арабських суспільствах. Б. Обама правильно з'ясував суть народних революцій як шлях до формування демократичних інститутів. Однак він не виявив належної послідовності й наполегливості щодо їх підтримки, особливо тоді, коли революції зіткнулися з безліччю проблем і протиріч. Саме на той час позиція США була невиразною і не визначалась чіткістю завдань [11].

Ставлення до арабської весни американською адміністрацією було непослідовним і коли доводилось обирати, як правило, трансформаційний процес поступався ширшій стратегії балансування. Практично не було жодного коментаря щодо жорсткого придушення протестів у Бахреїні через побоювання зіпсувати свої відносини з союзниками – арабськими монархіями зони Затоки. Адміністрацією США було дозволено Саудівській Аравії очолити перехідні процеси в Ємені, що призвело до антидемократичних наслідків. Вона намагалася віднайти й зберегти баланс у підтримці постреволуційних лідерів Єгипту, чи то військових, чи то «братів-мусульман»; спостерігала за тим, як Лівія після закінчення війни скочувалася до анархії та хаосу насильства. Б. Обама правильно зрозумів трансформаційний потенціал «арабської весни», але не спромігся спрямовувати її в належному напрямі.

Частково це відбувалося внаслідок деструктивних дій головних політичних сил революції, частково – деструктивної ролі союзників Сполучених Штатів у регіоні, що докладали чималих зусиль для того, щоб зірвати будь-який рух до демократії. Адміністрація Б. Обама не виділила достатніх ресурсів, потрібних для підтримки політичних перетворень у Тунісі та Єгипті. Фінансової допомоги, наприклад Єгипту, виділялося значно менше, ніж вимагала ситуація, на відміну від дій союзників США, таких, як Саудівська Аравія та Об'єднані Арабські Емірати, що надали значно більшу допомогу опозиційним політикам у Єгипті.

Отже, підхід Б. Обама до «арабської весни» виявився вкрай непослідовним. Американська адміністрація симпатизувала намірам протестантів і сподівалась підтримати демократичні перетворення. Однак вона зіткнулася з тим, що такі її дії можуть призвести до руйнації регіонального порядку, підтримуваного Сполученими Штатами, і за який виступали їх найближчі союзники в регіоні.

Зрештою, після поразки демократичних перетворень, адміністрація США врешті-решт змирилася з новими реаліями в Близькосхідному регіоні [12].

Воднораз, Сполучені Штати й надалі інтенсивно працюють із Тунісом та його новим керівництвом. Фактично американська адміністрація здійснює пряму протекцію нинішньої багатопартійної моделі розвитку політичного процесу в Тунісі, який вона рекламує як єдиний безперечний успіх «арабської весни». Адміністрація Б. Обама через формат Стратегічного Діалогу із Тунісом відновила підтримку Тунісу як єдиної країни в арабському світі, де «арабська весна» як глибокий процес внутрішніх трансформацій триває і зміцнює демократичні засади розвитку цієї країни [13].

Нині арабський світ переживає складний етап свого розвитку, що супроводжується чи не найбільш драматичними в його новітній історії радикальними трансформаціями, глибоким переформатуванням геополітичного балансу в його просторі та пошуками нової парадигми розвитку відповідно до тих реалій і викликів, що виникли останнім часом.

Нинішню ситуацію в арабському світі одні дослідники порівнюють із неконтрольованим хаосом, гуманітарною катастрофою, інші з періодом, що переживала Європа в роки Тридцятилітньої війни ще в далекому XVII ст., а треті вбачають у ній народження нового геостратегічного ландшафту, її нової архітектури.

Прихильники перших двох версій наголошують на тих деструктивних тенденціях у сучасному арабському світі, що здатні призвести до катастрофічних результатів або сценаріїв упродовж кількох наступних років, якщо уряди й керівництво арабських країн не змінять нинішню тенденцію розвитку. Це знаходить, по-перше, свій вияв у політичному насильстві, що заповнило арабське суспільство. Передусім таке насильство пов'язане з виникненням самопроголошеної так званої Ісламської держави (ІДІЛ) і втратою державного контролю над національними територіями, на яких проживали мільйони громадян, в основному в Іраку, Сирії та Лівії. Наразі більш ніж третина світових біженців – це біженці з арабського регіону, де це лихо зачепило принаймні дев'ять арабських країн. Масовий потік біженців, особливо останнім часом, призводить до того, що руйнується багата мозаїка релігій та етносів, властива арабським суспільствам. У багатьох країнах стрімко поширюється тенденція на користь унітарної гомогенності.

У самих країнах регіональні та внутрішні відповіді на політичне насильство спричиняють соціальну поляризацію, якої раніше не було. У Єгипті, Ємені, Лівії, Сирії, Іраку та інших країнах політичний процес призводить до викривлених форм політики ідентичності, що руйнують довіру в самих суспільствах щодо національних держав та їх урядів.

По-друге, відбувається процес дезінтеграції законності та влади в арабських країнах. Арабські революції, що відбулися кілька років тому, стали виявом посиленої незгоди з чинними системами управління. Наступ контрреволюційних сил супроводжується сплеском насильства. Нині такі національні столиці як Багдад, Сана, Тріполі й Дамаск фактично втратили контроль над територіями на користь ворожим силам. Формальні ознаки державності, такі, як національний суверенітет і контроль над національною територією та інструментами насильства, включно з армією, наразі розкладаються й замінюються альтернативними структурами. Нові військово-політичні актори, на кшталт Ісламської держави, чинять виклик ідеї національної держави й конструюють альтернативні політичні реалії. Виникають нові й невідомі моделі «державних» систем і ці утворення пропонують відповідні ідеї державності, ідентичності та суспільства. Це означає, що політичні еліти й керівні партії потребують врахування тенденції до посилення ролі нових політичних акторів, включно з польовими командирами; досить важливими стають нові типи угод, менш традиційні, аніж були до цього, із тим, щоб покласти край конфліктам.

Країни, де не втрачено державного контролю, нині переживають посилену фрагментацію в політиці або повернення до авторитарного правління, за винятком Тунісу, де виникнення нових політичних партій і громадських організацій є показником більш демократичних тенденцій. Широке розчарування в політичному процесі, його ігнорування, особливо молодим поколінням, може загрожувати майбутньому. У таких країнах, як Єгипет, громадянські свободи та основні права розтоптуються в ім'я національної безпеки й боротьби проти екстремізму. Значне зниження демократії здатне лише викликати асоціальні настрої та каналізувати найбільш активних громадян до пошуків альтернативних варіантів висловлення своєї незгоди [14].

Отже, нинішня криза, як в цілому в районі Близького Сходу й Північної Африки, так і просторі всього арабського світу, є наслідком

колапсу старої системи, неспроможної вдовольнити надії та сподівання народів регіону [15]. Водночас вона є наслідком поразки першої хвилі «арабської весни», що прокотилася в деяких арабських країнах у 2010 – 2013 рр. і спричинила поширення войовничого ісламізму, загострення сунітсько-шіїтського протистояння та викликала інші негативні й деструктивні явища. Інша група науковців та аналітиків стверджує, що саме в таких, образно кажучи, пологових муках наразі народжується новий дизайн і геостратегічний ландшафт Близькосхідного регіону. Його найбільш характерною ознакою є активне перетворення арабського світу на впливового суб'єкта регіональної та світової політики [16, с. 111]. За визначенням журналіста-міжнародника В.Федяніна, «арабський світ намагається перетворитися з поля битви світових держав на гравця, залишивши неprestижну роль звичайного спостерігача в минулому. Цей процес очолила Саудівська Аравія, що стала фактичним лідером арабських держав» [17].

Здобуття арабським світом своєї нової ролі в глобальному й регіональному балансі сил супроводжується активними пошуками нової парадигми його сучасного розвитку відповідно до тих реалій і викликів, що виникли останнім часом.

Які ж головні чинники визначають цей фундаментальний зсув у геостратегічному ландшафті регіону Близького Сходу й Північної Африки? Це, передусім, серйозне перегрупування Сполученими Штатами Америки своїх сил і потенціалу на світовій арені зі значною корекцією своєї близькосхідної стратегії. Починаючи з 2012 р., США розпочали кардинально розвертатися в зону Азійсько-Тихоокеанського регіону. У Вашингтоні при цьому заявили не лише про зміну пріоритетів, а й про заплановане зменшення питомої ваги Близького Сходу в його планах. Така фундаментальна рокировка висувала перед Білим Домом завдання досягнення більш стабільної системи регіональної безпеки на Близькому й Середньому Сході через поступове введення в його геостратегічний простір Ірану як одного зі стовпів нової системи регіональної безпеки. 2013 року новим президентом Ірану став М. Роухані, і це дало підстави американцям сподіватись на початок поступової трансформації Ірану з країни, що лише створює серйозні проблеми, на країну, що разом з іншими допомагає їх розв'язувати. Заради цього адміністрація президента США Б. Обама разом зі своїми союзниками уклала в липні 2015 р. всеохоплювальну угоду з Іраном щодо його ядерної програми [18, с. 109–115].

Це створило необхідні передумови для запланованого маневру щодо нової ролі Ірану в Близькосхідному регіоні.

У своєму програмному інтерв'ю з відомим американським журналістом Т. Фрідманом американський президент визначив ті головні обставини, що сприятимуть реалізації нового підходу до Ірану. Так, на переконання Б. Обами, «перемога Роухані на виборах продемонструвала бажання іранського народу возз'єднатися з міжнародним співтовариством, його занепокоєння економікою і бажання вийти на глобальні ринки». Другою обставиною, на якій базується новий курс США щодо Ірану, є переконаність у тому, що Іран стане набагато сильнішим міжнародним гравцем і припинить агресивну риторику відносно своїх сусідів. Також, враховуючи розміри країни, її населення й ресурси «Іран здатний стати досить успішною регіональною силою» [19].

Водночас щодо своїх найближчих союзників в арабському світі, а саме Саудівської Аравії та інших держав, що є членами Ради співробітництва арабських держав Затоки, Сполучені Штати взяли курс на підштовхування цих країн до більш активної та узгодженої політики в регіоні, формування ними об'єднаної та інтегрованої військової потуги, а також здійснення в цих країнах більш системних і глибоких внутрішніх реформ для забезпечення внутрішньополітичної стабільності [20].

Упродовж останніх десятиліть США брали на себе фактично непосильну ношу розв'язання власноруч багатьох ключових проблем Близькосхідного регіону та арабського світу. Як зазначав один із співробітників Центру Карнегі, роками можна було спостерігати таку картину: відносно будь-якої проблеми арабські партнери Америки задавалися питанням – як ви, американці, будете розв'язувати наші проблеми? Відповідні уряди США обіцяли велику підтримку, витрачали безрезультатно мільярди доларів із тим, щоб протистояти тим загрозам, які здебільшого виникали через власні помилки арабських союзників. І, нарешті, нинішня американська адміністрація, образно кажучи, дає арабським лідерам вільний пас стосовно своїх внутрішніх проблем [21]. Саме в цьому контексті слід розглядати міркування Б. Обами під час вже згадуваного інтерв'ю з Т.Фрідманом щодо необхідності здійснення глибоких трансформацій у самих арабських країнах, лідери яких, замість їх розв'язання намагаються роздмухувати жупелом «іранської агресії» з тим, щоб переключити невдоволення широких народних мас на зовнішнього ворога.

Аналізуючи такі маневри багатьох арабських лідерів, американський президент підкреслював, що найбільші ризики походять не від Ірану, а від невдоволення громадян політикою своєї влади, від безробіття й руйнівної нігілістичної ідеології. І зосередитись, наголошує Б. Обама, потрібно на зміні політики в самій країні, щоб у сунітської молоді з'явилися й інші орієнтири, окрім ІДІЛ [22].

Така зовнішньополітична лінія Вашингтона стосовно своїх арабських союзників має за мету змусити їх виявляти більшу відповідальність і виробити таку оптимальну модель свого розвитку та взаємовідносин із Іраном, яка б відповідала тим реаліям у регіоні, що стають провідними тенденціями.

Спочатку серед арабських партнерів Сполучених Штатів Америки панувала розгубленість і розчарування, водночас вони стали виробляти нову лінію поведінки в Близькосхідному регіоні з урахуванням нової позиції Вашингтона. Нинішній розворот Сполучених Штатів змусив їх найближчих союзників в арабському світі – Саудівську Аравію, Об'єднані Арабські Емірати та Раду співробітництва арабських держав Затоки – здійснити низку рішучих кроків на шляху забезпечення найбільш вигідних для себе позицій у регіоні після його переформатування. Так, було організовано військовий переворот у Єгипті й насильницьке відсторонення від влади демократично обраного президента М. Мурсі. Нині стає більш очевидним, що головною причиною такого перевороту стала підозра в тому, що М. Мурсі зближується з Іраном і впроваджує в життя деякі важливі аспекти іранської моделі влади – «велаєти а факіх». Наступним кроком стала розправа з панарабською асоціацією «Брати-мусульмани» від Єгипту до Аравійського півострова, де цю структуру фактично витісняють із політичного простору арабського світу. На думку аравійських монархів, «брати-мусульмани» являють собою сунітську версію того політичного ісламу, який переміг в Ірані під час ісламської революції 1979 р. і зцементував нинішній арабський режим.

Іншим кроком Саудівської Аравії стала низка ініціатив зі значного поглиблення рівня інтеграційних процесів у рамках Ради співробітництва арабських держав Затоки, насамперед у військово-політичній галузі. Особливо важливим роком у зазначеному процесі став 2014 р., упродовж якого Саудівській Аравії вдалося урегулювати серйозний конфлікт із Катаром через відкриту підтримку останнім асоціації «братів-мусульман». Надзвичайний саміт Ради

співробітництва арабських держав Затоки в Ер-Ріяді 16 листопада, а згодом наступний 6 грудня в Досі нормалізували відносини між Саудівською Аравією та Катаром і стали новою сходиною у створенні об'єднаного командування, спільних військово-морських сил, поліції та заклали, із погляду аналітиків, «новий арабський порядок».

Отже, Саудівська Аравія розпочала мобілізацію потенціалу всієї сунітської частини арабського світу. І, нарешті, для боротьби проти ІДІЛ, а також хусітським наступам у Ємені створена арабська коаліція, до якої, окрім аравійських монархій, увійшли Йорданія, Єгипет і Марокко [23].

На останньому саміті США і країн-членів Ради співробітництва арабських держав Затоки у Кемп-Девіді (травень 2015 р.) було продемонстровано, що араби, попри всі свої запевнення у незмінності дружби зі США, виявили готовність до здійснення свого самостійного зовнішньополітичного курсу. Арабські країни, передусім Саудівська Аравія та її найближчі союзники в Раді співробітництва арабських держав Затоки, розпочали свій власний процес формування нових політичних і безпекових реалій в арабському світі, спираючись на допомогу США, Євросоюзу та деяких інших зовнішніх партнерів, але намагаються діяти так, щоб на новому арабському порядку не було поставлено клейма «зроблено в США» [24].

Досить серйозні корективи, насамперед у зовнішньополітичний курс Саудівської Аравії, вніс прихід до влади нового короля Салмана бен Абдель Азіза. – нинішнього лідера арабського світу, який очолює формування нової архітектури арабського простору. Новий король уже розпочав системні трансформаційні процеси в усіх аспектах життя: внутрішньополітичному, регіональному й міжнародному. Фактично, король Салман став першим у династії Саудів, хто збагнув масштабність і наслідки тих корекцій у близькосхідній політиці США, стратегічний союз із якими Саудівська Аравія має ще з 1930-х років. Нині при новому королі в Ер-Ріяді усвідомили, що у справах досягнення своєї безпеки в регіоні вони мають покладатися лише на себе. І цей виклик було прийнято. Саме в цьому криється суть тієї версії «арабської весни», яку наразі здійснює король Салман у зовнішній політиці [25].

У найбільш концентрованому вигляді зовнішньополітичний курс нового короля полягає в максимальній мобілізації всього потенціалу сунітської частини арабського світу (а це переважна більшість арабів),

пошуках шляхів примирення з тими недавніми відкритими опонентами, як, наприклад, «брати-мусульмани» чи Хамас, спробах віднайти принаймні тимчасових нових союзників на міжнародній арені, не підриваючи при цьому стратегічне партнерство зі США, що було продемонстровано під час його першого візиту до Вашингтона [26].

У своєму прагненні заручитись якнайширшою підтримкою нових регіональних партнерів король Салман намагається відновити стосунки з «братами-мусульманами» та Хамасом, які при попередньому королі були класифіковані як терористичні організації. Зусилля нового короля спрямовуються на відкриття нових каналів співпраці з цими впливовими ісламістськими угрупованнями, значне пом'якшення офіційної риторики щодо зазначених структур. Так, наприклад, у Ємені, Саудівська Аравія співпрацює з Партією реформ – гілкою «братів-мусульман» у цій країні. Король Салман зустрівся і з такими впливовими лідерами «братів-мусульман», як шейх Ю. Карадаві, шейх М.аль-Занадані та ін. Під час цих та інших зустрічей офіційні саудівські посадовці попросили забути минуле й розгорнути нову сторінку в їхніх відносинах. «Брати-мусульмани» й Хамас допомагають Саудівській Аравії покращити відносини з Туреччиною та Катаром [27].

При всій своїй нинішній упередженості до Ірану та його зовнішньополітичного курсу, як у самій Саудівській Аравії, так і в усьому арабському світі, поширюється й утверджується думка про важливість та вигідність пошуку компромісів із Іраном. Такі погляди були широко представлені на останньому Всесвітньому економічному форумі щодо Близького Сходу й Північної Африки 22 – 23 травня 2015 р. Наприклад, заступник прем'єр-міністра Іраку С. М. Аль-Мушлаг зазначив, що всі виграють від того, якщо буде досягнута угода з Іраном [28]. Емір такої аравійської монархії, як Катар, що традиційно є конкурентом Саудівської Аравії, шейх Тамімбін Хамадбін Каліфа аль-Тані, відкрито виступив за нормалізацію відносин із Іраном. У телефонній розмові з президентом Ірану М. Роухані на початку священного місяця Рамадан емір Катару закликав до усунення розбіжностей між двома країнами та заявив, що «Іран може відігравати важливу роль у встановленні миру й безпеки в регіоні» [29].

Характерна деталь: відомий у США Арабсько-американський інститут та дослідницька служба Зогбі провели широке соціологічне дослідження через представників бізнесових кіл країн, що входять до

Ради співробітництва арабських держав Затоки. Так, значна більшість арабських бізнесменів схвалила вірогідність відкриття іранської економіки для співпраці. Лише одна десята частина респондентів відповіла негативно. Три чверті опитаних висловили свою згоду на іранський внесок в регіон, дві третини заявили, що вітатимуть можливість інвестування в іранську економіку [30]. На підставі цих фактів можна стверджувати, що найбільш креативна та активна частина арабського суспільства (причому саме в аравійських монархіях, що безпосередньо межують із Іраном) схвалює арабо-іранську нормалізацію та взаємовигідну співпрацю.

Лідерські амбіції Саудівської Аравії в керівництві новим арабським блоком базуються на значних успіхах в економічному розвитку самої Саудівської Аравії та інших аравійських монархій. Так, лише чотири країни із шістки – Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати, Катар та Кувейт – мають загальний внутрішній валовий продукт в обсязі 1,5 трлн дол. і знаходяться, якщо порівняти з найбільш розвинутими країнами, у ніші між Канадою, Австралією й Південною Кореєю. Навіть враховуючи зниження цін на нафту, їх економіки залишаються сильними. Уряди спрямовують свої великі фінансові резерви для продовження амбітних внутрішніх проектів, що включають розвиток інфраструктури і створення нових робочих місць для населення, кількість якого стрімко збільшується. Успіхи в економічному розвитку цих країн важливі не лише для власного населення, а й для мільйонів експатріантів, які працюють у цих країнах у важких і несправедливих умовах. Вони щорічно переказують додому 50 млрд дол. і тим самим роблять регіон Аравійського півострова найбільшим джерелом валютних переказів [31].

Чи стануть ці настрої стимулом до відповідних дій влади в Саудівській Аравії та інших аравійських монархіях – покаже майбутнє. Наразі влада в цих державах, особливо в Саудівській Аравії, має достатньо жорстку позицію щодо Ірану. Мабуть, вони добре усвідомлюють сумні уроки України, яка свого часу добровільно відмовилася від ядерного потенціалу, не отримавши натомість надійних зобов'язань країн-гарантів. Та й нинішні реалії щодо наявних можливостей для України отримати необхідну сучасну зброю їм добре відомі. Тому Саудівська Аравія проробляє кілька варіантів оволодіння власною ядерною зброєю в разі здобуття її Іраном. Скоріше за все, лише після того як в Ер-Ріяді віднайнуть можливість

набуття ядерного паритету з Іраном, бодай на рівні вірогідних сценаріїв такого досягнення, Саудівська Аравія та її союзники на півострові робитимуть певні кроки для послаблення напруги з Іраном, віднайдення з ним компромісів стосовно розв'язання сирійського, єменського, іракського та ліванського вузлів і переведенні арабо-іранського конфлікту в русло змагання двох моделей розвитку в ісламській частині Близькосхідного регіону. Те, що відбувається нині в арабському експертному та інтелектуальному середовищі, можна охарактеризувати як «стратегічне переосмислення» суворих уроків нещодавнього минулого з тим, щоб розробити всебічну стратегію виходу арабського світу з того хаосу, у якому він перебуває, і надалі відчинити двері для системної та глибокої модернізації арабського суспільства [32]. Показовим у цьому є деякі висновки 9-го щорічного форуму Аль-Джазіри в Досі (травень 2015 р.). Так, засновник форуму В. Канфар висловив надію, що частковий вихід Сполучених Штатів із Близькосхідного регіону є гарною можливістю для самоорганізації арабів, які мають заповнити собою той вакуум, що виникне, і що утвердження арабського лідерства в регіоні має спиратись на мультикультуралізм та об'єднання у більшість всіх арабів-сунітів, шіїтів, представників інших релігійних меншин [33].

Отже, нині в арабському світі відбувається серйозне переформатування його геополітичної складової на основі фактичної реанімації принципів та ідей Дамаської Декларації 1991 р., що виникла одразу ж після звільнення Кувейту від саддамівської окупації. Шість аравійських монархів пообіцяли в цьому документі працювати над «новим арабським порядком через ініціювання спільної арабської роботи». Здається, лише тепер остаточно визрівають необхідні зовнішньо- та внутрішньополітичні передумови для виходу арабських країн на світову шахівницю як повноправних акторів регіональної та глобальної політики.

На особливості й темпи нинішнього етапу глобальних трансформацій арабського світу, пошуку ним свого нового місця в системі глобальної та регіональної безпеки останнім часом значно впливають деякі нові важливі чинники.

1. Різке загострення сунітсько-шіїтського протистояння, що розпочалося після порушення певного балансу між сунітською та шіїтською частинами Близькосхідного регіону внаслідок прямого воєнного вторгнення США до Іраку та ліквідації режиму С. Хусейна. Урешті-решт таким дисбалансом була підвищена на новий рівень

непримиренна боротьба за гегемонію в Близькосхідному регіоні між Саудівською Аравією як безперечним лідером сунітської частини не лише арабського, а й усього ісламського світу, та Іраном як центром шіїтської частини ісламської умми.

В епіцентрі протистояння Саудівської Аравії та Ірану опинилася Сирія. 2011 року в цій країні спалахнуло народне повстання проти чинного режиму Б. Асада, який обстоює інтереси алавітської меншини – гілки шіїзму. Питома вага алавітів у Сирії становить 11 % усього населення, переважна частина якого – суніти. Криваве протистояння в Сирії триває вже п'ятий рік. Це пояснюється переважно тим, що Б. Асаду допомагають Росія та Іран. Росія вбачає в нинішньому сирійському режимі Б. Асада головний і чи не єдиний оплот своєї присутності в арабському світі, який дає можливість мати свій центр впливу на регіон і військово-морську базу на середземноморському узбережжі Сирії у м. Тартус. Для Ірану нинішній сирійський режим Б. Асада є фактично центральною частиною шіїтської вісі, так званої «вісі опору» як знаряддя нав'язування свого впливу та гегемонії в масштабах усього Близького й Середнього Сходу. Тому Росія та Іран надали режимові Б. Асада велику військово-технічну й пряму військову допомогу, що призвело до пролонгації його існування з усіма негативними наслідками (300 тис. загиблих, понад 12 млн біженців, у тому числі й сотні тисяч упродовж останніх місяців до Європи тощо).

2. Фактичний розпад державних структур у Сирії та сусідньому Іраку, де впродовж кількох років не вщухає збройне протистояння між головними релігійно-етнічними групами – сунітами, шіїтами, курдами, значна радикалізація суспільства на цих територіях спричинили врешті-решт виникнення такого військово-політичного феномена, як Ісламська держава (ІДІЛ). За своєю суттю ІДІЛ являє собою квазідержавне утворення на частині території Іраку та Сирії, ідеологією якого є суміш найбільш реакційних і радикальних форм ісламського екстремізму. ІДІЛ заявляє про намір встановити панісламський халіфат, не визнає нинішніх національних кордонів, міжнародних норм та інститутів.

Упродовж короткого періоду, буквально за лічені місяці влітку 2014 р. ІДІЛ захопив велику територію, створив достатньо сильну армію і перетворився на смертельну небезпеку не лише для арабського світу, а й всієї мусульманської умми і навіть людства. На території Іраку та Сирії ІДІЛ контролює територію з населенням

понад 10 млн, а також невеликі анклавів в Лівії, на Синайському півострові, Нігерії та Афганістані [34]. Боротьба проти цього зла стала одним із головних завдань всієї людської цивілізації. Було створено велику міжнародну антитерористичну коаліцію, до якої входять понад 65 країн світу. Сили міжнародної коаліції завдали відчутних ударів по збройним силам та інфраструктурі ІДІЛ. Проте це найбільш могутнє терористичне та екстремістське угруповання, зіткнувшись із серйозними провалами і першими поразками в Сирії та Іраку, намагається перенести свої удари на інші території, у тому числі і в Європу, посилюючи свою глобальну терористичну мережу. Саме таким страшним терористичним ударом стали події в Парижі 13 листопада 2015 р., що забрали життя майже півтори сотні мирних жителів [35].

3. Значне ускладнення геополітичної ситуації в зоні арабського світу через відкрите воєнне втручання Росії в сирійський конфлікт із кінця вересня 2015 р. До цієї країни в короткий термін були відправлені десятки військових літаків, тисячі військовослужбовців, у тому числі регулярні частини. Головними цілями прямого втручання Росії в ситуацію в Сирії стали такі. По-перше, зберегти Б. Асада як політичну фігуру, за допомогою якої Росія й надалі контролюватиме принаймні частину Сирії, у тому числі нинішню військово-морську базу в м. Тартус, створити передусім у алавітських районах такий собі укріпрайон, контрольований Росією з тим, щоб зберегти свою військову присутність на Близькому Сході й позиціонувати себе як світову державу, без якої не можна розв'язувати будь-які важливі міжнародні проблеми, у тому числі й у Близькосхідному регіоні. По-друге, відвернути увагу як російського суспільства, так і світової громадськості від агресії Росії на Сході України та анексії Криму. Домогтися від Заходу зняття або принаймні пом'якшення економічних санкцій та повернення у «велику вісімку».

Перебіг безпосереднього російського втручання в сирійську кризу є демонстрацією того, що російські війська завдають удари переважно не по позиціях ІДІЛ, а по загонах сирійської опозиції, що воюють із військами

Б. Асада, Ірану, Хезболли, шійтського ополчення Іраку і тим самим протиставляють себе абсолютній більшості арабського світу і міжнародній антиіділівській опозиції. Така авантюристична політика путінського режиму не лише не сприяє організації успішної боротьби проти ІДІЛ, а навпаки призводить до її затягування. Примітно, що

значна частина аналітиків пов'язує виникнення та нинішню діяльність ІДІЛ із діями російських спецслужб, які у такий спосіб створили доволі ефективний інструмент для вирішення завдань, вигідних сучасній Росії, а саме – дестабілізувати арабський світ, не дати йому можливості об'єднатись у єдиний могутній альянс, призупинити падіння ціни на нафту, створити осередки безперечного впливу Росії на політичні та економічні процеси в районі Близького Сходу й Північної Африки.

За таких умов особливого значення для майбутнього арабського світу має розробка та успішне втілення тих моделей розвитку, що найбільше відповідають багатоманітності арабського простору, його культурній, етнічній і релігійній розмаїтості, які слід сприймати не як його слабкість, а навпаки – як силу [36].

Таке переформатування арабського світу в контексті сучасних викликів здійснюється за допомогою двох головних моделей розвитку й модернізації. Наразі в просторі арабського світу виділяються дві основні моделі: аравійська й туніська.

Провідною за нинішніх умов арабського світу є аравійська модель. Вона реалізується в аравійських монархіях, що створили Раду співробітництва арабських держав Затоки. Упродовж останніх десятиліть аравійські монархії, очолювані Саудівською Аравією, перетворились на своєрідний локомотив розвитку арабського світу і стали досить могутньою економічною, фінансовою, військовою й дипломатичною потугою, завдяки якій успішно поглиблюються інтеграційні процеси в рамках Ради.

Аравійські монархії спромоглись, завдяки своїм зваженим внутрішньополітичним підходам, приборкати «огульну» демократизацію регіону Затоки, відбити перший наступ «арабської весни», зосередивши власні духовні й матеріальні ресурси на модернізації та адаптації місцевих реалій до глобалізаційних викликів. Так само «аравійська шістка» спромоглася підключитися до магістральних тенденцій цивілізаційного розвитку, не позбуваючись самоідентичності та автохтонності, запропонувавши світові унікальну формулу гармонізації західної культури з традиційними цінностями мусульманських суспільств [37, с.18]. Арабська модель обмеженої демократії як політичного устрою монархій Аравійського півострова, не вимагає негайного реформування і досить успішно конкурує з західними моделями демократії, оскільки політичні функції та завдання дорадчих органів дають можливість кваліфікувати їх як

доволі демократичні інститути з перспективами подальшого розвитку. У країнах «аравійської шістки» здійснюється політична модернізація за «східним типом». Це специфічна модель реформування політичної системи, якою передбачається здійснення синтезу демократичних принципів, норм конституційного лібералізму й певної політичної культури в її конфесійній і регіональній своєрідності.

Модернізаційний поступ країн-членів Ради співробітництва арабських держав Затоки визначається такими ознаками:

- високий рівень валового національного доходу, що створює можливості аравійським монархіям самостійно розвивати економіку, реалізовувати масштабні національні проекти без залучення ресурсів міжнародних фінансових інститутів, підконтрольних Заходу;

- «ісламізація» політики: в ідеологічній основі політичної системи монархічних режимів є іслам, що насамперед впливає на політичні процеси в арабських монархіях, визначає сталість політичної конструкції, яка забезпечує монархічну владу;

- еволюція функцій політичної системи, поступовий розвиток політичного плюралізму, поширення обмежених форм і механізмів у політичному режимі, реформування національних правових систем, розширення і вдосконалення політичних норм і традицій відповідно до норм сучасності.

Слід підкреслити, що «аравійська» модель розвитку й модернізації відповідає саме реаліям, цінностям і традиціям аравійського суспільства, що й донині позначаються консерватизмом, глибоко укоріненими традиційними цінностями мусульманського суспільства. Незважаючи на те, що вона успішно реалізовується в країнах-членах Ради співробітництва арабських держав Затоки, вона характерна саме для консервативних монархічних режимів і, на наше переконання, мало підходить для арабських країн із республіканською формою правління, що мають, по-перше, значний досвід політичного плюралізму, по-друге, більшу частину суспільства, що дотримується секуляристських традицій, або обстоює позиції арабського націоналізму. Саме для цієї частини арабського світу найбільш прийнятною та органічною є «туніська» модель розвитку, основні параметри якої склалися в процесі «аравійської весни», яку в Тунісі називають «жасминою революцією» 2010 – 2013 рр.

Політична відповідальність і зрілість головних політичних сил Тунісу – як ісламістської «Ан-Нахди», що була керівною в країні впродовж 2011 – 2013 рр., так і її опонентів – ліберальних і світських

сил, сприяли тому, що Туніс уникнув повторення кривавого шляху Єгипту після військового перевороту в липні 2013 р. Було досягнуто компромісу: Ан-Нахда добровільно поступилася владою і було створено коаліційний уряд, що відчинило двері для подальшого мирного розвитку Тунісу на шляху демократії та забезпечення прав людини. У лютому 2014 р. в Тунісі схвалено найбільш прогресивну в арабському світі конституцію, підтриману як ісламістами, так і світськими силами. Конституцією забезпечувалось місце в суспільстві для всіх груп завдяки мирній ротатії влади, поважанню прав жінок і гарантії захисту свободи висловлювань і віри [38]. Значну роль у досягненні історичного компромісу між провідними силами країни та її подальшого просування на шляху до демократії відіграв Квартет національного діалогу. До його складу входять 4 організації: Загальний трудовий союз, Союз промисловців, торгівлі й ремесел, Ліга прав людини та Орден адвокатів. У жовтні 2015 р. Комітету за його роль в утвердженні в країні демократії після «жасминової революції» було присуджено Нобелівську премію миру. Як зазначалось Нобелівським комітетом, ця премія має стати «стимулом для всіх, хто хоче сприяти миру й демократії на Близькому Сході, у Північній Африці та в усьому світі» [39].

Туніський досвід як і туніська модель розвитку мають принципово важливе значення для арабського світу. Цим переконливо доводиться, що, по-перше, іслам і демократія абсолютно сумісні й головне полягає у відповідальності, професіоналізмі та моральних якостях політиків. На досвіді Тунісу продемонстровано, що дилема «секуляризм проти ісламу» зазнала поразки й поступово змінюється на згуртування спільних зусиль головних політичних акторів навколо розв'язання доленосних проблем розвитку. По-друге, туніська модель розвитку й модернізації базується на самому феномені «арабської весни» та ввібрала в себе найкращі досягнення і традиції сучасних арабських революцій. Саме тому вона є найбільш оптимальним шляхом розвитку й прогресу республіканської частини арабського світу, дає можливість об'єднати різні етнорелігійні, політичні групи, досягти компромісу й рішуче розв'язувати проблеми тієї чи іншої країни заради її процвітання.

Отже, узагальнюючи вищевикладений матеріал, слід зробити такі висновки.

1. Нині арабський світ після тимчасової поразки революцій «арабської весни» переживає драматичний період свого історичного

розвитку, який супроводжується радикальними трансформаціями, глибоким переформатуванням у його просторі геополітичного балансу та інтенсивним пошуком нової парадигми розвитку відповідно до реалій і викликів, що виникли останнім часом.

2. «Арабська весна» стала закономірним результатом розвитку й загострення протиріч, що нагромаджувалися в арабському суспільстві впродовж останніх десятиліть через нездатність їх розв'язання тими корумпованими й диктаторськими режимами, що монополізували владу в більшості країн арабського світу. За своєю глибинною суттю «арабська весна» є цивілізаційною натуралізацією арабського світу, відновленням його цивілізаційного коду на основі ісламу, але ісламу, збагаченого досвідом, знаннями й викликами ХХІ ст.

3. Через низку обставин, «арабська весна», принаймні її перша хвиля 2010 – 2013 рр., зазнала поразки. Політичний авангард революційної хвилі – ісламістські партії й рухи, які здебільшого дотримувалися позицій поміркованості й в надрах яких зароджувався ісламський демократичний проект, виявились неготовими до виконання обов'язків керівних партій, не мали належного політичного досвіду, допустили у своїй діяльності багато серйозних помилок і прорахунків. Велику негативну роль відіграв й зовнішній чинник. Політика американської адміністрації щодо «арабської весни» виявилась непослідовною. Нею не надавалося належної підтримки новій владі й урешті-решт обрала лінію на забезпечення стабільності того регіонального порядку, який сформувався після спаду революційної хвилі. Вирішальний удар по арабській революції завдали аравійські монархії, очолювані Саудівською Аравією, що в липні 2013 р. організували в Єгипті військовий заколот і насильницьки відсторонили від президентських обов'язків М. Мурсі, висуванця єгипетських «братів-мусульман». Авторитарні монархічні режими вбачали в поширенні ідей «арабської весни» смертельну небезпеку для подальшого існування своїх режимів.

4. Наразі в постреволюційний період арабський світ переживає положові муки народження свого нового дизайну. Його найбільш характерною ознакою є активне перетворення арабського світу на впливового суб'єкта регіональної та світової політики. Цей процес нині очолюється Саудівською Аравією, що стала фактичним лідером арабських держав.

5. Головними чинниками цього фундаментального зсуву в геостратегічному ландшафті регіону Близького Сходу й Північної Африки є:

– серйозна корекція Сполученими Штатами Америки своєї близькосхідної політики. Американська адміністрація висунула завдання створення більш стабільної системи регіональної безпеки в Близькосхідному регіоні за рахунок наступних кроків. Уведення Ірану в геостратегічний простір регіону як одного зі стовпів нової системи регіональної безпеки. Підштовхування своїх найближчих арабських союзників до більш активної та узгодженої політики в регіоні, більшої відповідальності за справи у Близькосхідному регіоні, у тому числі й безпековій галузі, до здійснення ними більш системних і глибоких внутрішніх реформ для забезпечення внутрішньополітичної стабільності;

– різке загострення сунітсько-шіїтського протистояння, в епіцентрі якого нині знаходиться Сирія. На початку 2011 р. в країні розпочалося всенародне повстання проти режиму Б. Асада, представника алавітської меншини, який незаконно узурпував владу. Криваве протистояння триває вже п'ятий рік через відкрити й значну допомогу Б. Асаду з боку Росії та Ірану;

– виникнення в регіоні такого військово-політичного феномена, як Ісламська держава (ІДІЛ). За своєю суттю ІДІЛ являє собою квазідержавне утворення на частині території Іраку та Сирії, що базується на вкрай екстремістській ідеології. ІДІЛ контролює територію з населенням 10 млн. чол., це серйозна небезпека не лише для регіону Близького й Середнього Сходу, а й для всього людства. Під впливом останніх поразок в Сирії та Іраку ІДІЛ намагається змінити тактику, часто застосовуючи криваві терористичні акти не лише в регіонах ісламського світу, а й у Європі (терористична атака в Парижі 13 листопада 2015 р.);

– відкрите й пряме воєнне втручання Росії в сирійський конфлікт із 30 вересня 2015 р., метою якого є забезпечення за будь-яких обставин подальшого контролю Росії над цією країною як головним центром впливу Росії на ситуацію в Близькосхідному регіоні.

6. Із урахуванням названих чинників Саудівська Аравія докладає чималих зусиль для формування міцного сунітського регіонального альянсу як головної структури, за допомогою якої арабський світ забезпечує свою нову роль у Близькосхідному регіоні й реалізує

контури «нового арабського порядку через ініціювання спільної арабської роботи», визначені ще в Дамаській Декларації 1991 р.

7. За нинішніх умов трансформації арабського світу особливого значення набуває розробка та успішне втілення тих моделей розвитку, що найбільше відповідають багатоманітності всього арабського простору, його культурній, етнічній і релігійній різноманітності. Таке переформатування арабського світу в контексті сучасних викликів здійснюється за допомогою двох головних моделей розвитку і модернізації: «аравійської» і «туніської». Кожна з них відповідає конкретним особливостям політичної зрілості, традицій, історичного досвіду. Так, «аравійська» модель відповідає саме реаліям, цінностям і традиціям аравійського суспільства, яке й донині позначається глибоко укоріненими традиційними цінностями мусульманського суспільства, глибоким консерватизмом у менталітеті й традиціях. «Туніська» ж модель є ідеалом для арабських країн із республіканською формою правління, у яких є значний досвід політичного плюралізму, досить сильні позиції секуляристських традицій та ідеології арабського націоналізму. Історичне значення «туніської» моделі полягає в тому, що вона довела сумісність ісламу й демократії та успішність реалізації демократичних традицій у трансформаційних процесах.

Подальше майбутнє арабського світу, як і та головна модель його розвитку, що пануватиме через кілька поколінь, буде відзначатися входженням до активного життя нових генерацій арабської молоді з новими ідеями та мисленням. Фактично існуватимуть два табори політичної думки серед наступних генерацій арабів. Перший формуватиметься в країнах із консервативною культурою, значним аграрним сектором і зонами пустель (Єгипет, Ірак, Саудівська Аравія). Цей табір матиме переважно ідеологію нового типу ісламізму, фактично без впливу екстремістських і джихадістських угруповань на кшталт ІДІЛ. Ця ідеологія буде значно миролюбнішою, вона не вимагатиме того, щоб лише ісламська ідентичність і шаріат були єдиними засобами розв'язання назрілих проблем арабського світу й подолання його дезінтеграції. Інший табір буде виробляти політичну культуру в зонах Леванту, Магрибу й невеличких країн Затоки. Зазначений табір характеризуватиметься сильними ліберальними традиціями і помітно відрізнятиметься своєю ідеологією, як від ісламізму майже 1200-літньої традиції, а також від спадщини арабського націоналізму, характерного кілька десятків років тому.

Зазначені два табори змагатимуться за вплив на арабський світ, але це не буде війна за допомогою зброї, скоріше це буде змагання ідей і створених на їх базі концепцій і моделей розвитку. І, нарешті, у процесі історичного розвитку завдяки політичному та інтелектуальному змаганням двох таборів в арабському світі сформується такий політичний режим, який не буде ані прозахідним, ані протурецьким у нинішньому його форматі. Скоріше за все він поєднуватиме в собі певні елементи й конструкції ісламістських, секуляристських і націоналістичних ідей. Усе це відбуватиметься на основі фундаментальних зрушень в економіці, технологіях, комунікативній та освітній галузях.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА Й ЛІТЕРАТУРА:

1. Див.: Швед В. Цивілізаційно-культурний зміст «Арабської весни» та особливості її сучасного етапу /В. Швед // Антологія творчих досягнень. Вип.6 – Київ: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – 2012. – С.141 – 146.
2. Anne Le Coz. Stop your seasonal metaphors! Arab Spring it no spring at all. So called Arab Spring of roll will take time to mature, analysts say, warning that process will be chaotic / Anne Le Coz. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.middle-east-online.com/>
3. Shenker D. Introduction to the Series. Beyond Islamists versus Autocrats / D. Shenker // Prospects For Political Reform Post Arab Spring. – The Washington Inst. for Near East Policy. – 2015. – 4 p.
4. Dorell O. Turkey's reaction to protect follow Islamist playbook / O. Dorell // USA Today. – 2013. – June, 4.
5. Traub J. Book Review: «Temptations of Power» by Shadi Hamid / J. Traub // The Wall Street Journal. – 2014. – April, 16.
6. Trager J., Ullah H. Islamist in Government: Do They Moderate in Power? / J. Trager, H. Ullah // Policy Watch. – 2014. – May 1.
7. Ibid.
8. Khalil al-Anani. Whither political Islam? / Khalil al-Anani. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2013/12/whither-political-islam-2013122310825761430.html>.
9. Henderson S. Gulf Aid to Egypt and U.S. Policy /S. Henderson [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/gulf-aid-to-egypt-and-u.s.-policy>
10. McCants W. Islamists Out Law: Saudi Arabia Takes on the Muslim Brotherhood / W. McCants [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.foreignaffairs.com/articles/qatar/2014-03-17/islamist-outlaws>
11. Lynch M. Obama and the Middle East: Rightsizing the U.S. Role /M. Lynch [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://carnegieendowment.org/2015/10/09/obama-and-middle-east-rightsizing-u.s.-role/iioo>.
12. Ibid.

13. Feuer S. Kerry in Tunis: Bolstering an Arab Democracy Through Strategic Dialogue /S. Feuer [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/kerry-in-tunis-bolstering-an-arab-democracy-through-strategic-dialogue>

14. Yahya M. 3 Big Trends That Will Shape the Arab World / M. Yahya // The National Interest [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nationalinterest.org/feature/3-big-trends-will-shape-the-arab-world-12850>.

15. World Economic Forum on the Middle East and North Africa 2015. The Geostrategic Outlook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.weforum.org/session/summary/geostrategic-outlook>

16. Швед В. О. Арабський світ у постреволюційний період: формування нової парадигми розвитку / В.О. Швед // Цивілізаційні чинники світобудови: джерела походження, потенціал взаємодії та виміри конструктивізму (країни Азії та Африки): Збірник наукових праць / НАН України, ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»; редкол.: В. О.Швед, О. І. Лукаш, Н. Д. Городня. – К., 2015. – 230 с.

17. Федянін В. Бомба для короля /В. Федянін // Дзеркало тижня. – 2015. – 29 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/international/bomba-dlya-korolya.html>

18. Див. докл.: Швед В.О. Арабський світ у постреволюційний період: формування нової парадигми розвитку. – Там само. – С.116 – 121.

19. Fridman T. Iran and the Obama Doctrine / T. Fridman//The New York Times. – 2015. – April, 5.

20. Ottaway D. Obama's Arab Security Strategy /D. Ottaway // Foreign Affairs. – 2015. – May, 18. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.foreignaffairs.com/articles/persian-gulf/2015-05-18/obamas-arab-security-strategy>

21. Sokolsky R. Time for Arab Leadership in the Middle East /R. Sokolsky // The National Interest. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nationalinterest.org/feature/time-arab-leadership-the-middle-east-13371>

22. Fridman T. Iran and the Obama Doctrine /T. Fridman // The New York Times. – 2015. – April, 5.

23. Nawas H. Can Saudi Arabia Lead the Arab World to Peace? /H. Novak // Huffington Post. – 2015. – May, 6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.huffingtonpost.com/hiam-nawas-/can-saudi-arabia-lead-the_b_7235298.html.

24. Wehrey F., Sokolsky R. Bridging the Gulf in the Gulf: Regional Peace After the Iran Deal / F.Wehey, R. Sokolsky [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://carnegieendowment.org/2015/07/14/bridging-gulf-in-gulf/> idcv

25. Дударев К. Арабская весна короля Сальмана. /К. Дударев // Независимая газета. – 19 октября 2015 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ng.ru/courier/2015-10-19/9_salman.html

26. Henderson S. Saudi King Comes to Washington with his Son/ S. Henderson [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/saudi-king-comes-to-washington-with-his-son>

27. Daoudi M. Saudi Arabia Reshuffles its Foreign Policy / M. Daoudi // FIKRA Forum [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fikraforum.org/?p=7289#.VmbqC-afd2t>

28. World Economic Forum on the Middle East and North Africa 2015. The Geostrategic Outlook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.weforum.org/session/summary/geostrategic-outlook>.

29. Iran, Qatar seek improved relations despite differences/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2015/06/19/Iran-Qatar-seek-improved-relations-despite-differences-.html>
30. Cole J. The Iranians are Coming! / J. Cole [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.the.nation.com/article/iranians-are-coming/>
31. Zogby J. GSS Business Leaders Remain Confident in the Face of Regional Challenges Differences /J. Zogby [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.huffingtonpost.com/james-zogby/gcc-business-leaders-remain-confident_b_7475342_.htm.
32. Dergham R. The Arab world's options: To fragment or cement /R. Dergham [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://english.alarabiya.net/en/views/news/middle-east/2015/06/08/The-Arab-world-s-options-To-fragment-or-cement-.html>
33. Cole J. The Iranians are Coming! /J. Cole [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.thenation.com/article/iranians-are-coming/>.
34. Elhousseini F. ISIS ambitions and constraints / F. Elhousseini [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.middleeastmonitor.com/articles/middle-east/22398-isis-ambitions-and-constr>
35. Pollak N. Meet the New Islamic State: Same as the Old Islamic State /N. Pollak // War on the Rocks. – 2015. – November, 23 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/meet-the-new-islamic-state>.
36. Muasher M. The Arab World's Challenge /M. Muasher [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.theglobeandmail.com/globe-debate/the-arab-worlds-challenge>
37. Див.: Субх М.А. Трансформаційні процеси в країнах Ради співробітництва арабських держав Затоки в умовах глобалізації (2005 – 2010 рр.)/М.А. Субх//Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – К. – 2015. – 26 с.
38. Muasher M. The Arab World's Challenge / M. Muasher [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.theglobeandmail.com/globe-debate/the-arab-worlds-challenge>
39. Pierini M. Tunisia After the Nobel Peace Prize /M. Pierini [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=61594>

ВПЛИВ ДРУГОЇ ХВИЛІ АРАБСЬКИХ РЕВОЛЮЦІЙ НА БЕЗПЕКУ І ДЕСТАБІЛІЗАЦІЮ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ В АРАБСЬКОМУ СВІТІ

У статті розглянуто фактичну постреволюційну ситуацію в країнах Близького Сходу. Головну увагу приділено погіршенню безпекової ситуації в арабських країнах Близького Сходу, боротьбі міжнародної спільноти проти Ісламської держави, а також загостренню ірано-саудівських протиріч на тлі боротьби за провідні позиції в регіоні.

Ключові слова: безпека, Ісламська держава, Близький Схід, безпекові протиріччя, вплив США.

Гуцало С. Є. Влияние второй волны арабских революций на безопасность и дестабилизацию социально-экономических процессов в арабском мире.

В статье рассматривается фактическая постреволюционная ситуация в странах Ближнего Востока. Главное внимание уделяется ухудшению ситуации с безопасностью в арабских странах Ближнего Востока, борьбе международного сообщества с Исламским государством, а также усилению ирано-саудовских противоречий на фоне борьбы за ведущие позиции в регионе.

Ключевые слова: безопасность, Исламское государство, Ближний Восток, противоречия в вопросах безопасности, влияние США.

Gutsalo S. E. Influence of the Second Wave of Arab Revolutions upon the Security and Destabilization of Socio-Economic Processes in the Arab World.

The article studies factual post-revolutionary situation in the Middle East countries. Main attention is given to the problem of security deterioration in the Arab states of the Middle East, to the struggle of international community with the Islamic State as well as to deepening of Iran-Saudi contradictions on the background of struggle for leading positions in the region.

Key words: security, Islamic State, Middle East, security contradictions, US influence.

Хвиля революцій «арабської весни», що прокотилась арабськими країнами з 2011 р., залишила по собі неоднозначну спадщину. Тут можна виділити різні групи країн. По-перше, це Єгипет і Туніс, де відбулися зміни керівних режимів і становлення влади *поміrkованих ісламістських сил*. У Єгипті на президентських виборах 2012 р. переміг представник «Братів-мусульман» – М. Мурсі, у Тунісі прем'єр-міністром став представник партії «Нагда» – Р. Ганнуші, а 2015 року в Тунісі пройшли президентські вибори, на яких переміг М. Себсі (всі нові лідери – представники поміrkованих релігійно-політичних сил). Зміна влади відбулась мирно, за що провідна коаліція політичних сил Тунісу,

відома як «туніський квартет», здобула Нобелівську премію миру за 2015 р.

Перед цим у Тунісі та Єгипті розпочалась робота над текстами нових конституцій. Причому в Тунісі її вдалося успішно завершити і схвалити текст Основного закону. По-іншому розгорталася ситуація в Єгипті, де військові в липні 2013 р. усунули від влади законно обраного президента-ісламіста М. Мурсі. Відтоді, можна стверджувати, що ситуація на Арабському Сході змінилась і розпочався вже постреволюційний період. У Марокко король Мухаммед VI дозволив провести парламентські вибори за участі ісламістів, які й перемогли в народному волевиявленні та сформували новий уряд. На жаль, не скрізь події розгорталися в мирному руслі. Так, громадянські війни розпочалися в Сирії, Лівії, а також на півночі Іраку [1, с. 55].

Країнам Затоки вдалось уникнути двох вищезгаданих сценаріїв, і лише в Бахреїні розпочалися заворушення шіїтів, що були придушені за участі сил Саудівської Аравії. Відомо, що країни Затоки певний час загравали з ісламістськими силами інших країн Близького Сходу. Однак після усунення в Єгипті від влади М. Мурсі Саудівська Аравія та ОАЕ припинили будь-які контакти з ісламістами і здійснили відповідний тиск на Катар (він традиційно відігравав незалежну роль навіть серед братніх йому держав Ради співробітництва арабських країн Затоки).

Прикро, але революційні події на Близькому Сході викликали до життя монстрів сучасних політичних сил регіону – угруповання Ісламської держави (ІД) в Сирії та Леванті [2, с. 87 – 98]. Ісламська держава виникла в Сирії в 2012 – 2013 рр. і одразу заявила про себе як найжорстокіша організація з числа збройної опозиції режиму Башара Асада. Спершу вона рекрутувала своїх членів в інших організаціях, чим внесла розкол і конфлікт у лави єдиного фронту.

Ця організація поступово виділилася серед усіх найбільш радикальних груп і вступила у збройну боротьбу проти них самих, уникаючи широкомасштабних дій проти армії, підконтрольної офіційному Дамаску. Заклики лідерів «Аль-Каїди», зокрема Аймана Аз-Завахірі, повернутися під спільне командування, розібрати суперечки в шаріатському суді, чи навіть припинити діяльність в Сирії та зосередитись на Іраку, ІД проігнорувала.

На початковому етапі посилення ІД в Сирії спричинило ослаблення опозиції та зіграло на руку режиму Башара Асада.

«Джабгат ан-Нусра», яка ще за рік до того вважалась найсильнішою ісламістською структурою в Сирії та яку Аз-Завахірі називав представництвом «Аль-Каїди» в країні, наразі фактично опинилася в занепаді – численні її бойовики тікають в ІД, а лідери вбиті. Те ж саме відбувається в «Ісламському фронті». Значно дискредитованою та ослабленою виявилася світська «Вільна армія».

Необхідно зазначити, що в Іраку ІД вийшла з групи Мусаба Аз-Заркаві («Аль-Каїда» в Іраку) в другій половині нульових років (2005 – 2009 рр.). Тривалий час ця організація була відома боротьбою проти влади Багдада, окупаційних сил, шіїтської збройної міліції та сунітського племінного ополчення [3].

Організацію ІД умовно можна розділити на дві великі групи: ІД Іраку та ІД Леванта. При цьому важливо зазначити, що в Сирії чисельність міжнародних добровольців більша, аніж в Іраку, де переважають місцеві. В основному добровольці представлені арабськими країнами, Туреччиною, але зустрічаються також вихідці з країн СНД, у тому числі представники Північного й Південного Кавказу, Середньої Азії, Європи, індо-пакистанського регіону й Південно-Східної Азії.

Починаючи з 2014 р., коли дві частини ІД мали всі можливості підтримувати повноцінний контакт, грань між ними фактично стерлась, хоча певні відтінки в підходах залишаються. Так, в Іраку організація допускає союзні відносини з неісламськими, як вона сама визначає, силами, а в Сирії за це ж саме виноситься *такфір* («винні» оголошуються немусульманами, невірними) супротивникам, наприклад, членам організації «Джабгат ан-Нусра».

Формально в ідеології ІД та «Аль-Каїди» різниця мала. Це той же доведений до крайнощів джихадистський салафізм. Єдине – ІД активно використовує *такфір*. По суті, він поставлений на службу військовим інтересам організації. Невірними оголошується будь-хто, якщо в цьому виникає потреба. Групи «Аль-Каїди» в Сирії нині менш схильні до таких методів.

Загалом, інформації про ідеологію ІД вкрай мало. Як уважають деякі дослідники, керівництво ІД частково запозичило ідеї та практику ранніх харіджитів, тобто тих, хто вважав правими і мусульманами тільки самих себе, навіть у суперечці з халіфом Алі, та інших аналогічних течій. Тут ключова різниця полягає в ідеологічних деталях. Проте ці дрібниці призвели до розриву й війни на знищення між двома гілками колись єдиного фронту.

«Нусра» завжди вважалась найбільш радикальною в Сирії. Однак виявилось, що бувають ще жорсткіше налаштовані. Ураховуючи історичний досвід того ж харіджизму можна зробити припущення про ймовірність виникнення сили ще більш радикальної, ніж навіть ІД. Очевидно, що наразі цей процес власних обмежень немає. «Нусра» при всіх застереженнях та умовності – це джихадистський розвиток «іхванізму» (рух «Братів-мусульман»), якщо точніше – це означає екстремістське прочитання ідей Саїда Кутба, продовження класичного джихадизму ХХ ст. Аз-Завахірі свого часу керував групою «Гихад» («Джихад»), що відкололася від «Братів-мусульман» через поміркованість останніх. При всіх протиріччях із «братами» у екстремістів залишилась їхня ідеологія, хоча й доведена до межі. Разом із терористичними методами вони зберегли схильність до політичної інтриги та своєрідної участі в політичних процесах тих чи інших держав шляхом екстремістськи інтерпретованого насильства. Іншими словами, «Аль-Каїда» поставила насильство на службу політиці та ідеології. Для ІД, навпаки, політика другорядна, первинне насильство в ім'я «світлого майбутнього». Це і визначило протиріччя щодо дій джихадистів у Сирії. Зокрема «Нусра», виходячи з ситуації та політичної доцільності, відкладає до перемоги оголошення шаріата і халіфата. ІД вводить шаріат (у своїй інтерпретації) одразу після захоплення території.

«Нусра» погоджується на коаліційні угоди з поміркованими ісламістами з числа «Братів-мусульман», а також зі суфіями і навіть зі світськими демократичними групами на кшталт «Вільної армії». Причому це виправдовується теологічно з позицій ісламського права. Окрім того, ІД оголосила такі відносини віровідступництвом і розпочала війну проти «Нусри». І найголовніше: «Нусра» при всій вірності ідеям глобального *джихада* воює за ісламську державу в Сирії, тобто залучена у військово-політичний процес усередині певної держави, тоді як ІД воює за транскордонний халіфат, початок якому лише за збігом обставин покладено в Іраку й Сирії.

Точних даних про чисельність ІД немає, експерти підраховують по-різному. Ідеться про цифри від 10 до 80 тис. бійців. Найбільш близькими до реальності можна вважати цифри в 10–20 тис. професійних *комбатантів*, тобто тих, хто на постійній основі бере участь у бойових діях. Відносно невелика кількість пояснюється тим, що ІД не цілком контролює всі захоплені території. Численні ділянки

фронту залишаються відкритими. Бойовики зайняли основні позиції, а в окремі райони періодично здійснюють рейди.

Проблема в підрахунках чисельності, полягає ще в тому, кого конкретно вважати бойовиком. В ІД прийнято кілька ступенів свого роду посвячення. Уважається, що число «істинно віруючих» не перевищує кількох тисяч. Щоб стати повноправним членом організації, треба на полі битви або ж під час розправ над полоненими і населенням окупованих територій довести свою вірність і професійні якості. За ІД воюють і ті, хто хоче бути на стороні сильного й переможця. Тим більше, що це дає можливість непогано заробити в країнах, розорених багатолітньою громадянською війною. Число перебіжчиків становить 15–20 тис. осіб. Їхня кількість постійно збільшується, ураховуючи шийтсько-сунітські протиріччя як у Сирії, так і в Іраку. Триває приплив прихильників із-за кордону. ІД починає отримувати підтримку не лише радикальних ісламістів мусульманських країн і Європи, а й молоді, і навіть футбольних ультрас.

Стабільний дохід – одна з сильних сторін організації. Бойовикам удається мати прибутки з різних джерел. На відміну від сучасної «Аль-Каїди», що отримує значну частину фінансування від своїх покровителів із країн Затоки, ІД генерує дохід в основному самостійно. ІД запроваджує будь-які методи, завдяки яким забезпечується прибуток. Це і нелегальна торгівля нафтою, і крадіжка автомобілів, пограбування банків, рекет, викрадення людей для отримання викупу – усі ці засоби терористи активно застосовують. Назвати ж конкретні цифри доходів ІД досить складно. За деякими даними, вони становлять приблизно 1 млн дол. на добу, за іншими – від 25 до 30 млн дол. на рік. Лорен Скуайрз із Інституту вивчення війн називає цифру від 2 до 4 млн дол. щоденно. Отже, фінансові надходження до скарбниці ІД, безперечно, набагато перевищують те, чим володіє «Аль-Каїда». Між тим посилення й розширення ІД вимагає грошових витрат. Оскільки організація збільшується, вербує нових членів, бойовики отримують зарплатню майже 200 дол. щомісячно плюс «премії». Отже, гроші знаходяться в постійному обігу [4].

Озброєння терористи здобули не тільки у військових операціях, а й унаслідок нападів на іракські військові склади, отримавши різне та якісне озброєння. На їхню сторону неодноразово переходили іракські підрозділи сунітських військовослужбовців, невдоволених політикою прошиїтських центральних властей.

За оцінками даними, територія під контролем ІД становить приблизно 90 тис. кв. км (майже як територія Йорданії) і змінюється кожний день. Наразі ІД контролює значну територію на півночі й північному сході Сирії, закріплюється на сирійсько-турецькому кордоні. Окрім того, ІД утримує важливу ділянку кордону між Сирією та Іраком. В Іраку під владою організації – північні й північно-західні регіони впритул до міст Ель-Фаллуджа і Кіркук. Захоплено також м. Тікріт, яке є центром клану Саддама Хусейна і знаходиться у відносній близькості від Багдада. Причому під час захоплення цього міста сунітський військовий гарнізон перейшов на сторону ІД.

Загалом, варто зазначити, що не зафіксовано випадків переходу бійців ІД на сторону їхніх супротивників. В ІД підтримується суворі дисципліна, владна вертикаль пронизує всю військово-політичну структуру управління. Неприпустимими є самодіяльність, колегіальність, несанкціонований героїзм знизу. Жорстокість компенсується фінансовими преміями і фактичним заохоченням зі сторони керівництва. Фіксуються випадки невмотивованої жорстокості, насильства над мирним населенням і полоненими, грабінництво та участь низового складу в розподілі воєнних трофеїв. Очевидно, що головна ставка робиться на тотальне насильство, у яке втягнуті всі повноцінні бойовики через систему кругової поруки, терор і залякування мирного населення. Такі дії зміцнюють лави ІД і сприяють ефективному управлінню, адже бойовик підтримує свого лідера (халіфа) не лише ідейно, а й фінансово й корпоративно. Фактично на них покладається певна відповідальність за дії від імені ІД і тому вони зацікавлені один в одному.

Не можна не згадати і фанатизм, доведений до краю, що слугує внутрішнім обґрунтуванням будь-яких заходів в ім'я ІД та халіфату. Виправдання грубої військово-політичної необхідності міркуваннями вищого рівня (у цьому разі релігією) позбавляє низовий склад збройних формувань будь-якої моральної відповідальності. Додамо, що в ІД говорять своїм прибічникам те, що вони хочуть чути і дають їм те, що вони хочуть отримувати. Релігійна демагогія підкріплюється цілком конкретними земними «благами».

Навесні – улітку 2014 р. ІД стрімко зайняла значні території в Іраку. Було захоплено друге за величиною іракське місто Мосул. Відтоді про організацію заговорив увесь світ. Успіх сприяв об'єднанню двох гілок ІДІЛ, і в результаті проголошенню

халіфату, очолюваного халіфом Абу Бакром аль-Багдаді, та перейменуванню в ІД.

Варто нагадати, що різкий спалах активності ІД в Іраку стався на хвилі так званого «сунітського повстання». Більшість спеціалістів і політиків, у тому числі колишній віце-президент Іраку Тарік аль-Хашімі, звинувачують колишнього прем'єр-міністра Нурі аль-Маліків у тому, що сталося. При ньому суніти були остаточно витіснені з органів влади і перетворились у другорядну меншину. Заворушення і повстання відбувались регулярно (Анбар, Ель-Фаллуджа, Хавідж) всі роки після повалення Саддама Хусейна. Вони жорстоко придушувались, особливо виокремлюється різня 2005 – 2006 рр., влаштована шіїтською «Армією Махді».

Аль-Хашімі, якому винесли смертний вирок в Іраку, і який утік із країни, наводить цифру в 1,6 млн постраждалих сунітів. Тобто ситуація не зводилась лише до екстремізму ІД. У країні виникло два види тероризму: крайній сунітський тероризм, репрезентований ІД, і крайній шіїтський фанатизм, під прапором якого знаходиться приблизно 15 воєнізованих угруповань, зв'язаних з Іраном. Останні запроваджують ті ж методи насильства й придушення, що й Ісламська держава.

Упродовж 2012 – 2014 рр. ІД на непідконтрольних нікому територіях змогла наростити військовий, людський і технічний потенціал і скористатися глибокою кризою в Іраку (Барак Обама публічно визнав, що США недооцінили «Ісламську державу») [5, с. 87–98]. Значною мірою тоді ІД вдалося підпорядкувати собі невдоволених однобокою політикою багдадського уряду.

У Сирії успіхам ІД сприяла криза світської та ісламістської опозиції, те, що не було серйозних перемог, стомленість бойовиків від попередніх лідерів і недовіра до них, а також приваблива для багатьох люмпен-джихадистів нова хвиля ідеології посталькаїдного покоління навіть порівняно з «Аль-Каїдою». Величезну роль відіграла нездатність різних сил домовитись між собою на якійсь позитивній основі.

Нині в межах ІД і споріднених з нею організаціях у різних країнах («Боко Харам» у Нігерії, «Аш-Шабаб» у Сомалі, групи в Лівії, індо-пакистанському регіоні, у Південно-Східній Азії) знаходять себе ті, кого витіснили на другі ролі «ветерани джихаду». Останнім докоряють участь у політичних іграх, таємних зв'язках, корупції, нещирості, підміні мети (халіфат) – засобом (боротьбою за нього).

Тобто старих лідерів звинувачують у тому, що вони стали бранцями процесу і перестали перейматися кінцевою метою, оскільки в разі перемоги в них відпадає потреба. Відходом від прямого шляху *джихаду* пояснюються певні невдачі останніх років. Проте загалом, у результаті свого посилення на цей час ІД сплутала карти всім провідним гравцям у регіоні. Порозумітися на платформі боротьби проти цієї організації потенційно можуть різні сили – США, Іран, Туреччина, «Хезболла», Б.Асад, «Аль-Каїда».

На підтвердження слів президента Б. Обама про те, що США спершу недооцінили ІД, пригадують, що Аль-Багдаді 2009 року був випущений американцями з військової тюрми, оскільки його не визнали небезпечним. Із посиланням на джерела Едварда Сноудена, поширюється версія, що початково ІДІЛ була проектом ЦРУ і МОССАД – «Осине гніздо». Його метою було зібрати всі найбільш праві елементи, що діяли в Сирії та Іраку, в одній організації для запровадження контролю над нею і подальшою маніпуляцією [6].

Наразі ж, аналізуючи перспективи боротьби проти ІД, варто зазначити, що малоімовірно, щоб авіаудари коаліції призвели до знищення ІД. На повномасштабну наземну операцію Захід навряд чи наважиться. У кращому випадку бойовики під бомбардуваннями розсосередяться, як таліби в Афганістані 2001 року, щоб у потрібний час нагадати про себе. Навпаки, згадана гіпотетична акція тільки збільшила б приплив іракських сунітів до угруповання. Бомбардування часто призводять до масових жертв серед цивільного населення. Проте найголовніше – іноземний тиск для багатьох робить ІД меншим злом.

Використання курдів проти ІД, як вважає Захід, також малоефективне. Курдське ополчення ефективно діє на своїй землі, а не за її межами. Із сирійською опозицією перспективи ще гірші. Туреччина донедавна балансувала на межі введення військ у курдські райони власної території та Іраку. Утім 27 липня 2015 р. президент Туреччини фактично визнав курдів і Робітничу партію Курдистану (РПК) більшим злом, аніж ІД, і розпочав бомбардування курдських районів Туреччини, а також припинив мирний діалог із РПК.

Отже, ІД слід визнати довготривалим фактором на політичній мапі Близького Сходу. ІД може зійти з політичної арени лише за умови врегулювання глибинних протиріч Іраку та Сирії. Отже, завершення «арабської весни» і невдача помірковано-ісламістського проекту на цьому етапі (окрім Марокко, Тунісу та Йорданії) призвели

до появи в Ісламському світі гіперрадикальної «Ісламської держави». Оскільки про чисто світські шляхи розвитку мусульманських країн не йдеться, альтернативою умовно-колективному Ердогану (а в арабських країнах «Братам-мусульманам» у широкому сенсі – не як організації, а як світогляду) є вже не умовно-колективний Бен Ладен, а Абу Бекр Аль-Багдаді з його реальними екстремістами. Послаблення однієї тенденції буде незмінно призводити до посилення іншої. На зміну ІД може прийти ще радикальніша сила: на Великому Близькому Сході ґрунт для гіперрадикалізації вже підготовлений, оскільки кілька поколінь виростили за умов нескінчених війн, диктатур, бідності, гноблення й корупції.

«Якщо ми скажемо в нинішній ситуації: немає миру без зворотної кари, то враховуючи масштаб претензій, із якими ми маємо справу, про мир всі можуть забути на тривалий час, – зазначає один із відомих у світі улемів, заступник глави Всесвітнього союзу мусульманських учених Абдулла бін Байя. – Мир передусім має запанувати в наших серцях. Після цього можна починати працювати з накопиченими образами тих чи інших угруповань» [4].

Дві провідні тенденції в Ісламському світі ґрунтуються на двох глибинних соціально-цивілізаційних запитах: інтеграції та докорінних реформах в економіці, політиці, культурі. Згідно з соціопитуваннями, майже в усіх мусульманських країнах, у тому числі багатих, високий рівень критики всіх сторін організації життя. Інтеграція й реформи можуть відбуватися за двома можливими сценаріями: гіперрадикальним або помірковано-ісламістським. Світські національно-соціалістичні чи ліберально-капіталістичні альтернативи стали історією, і частково розчинилися в релігійних концепціях. Масова мусульманська свідомість, глибоко уражена подіями, що відбуваються, намагається знайти вихід. Проте очевидно, що нинішні проблеми мають глибокі корені. Тому їх розв'язання затягнеться на десятиліття і буде досить болочим.

Гіршою безпекова ситуація виявилася в Сирії – тут понад чотири роки триває громадянська війна. 2015 рік розпочався, як здавалось, досить успішно для урядових військ Башара Асада. Вони спробували перекрити лінії постачання 20 військових угруповань в Алеппо для того, щоб оточити від бойовиків східну частину міста. Другим поставленим командуванням завданням було зняття дворічної блокади з шийтських анклавів у Нобулі та Ез-Захрі на відстані 30 км від м. Алеппо. У Дамаску поспішили добитися позиційних змін на фронті до

реалізації ініціативи спецпредставника генсека ООН Стеффана де Містури відносно локального перемир'я в північній столиці. Бої в районі таборів Хандарат і Башкуе затягнулись і замкнути кільце блокади навколо східних районів мегаполіса не вдалося.

Водночас воєнні операції на півдні Сирії переслідували мету не допустити створення підконтрольного збройній коаліції значного територіального простору від околиць Дамаска до окупованих Голанських висот і Хаурана. На прорив до стратегічних висот Телль-Харра на стику провінцій Ель-Кунейтра і Дераа було кинута загони бійців шийтського угруповання «Хезболлах».

27 березня 2015 р. на північному заході Сирії урядові війська залишили провінційний центр Ідліб, який обороняли понад два роки. Минув майже місяць і натиск коаліції екстремістських угруповань «Джейш аль-фатх» настільки посилювався, що сирійським військовослужбовцям довелося 25 квітня відступити з Джиср-еш-Шугура. Це місто на шосе Латакія – Алеппо має стратегічне значення для урядових військ. Утратою плацдарму створилася загроза узбережним районам, де мешкає основна частина сирійських алавітів. Окрім цього, в опозиції відкрився прохід в долину Сахль-ель-Габб і далі в провінцію Хама в центр країни.

За даними газети «Аш-Шарк аль-Аусат», лише за чотири місяці 2015 р. сирійські війська втратили 196 офіцерів. Із них 124 були з алавітських районів – Латакія й Тартуса. Загибло не менше 15 військових радників із Ірану та афганських шийтів, а також два палестинських командири з проасадівських організацій. Загалом, за період 2011 – 2014 рр. утрати серед урядових військ становили 130 солдатів і офіцерів. Із них 65 були з алавітського району Сахель.

Президент САР 6 травня 2015 р. провів зустріч із сім'ями загиблих військовослужбовців. Він розпорядився видавати батькам, дружинам і дітям загиблих військовослужбовців спеціальний документ – «карту честі», що дає їм можливість користуватися різними пільгами. Незважаючи на перекидання в Ідліб підкріплення, урядові сили втратили в травні ще одну велику базу – в Ель-Мастумі. Наразі вони утримують останній оплот в Еріхе, що знаходиться на відстані 14 км від провінційного центру.

Як зазначалось у сирійських ЗМІ, захоплення Ідліба стало бажаним успіхом не лише для сирійської збройної опозиції, а й для Туреччини. Анкара наблизилася до реалізації свого задуму щодо створення «коридору безпеки» на півночі Сирії. Між тим газета «Аль-

Хаят» повідомила про протиріччя серед угруповань, що зайняли місто. Формування «Аль-Фатех» (6 тис. бійців) уважало, що після захоплення цього провінційного центру всі бойовики будуть виведені з міста за винятком обмеженого числа тих, хто забезпечуватиме безпеку й допомагатиме в налагодженні мирного життя. Було вирішено підняти над містом прапор «Аль-Фатех», а не «Нусри». Однак сталося по-іншому – місцевий глава «Нусри» вимагав запровадження військово-ісламського правління замість цивільної адміністрації. Тим не менше, Ахмед Тоума (голова «тимчасового уряду» Національної коаліції опозиційних і революційних сил – НКОРС) оголосив про перенесення в Ідліб своєї резиденції з турецького міста Газіантеп. Він закликав ісламістів в Ідлібі утриматися від погромів держустанов, зайнятих чиновниками-опозиціонерами НКОРС.

США та їх союзники без ентузіазму поставилися до перемог ісламістських сил. У Вашингтоні висловили традиційну тривогу з приводу посилення впливу екстремістських угруповань, передусім «Нусри» та «Ісламської держави». У цьому контексті перший візит за океан нового лідера НКОРС Халеда Ходжі наприкінці квітня 2015 р. сприяв налагодженню довіри між провідними опозиційними сирійськими силами й адміністрацією президента Б. Обами.

Із іншої сторони, в Анкарі принципово демонструють безцеремонність до уряду Б. Асада. Так, 10 травня 2015 р. прем'єр-міністр Туреччини Ахмет Давутоглу відвідав новий мавзолей Сулеймана Шаха, що знаходиться в сирійському поселенні Ешма на відстані 200 м від кордону з Туреччиною. Як заявив заступник міністра закордонних справ САР Фейсал Мекдад, неузгоджена з Дамаском поїздка голови турецького уряду є порушенням міжнародних норм [8].

Важливі зміни в розстановці сил відбуваються наразі на півдні Сирії, де військам Асада протистоїть військова коаліція «Південний фронт» із 54 угруповань (35 тис. бійців). Із початком підготовки бійців на території Йорданії з Дамаска на адресу Аммана прозвучало серйозне попередження. Сирійський уряд розглядає цей крок як втручання у внутрішні справи й покладає відповідальність за наслідки на йорданську сторону.

У Вашингтоні розглядають програму підготовки бійців для поміркованої сирійської опозиції як частину політики тиску на Б. Асада. Як заявляв держсекретар США Джон Керрі, США тиснутимуть на Асада, щоб примусити його сісти за стіл перемовин. На

переконання оглядача газети «Аль-Хаят» Ранди Такієддін, у розвитку подій у Сирії настає важливий момент, урахуваючи бажання всіх держав-постійних членів РБ ООН покласти край затяжній кризі в Сирії [9].

Сирійський лідер поводить себе досить прагматично. Він вважає, що саме йому вдалося підказати де Містурі, що слід розпочати консультації в Женеві. Поїздка в Стамбул італійського дипломата разом зі спецпредставником США по Сирії Деніелом Рубінстайном базувалась на певних зрушеннях у врегулюванні, незважаючи на бойкот «Женеви-3» зі сторони НКОРС. Коаліція дала позитивний відгук на запит оонівського емісара щодо проведення зустрічі в Стамбулі. Тим не менш, генсек НКОРС Мухаммед Яхья аль-Мақтабі в інтерв'ю «Аш-Шарк аль-Аусат» знову зазначив, що президент Асад не повинен відгравати жодної ролі в процесі мирної передачі влади. Як вважає оглядач Такієддін, військовий тиск на Асада малоперспективний, оскільки в політичного виходу з кризи немає альтернативи [10].

Варто зазначити, що сирійська влада формально наклала заборону на поїздку до Женеві лідера Національно-демократичної течії Мухаммеда Сальмана (колишнього міністра інформації). Раніше стало відомо, що цей виходець із алавітської общини висунув ініціативу, якою не передбачається участь Асада в перехідному періоді. Із погляду Сальмана, усі сторони в сирійському конфлікті зайшли в глухий кут. Тому вихід з кризи він убачає в проведенні під егідою ООН і регіональних держав національної конференції, якою буде запроваджено цивільне демократичне правління. Сальман відводить де Містурі провідну роль у створенні уряду національної єдності. План опозиціонера викликав підвищений інтерес західних дипломатів і сирійської опозиції.

Як підкреслюють аналітики, тактика, що має за мету збереження під своїм контролем більшої частини Сирії та якої дотримувався режим Асада впродовж чотирьох років конфлікту, зазнала невдачі. Президент САР усвідомлює, що йому не вдасться залишитися при владі та вийти з кризи, погодившись лише на косметичні заходи. Тому за умов, коли перспективи політичного врегулювання все ще залишаються неясними, а армія знесилена в боях, Асад змушений буде погодитись на інший план. Його суть – зосередитись на обороні рубіжної дуги, що простягнеться від Дамаска через Калямун до Хомса, а звідти до Латакії й Тартусу. Передбачається утримувати і стратегічний коридор до іракського кордону. Не виключено, що в

майбутньому по ньому може бути прокладений іранський газогін до узбережжя Середземного моря й далі в Європу.

На жаль, за панівного сирійського режиму й надалі активно підтримується Росія. Із серпня 2015 р. Москва перекинула на свою військово-морську базу в Латакії бойові літаки й військовослужбовців-радників. 30 вересня розпочалося бомбардування російськими літаками позицій ІД. Згадана нескоординована з Заходом акція викликала неоднозначну реакцію в світі. Стало абсолютно очевидним, що без допомоги РФ та Ірану режим Б. Асада довго не протримається. Однак після Лівії Росія побоюється втратити свого останнього союзника на Близькому Сході й тому діє всупереч вимогам демократичного світу відсторонити від влади диктатора Б. Асада.

Необхідно зазначити, що після «арабської весни», що змінила не лише внутрішньополітичну ситуацію в країнах Близького Сходу, а й їх зовнішньополітичні орієнтири, у регіоні розпочалося формування нових політичних альянсів. Ця тенденція особливо гостро відчувалася після початку кризи в Сирії.

Тривалий час Саудівська Аравія зміцнювала свої позиції на Близькому Сході, вибудовуючи відносини з Заходом, орієнтуючись на закупівлі там озброєнь. Монархія стала найбільшим імпортером зброї у світі, обігнавши Індію. За даними західної преси, 2014 року витрати клану Аль Саудів на закупку озброєнь закордоном збільшилися на 54 % – до 6,5 млрд дол. 2015 року вони збільшилися ще на 52 % – до 9,8 млрд дол. Отже, із кожних 7 дол., витрачених у світі на імпорт озброєнь, 1 дол. припадає на Саудівську Аравію [11].

У січні поточного року оглядач агентства Асошіейтед прес Бен Мур зазначив у цьому контексті, що масштаби закупівель королівства безпрецедентні. «Ми спостерігаємо глибокі політичні зміни в регіоні. Водночас нафта, якою володіють країни Близького Сходу, дає можливість не тільки озброюватися для власної оборони, а й диктувати, як за їх уявленнями має розвиватись регіон», – підкреслював оглядач [12].

Найбільший постачальник озброєнь на Близький Схід – США, які 2014 року експортували в регіон зброї на 8,4 млрд дол. Збільшення військових закупок Саудівською Аравією у США є ще одним приводом нагадати про їх союзницькі зобов'язання. Вони мають гарантувати Ер-Ріяду безпеку за умов можливого зближення США з Іраном.

До подібного зближення монархія ставиться з великою пересторогою, особливо після досягнутих 14 червня 2015 р. угод щодо ядерної програми Тегерана, а також пам'ятаючи про історичний досвід співпраці США з шахом Мохаммедом Резою Пехлеві, коли Тегеран для Вашингтона був головним союзником на Близькому Сході.

Саме тому Б. Обама хотів стримати хвилю невдоволення аравійських монархій американською політикою щодо ядерної програми Ірану. Цьому був присвячений американо-аравійський саміт у Кемп-Девіді 14–15 травня 2015 р. Незважаючи на важливість цього заходу, його проігнорував король Саудівської Аравії Салман. Цим фактом ще раз було продемонстровано невдоволення в Ер-Ріяді зближенням Вашингтона й Тегерана.

Із іншої сторони, Саудівська Аравія, звісно, стурбована активізацією угруповання «Ісламська держава». Із травня 2015 р. бойовики ІД стали здійснювати теракти на території королівства: 22 травня в селищі Ель-Кадіх у провінції Еш-Шаркія на сході країни смертник підірвав себе в шіїтській мечеті під час п'ятничної молитви, на яку прийшло понад 150 людей. Загинула 21 особа, близько 100 отримали поранення. ІД взяла на себе відповідальність за вибух. Утім навіть загроза від ІД не може схилити Саудівську Аравію до співпраці з Іраном. Ідеологічні й геополітичні протиріччя між Саудівською Аравією та Іраном настільки глибокі, що перешкоджають навіть розгляду варіанта по тимчасове зближення.

Переживши охолодження у відносинах зі США, зазнавши поразки своєї зовнішньої політики в Сирії та Іраку, утрачаючи Єгипет як союзника після того, як в результаті військового перевороту в Каїрі від влади було усунуто «братів-мусульман», в Ер-Ріяді намагаються сформувати нову коаліцію, щоб утримати вплив на Близькому Сході й перешкодити посиленню впливу Ірану, особливо на шіїтські анклавні в країнах регіону [13]. Прикладом нової кризової ситуації може бути війна в Ємені.

У Ємені ще в лютому 2012 р. на хвилі «арабської весни» від влади відмовився очільник деяких племен Центрального Ємену суніт президент Алі Абдалла Салех, який керував країною 33 роки. До влади став колишній віце-президент, міністр оборони й керівник об'єднаної війни 1990 р. Абд Раббо Мансур Хаді. Сам А. М. Хаді є вихідцем із південних племен Ємену і противником північно-єменських шіїтських племен хуситів, які фактично стали крайньою формою політичного вираження прагнень північно-єменських племен зейдитів, що, як

вже зазначалось, мешкають і на крайньому Південному Заході Саудівської Аравії [14].

Ситуацію в Ємені після згаданих подій можна охарактеризувати як патову. Нове керівництво країни, очолюване президентом А. М. Хаді зіштовхнулося не лише з прихованою протидією прихильників колишнього президента А. А. Селеха [15, с. 46], а й з пробуксовкою двох основних політичних реформ, без яких стверджувати про благополучне завершення перехідного періоду не можна. Цей перехід до федеративного устрою Ємену, що має бути внесеним у проект нового основного закону, а також реформування армії та силових структур. Обидві ці реформи спричинили кризу в найбільшому опозиційному блоці «Ліка Муштарака», що викликало відставку 8 міністрів тимчасового уряду [16].

Ще у вересні 2014 р. хусити й представники центральної влади за посередництва Саудівської Аравії уклали в Сані «угоду про мир і партнерство», згідно з якою хусити повинні були припинити повстання на Півночі Ємену. Проте фактично угода так і не стала чинною. Із січня 2015 р. в Ємені фактично спалахнула громадянська війна. Племена хуситів розпочали наступ на столицю Ємену місто Сана. Їх підтримав і колишній президент Ємену А. А. Салех. Хоча сам він є сунітом, але в боротьбі за владу він перейшов на сторону шіїтів-хуситів. Наприкінці березня 2015 р. новий законний президент Ємену А. М. Хаді фактично зник із-під домашнього арешту в Сані в рідну для нього столицю Південного Ємену місто Аден, проголошене новою тимчасовою столицею всього Ємену. У відповідь хусити захопили третє за величиною місто Ємену Таїз і розпочали наступ на Аден.

Треба зазначити, що в новій ситуації Саудівська Аравія не могла більше миритися з розколом Ємену. Викликано це було низкою причин. По-перше, як уже зазначалось, традиційним опонентом саудідів є Іран, що вже поширив свій вплив на Сирію, Ірак, Ліван. По-друге, хусити не приховували своєї орієнтації на Тегеран, від якого вони отримували певну підтримку. По-третє, ще від заснування КСА та імамату в Ємені в 20-х роках ХХ ст. між двома країнами існує неврегульована суперечка щодо приналежності двох провінцій на межі Північного Ємену з КСА. Ці дві провінції – Асір і Неджран – під час створення двох сучасних держав – Саудівської Аравії та Ємену – увійшли до складу КСА. У цих провінціях свого часу переважали шіїти і тому Саудівська Аравія, вочевидь, не могла бути зацікавленою

в посиленні шийтського фактора на своїх південних кордонах. За такої ситуації в Ер-Ріяді повністю підтримали законного еменського президента А. М. Хаді, стрімку мобілізацію арабської та світової громадськості проти «агресії» хуситів. Заручившись підтримкою США, розпочато бомбардування позицій хуситів на всій території Північно-Західного й Південного Ємену. Фактично згаданий крок було здійснено на прохання президента Ємену від 24 березня 2015 р. Сам же президент 26 березня, ховаючись від наступу хуситів на Аден, залишив територію Ємену і прибув до Саудівської Аравії. Водночас до саудівсько-еменського кордону було перекинуто більше сотні літаків ОАЕ, Катару, Кувейту, Йорданії, Марокко й Судану. Про підтримку Ер-Ріяда заявили Єгипет, Туреччина й Пакистан. Єгипет навіть надіслав до берегів Ємену свої 4 військові кораблі, до яких приєдналися кораблі Саудівської Аравії, що разом блокували еменські морські порти. Загалом, згадана антишиїтська коаліція об'єднала 10 країн.

Варто зазначити, що напередодні воєнної операції військ Ради співробітництва Затоки, плідні перемовини в Ер-Ріяді провів міністр закордонних справ Великої Британії Ф.Хаммонд. У кулуарах двосторонніх і багатосторонніх зустрічей саудівські посадовці зазначали, якщо хуситів не зупинити тепер, то Ємен чекає розкол і громадянська війна. Варто додати, що на цю країну посилює свій вплив і Тегеран, який, як відомо, уже має свої форпости в регіоні Близького Сходу в Лівані («Хезболла»), Сирії (Б. Асад), Іраку (Н. аль-Малікі та духовенство Неджефу і Кербелі), Сомалі (Північ – Сомаліленд).

На стороні Саудівської Аравії виступила і Ліга арабських держав (ЛАД), чий колишній генеральний секретар єгиптянин Набіль аль-Арабі підтримав цю операцію «Вирішальний шторм» на тій підставі, що всі мирні пропозиції офіційної еменської влади і Саудівської Аравії були відхилені хуситами. Проти загальної арабської позиції виступив лише офіційний Багдад і режим Б. Асада. 27 березня ситуацію в Ємені спершу розглянули на нараді міністрів закордонних справ ЛАД, на якій було підтримано акцію Ер-Ріяда. На нараді було також рекомендовано саміту ЛАД в єгипетському місті Шарм ель-Шейх схвалити рішення про створення спільних збройних сил країн-членів Ліги, або, як їх названо, Сил реагування. До підтримки законного президента Ємену і збройної операції Саудівської Аравії закликав міністр закордонних справ Ємену Ріяд Ясін.

На саміті ЛАД 28 березня 2015 р. було схвалено резолюцію на підтримку операції Саудівської Аравії та її союзників у Ємені, а також закликано хуситів до перемовин на території Саудівської Аравії. На саміті король Саудівської Аравії Салман бін Абдельазіз закликав хуситів зупинити наступ на Аден і припинити військову співпрацю з Іраном. Король безпосередньо звинуватив Тегеран у втручанні у внутрішні справи Ємену і спробах розхитати ситуацію на Аравійському півострові. Причому він зазначив, що ситуацію дестабілізували ідеологи хомейнізму, а до того суніти і шиїти століттями жили мирно.

Також у Шарм ель-Шейху підтримано ініціативу колишнього генерального секретаря ЛАД Н. аль-Арабі щодо створення вже згаданих спільних «Сил реагування» ЛАД для втручання в події в разі виникнення негативних кризових ситуацій на теренах країн-членів Ліги.

31 березня 2015 р. міністр закордонних справ Ємену закликав і до наземної операції країн-членів Ради співробітництва проти хуситів і заявив про готовність президента Ємену подати заявку на вступ до Ради співробітництва. Того ж дня країни-члени Ради співробітництва країн Перської затоки внесли на розгляд Ради безпеки ООН проект резолюції 2216 щодо ситуації в Ємені. У ньому хуситам пропонувалося вивести війська зі столиці й державних інституцій та розпочати під егідою ООН мирні перемовини через 3 дні після схвалення резолюції. Рада безпеки підтримала проект згаданої резолюції і в разі її схвалення членами Радбезу і неприйняття хуситами накладти санкції проти осіб та організацій, що підтримують хуситів. Пропонувалося запровадити ембарго на недержавних постачальників та отримувачів зброї. РБ ООН також виношувала плани засудження колишнього президента Ємену А. А. Салеха за підтримку хуситів і розслідування щодо налагодження контактів А. А. Салехом із «Аль-Каїдою». Того ж дня міністр закордонних справ Саудівської Аравії заявив, що його країна продовжуватиме бомбардувати єменські міста доти, доки хусити не складуть зброї, а Ємен не стане знову стабільним і єдиним.

Слід зазначити, що 30 березня президент США Б. Обама зателефонував президенту Єгипту А. ас-Сісі й повідомив, що Вашингтоном скасовується заборона на поставку до АРС десяти модернізованих літаків F-16. Її було запроваджено ще 2013 року, коли від влади в Єгипті усунули президента М. Мурсі. Причому відомо, що

вищезазначений тип літаків у Каїрі планують застосувати в Ємені. Того ж дня перемовини в Ер-Ріяді з саудівським міністром оборони провів спікер Палати представників Конгресу США. Вище йшлося, що як підтримку США позиції Саудівської Аравії варто розглядати факт проведення в резиденції президента США у Кемп-Девіді наради з керівниками головних союзників Саудівської Аравії – країн-членів Ради співробітництва Затоки (14– 15 травня 2015 р.). Виступаючи за мирне врегулювання єменської кризи в Саудівській Аравії вимагають, щоб хусити склали зброю і вийшли з головних єменських міст. Було навіть оголошено про гуманітарну 5-тиденну паузу з 12 до 17 травня 2015 р. Утім, і донині досягти компромісу не вдалось.

Із початком авіаударів усі спроби Ірану налагодити діалог із країнами Перської затоки, що робилися впродовж останніх півтора року, фактично закінчилися провалом. Виняток становлять лише традиційно дружні відносини з Оманом. Усвідомивши, що наміри Тегерана зробити кроки назустріч Ер-Ріяду провалились, голова Ради за доцільності ухвалених рішень ІРІ аятолла Алі Акбар Хашемі-Рафсанджані змушений був скасувати свій візит до Саудівської Аравії на знак протесту проти нанесення ударів саудівськими ВПС по Ємену.

У Тегерані жорстко відреагували на згадані бомбардування. «Ця агресія призводить до поширення тероризму, підриває стабільність у регіоні, – заявила представник МЗС Ірану Марзіє Афхам. – Такий небезпечний крок суперечить положенням міжнародного права щодо збереження суверенітету держави. Воєнні дії Саудівської Аравії проти Ємену загострюють внутрішню кризу, ще більше ускладнюють ситуацію всередині країни й унеможлиблюють мирне врегулювання протиріч» [17].

Із вимогою припинити авіаудари виступив і міністр закордонних справ Ірану Мохаммед Джавад Заріф. МЗС ІРІ в своїх заявах спиралось на вже набутий досвід. 2011 року подібна акція була проведена Ер-Ріядом щодо Бахрейну. Саудівська Аравія відрядила туди свої війська для допомоги режиму Манамі придушити антиурядові протести. Воєнне втручання не тільки не послабило там протистояння влади та опозиції, а ще більше погіршило ситуацію і призвело до загострення політичної кризи, що триває й донині з практично щоденними вуличними акціями шіїтських активістів.

Серед подразників саудівського королівського дому стало нарощування присутності іранських ВМС не лише в акваторії Затоки, а й у міжнародних водах Аденської затоки і Баб-ель-Мандебської

протоки, де іранська флотилія здійснює ескорт торгових суден і танкерів, захищаючи їх від піратських атак. Незважаючи на те, що Іран формально не порушує міжнародних норм, сам по собі факт дислокації іранських кораблів у зоні нафтових морських шляхів викликає невдоволення в Ер-Ріяді.

Водночас в Ірані робили спроби скористатися гуманітарним питанням для втручання в єменські справи. До відправки допомоги по морю судном «Іран шахід» ІРІ кілька разів намагалася доправити її повітрям. Саудівські ВПС не пропустили іранські літаки в єменський повітряний простір, побоюючись, що Тегеран планує відправити в Сану не лише гуманітарний вантаж, а й зброю хуситам.

Доставка судном «Іран шахід» гуманітарного вантажу в Джибуті під охороною 34-ї флотилії іранських ВМС стала для Тегерана в певному сенсі знаковою операцією, якою продемонстровано і намір бути присутнім у міжнародних водах, і посилення свого впливу в регіоні. При цьому, цю мирну місію Іран був готовий захищати зовсім не мирними засобами. Так, 12 травня 2015 р. заступник начальника Генерального штабу ЗС ІРІ бригадний генерал Масуд Джазайері заявив агентству Фарс, що Іран розпочне бойові дії проти будь-якої держави, яка спробує перехопити «Іран шахід» [18].

Судно «Іран шахід» спершу направлялося в єменський порт Ходейда, але 21 травня Тегеран вирішив змінити курс на Джибуті, де розташовується центр міжнародної допомоги, який працює під егідою ООН, Міжнародного комітету Червоного Хреста і Всесвітньої продовольчої програми (ВПП).

Рішення Ірану, який не хотів воєнної конфронтації будь з ким, є цілком логічним. Нині ІРІ переймається внутрішньо-економічними проблемами й завершенням виконання угоди з міжнародною «шісткою» з ядерної програми.

Стосовно Ємену ще слід додати, що в Ірані відбулися масові акції протесту проти авіаударів, які нанесла коаліція по Ємену. Найбільшою була демонстрація 8 травня 2015 р., коли сотні тисяч протестувальників пройшли вулицями 770 міст ІРІ.

Аналізуючи дії Ер-Ріяду, президент ІРІ Хасан Роухані підкреслював, що війна Саудівської Аравії в Ємені стала наслідком її зовнішньої політики в регіоні. Він наголошував також, що сподівання Ер-Ріяда не виправдалися стосовно Іраку, Сирії, Лівану й Північної Африки, що утративши рівновагу від невдач, Саудівська Аравія й

надалі робить провальні спроби досягти своїх зовнішньополітичних цілей, утягуючи тим самим, увесь регіон у нестабільність.

Під час візиту в Пакистан 8 – 9 квітня 2015 р. Мохаммед Джавад Заріф оголосив іранський план урегулювання в Ємені з чотирьох пунктів: розробка угоди про припинення вогню, надання гуманітарної допомоги потерпілим через кризу, запуск внутрішньоєменського діалогу і формування уряду за участі всіх політичних сил країни. 17 квітня 2015 р. він надіслав листа генеральному секретарю ООН Пан Гі Муну із закликом ужити термінових заходів по врегулюванню конфлікту в Ємені.

При цьому у Тегерані не перестають акцентувати на небезпеці поширення терористичної загрози по всьому Близькому Сходу. Виступаючи в Ісламабаді на прес-конференції після завершення перемовин, Заріф наголосив, що такі терористичні угруповання, як «Аль-Каїда» та ІД, уже чекають не дочекаються, коли зможуть захопити Ємен і в цьому контексті інші держави мають скористатися всіма можливостями для розв'язання єменської проблеми. Саме завдяки перемовинам глави МЗС ІРІ в Ісламабаді Пакистан усе ж таки відмовився від участі в коаліції на стороні Саудівської Аравії.

9 квітня 2015 р. свою позицію стосовно єменської кризи висловив і духовний лідер Ірану аятолла Алі Хаменеї, який заявив, що іноземна інтервенція – це хибна реакція на громадянську війну, особливо після катастроф, що трапилися в Афганістані та Іраку. Він також зазначив, що в Ірані виступають проти іноземного воєнного втручання на Близькому Сході, зокрема в Ємені, і вважають, що єдиний вихід із нинішньої кризи в цій країні – негайне припинення авіаударів Саудівської Аравії по єменській території. Наголосивши, що народ Ємену сам повинен вирішувати долю своєї країни, духовний лідер ІРІ закликав представників обох гілок ісламу – шіїтів і сунітів – об'єднатися в ці тяжкі часи.

На підставі проаналізованого матеріалу¹ можна дійти певних висновків.

По-перше, загалом нині ситуація в регіоні Близького Сходу характеризується загостренням соціальних, економічних, політичних і релігійних проблем. Іноземним воєнним втручанням доведено, що ним відроджуються старі протиріччя. Саудівська Аравія наразі фактично очолила помірковане ісламське крило в регіоні, де, як уже зазначалось, значний радикалізм демонструється сучасним Іраном.

По-друге, особливого значення набуває зовнішня політика Саудівської Аравії, урахуваючи посилення Тегераном свого впливу в регіоні. Можна зазначити, що в своєму тиску на Вашингтон із цього питання фактично солідарні як в Ер-Ріяді, так і в Тель-Авіві, де закликають до подовження антиіранських санкцій і посилення недовіри до так званих гарантій ядерної безпеки і мирного характеру ядерної програми Ірану на фоні його реальних кроків на Близькому Сході.

По-третє, позитивно слід розцінити відновлення співпраці між Саудівською Аравією та Єгиптом, показником чого став візит міністра оборони Саудівської Аравії Наіфа бін Абдель Азіза ас-Сауда до Каїра 31 липня 2015 р. Тоді ж було схвалено Каїрську декларацію про відновлення всебічної співпраці двох країн.

По-четверте, 5 вересня 2015 р. Вашингтон із державним візитом відвідав король Саудівської Аравії Салман. Він одержав підтримку політики КСА як на Близькому Сході загалом, так і стосовно Ірану. За підсумками перемовин міністр закордонних справ Саудівської Аравії заявив, що в Ер-Ріяді вдовольнилися запевненнями Вашингтона про підтримку політики КСА та першочерговість безпеки Королівства в контексті угоди про ядерну програму Ірану.

По-п'яте, важливо зазначити й те, що за режиму Б. Асада розширюється співпраця з Іраном та Росією. Однак така політика приречена або на повний провал, або на подальшу ізоляцію Москви в регіоні, де всі дійові особи не передбачають майбутнього Сирії з Б. Асадом.

По-шосте, початок бомбардувань територій, підконтрольних ІД, силами антитерористичної коаліції став показником єдності провідних західних держав і Туреччини в їх бажанні викоринити ІД із контрольованих нею територій.

ПРИМІТКИ:

¹ Проаналізовано матеріали наступних сайтів: Al Jazeera, Al Arabiya, Asharq Al Awsat, Middle East Online, Al Ahram Weekly, Washington Institute for Near East Studies, а також збірники наукових праць, колективні монографії та періодичні видання: *Внешняя политика стран Ближнего и Среднего Востока / Внешняя политика...* / Отв. ред. А. А. Куценков, А.И.Чичеров. – М., Международные отношения, 1984. – 288 с.; *Цивилизационная структура современного мира. В 3-х томах. Т. 3, кн. 1.* / Под ред. Ю.Н.Пахомова, Ю.В.Павленко. – К.: Наукова думка, 2008. – 544 с.; Laurant de Saint Perier. Ali Abdalla Saleh ou l'ombre d'un despote / Perier Laurant de Saint // Jeune Afrique, No 2770, 9 – 15 fevrier 2014. – p. 46 тощо.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА Й ЛІТЕРАТУРА:

1. Jones S.G. The Mirage of the Arab Spring / Seth G. Jones // Arab Affairs. – W., 2013, January-February. – P. 55 – 62.
2. Cronin A.K. ISIS Is Not a Terrorist Group / A. K. Cronin // Arab Affairs. – W., 2015. – P. 87 – 98.
3. Мухаметов Р. М. Феномен «Исламского государства» / Р.М. Мухаметов // Россия в глобальной политике. – М., 2014. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/number/Fenomen-Islamskogo-gosudarstva-17109>.
4. Там же.
5. Cronin A.K. ISIS Is Not a Terrorist Group / A. K. Cronin // Arab Affairs. – W., 2015. – P. 87 – 98.
6. Мухаметов Р. М. Феномен «Исламского государства» / Р.М. Мухаметов // Россия в глобальной политике. – М., 2014. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/number/Fenomen-Islamskogo-gosudarstva-17109>.
7. Там же.
8. Левченко А. Иран – Саудовская Аравия: противостояние нарастает / А. Левченко // Компас. Вестник международной аналитической информации. – М., 2015. – № 26, июнь. – С.10–14.
9. Там же.
10. Там же.
11. Зеленин Д. Сирия: власти контролируют лишь половину территории / Д. Зеленин // Компас. Вестник международной аналитической информации. – М., 2015, № 25, июнь. – С. 42 – 47.
12. Там же.
13. Рябов П. П. Йемен: трудности переходного периода / Институт Ближнего Востока. [Электронный ресурс].– Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2012/22-08-12b.htm>.
14. Зеленин Д. Сирия: власти контролируют лишь половину территории / Д. Зеленин // Компас. Вестник международной аналитической информации. – М., 2015, № 25, июнь. – С. 42 – 47.
15. Там же.
16. Рябов П. П. Йемен: трудности переходного периода / Институт Ближнего Востока. [Электронный ресурс].– Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2012/22-08-12b.htm>.
17. Там же.
18. Там же.

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АФГАНІСТАНУ В КОНТЕКСТІ ПРОТИРІЧ МІЖ ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНИМИ ЦЕНТРАМИ СИЛИ

Досліджуються особливості політичного процесу в Афганістані й пов'язані з цим трансформації внутрішньополітичного балансу сил. Аналізується політика в галузі державної безпеки, стабільності й розвитку, її вплив на загальну ситуацію в регіоні Середнього Сходу.

Ключові слова: Афганістан, політична система, ісламізм, Талібан, «Ісламська держава», національна безпека.

Пророченко Н. А. Проблемы и перспективы развития Афганистана в контексте противоречий между конкурирующими внутригосударственными центрами силы. Исследуются особенности политического процесса в Афганистане и связанные с этим трансформации внутривнутриполитического баланса сил. Анализируется политика в области государственной безопасности, стабильности и развития, ее влияние на общую ситуацию в регионе Среднего Востока.

Ключевые слова: Афганистан, политическая система, исламизм, Талибан, «Исламское государство», национальная безопасность.

Prorochenko N. O. Problems and Trends of Afghanistan's Development in the Context of Contradictions among Competing Centers of Power. The paper examines some specific characteristics of a political process in Afghanistan and as a result transformations in domestic balance of power. The author analyses public safety, stability and development policy and its impact on common political situation in the Middle East region.

Key words: Afghanistan, the political system, Islamism, Taliban, «Islamic state», national security.

Швидкоплинні зміни в сучасному світі потужно впливають на життя окремих держав, що стає викликом для їх політичних еліт. При цьому через закономірності й тенденції світового розвитку більшість владних структур змушена пристосовуватися до глобальних процесів, що часто утруднює проведення курсу на реалізацію національних інтересів. Між тим, соціально-економічний потенціал держави, її позиції у світовій системі, власні ідейно-ціннісно-мотиваційні основи суспільства порізному визначають здатність окремого соціуму адаптуватися до сучасних умов.

У цьому контексті цікавим об'єктом аналізу є Ісламська республіка Афганістан. В інформаційних повідомленнях і політичних дискусіях вона часто асоціюється з нестабільністю, терористичною загрозою, економічною стагнацією і соціальними проблемами. Між

тим, процеси і події в цій державі суттєво впливають на політичний клімат у регіоні та світі. Це перетворює Афганістан в об'єкт прискіпливої уваги політиків і науковців.

Метою роботи є дослідження внутрішньополітичних процесів в Афганістані, аналіз природи, соціальної бази і програм основних політичних сил, а також змін у балансі їх впливу на суспільство й державну політику. У статті висвітлюються і трансформації у структурах влади та управління, аналізується рівень ефективності державних інститутів у забезпеченні стабільності, безпеки й розвитку, прогнозується динаміка процесів у найближчій перспективі.

Політичний устрій сучасного Афганістану став формуватися після повалення 2001 року режиму талібів, які у 1996–2001 рр. контролювали до 90 % афганської території. Це відбулося в результаті прямого втручання в афганський конфлікт на стороні Північного альянсу¹ міжнародного співтовариства, представленого Міжнародними силами сприяння безпеці (МССБ) згідно з резолюцією Ради безпеки ООН № 1386.

Тимчасові основи управління Афганістаном, основні державні інститути і склад Тимчасової адміністрації сформовані на міжнародній конференції під патронатом ООН (Бонн, 2001). Треба визнати, що політика міжнародного співтовариства в галузі допомоги відновленню афганської державності була конструктивною і максимально делікатною.

Це зокрема виявилось в ухваленні конституції, підготовка якої була ініційована Боннською конференцією, але максимально спиралась на афганське суспільство і традицію. Розробку конституції здійснювали три комісії. Проект було винесено на широке публічне обговорення: розіслано 460 тис. анкет; представники конституційних комісій відвідали всі провінції країни та афганські діаспори в сусідніх Пакистані та Ірані. Висловитися змогли навіть неписьменні жителі (а таких в Афганістані приблизно 72 % населення), побажання яких записувались на диктофон. Було зібрано 150 тис. пропозицій. Остаточне обговорення та ухвалення конституції здійснювалось на засіданнях спеціально обраного населенням традиційного демократичного надпарламентського органу – Лоя джирги (асамблеї представників племен, етносів і релігійних авторитетів країни). 4 січня 2004 р. шосту в афганській історії конституцію було ухвалено. Відповідно до Основного закону Ісламської республіки Афганістан у країні утверджувалася президентська форма правління, створювався

двопалатний парламент, запроваджувалися прямі вибори президента і парламентаріїв, іслам проголошувався «священною релігією».

Тривалість процесу обговорення та ухвалення конституції (2002 – 2004), численні конфлікти і розбіжності у поглядах на принципові питання (форма державної влади, форма адміністративного устрою, місце ісламу в суспільстві, права жінок) стали віддзеркаленням складності процесу формування державності через надзвичайну строкатість суспільства за етнічною і плеємінною ознакою, рівнем освіти, політичними уподобаннями, матеріальним забезпеченням, характером соціальної лояльності. Географічні, економічні, етнічні й релігійні особливості Афганістану не сприяють доцентровим тенденціям і унітарною консолідованою державою Афганістан майже ніколи не був.

Основними подіями, що нині визначають політичний процес в Афганістані, є: завершення (31 грудня 2014 р.) операції Міжнародних сил сприяння безпеці (МССБ) «Незламна свобода», у результаті чого відповідальність за безпеку в країні повернулась у компетенцію афганської влади; президентські вибори 2014 року; сформована національна структури влади та управління (на які покладається місія відновлення стабільності й державної розбудови за вкрай складних умов афганської дійсності).

Афганістан відноситься до кола найбідніших країн світу. Дві третини населення живуть за межею бідності. Середньомісячний дохід на родину становить 190 дол. США (10 839 афгані), при цьому доходи в місті (261 дол. США на місяць (14 903 афгані)) значно вищі, аніж на селі (170 дол. США (9701 афгані)) [1, с. 8]. Безробіття впродовж останніх 6 років тримається на рівні 35 % [2].

Після виходу МССБ із воєнних дій, збройний конфлікт триває між афганськими збройними силами й силами безпеки та радикальними повстанськими угрупованнями. Причому інтенсивність протистояння загострилась і втрати значно збільшились. За даними ООН, 2014 року кількість жертв озброєного конфлікту серед мирного населення збільшилась на 22 % порівняно з 2013р. За перші шість місяців 2015 р. 1592 мирні афганці були вбиті та 3329 отримали поранення [3]. За результатами опитування The Asia Foundation, однієї з небагатьох організацій, що зважаються на проведення досліджень в Афганістані, три чверті афганців (76,4 %) заявляють, що побоюються подорожувати країною [4, с.7].

Функції захисту і забезпечення безпеки громадян покладені на Афганську національну армію (АНА) і поліцію. Збройні сили Афганістану відновлені 2002 року на базі військових формувань Північного альянсу і комплектуються на основі контракту. На початок 2015 р. чисельність армійських підрозділів становила 178 тис. осіб, а поліції – 150 тис. [5]. І чисельність, і боєздатність афганської армії за умов збройного протистояння є недостатньою для підтримки порядку в країні. Послаблюють їх ефективність низький рівень письменності військових, брак технічного забезпечення та низька мотивація. Адже більшість солдат і офіцерів ідуть до лав збройних сил і поліції через фінансові причини. Їхня зарплатня для Афганістану вважається досить пристойним заробітком. Гострими проблемами армії залишаються слабка дисципліна, міжетнічні суперечності. Частими є випадки самоправного залишення солдатами підрозділів (особливо під час польових робіт), дезертирство, а також неповернення на батьківщину після навчання закордоном. Збройні сили, як і вся афганська державна система, уражені корупцією і крадіжками: до списків особового складу вносять «мертвих душ», щоб збільшити обсяги постачання, є факти незаконного продажу палива, зброї, транспортних засобів.

Одним із найвищих у світі залишається рівень афганської корупції. Так, за даними The Asia Foundation, саме наявність корупції як основної проблеми афганської дійсності 2014 року визначає 62,4 % населення. Ця проблема не тільки залишилася пріоритетною, її показник навіть суттєво збільшився порівняно з попереднім роком (55,7 %) [6, с. 91].

Розподіл суспільства за етнічно-племінними і регіонально-територіальними ознаками залишається одним із головних факторів, що й нині впливає на політичні процеси у країні. Сучасне населення Афганістану представлене сімома великими етнічними групами: пуштуни, таджики, узбеки, хазарейці, аймаки, туркмени і белуджі. Пуштуни вважаються більшістю, хоча насправді їхня реальна чисельність становить приблизно 40 – 45 % населення. Проте в різних районах домінують свої етнічні групи: на півдні та сході – пуштуни, на північному сході й заході – таджики, у центрі – хазарейці, на північному заході – узбеки.

Кооперація або конфліктність у відносинах різних груп афганського населення визначається не просто відмінностями в етнічній і племінній приналежності, мові спілкування, а пов'язаними з

цим економічними і географічними умовами проживання. Останні також виступають джерелом внутрішньо-племенних та внутрішньо-етнічних суперечностей. На переконання співробітника Бостонського університету (США) Т. Барфілда, із політичної точки зору етнічна приналежність тепер визнається зовнішньою ознакою і не має важливого практичного значення. Більшість афганців усвідомлює себе передусім через приналежність до роду, селища, району. Серед пуштунів, наприклад, земляцтво є більш важливим фактором, аніж етнічна приналежність. Адже представники різних общин із одного населеного пункту часто демонструють більшу солідарність, аніж одноплемінники з різних частин країни [7].

Зауважимо, що в сучасній історії Афганістану, незважаючи на етнічні конфлікти, причиною падіння режимів були ідеологічні розбіжності. Коли в суспільстві відчувається загальна небезпека, етнічні групи забувають про свої суперечності, а після її усунення – актуалізується питання боротьби за ресурси на рівні етнічних еліт. Так, більшість афганських пуштунів належить до конфедерацій племен гільзаї, дуррані, карнарлі. Упродовж всієї історії Афганістану політичними керівниками країни ставали представники пуштунської племенної конфедерації дуррані (за виключенням М. Таракі, гільзаї), тоді як військовими лідерами – гільзаї. Розподіл ролей за етнічною ознакою зберігається й досі. Так, за результатами досліджень The Asia Foundation, етнічна приналежність кандидата впливала на рішення виборців більше, аніж інші чинники. На президентських виборах 2014 р. більшість афганців голосували за представників своєї етнічної групи.

Водночас на рівні міжособистісних відносин сильніше ідеологічних відмінностей виявляється племенна та клієнталіська солідарність. Наприклад, Х. Амін (фракція НДПА «Халк», плем'я харрут) звільнив із в'язниці свого одноплемінника – лідера «Братів-мусульман» А. Сайяфа, який очолював ваххабітський опір режиму. М. Наджибулла, який став главою країни 1986 року, допомагав афганським аристократам, які опинились у складному становищі, оскільки був одружений із представницею королівської родини, що загалом було поширено серед членів фракції НДПА «Парчам».

«Общиноцентризм», зважаючи на те, що 80 % населення Афганістану проживає в селах, залишається вагомим фактором еволюції політичної системи країни і силою, що захищає традиційні зв'язки і механізми організації суспільного життя, адже саме вони

рятують і забезпечують виживання людей у періоди політичних катаклізмів та економічних криз [8, с. 310].

Політична палітра Афганістану достатньо багатогранна. Вона являє собою сукупність партій, блоків, угруповань, кланів, що спираються на родинну, племінну, етнічну солідарність. В Афганістані зареєстровано майже 80 політичних партій, розколотих за племінним і територіальним принципом. Основними є: Ісламська партія Афганістану (Ю. Халес), Ісламське товариство Афганістану (Б. Раббані), Національний ісламський фронт Афганістану (С. А. Гілані), Національний фронт порятунку Афганістану (С. Моджадді), Національний ісламський рух Афганістану (А. Р. Дустум), Партія ісламської єдності (К. Халілі), Ісламська партія Афганістану (Г. Хекматіяр)².

Серед найвпливовіших сил на політичній арені Афганістану виокремлюють низку опозиційних груп, що були пов'язані із Північним альянсом (офіційно розпущений 2004 року) та зберігають ці політичні контакти дотепер. Соціальну підтримку цим групам забезпечує населення промислово розвинутих північних районів, включаючи представників національних меншин країни, які традиційно відіграють у політичному житті цих районів важливу роль.

Останнім часом посилюється вплив «рухів нового протесту», утворених під впливом арабських революцій 2011 р. До них відносять, наприклад, «захисників Корану». Соціальну основу цієї політичної течії становить населення аграрних районів, якому властиво спираєння на традиційні цінності. Лідерами цього руху є консервативні мулли, які пропагують релігійний і соціальний консерватизм та антизахідні настрої.

Діаметрально протилежною їм є ідеологія іншого «руху нового протесту» – Вищої Ради Реформаторів, що об'єднує молодих технократів, які виступають за демократичні цінності, соціальну мобільність, ефективну боротьбу проти корупції та відкидають співпрацю з чинними політиками. Цей рух відносно малочисельний, але відрізняється високою «професійною якістю» своїх послідовників.

Вагомим чинником політичних процесів в Афганістані залишаються таліби. Хоча відбулися суттєві трансформації за певний період: від виникнення цього націоналістичного (спочатку пуштунського) ісламського руху (початок 1990-х років); утворення Ісламського емірату Афганістан (1996); і до поразки запровадженого режиму 2001 року. Наразі цей рух являє собою сукупність антиурядових озброєних угруповань, що експлуатують спільний бренд. При цьому вони

вирізняються етнічним складом (афганські пуштуни, пакистанські пуштуни, таджикки, інші), метою діяльності (антиурядова, міжплемінна або внутрішньоелітна конкуренція), джерелами фінансування (зовнішнє фінансування, виробництво наркотиків, місцеві джерела), зовнішньої підтримкою або її браком.

Керівним органом талібів формально залишається Верховна (Кветтська)³ шура, що діє за принципом колегіальності. Її номінальним головою вважався засновник руху мулла Мохаммед Омар. Після офіційного підтвердження бойовиками його смерті (за деякими відомостями, це сталося ще 2013 року) керівником руху став офіційно обраний 30 липня 2015 р. мулла Ахтар Мухаммад Мансур, колишній міністр авіації в уряді талібів у 1996 – 2001 рр. (за повідомленнями світових ЗМІ з посиланням на джерела «Талібан»).

Окрім того, існують три фронтові шури, що контролюють окремі регіони: Гердійська шура (Белуджистан (Пакистан)), контроль якої поширюється на південно-західні райони Афганістану; шура Мірамшаху (південь Афганістану); Пешаварська шура (південно-східні провінції Афганістану).

Єдності в русі «Талібан» немає. Періодично відбуваються конфлікти, навіть із застосуванням зброї (провінції Герат, Фарьяб). Відомо, що під час обрання нового керівника «Талібану» частина польових командирів виступила на підтримку 23-літнього Маулаві Якуба, сина мулли Омара. Його кандидатура була відкинута керівництвом через занадто молодий вік. А через чотири дні було оголошено про загибель Якуба під час засідання представників «Талібану» у Кветті [9].

У світлі підвищення рівня терористичної загрози в регіоні Близького і Середнього Сходу через діяльність так званої «Ісламської держави» (ІД), закономірним є питання про зв'язок талібів із цим радикальним утворенням. Уважається, що представники «Ісламської держави» з'явилися на території Афганістану наприкінці 2014 р. За уявленнями її лідерів, Афганістан має стати частиною «халіфату Хорасан». Його еміром був призначений колишній голова підрозділу «Техрік-е-Талібан Пакистан» Хафіз Саїд Хан⁴, до складу так званої ради провінції входить 11 осіб – усі етнічні пуштуни. Основну масу поки що нечисленних сил ІД в Афганістані (приблизно 5 тис. осіб) становлять пакистанські таліби, які витискуються в Афганістан із території Пакистану і присягають «Ісламській державі». Проте є випадки переходу командирів місцевих угруповань «Талібану» на

сторону «Ісламської держави». Нині ІД в Афганістані є конкурентом талібів у залученні новобранців, запозиченні ідейних гасел, джерелах фінансування тощо. Відомі збройні сутички між талібами і прибічниками ІД (Герат, Забул, Гільменд), випадки страт полонених обома сторонами. У квітні 2015 р., за повідомленнями афганських джерел, сторони оголосили одна одній війну. Однак за умов розколу всередині афганських талібів, на фоні їхніх невдалих спроб розширити площу підконтрольних територій загострюється небезпека посилення симпатій до ІД в середовищі традиційних прихильників «Талібану». Так, за даними звіту ООН, 10 % талібів перейшли до лав ІД, прихильники останньої діють у 25 з 34 провінцій Афганістану [10].

У релігійному відношенні афганське суспільство більш однорідне, аніж в етнічному: 98 % населення – мусульмани, із них – 18 % шіїти (хазарейці, горці-таджики, кизилбаші). До появи талібів у політичному просторі Афганістану для населення була властива толерантність щодо іновірців. Проте з початком громадянської війни 1992 року ставлення до немусульман і шіїтів різко погіршилось. Представники релігійних меншин стали масово залишати країну, тікаючи від переслідувань.

Населення Афганістану залишається дуже чутливим до будь-якої інформації, пов'язаної з ісламом, особливо до спроб його дискредитації, що неодноразово підтверджувалося політичною практикою. Серед афганського населення мусульманські правові норми завжди були винятково пріоритетними, особливо якщо вони співвідносилися з місцевими традиціями і звичаями. До початку ХХ ст. в Афганістані зберігалось абсолютне панування шаріату. Перша спроба модернізувати правову систему втілилася в конституції 1923 р., ухваленій прогресивно налаштованими колами знаті, очоленими Амануллою-ханом після здобуття Афганістаном незалежності 1919 року. Конституція проголосила скасування рабства, незалежність судів і гарантію основних буржуазних прав і свобод громадян. Однак уже 1928 року під тиском духовенства і прихильників збереження «традицій» було проголошено пріоритет шаріату в судочинстві, законодавстві та управлінні. Ці зміни затвердили наступною конституцією 1931 р.

Другу спробу модернізації, цього разу за соціалістичним зразком, здійснено Народно-демократичною партією Афганістану, що була при владі з 1978 р. Складовою частиною нової політики стала всебічна секуляризація життя, що спровокувала масовий озброєний

опір під ісламськими гаслами. Невдоволення не зупинили ані націоналізація промисловості, ані безплатне передання землі селянам. 1986 року НДПА змушена була повернути ісламським нормам і шариату провідну роль у суспільно-політичному житті та правовій системі. Після остаточної втрати влади режимом Народно-демократичної партії 1992 року, усі закони, що суперечили шариату, були скасовані. Отже, спроби секуляризації афганського суспільства мають свою історію, але це не історія успіху.

Таліби обрали політику повної ісламізації суспільного та особистого життя, що запроваджувалася спеціально створеним Департаментом за наглядом щодо дотримання праведного способу життя і боротьби проти зла. Під час цієї боротьби було заборонено телебачення, будь-які зображення живих істот (фотографії, картини), європейський одяг. Суворими були етичні настанови щодо жінок, яким заборонили з'являтися на вулиці без супроводу, працювати, навчатися (хоча з 1998 р. в цьому питанні таліби пом'якшили свої позиції, дозволивши жінкам навчатися і працювати). Разом із шариатом у племенах і надалі діяли норми звичаєвого права (адата) [11, с. 312 – 313].

За статистикою, більшість афганців (64,9 %) переконана, що релігія і політика мають бути поєднані. Хоча простежуються і регіональні особливості. Так, найвищий відсоток людей, які підтримують участь релігійних лідерів у політиці представлений на Південному Заході (78,8 %) та Сході (74,9 %) Афганістану [12, с.105]. Це підтвердила і президентська кампанія 2014 року, під час якої кандидати активно зверталися за підтримкою до релігійних авторитетів.

Президентська виборча кампанія в Афганістані стала однією з найтриваліших у світовій політичній історії. У першому турі виборів (5 квітня 2014 р.) взяли участь 12 кандидатів. У трійку лідерів увійшли доктор Абдулла Абдулла, у минулому впливовий представник Північного альянсу, колишній міністр закордонних справ Афганістану (2001 – 2006), який набрав 45 % голосів; Ашраф Гані Ахмадзай, колишній міністр фінансів Афганістану (2002 – 2004), який отримав 31 %; Залмай Расул (11 % голосів), який у подальшому висловив свою підтримку А. Абдуллі. За попередніми підсумками другого туру виборів (14 червня 2014 р.), що були оголошені 7 липня 2014 р., перемогу одержав А. Гані (56,4 %), а А. Абдулла (43,6%) опинився на другому місці [13].

Такі результати спровокували політичну кризу, обидва кандидати заявили про свою перемогу. А. Абдулла звинуватив опонента у фальшуванні результатів виборів і оголосив про готовність сформувати альтернативний уряд. Кризу було врегульовано завдяки втручанню зовнішніх сил, зокрема США. Відбулося централізоване перерахування голосів під контролем ООН і міжнародних спостерігачів⁵. Насамкінець вищу державну владу в країні поділили: А. Гані став президентом країни («раїсі джумхур»), а А. Абдулла – головною виконавчою особою («раїсі іджроія»). Посада останнього є неконституційною, спеціально запровадженою для А. Абдулли і асоціюється з посадою «прем'єр-міністра». Для законодавчого закріплення домовленостей необхідно скликання Лойя Джирги, запланованого на 2016 р.

Президент Ісламської республіки Афганістан Ашраф Гані традиційно сприймається як «технократ». Він закінчив Колумбійський університет і навчався у бізнес-школах Гарварда і Стенфорда, упродовж 11 років працював співробітником Світового банку і має контакти з міжнародною елітою.

Проте для афганської дійсності важливішим є те, що А. Гані – пуштун, представник племені ахмадзай, яке входить до складу племінного об'єднання дуррані, одного з двох основних пуштунських племінних об'єднань. Ахмадзаї очолюють «Велику раду кучі» – кочовиків країни, представлених не лише пуштунами, а й белуджами, туркменами, іншими. А. Гані активно спирається у своїй діяльності на кочовий сегмент афганського суспільства, що складається з різних етносів. Так, до команди президента ще на етапі передвиборчої кампанії долучились авторитетний серед узбеків і туркменів генерал Абдул Решид Дустум, таджик Ахмад Зія Масуд – брат національного героя Афганістану Ахмад Шаха Масуда, авторитетний представник хазарейської громади Сарвар Даниш. Хоча надійність цих союзників досить умовна.

Чинний «прем'єр-міністр» Афганістану таджик Абдулла Абдулла спирається передусім на підтримку таджицької громади Афганістану – другої за чисельністю в країні й практично рівної за політичним впливом із пуштунами. Так, серед його союзників називають губернатора провінції Балх таджицького лідера Ата Мохаммеда Нура. А. Абдулла підтримала і частина хазарейців, в тому числі їхній впливовий лідер Мохаммед Моххакік, а також узбеки північних провінцій. Є в А. Абдулли прихильники і серед пуштунів,

зокрема його підтримала частина фракції «Хезбе Ісламі» Гульбеддіна Хекматіяра і впливове пуштунське плем'я мохаммадзай в особі Залмая Расула (вихідцем із цього племені був емір Афганістану (1929 – 1933) Мухаммед Надір-шах). Тут А. Абдуллі допомагає його походження, адже, хоча він асоціюється з таджицькою громадою, має і пуштунське коріння. Його батько Голам Махаяудда Хан Замріані – кандагарський пуштун-дуррані.

Нинішня форма структури політичної влади в Афганістані – поділ повноважень між президентом і прем'єром фактично відбиває структуру суспільства, у якому зберігається розподіл на північ (непуштуни) і південь (пуштуни)⁶. Цей базовий розкол доповнюється внутрішньопуштунським напруженням: гільзаї (до цієї племінної групи належить колишній глава Афганістану Х. Карзай, який залишається впливовим політиком) – дуррані (вихідцем із цієї племінної групи є чинний президент А. Гані)).

Політична еліта сучасного Афганістану анонсувала розбудову демократичної президентської республіки, але ігнорувати механізми племінних інститутів неможливо. Компроміс у владі заснований на досягненні домовленостей про розподіл владних повноважень між основними етно-політичними групами країни. За умов централізованості державної влади важливим виявилось унеможливлення домінування будь-якої політичної сили, общини чи угруповання. Тому до уряду національної єдності, склад якого був узгоджений А. Гані та А. Абдуллою в середині січня 2015 р., увійшли представники всіх основних етнічних груп і впливових кланів. Із 27 вищих посад у державі (25 міністерських портфелів і посади голови Центрального банку і Департаменту національної безпеки) 11 отримали пуштуни (серед них, Нуруль-Хак Улюмі (голова МВС)⁷, Гулам Джилані Попал (міністр фінансів), Дауд Шах Саба (міністр нафтової промисловості), Насир Ахмад Дурані (міністр відновлення й розвитку села), Хатіра Афган (міністр вищої освіти), Рахматулла Набіль (голова розвідки), Халіулла Седик (голова Центрального банку Афганістану), 7 портфелів отримали таджики (у тому числі, посаду міністра закордонних справ обійняв Салахуддін Раббані, син колишнього президента Б. Раббані, Ахмад Сеяр Махджур став міністром юстиції, Гюль Залмай Юнусі – міністром просвіти, Наджиба Аюбі – міністром у справах жінок тощо). До складу уряду увійшли також 3 хазарейці й 3 узбеки, 2 представники

народності содот (перськомовний етнос) й 1 представник туркменської громади.

Як уявляється, політична стабільність в нинішньому Афганістані спирається на домовленості А. Гані та А. Абдулли. Експерти в цьому вбачають ознаку *договороспроможності* афганської еліти. Поки що розподіл повноважень такий: «раїсі іджроія» А. Абдулла керує роботою 12 членів уряду, у тому числі, міністрів оборони, кордонів, фінансів, закордонних справ. Президенту підзвітні 13 міністерств, серед них МВС, міністерства у справах племен, безпеки. Прем'єр може втручатись у повноваження президента щодо призначення та звільнення губернаторів, він також здійснює поточну роботу уряду, а президент – загальний контроль у режимі щомісячних зустрічей із міністрами. Отже, система практично являє собою двовладдя.

За період функціонування нової влади неодноразово виявлялись розбіжності у позиціях (стосовно кадрових призначень, зовнішньополітичних питань), а механізмів їх усунення досі не створено. Так, на узгодження списку уряду національної єдності влада витратила 110 днів. Причому 11 кандидатів виявилися громадянами інших держав і кандидатури 7 з них були відхилені за результатами голосування Волусі джирги (нижня палата парламенту) 23 січня 2015 р.

Нині можна свідчити лише про окремі симптоми централізації управління. Передачу влади від польових командирів до урядових структур удалося здійснити ще попередньому президенту Х. Карзаю. Центральний уряд поступово посилює вплив на місцях. Цьому сприяє контроль центру над національним бюджетом і закордонною фінансовою допомогою, спирання на національну армію і поліцію, легітимний статус влади для міжнародного співтовариства. Тому місцева еліта прагне не протидіяти офіційному Кабулу, а «вписатись» у вертикаль влади, що вибудовується. Особливо привабливою для лідерів племен є причетність до економічних ресурсів, передусім зовнішньої фінансової допомоги. Після офіційного завершення операції Міжнародних сил сприяння безпеці «Незламна свобода» було оголошено про початок місії «Рішуча підтримка», мета якої – допомога у підготовці боєздатної афганської армії. На міжнародній конференції по Афганістану (грудень 2012 р.) було ухвалено рішення й надалі надавати країні фінансову допомогу до 2024 р. на умовах проведення реформ і подолання корупції. Метою такої політики є перетворення Афганістану на дієздатну державу.

Однак існує антагонізм між центральною владою й місцевими елітами та всередині місцевих еліт. Гострим є суперництво різних народностей за контроль над органами місцевої влади, родовищами корисних копалин, джерелами води, транспортними артеріями. Такі конфлікти тривають і всередині етноплемінних утворень (наприклад, боротьба дуррані й гільзаї за контроль над Кандагаром).

Відносини на місцях, настрої та громадська думка щодо подій у країні й політики влади формуються місцевими лідерами та регулюються традиціями і звичаями. Місцева еліта представлена родоплемінними і релігійними лідерами, які, зазвичай, є і найбільшими власниками, бізнесменами, адміністраторами. Це серйозна проблема для реалізації реформ, що без підтримки урядових заходів на місцях приречені на провал. Необхідне взаєморозуміння (або взаємна зацікавленість) з місцевими авторитетами, які реально впливають на стан справ у регіонах (про адміністративну дисципліну в суспільній структурі такого гатунку не йдеться). На перспективу, звісно варто було б формувати загальнонаціональний консенсус і формулювати гасла, що можуть консолідувати все або більшість суспільства. Утім подібні суспільні трансформації тривають довго і мають підкріплюватись економічними інтересами.

Тривалість конфлікту всередині Афганістану сформувала і в країні, і міжнародному політикумі переконання в необхідності діалогу влади з озброєною опозицією. Майже $\frac{3}{4}$ афганців (72,6 %) вважають, що зусилля щодо примирення між афганським урядом і озброєною опозицією можуть допомогти у стабілізації ситуації в країні [14, с. 31].

Уважається, що для цього існує низка передумов. Афганське суспільство втомилося від жорсткого режиму, що насаджували таліби. Неспроможність останніх вирішувати повсякденні проблеми й потреби населення призвела до розчарування в цій політичній силі. Кількість афганців, які симпатизують талібам зменшилась на $\frac{1}{3}$, у відносинах між місцевим населенням і талібами переважає страх і примус. [15, с.16]. Отже, розширюється соціальна база підтримки зусиль влади щодо політичного врегулювання внутрішніх конфліктів.

2010 року було розроблено програму національного примирення, схвалена на міжнародних конференціях із Афганістану (січень 2010 р., Лондон; червень 2010 р., Кабул) і на зібранні Загальноафганської Джирги миру (червень 2010 р., Кабул). Програмою передбачається можливість для учасників озброєної опозиції повернутися до мирного життя та інтегруватися в легальну політику.

Чинний президент А. Гані є прихильником перемовного процесу, причому його бачення формату цих перемовин спирається на підтримку впливових для регіону сил, таких, як Пакистан і Китай, зацікавлених у розв'язанні проблеми і які мають важелі впливу на учасників перемовин. Із Афганістану виводиться основний склад американських та інших іноземних військ, що було однією з попередніх вимог талібів. Ці обставини підживлювали оптимізм стосовно перемовного процесу, що зберігався до середини весни 2015 р.

Проте наразі очевидно, що реального просування у перемовинах немає. Через повідомлення наприкінці липня 2015 р. про смерть мули Омара, черговий раунд перемовин про відновлення миру між талібами та афганською владою відкладений. Перспективи цього діалогу залишаються непевними. Натомість спостерігається активізація збройного наступу бойовиків. В аудіозверненні новообраного лідера «Талібану» мули Мансура, розповсюдженого Інтернет-ресурсами цієї організації, йдеться про рішучість продовжити джихад до утвердження в Афганістані «ісламського правління». Лідер талібів заявив, що збройна боротьба залишається єдиним шляхом до цієї мети, а повідомлення про мирні перемовини з афганською владою він назвав «елементом ворожої пропаганди» [16]. Причини цього вбачаються, серед іншого, у побоюваннях лідерів «Талібану» щодо розколу в русі й розчарування рядових бійців, які можуть звинуватити командирів у зраді «ідеям джихаду» і перейти під прапори так званої «Ісламської держави».

Нині політична система Афганістану, попри високий рівень насилля та наявність архаїчних властивостей і механізмів (обмеження сфер соціалізації для жінок, запровадження кримінальних методів боротьби у політиці й бізнесі), не позбавлена демократичних ознак. Тут є політична опозиція зі своїми ЗМІ, відкрита критика уряду і впливових політиків, елементи свободи слова, у тому числі на побутовому рівні. Активною і легітимною формою протесту, до якої часто вдається населення, є мітинги і демонстрації. 2014 року 67,4 % афганських респондентів соціологічних опитувань заявили що не бояться висловлювати критику на адресу уряду [17, с.101].

Експерти зазначають, що в політичному житті все помітніше домінують саме легітимні інститути влади. Це підтверджують соціологічні дослідження: $\frac{3}{4}$ афганців бажають брати участь у виборах і 70 % переконані, що їхня думка впливає на процеси в країні [18, с.113].

Непоодинокими є випадки, коли населення відповідало акціями протесту на закриття владою виборчих дільниць через загрозу збройних нападів (провінція Фарьяб, повіт Паштункот, 2010 р.).

В інавгураційній промові президент А. Гані першочерговими завданнями влади назвав налагодження мирного процесу, забезпечення безпеки, боротьбу проти тероризму і виробництва наркотиків, забезпечення економічного розвитку і реформу влади та управління. Уважається, період підвищеної нестабільності в Афганістані залишиться, водночас є привід сподіватись, що державна розбудова і зміцнення легітимності інститутів влади в країні триватиме й надалі.

Значною мірою ефективність центральної влади залежатиме в афганському вимірі від ступеня консолідації та співпраці всередині такої строкатої афганської еліти. Адже навіть вибори президента не стали визначальним механізмом формування вертикалі влади. Інститут центрального управління запрацював лише після багатостороннього, за участі зовнішніх сил, діалогу, результатом якого став компроміс. Отже, традиційні інститути узгодження інтересів окремих суспільних груп залишаються необхідним механізмом управління суспільними процесами. Ці інститути зрозумілі суспільству, відповідають і рівню свідомості населення, і природі соціуму. Тому і міжнародним структурам, що є в нинішньому Афганістані й впливають на внутрішні процеси, варто уважно до них поставитись і скористатися їх як найбільш результативними в цьому соціокультурному середовищі важелями.

Сподіваємось, що процесу примирення в Афганістані сприятиме і актуалізація транснаціональних економічних проєктів, як проєкт Нового шовкового шляху, ініціатором якого є Китай. Геоелекономіка вимагає нових пріоритетів для реалізації та захисту національних інтересів.

Економічний потенціал Афганістану визначається наявністю корисних копалин (у тому числі, 40 млн т нафти і 137 млрд куб. м газу), гідроенергетичних ресурсів, виробництвом у великих обсягах деяких видів сільськогосподарської продукції, зокрема винограду, бавовни, шафрану і, звісно, транзитними можливостями. Його територія пов'язує Центральну Азію й Північну частину Китаю з узбережжям Індійського океану. Цим обумовлена зацікавленість низки держав в участі у великих проєктах на афганській території. Серед них газопровід Туркменістан–Афганістан–Пакистан–Індія

(ТАПІ), що стане альтернативним території Росії та Китаю маршрутом для туркменського газу. Розроблено проект постачання електроенергії з Центральної Азії до Пакистану (CASA-1000), проекти залізниць Колхозобад–Мешхед (Таджикистан–Іран), СУАР–Карачі (КНР–Пакистан) тощо. Ще одним аргументом стане проект Китайсько-пакистанського економічного коридору (КПЕК), угода про який підписана у квітні 2015 р., а перша черга проекту оцінюється в 46 млрд. дол. Інфраструктура проходитиме безпосередньо біля кордону з Афганістаном, що змусить Пакистан більш активно й конструктивно брати участь у процесі афганського примирення.

Афганістан є перспективним економічним партнером і для України. В афганській економіці домінує імпорт, їй потрібно майже все. Особливо – будівництво транспортної та соціальної інфраструктури, гідроелектростанцій, іригаційних споруд, постачання продукції машинобудування, сільськогосподарської техніки, літаків. Український виробник може знайти тут вигідні контракти. Проте існують і суттєві труднощі: у країні спостерігається неоднозначне ставлення населення до вихідців із колишнього СРСР (через участь радянського військового контингенту у війні в Афганістані у 1979 – 1989 рр.), та Україні не вистачає економічного потенціалу. Адже Афганістан – небагата країна і зацікавлена в інвестиціях в економіку і ще більше – у донорській допомозі: переданні техніки, озброєння, продовольства безкоштовно.

До специфіки ведення бізнесу в Афганістані слід віднести й питання складної внутрішньополітичної ситуації, що зумовлює необхідність розуміти й зважати на місцеві умови, а також низькі гарантії інвестицій та особистої безпеки, які потребують високого ступеня державної підтримки захисту, страхування ризиків, інформаційного й консалтингового супроводу. Вірогідно, просуванню на афганський ринок українських компаній може допомогти тісна співпраця з афганськими фірмами або створення спільних підприємств. Доречно також конкретизувати інфраструктуру української присутності на афганському ринку. Наприклад, конкуренція поставкам українського зерна тут невисока. Водночас, якщо специфічні умови розвитку співпраці з Афганістаном виявляться його гальмом, Україна втратить можливість створення своєї ніші, що буде зайнята представниками американського, китайського, російського, арабського бізнесу, які вже активно тут діють.

ПРИМІТКИ:

- ¹ Північний альянс – об'єднання збройних угруповань, що протидіяли талібам і склалися переважно з пуштунських етносів Афганістану.
- ² Заборонена 2002 року через участь у збройній боротьбі проти уряду на стороні талібів.
- ³ За назвою місця розташування – м. Кветта (Пакистан).
- ⁴ Хафіз Саїд Хан був знищений в липні 2015 р. в результаті операції спеціального підрозділу з боротьби проти ІД управління національної безпеки Афганістану. Нині «еміром Хорасану» є А. Мослім Дост.
- ⁵ Результати перерахування голосів були оприлюднені лише на початку 2016 р.: А. Гані набрав 55,3 %, А. Абдулла – 44,7%.
- ⁶ Тепер географія розселення пуштунських племен змінюється, їх анклави є і на півночі
- ⁷ Із лютого 2016 р. міністерство очолює Тадж Мохаммад Джахід.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА Й ЛІТЕРАТУРА:

1. AFGHANISTAN IN 2014. A Survey of the Afghan People The Asia Foundation / Report Author Zach Warren // The Asia Foundation, Fieldwork: Afghan Center for Socio-economic and Opinion Research (ACSOR), Kabul. – 251 p. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://asiafoundation.org/resources/pdfs/Afghanistanin2014final.pdf>
2. CIA World Factbook / Central Intelligence Agency (US) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/af.html>
3. Afghanistan.ru (Інтернет-портал) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://afghanistan.ru/doc/88199.html>
4. AFGHANISTAN IN 2014.– Ibid.
5. Современная армия Афганистана / Экспертная группа ЦИСА: Центр изучения современного Афганистана [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://afghanistan.ru/doc/88125.html>
6. AFGHANISTAN IN 2014.– Ibid.
7. Barfield Th. Afghanistan's ethnic puzzle. Decentralizing power before the U.S. withdrawal // Foreign affairs. – N.Y., 2011. – Vol. 90, N 5. – P. 54 – 65.
8. Пророченко Н. О. Іран, Афганістан, Пакистан як історичні субкультури Ісламського світу / Н. О. Пророченко // Глобальна периферія в ХХІ ст.: засади, закономірності та умови цивілізаційного ренесансу. Збірник наукових праць / За загальною редакцією д. і. н. проф., Гури В. К. // Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К.: LAT&K, 2014. – С.310.
9. Afghanistan.ru: (Інтернет-портал) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://afghanistan.ru/doc/88150.html>
10. Искандаров К. «Исламское государство» в Афганистане: проблемы формирования и потенциал угрозы для стран региона / К. Искандаров // Все об Афганистане: [сайт] [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://afghanistan.ru/doc/91334.html>
11. Пророченко Н. О. Іран, Афганістан, Пакистан як історичні субкультури Ісламського світу. – Там само. – С. 312–313.
12. AFGHANISTAN IN 2014.– Ibid.
13. Степанова Е. Политический кризис в Афганистане и его значение для России // Российский совет по международным делам: [сайт] / РСМД. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=4121#top
14. AFGHANISTAN IN 2014.– Ibid

- 15.** Afghanistan Transition: The Death of Bin Laden and Local Dynamics / A report by the International Council on Security and Development (ICOS): ICOS, May 2011. – P. 16, 24. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.icosgroup.net/static/reports/bin-laden-local-dynamics.pdf>
- 16.** Мулла Мансур: Джихад будет продолжен// Все об Афганистане: [сайт] [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://afghanistan.ru/doc/88072.html>
- 17.** AFGHANISTAN IN 2014.– Ibid
- 18.** AFGHANISTAN IN 2010. A Survey of the Afghan People. Kabul: The Asia Foundation / Report Authors Mohammad Osman Tariq, Najla Ayoubi, Fazel Rabi Haqbeen // The Asia Foundation, Fieldwork: Afghan Center for Socio-economic and Opinion Research (ACSOR), Kabul. – 251 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://asiafoundation.org/resources/pdfs/Afghanistanin2010survey.pdf>

ТРАДИЦІОНАЛІЗМ І МОДЕРНІЗАЦІЯ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ: ДЕРЖАВНИЙ ПРОГРЕС В УМОВАХ ОРІЄНТАЦІЇ НА ГЛОБАЛЬНІ СИЛИ СУЧАСНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ КАЗАХСТАНУ)

У статті розглядається співвідношення й можливості успішного поєднання традиціоналізму й модернізації у створенні сучасної моделі центральноазійської держави на прикладі Казахстану, аналізується ефективність засад її розбудови.

Ключові слова: *Центральна Азія, Республіка Казахстан, традиціоналізм, модернізація, глобалізація, сучасна модель центральноазійської держави, сучасна модель розвитку Казахстану.*

Мхитарян Н. И. Традиционализм и модернизация в Центральной Азии: государственный прогресс в условиях ориентации на глобальные силы современности (на примере Казахстана).

В работе рассматривается соотношение и возможности успешного сочетания традиционализма и модернизации в создании современной модели центральноазиатского государства на примере Казахстана, анализируется эффективность основ его построения.

Ключевые слова: *Центральная Азия, Республика Казахстан, традиционализм, модернизация, глобализация, современная модель центральноазиатского государства, современная модель развития Казахстана.*

Mkhitarian N. I. Traditionalism and Modernization in the Central Asia: the State Progress under Conditions of Focusing on Present Global Forces (Experience of Kazakhstan).

This paper discusses the correlation and the possibility of a successful combination of traditionalism and modernization in the creation of a modern model of the Central Asian state of Kazakhstan as an example, and the effectiveness of its construction foundations is analyzed.

Key words: *Central Asia, Kazakhstan, traditionalism, modernization, globalization, modern model of a Central Asian state, Kazakhstan's contemporary development model.*

Країни Центральної Азії (ЦА) після отримання незалежності постали перед необхідністю розбудови своєї державності. Із самого початку становлення центральноазійських країн їм нав'язувалася західна модель модернізації, тобто ідея повної уніфікації способу існування суспільств, яка наразі довела свою неспроможність, що, своєю чергою, призвело до формування нових політичних, економічних і культурно-гуманітарних процесів. Так, демократія західного зразка й неоліберальна економіка, пропаговані як єдино можливі для пострадянських країн, у переважній більшості випадків призвели до руйнування вже наявних господарських комплексів і створення формально демократичних держав. Особливо наочно це

позначилося в мусульманських країнах Центральної Азії, що і спонукало їх до вироблення своєї моделі розвитку, яка враховує особливості еволюції кожної з країн та регіону загалом.

Сучасний етап розвитку Центральної Азії в цілому відбувається з урахуванням значної кількості історико-філософських, культурно-гуманітарних, соціально-економічних та інших основ і механізмів, які по-особливому впливають на розбудову регіону.

На Центральноазійський регіон (ЦАР) впливає велика кількість факторів. Серед таких необхідно виділити наступні: приналежність до геоцивілізаційної території, на якій упродовж віків сходились російський, персидський, арабо-мусульманський, китайський і тюркомонгольський культурно-цивілізаційні потоки; поширювались основні світові релігії: іслам, християнство, буддизм (із вагомим домінуванням перших двох); наявність трьох етнолінгвістичних одиниць: тюркської, перськомовної та російськомовної, до яких спостерігається інкорпорація китайської та англійської мов; співіснування й мозаїчне взаємопроникнення осідло-землеробського та кінно-кочового культурних, соціальних і господарських типів суспільного впорядкування, що й нині мають значний вплив на різні аспекти життя населення; наявність стану суспільства, де й донині родоплемінні, кланово-регіональні та кровно-родинні відносини залишаються основними неформальними інститутами на політичному, економічному та інших рівнях, формуючи тим самим відповідне ставлення до реальних критеріїв і процесів розбудови та функціонування державно-господарських комплексів і владних систем; значний історичний досвід перебування регіону як транзитного внутрішньоконтинентального коридору між країнами Азії та Європи, народи якого водночас виявились суб'єктами різного рівня відносин з країнами зазначених просторів [1, с. 5–4; 2, с. 92–109]. Ці фактори мають хоча й інерційний, але значний вплив на формування і становлення як державного устрою країн регіону, усіх аспектів їх внутрішнього й міжнародного функціонування, так і на формування світоглядних, ціннісних і поведінкових орієнтирів їх населення. Вони зумовили і створення тут доволі своєрідного соціокультурного «каркасу витривалості» стосовно впливу зовнішніх сил.

Водночас для розвитку країн Центральної Азії характерним є сполучення трьох процесів: традиціоналізації (повернення чи відродження дорадянських історико-культурних традицій);

периферизації (включення у світовий розподіл праці як джерела сировини, залежності від світового ринку та особливо від іноземного капіталу) й глобалізації (залучення у структуру глобальної спільноти людства). Центральна Азія є також регіоном, який завдяки своїй трансформації нібито занурюється одночасно у три різні простори (умовно – Схід, Південь, Світ) і у три різні періоди (минулий, сучасний, майбутній) [3].

Завдання успішної модернізації стоїть перед всіма країнами регіону. Однак якість, форма та суть модернізаційних процесів є різною для держав ЦА. Найбільш активним та успішним є Казахстан, дещо меншою активністю (особливо на зовнішньополітичному напрямі) вирізняється Узбекистан. Зі становленням влади Г.Бердимухамедова до цього процесу приєднується і Туркменістан, діючи одночасно доволі виважено та активно, переважно, на зовнішньополітичному й зовнішньоекономічному рівнях. Киргизстан і Таджикистан також шукають свій шлях у глобалізованому світі, але значна обмеженість природних ресурсів, особливо енергоносіїв, слабка економічна база цих країн, громадянська війна, яку пережив Таджикистан, та часті зміни владної верхівки Киргизстану, що супроводжуються заворушеннями всередині країни, значно ускладнюють і гальмують цей процес.

Найбільш продуктивною за умов глобалізації моделлю розвитку для країн Центральної Азії, що доведено історичним досвідом й конкретними прикладами, є система, що синтезує наукові досягнення Заходу з власною соціокультурною і традиціоналістською специфікою. Саме це дає можливість зберегти багатогранну палітру й мультикультуралізм сучасного світу [4]. На сучасному етапі розвитку держави регіону сполучають відродження своїх глибинних цивілізаційних основ, позбуваються чужих їм нашарувань, адаптують близькі їм елементи світового цивілізаційного розвитку і вибудовують власну модель державного й регіонального поступу. У регіоні відроджуються культура, традиції та релігія.

Держави регіону є світськими державами, більшість громадян яких сповідує іслам і дотримується його настанов. Однак тенденція, коли після прийняття ісламу кочові народи Центральної Азії й надалі сповідували і доісламські вірування, поєднуючи їх з ісламом, існує й донині. Вона й надалі впливає на характер розбудови політичної, економічної та соціокультурної структури держав регіону. Країни значно різняться за ступенем авторитарності влади, розвитком власної

соціально-економічної галузі й мірою входження у світовий глобалізований простір.

Після отримання незалежності державами Центральної Азії робляться спроби консолідувати нації на нерелігійній основі, іде пошук етнічної ідентичності, започаткованої на «національній ідеї». Кожною з країн регіону виробляється об'єднувальна ідеологічна конструкція. У Казахстані це «Програма Казахстан – 2030» та «Стратегія «Казахстан – 2050: новий політичний курс держави, що відбулась», ініціативи економічної інтеграції; в Узбекистані – звернення до історії, пов'язаної з іменем великого завойовника еміра Тимура, виголошення регіональної ідеї «Туркестан – наш спільний дім», намагання позиціонувати країну як регіонального лідера; у Киргизстані – використання проблем консолідації на основі епосу «Манас»; у Туркменістані до 2007 р. на основі «Рухнами» С. Ніязова тощо. Однак через неоднорідність країн регіону, тенденція до розширення спектра ідеологій у Центральній Азії існує і надалі й потребує вироблення об'єднувальних принципів, прийнятних для всіх соціальних верств держав регіону й доцентрових на державному, міждержавному й регіональному рівнях. Основними факторами національної ідентичності, які на сучасному етапі властиві практично всім державам Центральної Азії, є відродження національної духовності та повернення до традицій.

Тривалий час традиціоналізм і модернізація протиставлялись один одному. Уважалось, що традиціоналізм – це повернення до минулого, а традиція – дещо незмінне. Модернізація ж трактувалась як відмова від традиції. На сучасному етапі традиція більшістю дослідників сприймається як явище, що відіграє важливу роль не лише в минулому, а є необхідною складовою сучасного й майбутнього розвитку. На думку Н. Н. Зарубіної, традиційні культури набувають нового змісту і стають основою перетворень, що легітимізують і здійснюють останнє не на фундаменті заперечення традиційного, а його органічного включення у процеси осучаснення [5, с. 196]. Західний варіант модернізації, яким передбачається відмова від традицій і стрімкий перехід на інноваційний шлях розвитку, став показником неспроможності розв'язати проблеми, що існують у суспільстві, призвів до кризових станів економік і суспільств і викликав опір країн, у яких традиції є основою адаптації та розвитку фундаменту сучасної держави.

Дослідник В. М. Межуєв пропонує відійти від терміна «модернізація», що є наслідком кризи цивілізаційної ідентичності, на відміну від «сучасності» – наявності в людей усвідомлення своєї цивілізаційної ідентичності. Тому модернізація, пропагована Заходом, переважно зазнає краху, тоді як відповідність сучасності з опорою на власні традиції та цінності є прикладом розбудови нового формату як внутрішніх, так і глобальних відносин усіх рівнів і розв'язання проблем сучасності. Таким прикладом можна вважати шлях Китаю, Японії та країн Південно-Східної Азії [6, с. 35, 41; 7, с. 39]. Російський учений пропонує нове розуміння сучасності й переходу до неї. Цей перехід є завданням, що постійно вирішується спільними зусиллями всього світового співтовариства, а не кожною країною окремо. Насамперед це пріоритети й цінності, якими в сукупності окреслюється здатність конкретної держави або народу жити не лише своїм власним життям, а й всезагальним життям, виходити за межі свого локального, місцевого, національного, регіонального буття. Формується процес не протиставлення наявних цінностей, а їх продуктивного синтезу. Міра всеосяжності стає мірою власної сучасності. Автор акцентує увагу на нежиттєздатності ринкового глобалізму, ознаками якого є фінансові кризи, руйнування довкілля, масова міграція населення з зон хронічної злиденності й голоду, збільшення кількості безробітних через низький рівень освіти та кваліфікації у країнах третього світу, збройні конфлікти, що постійно виникають у різних частинах світу. Наразі перед країнами так званого розвитку навздогін стоїть не завдання модернізації, а переорієнтації інтересів і цілей національної політики на глобальний розвиток, що надає можливість набуття ідентичності й відповідає нинішнім реаліям [6, с. 46 – 50].

Із часу проголошення незалежності Республіки Казахстан (РК) (19 грудня 1991 року), країна докладє зусиль для розбудови найбільш ефективної моделі сучасної центральноазійської держави. Через розпад СРСР, а відповідно, й усталеної моделі економічних, політичних і соціальних зв'язків, виникла доволі складна ситуація для країн ЦАР, що спричинила загострення старих територіальних претензій і проблем регіону.

Казахстан після отримання незалежності опинився в найгіршій ситуації серед країн колишнього СРСР. Нині завдяки своїм потужним геостратегічним можливостям і наявності великої кількості різноманітних природних копалин, серед яких перше місце належить

енергоносіям, він провадить доволі успішну внутрішню й зовнішню політику. Завдяки енергетичному фактору, який значно загострився після анексії Криму Росією та фактичного розв'язання нею збройного конфлікту на території України, Казахстан докладє зусиль до перетворення на значну світову потугу й намагається посісти вагоме місце у формуванні нового глобального порядку.

Наразі Казахстан має потужний і різноманітний економічний потенціал, є індустріально-аграрною країною з розгалуженою видобувною та обробною промисловістю, багатогалузевим сільськогосподарським виробництвом, посідає четверте місце у світі за покладами нафти й газу і друге – урану, має значні запаси кам'яного вугілля, промислові родовища металевих руд (за мінерально-сировинними запасами він у першій десятці країн світу, а багатьма нерудними корисними копалинами – у першій трійці-п'ятірці), на його частку припадає 60 % усього внутрішнього валового продукту Центральної Азії. За ефективністю реформ сучасний Казахстан випередив більшість країн СНД і перетворився в країну з ринковою економікою.

На цей час РК у регіоні Центральної Азії залишається єдиною країною, що для потреб внутрішньогосподарського розвитку залучає трудові ресурси зовнішнього походження та здійснює успішну політику залучення прямих іноземних інвестицій. Будучи ресурсовидобувною державою, РК піднялась на новий рівень свого розвитку, перейшовши від приватизації та впровадження ринкових механізмів до розвитку інноваційних технологій. За макроекономічними показниками країна перебуває на одному рівні з країнами Східної Європи, у міжнародно-фінансовому плані вона перетворилась на країну нетто-кредитора, а за класифікацією Світового банку входить до групи країн із прибутком на душу населення вище середнього рівня. Казахстан в односторонньому порядку закрити Семіпалатинський ядерний полігон та ухвалив рішення про відмову від ядерної спадщини, що дало йому змогу отримати гарантії безпеки від п'ятірки постійних членів Ради Безпеки ООН. Хоча, як доведено історією воєнної агресії РФ проти України та анексії нею Криму, ці гарантії безпеки на практиці не діють. Наразі країна не має територіальних суперечок із жодною сусідньою державою. Керівні посади на важливих напрямках господарювання в країні та у владі в останні роки обіймають представники молодого покоління, яке отримало освіту на Заході та впроваджує західний

досвід розбудови економіки, ведення бізнесу, адаптуючи їх до місцевих умов.

Казахстанська зовнішня політика вибудовується на принципах багатовекторності та збалансованості, вирішальним важелем якої є економічна дипломатія, що ґрунтується на прагматизмі та взаємовигідності. Нарікання ж провідних потуг світу, таких, як США та Євросоюз, викликає корупція та авторитаризм, властиві Казахстану, але акцентування уваги на цих явищах використовуються скоріше як важелі тиску для досягнення бажаних для цих структур результатів, аніж як перешкоди для співпраці.

Сучасні успіхи Казахстану зумовлені політикою країни, що при виборі шляху розвитку виокремила його основні параметри. Перехід до стану динамічного господарського піднесення країни відбувався поетапно й передбачав у початковій фазі пріоритетність економічних реформ перед політичними. Такий підхід до реформування відповідає більшою мірою азіатському шляху здійснення перетворень і входу в глобалізаційні процеси сучасності.

Можна виділити чотири основні етапи становлення й розвитку незалежного Казахстану. Вони характеризуються різними соціально-економічними тенденціями.

На першому етапі (1992 – 1995 рр.) економіка Казахстану була у стадії глибокої виробничо-фінансової кризи, що негативно впливало на всі напрями господарського розвитку й вимагало оперативних і, переважно, непопулярних рішень. Зазначений період характеризувався переходом казахстанського суспільства від розподільчої адміністративно-командної системи до впровадження ринкових механізмів. Дії уряду були спрямовані на лібералізацію економіки і створення законодавчої та інституційної бази ринкових відносин, наповнення внутрішнього ринку споживчими товарами. Реформування відбувалося за принципом «шокової терапії» на тлі економічної кризи, що мала тенденцію до поглиблення. Крах СРСР призвів до розриву виробничо-господарських зв'язків і розпаду єдиної фінансової системи держави, що дало поштовх переростанню кризи у виробничо-фінансову й поглиблення гіперінфляції. Витрати на фінансування соціальної галузі були мінімальними. У 1991 – 1995 рр. відбувалося значне зниження виробництва товарів і послуг. ВВП 1995 року порівняно з 1990 р. скоротився на 38,6 %, реальна заробітна платня – на 69,6 %, пенсія – на 77,3 %, інвестиції у будівництво – на 64,1 %.

1993 року була ухвалена Програма невідкладних антикризових заходів і поглиблення соціально-економічних реформ. Згідно з нею основні дії уряду з реформування економіки спрямовувались на скасування державного регулювання рівня цін із більшості видів продукції та послуг; ліквідацію державних органів, що виконували планово-розподільчі функції (Держплан, Держпостачання, Держбуд; обмеження державного втручання у справи господарських суб'єктів; усунення бар'єрів (лімітів, квот) для просування значної кількості товарів; створення банківської системи й митної служби; залучення іноземного капіталу для наповнення ринку товарами й послугами.

Головними досягненнями цього етапу стало збереження стабільного соціально-політичного становища у країні; запровадження національної валюти; наповнення внутрішнього ринку споживчими товарами; входження Казахстану у світове співтовариство, вступ до міжнародних фінансових інститутів; остаточний відхід від принципів адміністративно-командної економіки.

Другий етап (1995 – 1997 рр.) характеризувався деякою стабілізацією державної економіки. У цей період розвитку Казахстану головним завданням реформ було забезпечення макроекономічної стабілізації, удосконалення законодавчої бази, фінансової системи, соціальної галузі й виробничого сектора, включаючи демонополізацію, приватизацію, банкрутство й санацію підприємств.

На етапі макроекономічної стабілізації економічних реформ основними були такі напрями:

- ухвалення Конституції Республіки Казахстан (1995 р.);
- початок реалізації стабілізаційних програм, що включали обмежувальну грошово-кредитну політику, жорсткі умови з використання державного бюджету й завершення лібералізації цін і зовнішньої торгівлі;
- дозвіл на продаж права користування земельними ділянками, що знаходились у власності підприємств;
- створення Казначейства Міністерства фінансів;
- лібералізація цін на нафту, нафтопродукти, хліб і хлібобулочні вироби, борошно, пшеницю та інші крупи;
- ухвалення низки законів, що регулювали відносини в економічній галузі, у тому числі закону про нафту;
- створення Митного союзу Казахстану, Росії, Білорусі та Киргизстану;

– укладення контрактів про передачу деяких великих нафтогазових і гірничо-металургійних підприємств іноземним інвесторам;

– підписання низки угод із міжнародними фінансовими організаціями про надання позик для забезпечення стабілізаційних і структурно-інституційних реформ;

– проведення пенсійної, житлово-комунальної та освітньої реформ.

Інтенсивність ринкових перетворень була найвищою саме в період макроекономічної стабілізації. Тоді ж були закладені основи перетворень у галузі соціально-економічного розвитку, та металургійній галузі: усі великі металургійні підприємства були приватизовані, а їх господарі вклали інвестиції на відновлення видобутку й переробки руди й виробництво чорних і кольорових металів, незважаючи на несприятливу зовнішню кон'юнктуру.

Головним досягненням у зазначений період завдяки жорсткій політиці щодо макроекономічної стабілізації стало призупинення темпів скорочення виробництва товарів і послуг, а також зниження інфляції до 17,4 % 1997 року порівняно з 39,6 % 1996 року та 176,2 % 1995 року. Однак цей показник залишався ще нижчим за показник країн, що розвиваються, де середній рівень інфляції становив 9,9 % [8].

Третій етап (1998 – 2008 рр.) вирізнявся наявністю тенденції прискорених темпів розвитку економіки й необхідністю суттєвої проробки соціально-економічної політики уряду Республіки для визначення найбільш ефективних рішень, що позитивно сприйматимуться суспільством.

Цей етап розпочався з вироблення Стратегії розвитку Республіки Казахстан до 2030 р. (далі – Стратегія «Казахстан – 2030») (1998 р.), репрезентованої в жовтні 1997 р. в Посланні Президента Республіки Казахстан народу країни і мала на меті розробку плану розвитку держави, здатного трансформувати країну в безпечну, стабільну, екологічно стійку державу світу з економікою, що динамічно розвивається [9]. У Стратегії були визначені сім довгострокових пріоритетів: національна безпека; внутрішньополітична стабільність і консолідація суспільства; економічне піднесення, що базується на відкритій ринковій економіці з високим рівнем іноземних інвестицій і внутрішніх збережень; здоров'я, освіта і добробут громадян Казахстану; енергетичні ресурси; інфраструктура, особливо

транспорт і зв'язок; професійна держава. Ці пріоритети стали основою для розробки конкретних планів дій із подальшого розвитку країни. Першим довготривалим етапом реалізації Стратегії став Стратегічний план розвитку Республіки Казахстан до 2010 р., затверджений Указом президента Казахстану у грудні 2001 р. [10; 11].

У 1998 – 2000 рр. були закладені основи реалізації провідних положень цієї Стратегії. Головним напрямом соціально-економічної політики цього періоду стала побудова моделі посткризового розвитку економіки, заснованої на високих темпах розробки родовищ нафти й газу для забезпечення реанімації галузей ненафтового сектора й суттєвого підвищення доходів державного бюджету.

У зазначений період показники еволюції економіки Казахстану мали тенденцію до високих темпів розвитку, які, наприклад у 2001 – 2005 рр. становили 10,2 % на рік. Середньорічне підвищення видобутку нафти й газового конденсату за цей же період досягло 12 %. Роль держави у впровадженні моделі високих темпів економічного прогресу й підготовки переходу до моделі стійкого економічного розвитку визначалась такою, якою передбачалась активна участь держави у формуванні економічних і політичних умов, здатних стимулювати створення транснаціональних корпорацій із високим рівнем конкурентноспроможності як всередині країни, так і на міжнародних ринках.

Четвертий етап (2008 – й донині): виокремлення цього етапу пов'язане з новою світовою фінансовою кризою, що змусила Казахстан шукати шляхи її подолання й запобігання процесам різкого зниження рівнів економічного й соціального розвитку. У цей період вперше була освоєна частина накопичень Національного Фонду Казахстану¹ [12; 13] для подолання наслідків кризи. Це мінімізувало її виявлення і зберегло економіку від руйнування.

2009 року піднесення економіки Казахстану становило 1,1 %, у промисловості – 1,7 %, рівень безробіття був меншим, аніж у докризовий період і становив 6,3 %, завдяки реалізації Стратегії зайнятості в країні було створено 400 тис. робочих місць. Це дало можливість РК увійти до групи країн з позитивними темпами розвитку. Незважаючи на те, що 2009 року була витрачена частина коштів Фонду, на початок 2010 р. обсяг його був більшим, аніж у грудні 2009 р. Валові міжнародні резерви й активи Національного Фонду перевищили 50 млрд дол. США й збільшилися за десять років більш ніж у 25 разів. Завдяки Фонду в Республіці були запроваджені

не лише антикризові заходи, а й повернуті у власність держави важливі активи, що були продані у попередні роки, а саме: Екібастузська ГРЕС-1, розріз «Богатир», частка активів Казахстану в Кашагані, Мангістаунаунгазі й усі три казахстанські НПЗ [14]. Повернення у власність держави частки в іноземних енергокомпаніях пояснюється намірами Казахстану відновити контроль над стратегічними об'єктами економіки.

Світова фінансова криза примусила Казахстан переглянути та оновити параметри довгострокового розвитку республіки. Відповідну модифіковану програму ухвалено 1 квітня 2010 р. під назвою Стратегічний план розвитку Республіки Казахстан до 2020 р. [15]. Ним визначалися тенденції руху світової економіки, виклики й можливості їх подолання, виокремлювалися ключові напрями еволюції країни до 2020 р. Казахстаном ставилось амбітне завдання трансформації викликів, створені світовою кризою, у нові можливості для досягнення збалансованого і стійкого піднесення.

Цей план спрямований на диверсифікацію економіки країни і розрахований на дві п'ятирічки. Слід зазначити, що на четвертому етапі свого історичного поступу Казахстан повертається до п'ятирічного планування розвитку економіки та посилення ролі державного сектора в господарській системі.

Планом визначаються такі ключові напрями еволюції країни до 2020 р.: підготовка до посткризового розвитку (створення більш сприятливого бізнес-середовища, зміцнення фінансового сектора й удосконалення правової системи); забезпечення стабільного піднесення економіки за рахунок прискорення диверсифікації через індустріалізацію й розвиток інфраструктури (зміна економічної моделі та перехід від екстенсивного сировинного розвитку до індустріально-інноваційного; спрямування планів інфраструктурного розвитку на модернізацію галузей енергетики, транспорту й телекомунікацій, що сприятиме форсованій диверсифікації економіки та залученню іноземних інвестицій); інвестиції у майбутнє – підвищення конкурентноспроможності людського капіталу для досягнення сталого економічного поступу, процвітання й соціального добробуту; забезпечення населення якісними соціальними й житлово-комунальними послугами (посилення заходів із соціального захисту населення); зміцнення міжнаціональної злагоди, безпеки, стабільності міжнародних відносин.

Основою впровадження ключових напрямів розвитку Казахстану є раціональна макроекономічна діяльність, якою передбачається використання антициклічної фіскальної політики, спрямованої на стимування витрат держави в період економічного спаду.

Виокремлюються такі засоби, спрямовані на прискорення диверсифікації економіки: забезпечення Казахстаном, який є вагомим експортером сировинних ресурсів, балансу між освоєнням прибутків, що надходять від експорту сировини, і створенням макроекономічних умов, які сприятимуть піднесенню в усіх секторах економіки. Для уникнення господарської «хвороби» країн, багатих на сировинні ресурси, і передусім на енергоресурси, що провокує занепад агропромислового комплексу та обробної промисловості, проводиться вдосконалення концепції діяльності Національного фонду Республіки з посиленням його функції зберігання.

Індустріалізацію Казахстану пропонується впроваджувати за наступними принципами: а) чітке визначення ролей державного і приватного секторів; б) максимізація прозорості діяльності компаній і державних органів; в) забезпечення конкуренції як провідного фактора покращання якості товарів і продуктивності праці та послуг, зниження їх вартості.

Завдання першої п'ятирічки (2010 – 2014 рр.) спрямовувались на форсований індустріально-інноваційний розвиток. Ідеться про інноваційну індустріалізацію, у процесі якої має посилюватись роль державного планування і стимулювання економіки при збереженні базових принципів вільного ринку, таких, як чесна конкуренція, недоторканність приватної власності й заохочення ділової ініціативи. Важливою умовою реалізації програми є залучення іноземних інвесторів і заохочення їх до реінвестування прибутку в розвиток сервісного й переробного блоку малих і середніх підприємств [15; 6; 17].

2012 року з розширенням та уточненням завдань, які постали перед Казахстаном, і загостренням викликів глобальній безпеці, президентом Республіки була запропонована нова Стратегія «Казахстан – 2050: новий політичний курс держави, що відбулась». У межах її реалізації розроблено Концепцію по входженню Казахстану в коло 30 найрозвинутіших держав світу (затверджена 13 січня 2014 р.) та План нації «100 конкретних кроків: сучасна держава для всіх», запропонований Президентом РК Н. Назарбаєвим [18; 19; 20]. У зазначених документах визначаються ключові тренди, виклики і можливості світу в період до 2050 р., стратегічні напрями

довгострокового розвитку РК до 2050 р. та механізми реалізації концепції.

До стратегічних напрямів довгострокового розвитку в Концепції віднесені розвиток людського капіталу; удосконалення інституційного середовища; розвиток галузей наукомісткої економіки здійсненням поетапного підходу, заснованого на формуванні необхідної галузевої бази для переходу до наукомісткої економіки у довгостроковій перспективі; прискорення формування інфраструктури, що забезпечуватиме створення наукомісткої економіки завдяки підвищенню продуктивності, формування нової політики територіального розвитку, створення національної інноваційної системи, модернізацію інфраструктури і підвищення енергоефективності; поглиблення інтеграції в систему міжнародних відносин через реалізацію мультивекторної зовнішньоекономічної дипломатії, міграційної політики, участі в ініціативах із посилення регіональної та глобальної безпеки.

Діяльність із реалізації Концепції ґрунтується на шести принципах: відкритість; конкуренція; інклюзивність; верховенство права; меритократія; сталість. Зазначені напрями розвитку і принципи діяльності з реалізації Концепції визначаються як орієнтири для досягнення поставлених Казахстаном завдань до 2050 р.

План нації «100 конкретних кроків: сучасна держава для всіх» [20], представлений Н.Назарбаєвим на розширеному засіданні уряду в Астані 6 травня 2016 р., є відповіддю на глобальні та внутрішні виклики й покровоком планом входження Казахстану в тридцятку розвинутих держав за нових історичних умов. Завданням, визначеним у документі, є лікування системних захворювань, а не нівелювання їх зовнішніх симптомів. В основу плану увійшли п'ять інституційних реформ, а саме: формування професійного держапарату; забезпечення верховенства закону; індустриалізація та економічний розвиток; ідентичність та єдність; формування підзвітної суспільству держави.

Для реалізації зазначених у Плані реформ створено Національну комісію з модернізації при Президентові країни під керівництвом Прем'єр-міністра. Комісія складається з п'яти груп, до яких входять казахстанські й закордонні експерти.

Основою забезпечення умов для успішного економічного й політичного розвитку Казахстану президент РК вважає соціальну модернізацію країни. У своїй програмній статті «Соціальна модернізація Казахстану: двадцять кроків до Суспільства

Всезагальної Праці» [21] Н. Назарбаєв наголошує на тому, що конструктивною альтернативою концепції суспільства споживання, яка довела свою згубність, породила утриманство та є однією з головних причин глобальної кризи, є ідея Суспільства Всезагальної Праці. Політика соціальної модернізації має базуватись на реальній виробничій праці.

Метою і сенсом цієї модернізації є підготовка суспільства до життя за умов нової індустріально-інноваційної економіки, знаходження балансу між форсованим економічним розвитком Казахстану і широким забезпеченням суспільних благ, утвердження соціальних відносин, заснованих на принципах права і справедливості. Її головними завданнями є ухвалення й запровадження справедливих законів і чітких правових норм попередження, регулювання і вирішення конфліктних ситуацій, а також функціонування всієї системи соціальних відносин; розробка і впровадження якісних соціальних стандартів і професійних кваліфікацій; створення ефективної моделі соціально-трудоових відносин, основою якої є механізми партнерства держави, приватного сектору і професійних об'єднань; розвиток самоорганізуючих основ у житті казахстанців, у тому числі органів місцевого самоврядування, «осучаснення» інститутів громадянського суспільства і перетворення їх на дієвий інструмент реалізації соціальних ініціатив громадян; підсилення інформаційної складової казахстанського суспільства; створення умов безперервного збільшення середнього класу, зародження і розвитку креативного класу – головних рушійних сил інноваційної економіки; подолання таких явищ як утриманство та соціальний інфантилізм, впровадження нової мотивації трудової діяльності і благополуччя, заснованої на високій відповідальності особистості і бізнесу, партнерській взаємодії всіх суб'єктів трудових відносин з державою; створення ефективної державної системи управління соціальними процесами, що вибудована «вертикально» і «горизонтально», із професійним корпусом експертів і менеджерів на всіх рівнях влади. Автор називає такі принципи побудови соціальної модернізації Казахстану: еволюційність; спільна відповідальність; партнерська участь; стимулювання; професійність.

На сучасному етапі розвитку Казахстан є наочним прикладом моделі, за якою вдало використовуються всі можливості та особливості як історичного, так і сучасного розвитку, проводиться модернізація країни на базі традицій та культури казахстанського

суспільства із залученням та адаптацією найкращого з досвіду інших країн.

Однак співвідношення традиціоналізму й модернізації у побудові життєздатного механізму функціонування та розвитку держави залишається важливим питанням для керівництва й народу Республіки Казахстан.

Сучасний Казахстан знаходиться на етапі, що характеризується тенденцією до пошуку балансу, при якому відбувається розбудова суспільства, найбільш адаптованого до вимог часу та здатного бути більш ефективним у всіх сферах взаємодії глобалізованого світу. Як зазначає президент асоціації соціологів Республіки Казахстан, доктор політичних наук, професор М. Тажин, поза національними традиціями будь-яка модернізація приречена на невдачу тому, що вона перетворює модернізований народ у населення. Однак казахську традицію неможливо зводити лише до фольклору. Традиція – це передусім психотип народу: відкритий, гнучкий, пластичний, толерантний погляд на світ, це те, чого гостро вимагає сучасність. Глобалізація ж впливає на співвідношення традицій і модернізації, що, своєю чергою, активізує такі їх важливі складові, як релігія та етнічна й національна ідентичність [22].

Тенденція поєднання ісламу з іншими віруваннями (насамперед тенгріанством, а також буддизмом, християнством, іудаїзмом) й надалі впливає на характер розбудови політичної, економічної та соціокультурної структури Казахстану. Водночас у країні разом із громадянською та етнічною ідентифікацією посилюється значення ідентифікації релігійної, а саме – ісламської. Деякі з аналітиків сприймають це як загрозу радикалізації суспільства, що найбільше впливає на молодь. І це, на їхнє переконання, може змінити духовний ландшафт країни впродовж одного покоління, враховуючи розвиток подій після Арабської весни та збільшення кількості радикальних рухів [23].

Казахстану вдалося забезпечити міжетнічну й міжрелігійну злагоду в суспільстві після отримання незалежності. Цьому сприяла політика держави й робота Асамблеї Народів Казахстану [24, с. 248 – 251]. Політика мирного співіснування релігій та етносів є також традиційною для народу Казахстану і багато в чому завдячує традиціям віротерпимості у тенгріанстві.

Особливістю етапів еволюції національної політики Казахстану є розстановка акцентів у розбудові цієї політики при постійному

акцентуванні на пріоритеті розвитку саме казахської складової одночасно зі створенням усіх умов для розвитку інших етносів. Із самого початку формування державної національної політики Казахстаном був зроблений наголос на формуванні громадянської, а не етнічної спільноти, що надавало можливості поєднувати інтереси народів, які проживають на території РК, та відкривало можливість для всіх етносів брати участь у державному будівництві.

Сучасна політична еліта Казахстану акцентує увагу на посиленні ролі релігії як джерела духовності й культури, самотності народів і впливу глобалізації на цей процес. РК є ініціатором налагодження міжконфесійного діалогу. Так, ще 1992 року в Казахстані відбувся перший Всесвітній конгрес духовної злагоди, на якому зібралися представники багатьох конфесій, учених, діячів науки. 2002 року Казахстан звернувся до всіх конфесій євразійського континенту з пропозицією ухвалити «Євразійську хартію міжконфесійного миру й злагоди», за ініціативи ж Казахстану з 2003 р. діє З'їзд лідерів світових і традиційних релігій, на якому розглядаються питання посилення ролі лідерів світових релігій у процесі становлення глобального миру, обговорюються питання моральних і духовних цінностей, світової етики, діалогу та співпраці, солідарності, особливо в періоди криз [25]. За ініціативи РК проводиться Форум «Спільний світ: прогрес через різноманітність».

За роки незалежності Казахстан зміг створити модель поліетнічної держави, що базується на п'яти принципах:

- етнічне, конфесійне, культурне, мовне різноманіття є ідеологічною, етичною, духовною основою суспільства; поліетнічність і поліконфесійність, що історично склались, стали стратегічною перевагою та національною силою;

- створення умов для розвитку культури та мов етносів Казахстану;

- толерантність і відповідальність – найважливіші цінності нації;

- консолідаційна роль казахського етносу;

- єдність казахстанського народу.

У квітні 2010 р. після періоду гострої полеміки й доопрацювання за участі опозиційних сил, науковців і громадян Казахстану ухвалено Доктрину національної єдності [26]. Розробка цього документа була викликана необхідністю вироблення основних засад подальшого розвитку казахстанського суспільства у швидкоплинному світі.

У документі визначаються Принципи національної єдності Казахстану: усвідомлення спільності долі кожного громадянина та його Батьківщини – Республіки Казахстан як головного об'єднувального фактора; рівність можливостей для всіх громадян, незалежно від етнічного чи іншого походження, віросповідання й соціального стану, тобто єдність у різноманітті; посилення й подальше поглиблення Духу Нації як джерела об'єднання та зміцнення міжетнічної казахстанської спільноти. Головними пріоритетами піднесення Національного Духу є виток традицій і патріотизму, ідеологія оновлення, змагальності й перемоги. Модернізація й конкурентноспроможність, що спираються на традиції, – основа піднесення національного духу в XXI ст. Спрямованість на інтелектуальний прорив, що сприятиме пробудженню потенціалу Нації. Упевненість у перевагах інтелектуальної нації.

Серед дієвих заходів, що дають можливість державі досягти цієї єдності в епоху глобалізації та знівельовати зовнішній роз'єднувальний вплив разом із ординарними чинниками, визначаються:

- активне протистояння будь-якому впливові, що роз'єднує країну та її народ;
- непорушність конституційного ладу;
- подальше зміцнення економічної, політичної безпеки й духовного суверенітету країни, недопущення інформаційної залежності, інформаційної експансії або блокади інших держав;
- пріоритет національних інтересів у міжнародній співпраці на основі непорушного суверенітету країни;
- запобігання й недопущення міжетнічної та міжконфесійної ворожнечі в суспільстві;
- законодавча заборона політичних організацій, що формуються за етнічним або релігійним принципом;
- прискорене формування середнього класу як соціальної бази посилення національної єдності;
- соціально-економічний і культурний розвиток сільських територій, регулювання процесів міграції та урбанізації;
- пріоритетність розвитку й поширення державної мови як найважливішого фактора національної єдності;
- створення умов для розвитку культури, традицій, звичаїв, мов етносів Казахстану;

– збереження й зміцнення традицій, духовних та етичних цінностей і світоглядних засад, спрямованих на згуртованість нації, держави, суспільства й сім'ї;

– спільна послідовна робота з подальшої модернізації усіх аспектів життя суспільства;

– формування інтелектуальної нації як запоруки успішної конкурентноспроможності Казахстану.

Після ухвалення 2012 року Стратегії «Казахстан – 2050» та 2015 року Плану нації «100 конкретних кроків: сучасна держава для всіх», а також врахування серйозних загроз і викликів сучасного світу (велику роль серед яких відіграє агресивна політика РФ, що становить безпосередню потенційну загрозу для РК), виникла необхідність розробки та ухвалення нової Концепції зміцнення та розвитку казахстанської ідентичності та єдності [27] (набрала чинності в грудні 2015 р.).

У розробці Концепції взяли участь державні органи, неурядові організації, представники наукової та творчої інтелігенції. Цей документ є основою для запровадження системи правових, соціально-економічних, політичних, управлінських заходів, спрямованих на зміцнення і розвиток казахстанської ідентичності та єдності.

Концепція базується на таких головних принципах:

– базовий вектор – загальнонаціональна патріотична ідея «Мәңгілік Ел» («Вічний народ», що більш точно можна визначити як «Вічний життєвий простір»), запропонована Президентом країни Н. Назарбаєвим;

– консолідаційні цінності загальнонаціональної патріотичної ідеї «Мәңгілік Ел» – громадянська рівність, працьовитість, чесність, культ ученості та освіти, світська країна;

– фундамент казахстанської ідентичності та єдності – загальнонаціональні цінності, засновані на культурному, етнічному, мовному й релігійному різноманітті;

– казахстанська ідентичність та єдність – це безперервний процес, що триває впродовж усіх поколінь. Він базується на тому, що кожний громадянин, незалежно від етнічного походження, пов'язує свою долю й майбутнє з Казахстаном. Єдине минуле, спільна сучасність й спільна відповідальність за майбутнє еднають суспільство в єдине ціле: «У нас одна Вітчизна, одна батьківщина – Незалежний Казахстан». Усвідомленість цього вибору – головна об'єднувальна сила.

Шлях, обраний Казахстаном, охарактеризував президент цієї країни Н. Назарбаєв: «Ми йдемо своїм, казахстанським, шляхом розвитку, який одного разу обрали й відтоді ним крокуємо. Вивчаючи та аналізуючи світову практику, ми обрали еволюційний шлях. Ми проти форсованого впровадження демократії ззовні. Ми нікого не намагаємося копіювати, а робимо те, що потрібно нашій країні та нашому народові. І в нас це виходить» [14]. На збереженні національно-культурної самобутності й поступу власним шляхом подальшого розвитку держави, у тому числі і її модернізації, наголошується в Концепції зовнішньої політики Республіки Казахстан на 2014 – 2020 рр. [28], а також у всіх Посланнях і загальнодержавних документах Казахстану.

На вибір нинішнього шляху модернізації Республіки Казахстан значний вплив справляють традиції номадизму (кочівництва). Однак деякі дослідники вважають, що модернізаційний потенціал традицій є обмеженим і таким, що працює лише на старті модернізації [7; 29]). Однак це питання є дискусійним і потребує окремого дослідження. Так, дослідник М.Тайжан вважає такий підхід хибним і на підтвердження успішного співіснування, взаємодоповнення й балансу традицій і модернізації в розбудові сучасної розвинутої держави наводить приклади Японії, Південної Кореї та Китаю. Модернізація цих країн мала інноваційно-мобілізаційний характер, який обумовлювався упровадженням західних технологій та економічних новацій, але базувався на потенціалі власних соціокультурних традицій. На його переконання, це єдиний шлях розвитку держави. Із часом архаїчні традиції переходять на другий план і стають частиною етнографії, а її суть – цінності та норми поведінки – залишаються [30].

Впливу традицій номадизму на модернізаційні процеси в Казахстані присвятив своє дослідження науковець РАН – Е. А. Паїн [29]. У своїй праці він наголошує на тому, що соціально-культурні умови Казахстану більш ніж умови інших країн обмежують механічне копіювання чужих моделей модернізації. Обумовлюється це об'єднанням і переплетінням багатьох різнорівневих і різнопланових факторів, що знаходяться у складній взаємозалежності. До них можна віднести вплив на Казахстан східної та західної соціокультурних традицій. Однак цей вплив дещо врівноважує один одного.

Східною традицією в казахстанському суспільстві обумовлюється досить глибока схильність до консолідації навколо лідера нації, що було притаманне і модернізаційним процесам у

Туреччині Ататюрка та для так званих «азійських тигрів». Західною ж традицією обмежується можливість забезпечення повноцінного східного рівня лояльності політичному лідеру-патріарху, але вона не є достатньою для просування країни західним шляхом розвитку, що обмежує вплив державного протекціонізму.

Успішністю модернізаційних процесів РК обумовлюються й інші традиції номадичної культури:

- переважання ролі кровнородинних зв'язків над територіальними відносинами. Спроможність адаптації до нових територіальних умов сприяє мобільності казахів і позначається на їх комунікабельності, відкритості й сприйнятті нових елементів способу життя. Це надає можливості більш ефективно вирішувати завдання розбудови держави й попередження конфліктних ситуацій. Так, переміщення столиці Казахстану з Алма-Ати в Астану пояснюється деякими дослідниками необхідністю не допустити розширення російського політичного впливу у північних районах Казахстану (із переважанням російського й російськомовного населення) та розколу країни на російську та казахську частини [29, с. 76 – 77]. Українська влада, на відміну від влади Казахстану, не змогла попередити такий розвиток подій;

- менший вплив ісламу, більша емансипація жінок, молоді й кожного члена суспільства, аніж в осілих народів, історично пов'язаних із ісламом;

- стабільність традиційних кровнородинних зв'язків (жуз, рід, патріархальна сім'я). Знання свого родоводу, ідентифікація людини з родом, плем'ям і жузом є більш інформативними, аніж з територією. Це має як позитивні, так і негативні (наприклад, розвиток корупції та кумівство) наслідки. До позитивних можна віднести важливість функції сім'ї у професійній орієнтації молоді й допомозі в здобутті освіти;

- орієнтованість на освіту та інноваційність, психологічна готовність до модернізації. Показником може слугувати вибір країн-еталонів для наслідування – більшість казахів обрала розвинуті західні країни, зокрема скандинавські. Найбільший інтерес викликала Японія, що обумовлювалось тим, що вона така ж розвинута, як західні країни, але більшою мірою береже традиції [29, с. 77 – 78];

- опора на традиційний соціальний контроль і моральне здоров'я суспільства;

– використання потенціалу етнічних і соціальних груп Казахстану. У РК представники «нетитульних» етнічних співтовариств становлять 40 % і це спричиняє етнічну, регіональну та конфесійну неоднорідність країни. Співвідношення етнічних, релігійних та регіональних традицій і тенденцій не лише визначають особливості модернізації Казахстану, а й можуть бути використані зацікавленими силами (наприклад, Росією) для дестабілізації країни.

Традиції казахстанського суспільства, поєднуючись із найбільш ефективними досягненнями міжнародного розвитку дають можливість країні виробляти свою «казахстанську модель» модернізації.

Визначаючи роль і місце Казахстану в поєднанні традиціоналізму й модернізації в розбудові своєї країни та процесі адаптації до трансформацій глобальних перетворень, слід зазначити, що обраний ним курс довів свою результативність. Держава, що має сильну систему влади, поєднує в собі елементи авторитарної та демократичної систем, побудову конкурентноспроможної економіки зі збереженням прихильності до традицій країни, нині вибудовує свою модель як внутрішньо-, так і зовнішньополітичних відносин і прагне створити свій вимір глобалізації.

Держава вибудувала модель забезпечення міжконфесійного та міжрелігійного миру, запроваджує активну інтеграційну політику на теренах Центральної Азії та ініціює розширення безпекового простору, пропонуючи створити його в межах євроазійського виміру (щоправда нинішня агресія Росії щодо України робить це завдання проблематичним).

Казахстан став ініціатором налагодження міжцивілізаційного й міжрелігійного діалогу на регіональному й глобальному рівнях і докладає зусиль для набуття статусу впливового регіонального лідера. І цьому великою мірою сприяє реалізація та адаптація до сучасних умов найкращих здобутків історичного досвіду і традицій казахстанського суспільства. Модель Казахстану можна вважати успішним прикладом пошуку країнами регіону свого шляху й місця у глобалізованому світі, становлення своєї держави як вагомому суб'єкту міжнародних відносин.

ПРИМІТКИ:

¹ Особливістю економічного розвитку РК є те, що переважна більшість прибутку від сировинних галузей (у тому числі й від реалізації нафти) спрямовуються у спеціально створений Національний фонд, а кошти фонду – переважно на реалізацію інвестиційних проектів і програм. Це означає, що держава у перспективі має обходитись без доходів, передусім, від нафти. Через кризу уряд Казахстану восени 2008 р. вперше виділив гроші з Національного фонду в розмірі 10 млрд дол. Ці кошти інвестуються по чотирьох напрямках: у стабілізацію фінансової системи, підтримку житлового будівництва, малого й середнього бізнесу і продовження реалізації програми індустріально-інноваційного розвитку Казахстану, що дає можливість країні виходити з криз із меншими втратами.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА Й ЛІТЕРАТУРА:

1. Иманалиев М. Центральная Азия: где это?; Центральная Азия или Средняя Азия (Обновление легенд); Проблемы национальной государственности в Центральной Азии / Иманалиев М. // Сборник статей о Центральной Азии. – Бишкек: Next Print. – 2008. – 194 с.
2. Бляхер Л. Е., Кизима С.А. Центральная Азия: между Тамерланом и Ататюрком. Конструирование национальных государств в эпоху постмодерна / Бляхер Л. Е., Кизима С. А. // Политика. – № 1 (52). – 2009. – С. 92–109.
3. Чешков М. Постсоветская Центральная Азия в трех измерениях: традиционализация, периферизация, глобализация //Центральная Азия. – 1998. – № 13 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ca-c.org/journal/13-1998/st_02_cheshkov.shtml
4. Старостин А. Центральная Азия: ответы на вызовы глобализации // Информационное агентство Фергана. ру. – 01.04.2010 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ferghana.ru/article.php?id=6516>
5. Зарубина Н. Н. Социально-культурные основы хозяйства и предпринимательства / Зарубина Н. Н.: учебн. пособие. - Москва: Магистр. – 1998. – 360 с.
6. Межуев В. М. Ценности современности в контексте модернизации и глобализации / Межуев В. М. // Электронный информационный журнал Новые исследования Тувы. – 2009. – № 1–2. – С. 30–50 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.tuva.asia/journal/issue_1-2/94-cennosti-sovremennosti.html.
7. Хачатурян В. М. Феномен архаизации в культурной динамике / Хачатурян В.М.: Автореф. дис. ... д-ра культурологии / Москва. Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Государственная академия славянской культуры» – Москва. – 2011. – 50 с.
8. Первые итоги реализации Стратегии «Казахстан – 2030»// Экономическое обозрение. – № 39. – 26 октября 2007 г.[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://logos.press.md/Weekly/Main.asp?IssueNum=727&IssueDate=26.10.2007&YearNum=39&Theme=58&Topic=21874>
9. Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев. Послание Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева народу Казахстана. Октябрь 1997 г. // Официальный сайт Президента Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.akorda.kz/ru/speeches/addresses_of_the_presidentof_kazakhstan/october_1997

10. О дальнейших мерах по реализации Стратегии развития Казахстана до 2030 года. Указ Президента Республики Казахстан от 4 декабря 2001 года № 735 // Собрание актов Президента Республики Казахстан и Правительства Республики Казахстан (САПП Республики Казахстан). – 2001 г. – № 43–44. – ст. 532.

11. Казахстанская правда. – 2001. – 12 декабря.

12. Див. докл.: О Национальном фонде Республики Казахстан // Официальный сайт Министерства экономического развития и торговли Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.minfin.kz/index.php?uin=1168490150&lang=rus&chapter=1168491034>; <http://www.minfin.gov.kz/irj/portal/anonymous/SearchResult&layoutSetMode=exclusive&ResourceListType=com.sapportals.wcm.SearchResultList&SearchType=quick&QueryString=%>

13. Активы национального фонда Казахстана увеличились в мае 2009 г. почти на 3 % // Агентство международной информации Новости – Казахстан. – 5 июля 2009 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.newskaz.ru/economy/20090605/224311.html>)

14. Новое десятилетие – новый экономический подъем – новые возможности Казахстана. Послание Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева народу Казахстана. 29 января 2010 г.//Официальный сайт Президента Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.akorda.kz/ru/speeches/addresses_of_the_president_of_kazakhstan/poslanie_prezidenta_respubliki_kazakhstan_na_nazarbaeva

15. Стратегический план развития Республики Казахстан до 2020 г. // Официальный сайт Министерства экономического развития и торговли Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.minplan.kz/2020/>

16. Выступление Президента РК Н. А. Назарбаева на 21-м пленарном заседании Совета иностранных инвесторов при Президенте Республики Казахстан (12 июня 2009 г.)// Официальный сайт президента Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.akorda.kz/www/www_akorda_kz.nsf/sections?OpenForm&id_doc=587EC05892DC910C062575D3006DCD25&lang=ru&L1=L2&L2=L2-15

17. Казахстан предлагает иностранным инвесторам реинвестировать казахстанскую прибыль в развитие сервисного и перерабатывающего блока МСБ//Казахстан сегодня. – 2009. – 12 июня [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://news.gazeta.kz/art.asp?aid=251069>

18. Стратегия «Казахстан – 2050». Новый политический курс состоявшегося государства. Послание Президента Республики Казахстан –// Официальный сайт Президента Республики Казахстан, лидера нации Н. А. Назарбаева народу Казахстана. 14 декабря 2012 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.akorda.kz/ru/page/page_poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-nazarbaeva-narodu-kazakhstan-14-dekabrya-2012-g_1357813742

19. Концепция по вхождению Казахстана в число 30-ти самых развитых государств мира//Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1400000732>

20. План нации – 100 шагов по реализации пяти институциональных реформ Н.Назарбаева //Международное информационное агентство Kazinform.– 20 мая 2015 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.inform.kz/rus/article/2777943>; Статья Главы государства «План нации – Путь к казахстанской мечте»//Официальный сайт Президента Республики Казахстан. – 1 января 2016 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-plan-nacii-put-k-kazhastanskoi-mechte

21. Назарбаев Н. Социальная модернизация Казахстана: Двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда. – 10 июля 2012 г.// Международное информационное агентство Kazinform [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.inform.kz/rus/article/2478336>

22. Ионова Е. Любая модернизация вне национальных традиций обречена на неудачу – М. Тажин /Международное Информационное Агентство Kazinform [Электронный ресурс] . – Режим доступа: <http://inform.kz/rus/article/2389495>

23. Досым Сатпаев: Взойдет ли геополитический полумесяц над РК?// Forbes Kazakhstan. – 30 октября 2014 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://forbes.kz/process/expertise/dosyim_satpaev_vzoydet_li_nad_kazahstanom_geopoliticheskiy_polumesyats

24. Мхитарян Н. І. Країни Центральної Азії – мультицивілізаційний синтез моделей розвитку як автохтонний варіант регіональної сучасності // Глобальна периферія в ХХІ ст.: засади, закономірності та умови цивілізаційного ренесансу. Збірник наукових праць / За загальною редакцією д. і. н., проф. Гури В. К.// Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К.: LAT&K. – 2014. – С. 225–261.

25. Дивись матеріали з'їздів лідерів світових та традиційних релігій на офіційному сайті «Съезд лидеров мировых и традиционных религий» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.religions-congress.org/>.

26. Доктрина национального единства Казахстана//Национальное информационное агентство Kazinform. – 29 апреля 2010 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.inform.kz/rus/article/2263364>

27. Назарбаев утвердил Концепцию укрепления и развития казахстанской идентичности и единства // сайт Zakon.kz. – 30 декабря 2015 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.zakon.kz/4766316-nazarbaev-utverdil-koncepciju.html>

28. Концепция внешней политики Республики Казахстан на 2014–2020 годы, Астана, 2014 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kazembassy.ca/kazakhstan/koncepciya-vneshney-politiki-na-2014-2020/>

29. Паин Э. А. Традиции номадизма как капитал модернизации: опыт антрополого-экономического исследования (на примере Казахстана) / Паин Э. А. // Terra eonomicus. – 2014. – Том 2. – № 2. – С. 72 – 81.

30. Кузьмин Н. Традиции и ритуалы // Эксперт Казахстан. – № 44 (275). – 2010. – 7–14 ноября [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://expertonline.kz/a2454/>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Білоконь Олександр Сергійович, провідний спеціаліст Відділу міжнародних зв'язків НАН України.

Городня Наталія Данилівна, доктор історичних наук, доцент; доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Гуцало Сергій Євгенович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник; провідний науковий співробітник відділу історії країн Азії та Африки ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Клименко Олена Анатоліївна, кандидат політичних наук, доцент; старший науковий співробітник відділу історії країн Азії та Африки ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Коновалов Сергій Іванович, аспірант ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Лукаш Ольга Іванівна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник; провідний науковий співробітник відділу історії країн Азії та Африки ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», Президент Всеукраїнської асоціації індологів.

Мхитарян Наталія Ігорівна, кандидат політичних наук, старший науковий співробітник; старший науковий співробітник відділу історії країн Азії та Африки ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Олійник Олег Миколайович, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник Інституту економіки та прогнозування НАН України.

Пророченко Наталія Олександрівна, кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник; доцент кафедри мов і цивілізацій Близького та Середнього Сходу Київського національного лінгвістичного університету.

Чжен Віра Абрамівна, аспірантка ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Чжу Цзінтао, доктор політичних наук, доцент; помічник директора Інституту Конфуція Київського національного лінгвістичного університету від китайської сторони.

Швед В'ячеслав Олександрович, кандидат історичних наук, доцент; завідувач відділу історії країн Азії та Африки ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Шергін Сергій Олександрович, доктор політичних наук, професор; завідувач кафедри регіональних систем та європейської інтеграції Дипломатичної академії України при МЗС України.

Ши Яцзюнь, доктор політичних наук, доцент; директор Інституту Конфуція Київського національного лінгвістичного університету від китайської сторони.

Наукове видання

**ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК
ГЛОБАЛЬНОЇ ПЕРИФЕРІЇ ЯК ЧИННИК
ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОЇ СВІТОСИСТЕМИ**

世界历史发展视角下的当代国际体系转型

**Відповідальний редактор:
О.І. Лукаш**

**Літературний редактор:
Н.А. Ярко**

Підписано до друку 01.07.2016. Формат 60×84/16.
Ум. друк. арк. 15,81. Обл.-вид. арк. 16,70. Тираж 70 прим. Зам. № 4744

Друкарня Видавничого дому «Академперіодика» НАН України.
вул. Терешенківська, 4, Київ-4, 01004, Україна
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001 р.